

د. نه‌حمه‌د مه‌حمود نه‌لخه‌لیل

مه‌مله‌که‌تی ماد

منتدی اقرأ الثقافی

www.igra.aahlamontada.com

وه‌رگه‌پرائی

حه‌مه سه‌عید که‌لاری

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

د. نه حمود مه حمود نه لڅه ليل

هدولير - ۲۰۱۳

خانه‌ی موکریانی بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه

● مه‌مله‌که‌تی ماد

● نووسینی: د. ئەحمەد مەحمود ئەلفه‌لیل

● وه‌رگێڕانی: حەمەسەعید کەلاری

● پێداچوون‌وه‌ی: رێیوار دەلق - ئاری خەیات

● ئەخشفە‌سازی ناوه‌وه و به‌رگ: رێدار جە‌عفر

● نرخ: (٤٠٠٠) دینار

● چاپی یه‌که‌م : ٢٠١٣

● تیراژ: ١٠٠٠ دانە

● چاپخانه: موکریانی (هه‌ولێر)

● له‌ به‌رئۆه‌به‌رایه‌تی گشتی کتێبخانه‌کان ژماره‌ی سپاردنی (٩٩٩) سالی (٢٠١١) ی پێ
دراوه.

زنجیری کتیب (٧٨٣)

مالپەر: www.mukiryani.com

ئیمه‌یل: info@mukiryani.com

پیرست

- ۷..... به‌رای
- ۱۱..... (۱) رۇژئاوى ئاسيا: جوگرافيا و گه‌لان
- ۲۱..... (۲) كئيركى ئارى - سامى
- ۲۷..... (۳) پىكهاى مېدى لەرووى جوگرافيا و ئەتئولۇژياوه
- ۳۷..... (۴) پادشا (دهياكۆى مېدى (يه‌كه‌م دامه‌زىنه‌ر)
- ۵۹..... (۵) پادشا 'خه‌شترىت'ى مېدى
- ۷۳..... (۶) كه‌يخوسرۇ پادشاى مېدى: رزگاركه‌رى رۇژئاواى ئاسيا
- ۹۱..... (۷) پادشا 'ئەستياگ'ى مېدى و پووخانى مه‌له‌كه‌تى ماد
- ۱۱۵..... (۸) سه‌ركرده‌ى سه‌ربازى مېدى 'مازارىس'
- ۱۲۹..... (۹) سه‌مىردىس 'گوماتا'ى مېدى و وه‌سىه‌ته‌كه‌ى كه‌مبىز
- ۱۵۷..... (۱۰) شۇرشكىپى مېدى 'فراوورت'
- ۱۷۵..... (۱۱) 'هارپاگ'ى مېدى و بلىمه‌تى سه‌ربازى
- ۱۹۱..... (۱۲) داتىس'ى مېدى فرمانده‌ى جه‌نگى ماراتون
- ۲۰۹..... (۱۳) ئەتروپات'ى مېدى و ئەسكه‌نده‌رى مه‌كه‌دۆنى
- ۲۲۷..... (۱۴) ماد لەرووى كۆمه‌لايه‌تى و شارستانىيه‌وه
- ۲۴۹..... پىرستى سه‌رچاوه‌كان
- ۲۵۳..... باشكۆى نه‌خشه‌كان

به راىى

نووسينه وهى ميژوو شتيكه و خويندنه وهى ميژوو شتيكى دى، ئهركى ميژوونووس تيبينيكردن و تومار كردن و به دؤكيؤميتنكردنى رووداو هكانه و پيويستيشه تومار كردنه كه ورد و به لگانده كهش به ئەمانه ته وه بكريت، بؤ هه لىنجان و به ده ستخستنى زانيارى به كانيش ئەگەر نووسەر له سهرده مى رووداو هكاندا ژياييت، ئەوا ده شيت خؤى گه واهيدهرى رووداو هكان بيت و تيبينى كرديت، ياخود كه سانىك رووداو هكانيان به چاوى خؤيان بينييت و بؤ نووسهريان گيړاييته وه، ياخؤ له ريگه ي به ده ستهيتانى ئەو نووسراوانه ي كه ميژوونووسه پيشينه كان نووسيوويانه، له وانه به نه خش يان په يكه ريكي به ردين، ژماره يه كى قورين، شتومه كى ده ستردى ديكه بيت، يان ئاسه واريكى هونهرى و نووسين، ياخؤ توماريكى فهرمى، ياخؤ ئەو نامانه ي كه ده سه لاتداران و فه رمانزه و اكان بؤ يه كترىان نووسيوه و...هتد.

به لام ئەوه ئهركى خوينه ره بؤ نووسينه ميژووييه كان بگه ريته وه و خويندنه وهى قول و گشتگيرييان بؤ بكات و چاوديري رووداو هكان بكات و راستى به كانى له ناراست و خورافى به كان جودا بكات وه و دواى به شبه شكر دنيان، به راوردىان بكات و شيبان بكات وه، ئىنجا ئەو پيوه نديبانه بدؤزيته وه، كه رووداو هكانى به يه كه وه گري داوه، دواتريش به دووى پالنه ر و هؤكارى قه و ماوه كاندا بگه ريته، جا ئەو پالنه ر و هؤكارانه خودى بن ياخؤ بابته ي. كؤتاش ئەوه ي شايه نى دووپا تكدنه وه يه، دووپاتى ده كاته وه و راستى به كانى به راست له قه لم ده دات و ئەوه شى لؤژيك قبولى نه كات و له گه ل كه تواردا نه گونجاوه، دوورى ده خاته وه.

نووسه رى ميژوو، خوينه رى ميژوو، يه كىك له م دوو كه سه ن:

- له نووسین و خویندنه وه، یاخۆ پێوهست ده بێت به ئایدیۆلۆژیایه کی دیاریکراوی وهک (خێله کی، نه ته وه یی، ئاینی، سیاسی و... هتد)، بۆیه ههول ده دات ئه و شتانه بخاته ڤوو، که کوکن له گه ل ئایدیۆلۆژییه که پیدایه و خزمهت به ئامانجه کانی ده گه یه نیت و ئه و ڤوودا و گیرانه وانه ش پشتگۆی ده خات، که کوک نین له گه لیدایه و پینچه وانه ی ئامانجه کانییه تی یاخۆ به خویندنه وه و دیدگه یه کی مه عریفیی بابه تیانه ی بێگه رد و جوامیزانه ده ست پیده کات و ئامانجی سه ره کی له خویندنه وه که پیدایه خزمه تکردنی کولتووری مرویی و ڤۆشنیبری مرو فایه تییه به گشتی، بۆیه به وریاییه وه ده کو شیت شته کان بزانیته و بێ پینچوپه نا و فرتوفیل و بێ گه و ره کردنه وه و بچوو ککرده وه، وهک ئه وه ی هه یه، پینشکی شیان ده کات.

له راستیدا، من له م کتییبه دا خوینته ری میژووم و له زانیارییه کان ده کو لمه وه و به دووی زانینی راستییه کانه وه م وهک ئه وه ی که هه یه. راسته له م خویندنه وه دا من به پله ی یه که م له ڤۆژئاوای ئاسیادا به دووی میژووی کوردا ده گه ڤیم، به لام به وریاییه وه ئه م کاره م به ئه نجام گه یاند، تا نه که ومه داوی (نه رگسییه تی نه ته وه ییه وه) و کوردانه لیکدانه وه م بۆ میژووی ناوچه که نه کردووه و له و پێوهندییه پته وه ی میژووی کورد و میژووی میله تانی دی ناوچه که چاوپۆشیم نه کردووه و هه رده م نه ویستوووه و نه ده شمه ویت له ناوچه که دا کورد بکه مه ناوه ندی بزووتنه وه میژووییه که و گه لی ئه کاد و بابلی و ئاشووری و سریان و عاره ب و تورک بخه مه په راویزه وه.

راسته ماوه ی ده سه لاتی میدییه کان، به راورد به لقه دیرینه کانی دیکه ی پینشینی کورد (لۆلۆ، گوتی، کاششۆ، سوپارتۆ، میتتانی، ماننایی، خه لدیی) کورته خایه نتر بووه، به لام گرینگی مه مله که تی ماد له بینین و گیرانی دوو ڤۆلدا خۆی ده بینیته وه: یه که م یه که خستنی ئه و پانتاییه جوگرافییه بوو، که پینشینه کانی کوردی له سه ر ژیاون. دووه م: یه که خستنی زمان و ڤۆشنیبری گشتی بوو له و ناوچه یه، که دوا یی به (کوردستان) ناسرا.

له میژووی میدییه کاندا، من گرینگی ته واوم به پاشاکانی مه مله که ت و پیاوه ناو باره کانی ناوه و به پینی میژووی مردنیان، ناوه کانیانم ڤیک خستوووه و له سه رم

نوسین. راسته خولقاندنی پروداوه میژووییه‌کان ته‌نیا لای ده‌سته‌بژی‌ره‌کان کورت ناکریت‌ه‌وه، به‌لام له‌کوتاییدا راستییه‌کان پیمان ده‌لین، که له هه‌موو سه‌رده‌مه‌کاندا، به‌تاییه‌تی سه‌رده‌مه‌کونه‌کان، ئەوه ده‌سته‌بژی‌ره، که له میژوودا پینشه‌وایی گه‌لی کردووهو به‌دهستی ئەوان زۆرینه‌ی پروداوه میژووییه‌کان هاتوونه‌ته‌ئاراوه و جه‌ماوه‌ریان به‌کخستووه و نوینه‌رایه‌تییان کردووه و هانایان بۆ بردووه.

سه‌ره‌تا ئەم کتیبه‌م به‌ده‌روازه‌یه‌ک ده‌ست پیکرد و له‌وێ له‌پرووی ئەتتی و جوگرافییه‌وه باسم له‌میدییه‌کان کردووه و به‌دوای ده‌روازه‌که‌دا باسم له‌پروداوه‌کان و چۆنی‌تی دامه‌زاندنی مه‌مله‌که‌تی میدیا و مملانیکانی ئەم مه‌مله‌که‌ته‌ دژ به‌ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور و پۆلی له‌پروخانی ئەو مه‌مله‌که‌ته‌ له‌سالی (٦١٢ پ - ز)، که به‌ره‌نجامه‌که‌ی پزگاربوونی رۆژئاوای ئاسیای لێ که‌وته‌وه. ئینجا باسم له‌هه‌ره‌سی خودی مه‌مله‌که‌ته‌که، به‌ده‌ستی فارسه‌ ئەخمینییه‌کان له‌سالی (٥٥٠ پ - ز) کردووه. له‌کوتاییدا چه‌رده‌یه‌ک زانیاریم، پیوه‌ست به‌مه‌مله‌که‌تی ماد، له‌پرووی شارستانییه‌ته‌وه به‌گشتی، خستووه‌ته‌پرو. هاوزه‌مان به‌پیویستم زانی چه‌ند نه‌خشه‌یه‌کی پیوه‌ندار به‌و بابه‌تانه‌ی که‌ ده‌ستم بۆ بردوون، له‌کوتاییدا هاوپیچ بکه‌م، چونکه‌ گومانم نییه‌ له‌وه‌ی که‌ ده‌یلیم، هه‌ر قسه‌و باسیکی میژوویی کورت ده‌هینیت و جاری وایش هه‌یه‌ نه‌زۆک ده‌بیت، گه‌ر به‌نه‌خشه‌وه‌ نه‌خریته‌ به‌رباس، چونکه‌ میژووی بی‌جوگرافیا بوونی نییه‌، من پینشیا‌ز بۆ خوینهر ده‌که‌م برونیتته‌ ئەو نه‌خشانه‌ی که‌ پیوه‌ستن به‌ پروداوه‌کانه‌وه، چونکه‌ ئەو کات بابه‌ته‌کان پوونتر دینه‌ پیش‌چاو.

له‌کوتاییدا سوپاسی (جوان)ی کورم ده‌که‌م، که‌ نه‌خشه‌کانی بۆ ریکخستم و به‌هیوام ئەم کتیبه‌، کتیبخانه‌ی رۆژئاوای ئاسیا به‌تاییه‌تی و کتیبخانه‌ی مرو‌فایه‌تی به‌گشتی ده‌وله‌مه‌ند بکات. خوا پشت و په‌نابیت.

ئەحمەد مه‌حمود ئەلخه‌لیل

٢٠٠٩/٩/٩

(1)

پۆژئاوای ئاسيا: جوگرافيا و گەلان

گەوهەری میژوو

میژووی مروڤایەتی لەسەر دوو کۆلەکه بنیات دەنریت، ئەویش: مروڤ و شوینە. هەر بۆیە ناتوانین کەتواریبێمانە و ورد لە میژوو بگەین، ئەگەر لە پێوهندیی نیوان مروڤ و شوین نەگەین. بۆ دلتیابوون لەم بابەتەش هیچ پێویستیمان بە بەرچاوخستنی تیۆرەکان نییە و پێویستیش ناکات لە قوولایی فەلسەفەدا خۆمان نقووم بگەین، بگرە هیندە بەسە هیلکی راست و چەپ بەسەر مروڤ و پروداوهکاندا بهینین و ئەو شوین (جوگرافیا)یەش، کە پروداوهکانی لی قەوماوه، رەش بگەینەوه و بپرسین: ئەری لە میژووی مروڤایەتی شتیکیان بۆ ماوهتەوه؟ نەخیر، هیچ.

تۆزینەوه جیۆلوجییەکان ئەو راستییە دەسەلمینن، کە دیرزەمان ئەم گۆی زەوییه وەک ئیستەیی نەبووه، بگرە جار لە دواى جار بە کەشوههوایه کدا تێپەریوه، ئەو بارەش ناوی لی نراوه (چاخە بەفرینەکان). کەشوههواى بەفرین سەری هەلداوه و پەلی کوتاوه و شوینەکانی باکور و باشووری بەتەواوەتی تەنیووتەوه. پاشان کەشوههواکە خوشی کردووه، ئیتر لە هەموو چاخە بەفرینەکاندا بوونەوهرەکان لەبەردەم دوو چارەنووسدا خۆیان بینیووتەوه: یان خۆگونجاندن لەگەڵ گۆرانکارییهکانی کەشوههوا و بەردەوامیدان بەمانەوهو ژيانکردن، یاخۆ بە هۆی نەگونجانهوه قریان تیکەوتووه و

بەتەواۋى فەوتاون. نمونەى ئەم نەگونجان و قرتىكەوتتەش، بىنېرېوونى دەيناسور و جۆرەكانى (ماموس) شايتى ئەو دۇخەن.

تەنيا گورانى كەشۈهەوا، چارەنووسى زىندەوەرەكانى ديارى نەكردووه، بگرە كارەساتە سرووشتيه لەناكاوہكانى وەك زەمىنلەرزه و گرگان و پەتا و تاعوون و بەيبابانبوون، ھۆكارگەلىكى دى لەناوچوون بوونە. لەنئو بوونەوەرەكاندا تەنيا ئىمەى مرؤف بووين، كە لە سەردەمى چاخە بەفرىنەكان و لە كاتى روودانى كارەساتە سرووشتيهكاندا تواناى خۇگونجاندىنمان ھەبووه.

ئەو پرؤسەى كۆچە (ھەلاتن لە شوينى توقىنەر و پەنابردن بۇ شوينى ساز و گونجاو)، زورجار دەمانگەيەنئتە رۇخى پزگارى و رېنى بەردەوامبوونمان لە ژياندا بۇ خۇش و دەستەبەر دەكات.

لەژىر رۇشنایى ئەو بابەتانەى خستمانە بەرباس، شەرمى پىناوئت گەر دانى پىداينئىن و بلىين: تارادەيەكى زور، لە پىداويستى خۇراك لە پىناو مانەوہدا، مېژووى مرؤفەكان دەست پىدەكات، لەبەر رۇشنایى ئەم راستىيەش دەكرى بۇ زۆرىنەى چالاكىيە شارستانىيەكانى مېژووى مرؤفەكان، ئاينەكان، فەلسەفەكان، زانست، داھىتانەكان، پىئوھندىيە سىياسىيەكان، جەنگ و داگىركارى و زور شتى دى، لىكدانەوہ بگەين. خۇ ئەگەر رەگەزى مرؤى نەكەوتايەتە ژىر بارى قورسى پىداويستىيەكانى مانەوہ، ئەوا مېژوو رېرەويكى رېك پىچەوانەى ئەم رېرەوہى ئىستەى دەگرتەبەر، ئەوہ راستىيەكە و دەشيت تال و بىزاركەر بىت، بەلام ھىچ چارمان نىيە و دەبىت بە گيانىكى كەتوارىيانە و زانستىيەوہ وەرى بگرىن و قبولى بگەين.

ئىتر يەكەمىن مەرجى بەدەستھىنانى خۇراك، ھەلھاتن بوو لە شوين (جوگرافىا)ى نالەبار و گواستتەوہ بۇ جوگرافىايەكى ساز و لەبار.

ھەر ئەم مەرجەشە لە ئەزەلەوہ، لەپشت مەلئاننىكانەوہ بۇ بەدەستھىنانى شوين (جوگرافىا)ى باشتەر خۇى ھەشارداوہ. دەستپىكردنى ئەم زۆرانبازيە لەنئوان تاكەكان و كومەلگەكان، خىلەكان، مىللەتەكان، دەولەت و ئىمپراتورىيەتەكاندا بوونى ھەبووه، ئەگەر ئەم بوونەش شىوہى ھەز و ئارەزووى لەخۇگرتىن، بەلام لە رېگەى جىاجىاوہ ئەم ھەزى زۆرانبازيە

گوازاوه تهوه بۇ كردهوه و هه رجارهش به شيوه يهك به ريوه براوه، بۇچى له ژير زهبرى ئەم مەرجه سهخت و دژوارهدا پرۆسهى كوچ و كوچى زورهملئ له ميژووى مرۆقه كاندا پروياندا.

به هوى ئەم پرۆسه يهوه بوو، كه گه لان لهم نيشتواتانهى خوياندا، كه ئينسته بوونيان ههيه، نيشته جيبوون و له پيناو پاراستنيدا چهك داهيترا. سه رهتا دار و چه قو و بهرد، شمشيز و پم و تير و تفهنگ و توپ و تانك تا گه يشته بوميى ئەتوم. كه ره تيك (ويل ديورانته) گوتى: ميژوو كتيبيكه ده بيت مرؤف له ناوه راسته وه ده ستى پى بكات^(۱).

ئەمه راستيه كه و ده بى له تهك ميژوودا مامه لهى پى بكرت، چونكه هيج به لگه يهك له به رده ستدا نيه ده سپيكي ميژووى كو مه له مرؤفيكمان بۇ ديارى بكات، ئيتر ئەم كو مه له مرؤقه، خيل بيت يان ميلله تيك يان ره گه ز بيت، ناچارين له پيناو ده ستنيشان كردنى سه ره تاي ميژوو ته نيا پشت به گومان و نه گه ر و ده شيت ببه ستين. وا باوه و ده گوتريت، كه ره گه زى مرؤيى نيزيكيه يهك مليون ساله له سه ر گوى زهوى پهيدا بووه، ئەم ژماره يهش له ژير پووناكى پشكينه زانستيه كاندا هه لكشان و داكشان دهكات، دهكرت ليره دا ئەم پرسيا ره له خو مان بكه ين:

چه ند له ره گه زى مرؤقه كان توانيوه تى به رده وام بيت له ژيان كردن و ئەو شوينه كونترول بكات و بيبا ريزيت، كه بۇ يه كه م جار تيا دا پهيدا بووه؟ وه لامه كهى نه گه ر نه يه ژين هيج، ئەوا دهكرت بلين: چه ند ره گه زيكى فره كه م. له و زه مانه دا مرؤقه كان له شوينه كانيان ناچار به خزان و داكشان بوون و به زياد بوونى ژماره يان له پانتايى جوگرافى ديارى كراودا، ئەم داكشانه شيوه ي بلاو بوونه وهى له خوگرتووه، هاوشان له تهك سه ره له داني ململانى بۇ ده ست به سه رداگرتنى باشترين شوين، ئەم خزان و بلاو بوونه وه يه شيوه ي داكيرا كارى له خوگرتووه.

(۱) ول ديورانت: قصة الحضارة، ص ۲۹۹/۲

میژوونوسان گهلانیان به سهر چند گرووپیکدا دابهش کرد و گرینگترینیان گهلانی ئاریا (هندو - ئه وروپیی)یه و گهلانی سامی و گهلانی (حامی) و گهلانی ئوراله تائییه کان و گهلانی باشووری رۆژه لاتی ئاسیا و گهلی ئه سکیمو.

میژوونوسان گوتویانه، که گهلانی ئاریا پیکهاتوون له ئه وروپییه کان و ئه مهریکییه کان و سلاقه کان و ئهرمه ن و فارس و کورد و ههندیکی دی.

(جیمس هنری برستد) یه ژئی: زاراوه ی (ئاریاییه کان) بق لقه رۆژه لاتیییه که ی گهلانی هندوئهوروپیی به کار ده بریت، ئه وانیش: ئهرمه ن و فارس و میدی و بلوشی و پاشتو و بریکی دیکه له و گهلانه ی که له ولاتی ئه فغانستان و باکوری هیند جیگیر بوون، له کاتیکدا ئه وروپییه کان و ئه مهریکییه کان سهر به لقی رۆژئاویین، واته ئاریاییه کان کورپه مامی ئه وروپییه کانن، نه ک باپیره گه وره یان^(۲).

له زمانی سه نسکریتیدا وشه ی (ئاری) به واتای (خانه دان - نه جیزاده) دیت، له رووی جوگرافیا شه وه، پیکهاته ی ئارییه کان به ناوی (ئاریانا فیجا - فیجو) واتای (نیشتمانی ئاری) ده گه یه نیت، زورینه ی میژوونوسان ده لئین، که لانکه ی گهلانی ئاریایی (هندو - ئه وروپیی)یه The indo-european که وتووه ته ئوراسیا (ناوچه کانی به یه ککه یشتنی کیشوهری ئاسیا و ئه وروپا)، ئه و ناوچه شه ریک ده کاته رۆژه لاتی ده ریای قه زوین. (ویل دیورانن) ده بژیت: کتیبی پیروزی زه رده شتیان (زه ند ئافیسنا) باس له م نیشتمانه دیرینه ده کات و به 'به هشتیک له به هشته کان وه سفی ده کات'^(۳). رۆژه لاتی ئه م نیشتمانه به چیا ی تیان شان و چیا ی ئه لتای هه ریمه کانی ئیستبس، ده ست پیده کات و له هه رد و هه له ته کانی مه غول جیا یان ده کاته وه.

له هه مان کاتدا ئه م چیا یانه به ربه سستیکی سرووشتی نیوان دوو ژینگه و دوو شارستانییه تی جیاوازن، که ئه وانیش: ژینگه و شارستانییه تی توران له رۆژه لات و ژینگه و شارستانییه تی ئارییان له رۆژئاوا وه یه.

(۲) جیمس هنری برستد: انصار الحضارة، ص ۲۴۵-۲۴۶.

(۳) ول دیورانن: قصة الحضارة، ۲/ ۳۹۹.

له گه‌ران و پشکیندا میری پووسی پیر کرۆپۆتکین (Pierre Kropotkin) له دهشتاییه‌کان و ناوه‌راستی ئاسیادا لیزه‌واریکی به‌رفره‌وان و وشکی دوزییه‌وه و بۆی ده‌رکه‌وت، که له ماوه‌ی سێ هه‌زار ساله‌ی پێش زاین؛ ئەو ناوچانه به‌که‌شوه‌ه‌وایه‌کی تووش و سه‌ختدا گۆزه‌ری کردووه، واته‌ ئەم شوینه (جوگرافیایه) هینده‌ دل‌ره‌ق و توقینه‌ر خۆی نواندووه، مانه‌وه و ژیانکردن تیندا ئەسته‌م بووه، بۆیه له پیناوا مانه‌وه و خۆپاراستن له مه‌رگ و فه‌وتان سرووشتییه‌ خه‌لکه‌که‌ ئەو (شوینه‌ بکوژه) به‌جێ به‌پلن و بۆ (شوینی شیاو) بگوازنه‌وه. بۆیه بریک له ئارییه‌کان به‌ره‌و باشوور به‌ ئاراسته‌ی نیمچه‌ کیشوه‌ری هیندی ره‌ویان کرد و به‌شیکێ دیکه‌یان به‌ره‌و رۆژئاوای ئاسیا ملیان نا، گرووپی سنیه‌میان به‌ره‌و باکور و رۆژئاوا کۆچیان کرد.

ئاشکرایه‌ هه‌لکه‌وته‌ی زالی جوگرافیای ئارییه‌کان (هندو - ئەوروپی) دوند و چیا بووه و تخووبی شوینه به‌رزاییه‌کانیش ده‌شت و ده‌ری له‌خۆ گرتووه، ده‌شت و ده‌ریکی به‌پیت و به‌ره‌که‌ت و ده‌وله‌م‌ه‌ند به‌سه‌رچاوه‌ی ئاو‌دێری و له‌وه‌رگه‌ی زۆروزه‌وه‌ند، که بۆته سه‌رچاوه‌ی ئابوورییه‌کی پشت به‌ستوو به‌ه‌روبوومی شیرمه‌نی و دانه‌ویله، بۆیه ده‌کریت شارستانییه‌تی ولاتی ئارییه‌کان به‌ (شارستانییه‌تی ئازهل) ناوزه‌د بکریته^(٤).

له په‌سنی لانکه‌ی ئارییه‌کاندا، بنگارد لیفین ده‌بیژیت: 'به‌پیتی (بیژه‌ی)‌ی هندوئه‌وروپییه‌ دێرینه‌کان، که زمانناسان چاک‌سازییان تیدا کردووه، ئیکۆلۆجیای ولاتی باوباپیری هندو - ئەوروپییه‌کان وینه‌ی بۆ کیشرا، په‌سمی تایبه‌ت به‌هه‌لکه‌وته و که‌شوه‌وا و جیهانی گیا و گول و ئازهل‌ی تیدا به‌رچاو ده‌که‌وێت. ده‌رهاویشه‌ی زانستی زمان تایبه‌ت به‌ ژینگه‌ی ئیکۆلۆژی سه‌باره‌ت به‌ نیشتمانی باپیرانی هندوئه‌وروپییه‌کان، ئەم نیشتمانه‌ ولاتی هه‌لکه‌وته‌ی چیا‌ی و تهرپیک‌ی ده‌وله‌م‌ه‌ند به‌ رووبار و که‌شوه‌ه‌وایه‌کی له‌بار و تیکه‌چژاوی گیا و گول و دره‌ختی سه‌رسوره‌یتنه‌ره، که هه‌رده‌م له‌گه‌ل ناوچه‌ باشوورییه‌ فینکه‌کاندا ده‌ست له‌ملاتییه‌^(٥).

(٤) رالف لنتون: شجرة الحضارة، ١٦٢/٢.

(٥) بونفارد - لیفین: الجديد حول الشرق القديم، ص ٢٧٣.

بۆنگارد دريژه‌ی پي دەدات و دەبى ژيت: "هه‌لکه‌وتەى چيايى نيشتمانى باوباپيرانى هندوئەوروپيەکان راستيەکه چەند ليكۆلەريک جەختيان لەسەر کردووەتەو، پاش دەرکەوتنى ليكۆلينەو هەکانى گامكرى ليدزە و ئيفانوف، ئيتىر جەختکردنى ليكۆلەره‌کانى دى لەسەر راستى ئەو بابەتە هېچ گومانتيك هەلناگرئ، ئەو ليستە، که بۆ (بيژه‌ى)ى هندوئەوروپيە ديريئەکان ريکيخستن، ئەو بروايەمان لا پتەو دەکات، که هندوئەوروپيەکان نيشتەجىي ناوچەگەليکى چيايى يان دوند (لوتکە چيا)، گابەرد، بەردەلان، (چيا و دەشت) (بەرزايى) (داربەرۆو) (بەرۆوى چيايى) (باي باکورى چيايى):"^(٦)

بەلام هەر دەو هەلەتى پانوبەرينى مەغۆلەکان، که پتر وشک و برينگ بوو، نمونەى بيابانى جوبى (Gobi)، که سەريارى نالەبارييه‌کەى، له هەمانکاتدا هيندە له‌وه‌رگەى له‌خۆگرتبوو بەشى بەخيوکردنى مەپومالات و وشتر و ولاخى بەرزە (هەسپ و ماين) بکات. جا چونکه (هەسپ و ماين) گرينگترين ئاژەل بوو، ئابوورى ناوچەکه پشتى پي قايم کردبوو.

بۆيە دەتوانين ئەو شارستانيه‌تە بە (شارستانيه‌تى ولاخى بەرزە) ناوزه‌د بکەين و دەبينين هەميشە مەملانى و ناکوکى له‌نتوان خيئە ئاريايه‌کان و خيئە تۆرانييه (مەغۆل)ه‌کاندا سەرى هەلەدا، له ئەنجامدا وا دەرەکه‌ويت، ئاريايه‌کان له تۆرانييه‌کانه‌وه فيرى چۆنيتى بەکاربردنى ولاخى بەرزە له سوراچاکى و شەردا بووين.^(٧)

تايه‌تەنديه‌کانى شارستانيه‌تى ئاريايى

(ويل ديورانتي) بەدريژى قسەى له‌بارەى ئەو ئاريايه‌تە کردووه، که بەرەو باکورى هيند کۆچيان کردووه. ئەوهى ئەو له‌مەر ئاريايه‌کانه‌وه باسى کردووه، بەگشتى باروودوخى ئاريايه‌کانمان لا رۆشن دەکاتەوه. ئەو دەگيرتەوه و دەليئت: "ئەوان (ئاريايه‌کان) له‌شولاريکى پتەو و بەهيز و ئارەزوويه‌کى بەهيزترى

(٦) هەمان سەرچاوه‌ى پيشوو.

(٧) رالف لنتون: شجرة الحضارة، ١٦٢/٢، ه، ج، وولز: معالم تاريخ الانسانية ٢٠٩/٢.

خوردن و خواردنه و بیان هه بووه، ئه وان توانا و بویرییه کی بی وینه بیان هه بووه له جهنگدا و به پم و تیروکه وان شه پریان کردووه و له شه رهکاندا جهنگاوهری قهلفانپوش و گالیسکه سوار پیتشهنگییان دهکردن، ئه م جهنگاوهره پیتشهنگانه، که له دوژمن نیزیک ده بوونه وه ته وریان وهک چهک به کار دههینا و دووراودووریش پمیان دهگرته دوژمن، ئاریاییهکان به رهوشتیکی سه رهتایی و ناسرابوون، که هه رگیز پنی به دوورپوویی نه ده دا.

(ویل دیورانت) جاریکی دیکه باس له ئاریاییهکان دهکات و ده لیت: ئاریاییهکان، که هیرشیان کرده سه ر باکوری هیند و داگیریان کرد، ئیتر ده سه برداری شه پ و کوشتار دهن و کشتوکال ده بیته پیشه ی سه ره کیان، دواتر خیله کانیان ورده و ده پنی به پنی ده وه له توکه ی خویان دامه زراند و پادشایه کی وابسته به کو توبه بندی ئه نجومه نیک له جهنگاوهران حوکمی ده کرد و هه ر خیلنیک له و خیلانه (راجا) یهک، یان سه رکرده یهک که ده سه لاتهکانی له لایه ن ئه نجومه نیک خیله کییه وه ده ستیشان ده کرا، سه رکرده یه تی ئه و خیله ی ده کرد و هه ر خیلنیک له چه ند گروو پینکی لادیی سه ره به خو له خیلهکانی دی پینک ده هات و نیمچه سه ره به خوییه کیان پنی ده درا. ئیتر هه ر کومه له دینهاتیهک، ئه نجومه نیک پینکها تو له سه رهک خیزانهکان حوکمی ده کرد.

ده گیزنه وه، که ره تیک (بودا) به ها وه له فره نیزیکه که ی خوی (ئه ناندا) ی کرتووه: 'ئه ری ئه ناندا تر بیستووته، که به ر له یه کلاییکرده وه ی شتیک (فاجیه کان) بو راویژکردن کۆده بنه وه و له هه ر کۆبوونه وه یه کی گشتی خیله کانیا ندا به شداری ده که ن؟ ئه ی ئه ناندا، مادام فاجیه کان ئا به و شیوه یه کۆ ده بنه وه و به شداری ئه و کۆبوونه وه گشتیانه ده که ن، که خیله کانیا ن سازی ده که ن، چاوه پروانی لیک هه لوه شان دهنه و بیان لی نا کریت، بگره سه رکه و تیا ن به رده که یت' (۸).

پینکها ته ی کۆمه لایه تی لای ئارییه کان (هندو ئه وروپیه کان) له سه ر سی ئاستی جیاواز ده ناسرین و جیا ده کرینه وه، که ئه مانه ی لای خواره وه ن: کاهینه کان، جهنگاوهره کان، به ره مه هین (شوانکاره). ههروه ها وهک هه موو

(۸) ول دیورانت: قصة الحضارة، ۲/۲۱.

کۆمه لگه دیرینه کان، سیسته مه کۆمه لایه تیه که یان خیله کی سرووشت بووه، له م پوهوه (رالف لنتون) له باره ی رژیمی خیله کی ئاریاییه کان ده لیت: به لام سه روک خیلی ئارییه کان دهوله مندترین و گرینگترین سه رهک خیزانی خیل بوو و ماله که یشی له شیوه ی مالی هر سه روک خیزانیک وابوو، به لام که وره تر و ژماره یه کی زۆرتر له که سه خۆبه خشه کانی ده گرته خۆ، که زۆرینه ی ئه و که سانه له که سوکاره دووره کانی سه روک خیل بوون، به لام زۆری ژماره ی که سه کانی ده وره یه ری گرینگیی تایبه تی خۆی هه بوو^(۹)

(دکتۆر فلیپ حتی) و هاوڕێکانی، باسیان له مایکردنی و لاخی به رزه کردووه و ده لێن: "شانازیی مایکردنی ئه سپ و ماین بۆ ئارییه کان ده گه رپه ته وه، له زه مانی زووبا بریک له شوانکاره ی هۆزه هندۆئه وروپیه کان له زه وییه کانی پۆژه له اتی قه زوین گه رمیان و کویتستانیان ده کردو ئه وان یه که م که س بوون، که و لاخی به رزه یان مالی کرد، پاشان کاششییه کان و حیسییه کان به شیوه یه کی به ربلاو هاورده یان کرد، ئه م ئازه له رێگه ی ئه وان وه به ر له دوو هه زار سال پێش زاین، بۆ ئاسیای پۆژئاوا گوازییه وه به ر له چه رخی زاینی له رێگه ی سواریاوه گه یشته نیمچه دورگی عاره بی و هه کسوس (شوانه کان) ئه سپیان له سواریاوه بۆ میسر گواسته وه لیدییه کانیش له ئاسیای بچوکه وه گواستیانه وه بۆ ولاتی یۆنان^(۱۰)

به لام میژووناس (خ. ه. ج. ولز) له م باره وه بۆ چوونیکه دیکه ی هه یه، ئه و ده لیت: "مه غوله کانی چه رخی نوێی به ردین، گه لیکه شه روانی ئه سپسوار بوون، له کاتیکه ئارییه کانی چه رخی نوێی به ردین مانگایان به کار ده برد"^(۱۱). ئه مه ش واتای وایه، که گه لانی تورانی له ناویاندا مه غوله کان پێشه نگی مایکردنی و لاخی به رزه بوونه، بۆیه هاوسینه تی و ململانی نیوان ئاریاییه کان و تورانییه کان پۆلی خۆی بینوه و ئاریاییه کان له به خێوکردنی و لاخی به رزه دا چاویان له تورانییه کان بریوه، که به ئه وروپا و پۆژئاوا

(۹) رالف لنتون: شجرة الحضارة، ل ۱۰۴. بروانه: صمویل نوح کریم: أساطیر العالم القديم، ص ۲۰۴.

(۱۰) فلیپ حتی و اخرون: تاریخ العرب، ص ۴۷ - ۴۸

(۱۱) ه. ج. ولز: معالم تاریخ الانسانیة، ص ۳۱۱/۲.

ئاسيادا بلاوبوونەتەو، لەگەل خۆياندا ئەسپ و ماينيان بۆ ئەو ولاتانە گواستوئەتەو، كە لىنى نىشتەجى بوون و لە شەرەكاندا بەكاريان هيتاوه.

لە جوگرافىيە پىنكهاتن (ئاريانا فيجوق) زمانى هاوبەشى ئاريابىيەكان سەرى هەلداوه و لە سالى (١٨٠٠ پ - ز) مۆركى هيندوئيرانى ئەم زمانە بەدەردەكەوئەت. سەرەپاي هەندى ناوى ناسراو لە ئەنادۆل، ئەم مۆركە كاشىيە شۆرياش (سورىاسى هيندى) كە واتاي (خۆر) دەگەبەنيت لەتەك چەندان وشەى هاوبەشدا بەدى دەكرىت. پاش چوار سەدە (دەوروبەرى ١٤٠٠ پ - ز) ناوى خواوئەندى مېترا، فارۇنا، ئويندراو ناسايتا دەردەكەون^(١٢).

سالى (١٧٨٦ز) مافپەرورەو رۆژەلاتناسى ئىنگليزى (چۆنس)، لە راپۆرتىكدا، كە لە كۆمەلەى ئاسىيەى لە كەلكەتاي هيندى خويندبىيەو، هيتا بۆ پىنوئەندىيە نيوان سەنسكرىتى و يونانى و لاتىنى و سلتى و گوتى و فارسى كۆن دەكات. هەرورەها پەنجە دەخاتە سەر ئەو گونجانە رىكوپىكە زەوئەندە زمانەوانىيە، سەرەپاي لىكچوون لەنيوان رەگ و نەژادەكان، لىكچوونى شىوئە زمانەوانىيەكە بەبىن هېچ گومانىك ئەوئەمان لا ساغ دەكاتەو، كە ئەم زواتانە دەچنەوئە سەر يەك چاوكى هاوبەش، كە دەشيت لەم سەردەمەدا بوونى نەبىت.^(١٣)

لە جوگرافىيە پىنكهاوتو بىروباوئەرى گەلانى ئاريابىيە بە شىوئە رەنگاوپرەنگەكانى مېتۆلۆجيا سەرى هەلدا، گەر لە دياردە زەقەكانى ئاينى ئاريابىيە وردىبىنەو، ئەوا بۆمان ئاشكرا دەبىت كە لەم ئاينەدا هېچ خواوئەندىك لە شىوئەى ئازەل و شەيتان بەرچەستە نەبوو. لە ولاتى فارسى كۆندا، ئەوان ويناى زىندەوئەرى وەك (گيانى گا) (OX Spirit) بە نائازەلانى پۆلينيان دەكرد. گەلانى ئاريابىيە ئەو دەم مردووەكانيان دەسووتاند، ئەو كردارەش نەرىتىك بوو، تا ئىستەش لە ولاتى هيند پىرەو دەكرىت، بەلام باوباويرانى ئاريابىيەكان

(١٢) صمويل نوح كرىمر: اساطير العالم القديم، ص ٢٩٢.

(١٣) بونفارد - ليفين: الجديد حول الشرق القديم، ص ٢٥٠.

گۆپی لاکیشه‌بیان هه‌لده‌کند و مردوو‌ه‌کانیان له‌سه‌ر پوو و له‌ شینوه‌ی که‌سینکی دانیشتوو ده‌ناشت. (١٤)

ئه‌وان باوه‌ریان وابوو، که‌ به‌ سووتاندنی جه‌سته‌ی مردوو‌ه‌کانیان، ئه‌و پینوه‌ندییه‌ی که‌ مردوو ده‌به‌ستیه‌وه‌ به‌ زه‌وییه‌وه‌ یه‌کجاره‌کی وردوخاش ده‌بیت و ئه‌م ره‌فتاره‌ش پێ له‌ گه‌رانه‌وه‌ی مۆته‌که‌ ده‌گریت، ئه‌م کرداره‌شیان ئه‌وه‌مان بۆ پرون ده‌کاته‌وه‌، که‌ ئاریاییه‌کان باوبا‌پیرانیان نه‌په‌رستوه‌. وا ده‌رده‌که‌ویت، که‌ ئاریاییه‌کان باوه‌ریان به‌ (قه‌زا و قه‌ده‌ر) هه‌بووبیت و شتیکی نابهرجه‌سته‌ی وایان لێ به‌دی کردبیت، که‌ بال به‌سه‌ر گشت خواوه‌ندو مروّفا ده‌کیشیت و نه‌ نوێژبوکردن و نه‌قوربانیدان و نه‌ ته‌لیسم، کاری تی ناکات. ئه‌مه‌ و زۆریک له‌ بیروباوه‌ری ئارییه‌کان له‌ ئاینی زه‌رده‌شتیدا بوونی هه‌یه. (١٥)

(١٤) رالف لنتون: شجرة الحضارة، ص١٥٨.

(١٥) ه. ج. ولز: معالم الانسانية، ٢/٢١٣. رالف لنتون: شجرة الحضارة، ص١٥٨.

(۲)

گیبیرگینی ئاری - سامی

له سه‌ردهمی راوشکار و ئاژه‌لداریدا، دهشت و دۆل و دوند و چیا، له‌بارترین شوین بوو بۆ ژیانکردن. له‌پال زیادبوونی ژمارهی دانیشتوان، مروّف فیری کۆکردنه‌وهی دانه‌ویله و چاندنی بوو، ئەم هه‌نگاوه گرینگه‌ش کۆمه‌لگهی مروّفایه‌تی له قوناخی راوشکاره‌وه گواسته‌وه بۆ قوناخی کشتوکالی، له‌و ده‌مه‌وه شوینه ده‌شتاییه‌کان و گۆم و پووباره‌کان بوون به‌باشترین و به‌که‌لکترین هاوڕێی مروّف، هه‌ربۆیه ده‌شتاییه‌کانی باشووری ولاتی میسۆپۆتامیا (باشووری عێراقی ئێسته)، که له پۆژه‌لاته‌وه هاوتخوبی زنجیره چیاى زاگروسه^(۱۶) و له پۆژئاوا و باشووریشه‌وه هاوشانی ولاتانی عاره‌به. ئەم ولاته ده‌بیته ئەو شوینهی که سه‌رنجی گه‌لانی چیا و بیاباننشینه‌کانی دراوسێی به‌لای خۆیدا راده‌کێشا.

سۆمه‌ریه‌یه‌کان دیرینترین و په‌سه‌نترین گه‌لی چیا‌نشین، که له ناوچه‌ی پۆژئاوای ئاسیادا شوین په‌نجه‌یان به‌جی ماوه. ئەم گه‌له زاگروسنشین، له‌ژێر

(۱۶) زنجیره چیا‌یه‌کی گه‌وره و درێژه، که‌وتوته پۆژئاوای ئاسیاره و له چیاى ئاراراتی باکوری پۆژئاوای (نیوان ئیران و نهرمه‌نستان و تورکیا)‌وه تا نزیك که‌نداوی فارس له باشووری پۆژئاوای (ناو ئیران) درێژ ده‌بیته‌وه، ئەم زنجیره چیا‌یه له‌ته‌ک زنجیره چیاى تورۆس، بربره‌ پشته‌ نیشتمانی کوردان بیک ده‌هینن.

زەبرى ھۆزىكى ئارىيىھەكاندا بووبىت، ياخۇ گەران بىت بە دواى خۇراكدا، لە چياكان ھەلكەندران و لە دەشتە بەراويى بە پىتەكەى نىوان دۆلى پروبار نىشتەجى بوون. ئەم كۆچ و نىشتەجىبوونەى سۆمەرىيەكان بە (۲۰۰۰) ھەزار سال پىش زاین^(۱۷) و دەشى زياترىش پرووى داىبت.

مىژوونوسان كۆكن لەسەر ئەوھى كە بە ھىچ كلۇجى، سۆمەرىيەكان سامى نەژاد نەبوون و راستتر واى بە ئارى نەژاد ھەژمار بكرىن و دەشىت لە پرووى ئەتنىكىيەوھ پىتەندىيان بە كوردەوھ ھەبىت، چونكە ئەوان بەگشتى واىستەبوونىان بۇ عىزاقى ئارى ھەبووھ و بەسەر پانتايىھىكى جوگرافىيەوھ ژيان و لە پرووى زمانىشەوھ جۆرە ھاوشىوھىك لەبىرى بىژە و دارشتندا لەنىوان زمانەكانىاندا بەدى دەكرىت، جا ئەم ھاوشىوھىيە چ لە بوارى مېتولۇجىيەوھ بىت يان لە بوارى ژيانى ئاسايى بىت. بەھرحال، تەنيا لىكولنەوھى ورددرشت لە ئايندەدا ئەم بابەتە بەكلا دەكاتەوھ.

لە باشوورى رۆژئاواى ولاتى ميسۆپۇتامىادا، لە دەشتە پانوپۇرەى نىمچە دورگەيەدا، كە پاشان بە ناوى نىمچەى دورگەى عارەب ناسرا، خىلە سامىيە كۆچەرىيەكان بە دواى لەوھرگە و ئاودا وىل بوون، لەو سالانەدا، كە رىژەى بارانبارىن لە ئاستىكى باشدا دەبوو، گىا و گول و پنچك، لەپال كانىاو و گوماوھكاندا پرووى زەويىە پان و بەرىنەكەى دادەپۇشى و كۆچەرىيەكان بە ئاسانى ئاژەل و مالاتى خۇيان تىدا دەلەوھەراند و بەزىادىشەوھ بەشى دەكرىن و پارا دەبوون، بەلام وردە وردە سال دواى سال لەپال ھەلكشانى ژمارەى خىل و ھۆزە كۆچەرىيەكان، رىژەى بارانبارىنىش دای لە كزى، بىنگومان وشكەسالى دەبىتە ھۆى نەمانى لەوھەرگەى پىويست و وشككرىنى كانىاوھكان، بۇيە ئەو پانتايىە زەويىە، كە لە سالانى رابردودا گەدەى كۆچەرىيانى تىز دەكرى، لە كورتى دەدات و دەبىتە (جوگرافىاي برسيتى). ئاشكرايشە، كە لە مىژوودا برسيتى و نەمانى ئاسايش، دوو ھاوپرى رىگەى دور و درىژبوونە، لەپال بەرزبوونەوھى ژمارەى دانىشتوان و كەمى سەرچاوەى بۇئوى، ئەم دوو ھاوپرى دىزىنە، كە (برسيتى و نااسايشىيە) لە نىمچە دورگەى عارەب

(۱۷) چەرخى دەولەت - شارى سۆمەرىيەكان دەكەوتە نىوان سالانى (۲۸۰۰-۲۳۷۰ پ.ز).

په‌یدابوون. بۆیه له‌و دهم‌دا ئاسایی بووه، که بری له‌ خیله‌ سامییه‌کان روو بکه‌نه شوینه به‌پیته‌کان (جوگرافیای تیربوون). ئەو جوگرافیایه‌ی که هاوسنی ولاتی خۆیان، واته‌ ولاتی دوو رووبار، له‌م کوچر‌ه‌وه‌دا، ئەکه‌دییه‌کان بوون به‌ پیتشه‌نگی خیله‌ سامییه‌کان و خزان. ئەم ره‌وکردنه‌ ده‌وروبه‌ری (٢٥٠٠ پ - ز) روو ده‌دات، سه‌ره‌تا خیله‌ ئەکه‌دییه‌کان له‌ رۆژئاوای رووباری فورات نیشته‌جی بوون، ئەو شوینه‌ی ده‌که‌وینه‌ ته‌نیشت شاره‌کانی ئەریدۆ، نیپور، ئورو هه‌ندی شاری تری سه‌ر به‌ ده‌وله‌تی سۆمه‌رییه‌کان.

بۆ ریک‌خستنه‌وه‌ی خۆیان، ئەکه‌دییه‌کان چاویان له‌ سۆمه‌رییه‌کان بری و له‌ رژیمی خیله‌کییه‌وه‌ گواستیان‌وه‌ بۆ رژیمی ده‌وله‌ت و پاشان له‌ ژیر ده‌ستی (سه‌رگۆن) دا یه‌کیان گرت و زوران‌بازییان دژی شاره‌کانی ده‌وله‌تی سۆمه‌رییه‌کان ده‌ست پێ کرد و داگیریان کرد. میژووی دامه‌زراندنی یه‌که‌م ده‌وله‌تی ئەکه‌دی له‌ ولاتی دوو رووبار ده‌که‌ریته‌وه‌ بۆ سالانی نیوان (٢٢٧٠ - ٢٢٢٠ پ - ز) و له‌و پیتشه‌وه‌ ئەم ده‌وله‌ته‌ په‌لی کیتشا بۆ ئیلام^(١٨).

ئا لیره‌وه‌ که‌لانی ئاریایی له‌ چپای زاگروس و ده‌وروبه‌ری قوت ده‌بنه‌وه‌، ئەم جاره‌ که‌لی گۆتی (غوتی - جودی) پیتشه‌نگه‌ و بۆ ماوه‌ی نیزیکی سه‌ده‌یه‌ک له‌ (٢٢٣٠ - ٢١٢٠ پ - ز) و ده‌شکێرنه‌وه‌ گوايه‌ بۆ ماوه‌ی (٩١) سال ده‌ست به‌سه‌ر سۆمه‌ر و ئەکه‌دا ده‌گرن، پاشان له‌ ژیر زه‌بر و پاله‌په‌ستوی سۆمه‌رییه‌کان و ئەکه‌دییه‌ نوێیه‌کاندا و به‌سه‌رکردایه‌تی سه‌رکرده‌ی سۆمه‌ر و ئەکه‌د ئورنه‌مۆ (Ur Nammu) گوتییه‌کان به‌ره‌و چیاکان پاشه‌کشه‌ ده‌که‌ن.

شایه‌نی باسه‌ (ئور - نه‌مۆ) سه‌رکرده‌ی سۆمه‌رییه‌کان به‌ دامه‌زرینه‌ری وه‌چه‌ی ئوری سینیهم (٢١١٢ - ٢٠٠٤ پ - ز) ده‌ژمێردریت.^(١٩)

کوچی بری له‌ لقه‌ ئاریاییه‌کان، یه‌ک به‌دوایه‌کدا دیت و له‌ رۆژئاوا و باشووری رۆژئاوای به‌رزاییه‌کان (ته‌پۆله‌کی) ئاریان و به‌تایبه‌تی له‌ چپای

(١٨) رینی لابات و اخرون: سلسله‌ الاساطیر السوریه، ص ١٤.

(١٩) سیتیون موسکانی: الحضارة السامیه‌ القدیمة، ص ٩٦. وایام لانجر: موسوعة تاریخ العالم، ٥/١.

دیاکونوف: میدیا، ص ١١٠، ١١٧ - ١١٨

زاگروس و دەوربەریدا دای دەکوئن. هه‌وایی دەرکه‌وتنی ئاریاییه‌کان جارجار له سەرده‌مه‌یه‌ک له‌دوایه‌که‌کاندا ده‌بیستریت، ئەم دەرکه‌وتنه‌ش پێوه‌سته‌ به قوناختکی میژوویییه‌وه، که لقیگ له‌لقه‌کانی ئاریانه‌کان، له‌پرووی سیاسیییه‌وه ناوی دەرده‌وشیته‌وه‌و له‌نووسراوه‌ سۆمه‌ری و ئەکادی و بابلی و ئاشووری و حتی و میسراییه‌کاندا به‌رچاو ده‌که‌ویت.

سه‌ده‌ له‌ دوا‌ی سه‌ده‌ له‌ باکور و باشوور و پوژئاوا و پوژه‌لات و له‌ ناوچه‌کانی کوردستانی ئەم‌پو‌دا، لقه‌ ئارییه‌کان تیکه‌ل به‌یه‌ک ده‌بن، پاشان له‌ پرووی سیاسی و شارستانییه‌وه‌یه‌ک ده‌گرن و له‌ژیر ئالای بالاده‌ستترین لقدا ده‌وله‌تی به‌هیزی خۆیان داده‌مه‌زینن.

لێزه‌دا ده‌توانین ده‌ستنیسانی لقه‌ به‌هیزه‌کانی ئاریاییه‌کان بکه‌ین، که پینک دین له: لؤلۆ- گوئی، کاشۆ (کاسیت) میتانی (Mittani) (حووری)^(۲۰) و سووباریی خه‌لیدی (ئوورارتۆ/ نایری).

کاتی سامیییه‌کان ده‌ستیان به‌سه‌ر ولاتی رافیده‌یندا گرت، له (۲۰۰۰- ۱۵۹۵ پ.ز) چه‌رخ‌ی بابلی کون ده‌ستی پین کرد و له‌ نیزیگ پرووباری فورات (باکوری سۆمه‌ر و ئەکاد) شاری بابلیان به‌ پایته‌خت هه‌لبژارد و وه‌ک هه‌میشه‌ بابلییه‌کان په‌لیان به‌ره‌و ناوچه‌کانی پوژه‌لاتی ئیلام و گوئیۆم کوتا و ده‌ستیان به‌سه‌ردا گرت. له‌و کاته‌دا کاشیییه‌کان (کاسی- کاسیت) له‌ چیا داده‌به‌زن و هیزش ده‌که‌نه‌ سه‌ر بابل و داگیری ده‌که‌ن، له‌وانه‌یه‌ سه‌رده‌می پادشا ئاکومی گه‌وره‌ی کاشیییه‌کان (۱۷۲۵- ۱۷۰۴ پ.ز) ئەو داگیرکارییه‌ پرووی دابیت، تا سالی ۱۱۶۰ پ.ز، واته‌ نیزیکی یه‌ک سه‌ده‌ کاشیییه‌کان حوکمی ولاتی بابلیان کرد، تا ئاشوورییه‌کان وه‌ده‌ریان نان و جیگه‌یان گرتنه‌وه.^(۲۱)

ئاشوورییه‌کان له‌ کوتایی سه‌ده‌ی (۱۹ پ.ز) و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی (۱۸ پ.ز) بوونه‌ هیزیکی هه‌ریمی. ئاشکرایه، که ئاشوورییه‌کان گه‌لیکی سامی نه‌ژادن و له‌ پوژئاواوه (سوریا) وه‌ پروویان کردووه‌ته‌ ولاتی دوو پرووبار. ئەمه‌ و

(۲۰) جرنوت فیله‌م: ده‌لیت: مه‌مله‌که‌تی مه‌زنی حووری، که له‌ چه‌رخ‌ی (۱۶ پ.ز) دامه‌زراوه، به‌ناوی مه‌مله‌که‌تی میتانی ناوئراوه‌ پاشان بیژه‌که‌ بۆ (میتانی) گورا. جرنوت میله‌م: الحوریون، ص ۴۸.
(۲۱) دیاکوتوف: میدیا، ص ۱۲۷. سبتینو مسکاتی: الحضارات السامیة القديمة، ص ۶۸.

لینکۆلەر ههیه ئاشوورییهکان به ئاری نهژاد و سامی زوبان و فرههنگ له قهلهم دهوات. هه رچۆنیک بێت ئاشوورییهکان دهستی پۆلاینی خۆیان به سهر پۆژئاوای ئاسیادا کیشا و له باکور و پۆژههلاتهوه ههر له دهریای قهزوینهوه تا دهگاته کهنارهکانی دهریای سهی ناوه پراست، له باشوور و پۆژئاووه خسته بندهستی خۆیانهوه و بهوپه پری دلرهبه قیهکی ناسرووشتییهوه گهلانی پۆژئاوای ئاسیایان چهوساندهوه و ماندوویان کردن، پاشان له چه رخی (۱۵ پ.ز) به شیویهکی به رچاو بێ هیز و لاواز بوون.

له و کاته دا ئارییه نوئییهکان، میتانییهکان (حوورییهکان) دژیان وهستانهوه و بوون به یهکیک له هیزه گهرهکانی پۆژئاوای ئاسیا و رکا بهری حیثیهکان له ئاسیای بچوک و میسریهکان له سوریا.

ملمانی بهردهوامهکانی نیوان حیثیهکان و میتانییهکان بوو به هۆی لاوازبوونی دهسهلاتی میتانییهکان، بۆیه ئاشوورییهکان ئه وهله یان قۆستهوه و هیزی خۆیان کوکردهوه و له سالی (۱۳۶۰ پ.ز) تا سالی (۶۱۲ پ.ز)^(۳۲) دهستیان گرت به سهر پۆژئاوای ئاسیادا و دهسهلاتی میتانییهکانیان له ناو برد و دهستیان دایه په لاماردانی گهلانی ناوچه که و کوشتوبه ریکی بێ بهزه یانیهان ئه انجام دا، به تایبه تی به رانه ر به باوباپیرانی کو رد له چیاکانی پۆژههلاتی ولاتی میسوپۆتامیا و باکوری ئه و ولاته، چونکه ئاشوورییهکان، ئه و گهله ی که له چیا سهختهکاندا خۆیان قایم کردبوو، به سه رچاوه ی سه رنیشه و ئاژاوه بۆ سه ر دهسهلاتی ئاشووریان له قهله م ده دا، نهک ههر ئه وه، بگره زورجار دهستیان ده دایه شۆرش و ده بوون به هه ره شه بۆ سه ر دهسهلات و قهله مره وی ئاشوورییهکان.

(۲۲) سبیتینو مسکاتی: الحضارة السامیه القدیمة، ص ۶۹ - ۷۰.

(۳)

بېنگالته میدی له رووی جوگرافیا و نه تئولوژی او

بېنگالته میدی جوگرافیا

بېی جوگرافیا میژوو بوونی نییه. زیاده پووی نییه که ر بگوتی،
که وره ترین فاکتور له دروستکردنی میژوودا، جوگرافیا یه.

به رای گوتمان، که ناوچه تهختایه کانی تخویی چپای زاگروس له
پوژهلته وه، ولاتی عارب له پوژئاووه مهیدانی کتیه رکتی نیوان گه لانی ثاریایی
و گه لانی سامی بووه له هه مان کاتدا گوره پانی مملانی ناوه خوییه کانی نیوان لقه
جیاجیای کانی هرتک ره گز بووه. له ناوه پاستی سدهی (۸ پ.ز) دوو هیزی
رکابر به در ده کون. هیزی نیمپراتوریه تی ناشووری سامی فرهنگ و زال و
هیزی تازه پیگه یشتووی میدی خاوهن فرهنگی ثاریایی.

نامادهی میدییه کان، گریدراو بوو به گوره ترین دوو زنجیره چپای
پوژئاوای ئاسیا:

یه که میان زنجیره چپای زاگروس: ئه م زنجیره چپایه له سنووری که نداوی
فارس له باشووری پوژهلته وه دریژ ده بیته وه به ره و باکوری پوژئاووا،
له ناو ئه م زنجیره چپایه دا، له به شی ناوه پاستیدا، له ناوه پاستی سدهی
هه شتی پیش زاین، میدیای ناوه ندی له دایک بوو و سه ری هه لدا.

دووه میان زنجیره چپای توروس: له پوژئاوواوه له باشووری پوژهلته لاتی
که نداوی ئه سکه نده رونه وه دریژ ده بیته وه به ره و پوژهلته لات، له گه ل به شی
باکوری زنجیره چپای زاگروس و نیزیک ده ریایچه ی (وان) به یه که ده گن. له

یه ککرته وهی ئەم دوو زنجیره چیا به دا، له باکور و سه رسنووری قه و قازیا
چیا ی ئارارات پیک ده هینن، ئەو دهمه چیا ی تۆرۆس گه وره ترین به شی له
جوگرافیا ی باکووری میدیا ی گه وره ی پیک ده هینا.

گه بروانینه جوگرافیا ی نیشتمانی کورد (کوردستان) ی ئەم پۆ بۆمان
ده رده که ویت، که کورد له ده ورو به رو له نیوان ئەم دوو زنجیره چیا به
(زاگۆس و تۆرۆس) چر ده بیته وه، ئا لیره وه وته که ی (باسیلی نیکیتن)
سه رچاوه ده گرت، که ده لیت: "گوردو چیا لیک جودا نا کرینه وه".^(۲۳)

ئەم راستیه پیمان ده لیت: کورد له سه ره همان ئەو جینگه یه (جوگرافیا)
ده ژیت، که باو با پیره میدیه کانی له سه ری ژیاون و له سته ری مه مله که تی
ماددا دوا پیکهاته ی سه ری هه لدا.

جینگه ی ئامازه بو کردنه، که له م جوگرافیا به دا یه کیک له کوئترین
شارستانی به تی پۆژئاوای ئاسیا له دایک بو، ئەویش شارستانی به تی (حه له ف -
Halaf) بو. میژووی ئەم شارستانی به ته ده گه رپته وه بو نیوان سالانی (۶۰۰۰ -
۵۰۰۰) سال پیش زاین.^(۲۴)

(جیمس میلارت) ده بی ژیت: "ئەم شارستانی به ته له شیوه ی که وانه، له
پووباری فوراته وه به ئاراسته ی زئی گه وره په لی کوتاوه و سنووری
باشووری زۆر به وردی ده ستنیشان کراوه، ئەگه ری ئەوه هه به، که زنجیره
چیا ی تۆرۆس سنووری باکووری بوو بیت و لیره وه له وئ به پێچ و په ناگه لیک
له به رزاییه کانی ئەنادۆل و له باکووری ئەم چیا به په لوپۆی کوتابی".^(۲۵)

(جیمس میلارت) له سه ره قسه کانی ده روات و ده لیت: "به شیوه یه کی تابه تی
شارستانی به تی (حه له ف) به یه کیک له شارستانی به ته چالاکه کان ده ژمیردریت،
گریمانه ی ئەوه هه به، که دامه زرپنه رانی ئەم شارستانی به ته له تازه

(۲۳) باسیلی نیکیتن: الكرد، ص ۸۸

(۲۴) Mehrdad Izady: The Kurds, P 25 – 26

(۲۵) جیمس میلارت: اقدم الحضارات في الشرق الادنى، ص ۱۵۷.

كۆچەرىيەكانى ناوچەكانى باكور بن و ئەگەرى ئەوش ھەيە، كە ناوچەي
ميسۆپۇتامياي توركى، نيشتمانى ئەم شارستانىيەتە بوويت. (۲۶)

ئەگەر لە جوگرافياي ئەو ناوچەيە، كە شارستانىيەتە ھەلەفى لەسەر
دامەزراوہ بروانریت، بىگومان بوون دەبیتەوہ، كە ئەو شوینە - دەكەويتە
چەقى نيشتمانى مادەكان (كوردستانى ئەمرو)، ئەم راستىيەش پیمان دەلەيت:
نیشتمانى میدیەكان یەكەم دەقەرە لە ناوچەكانى پۇژئاواي ئاسیادا
كۆمەلگەي بەشەرییەتە لەسەر بونیات نراوہ. دەنگدانەوہی ئەم راستیەشمان
بە رۆشنى لە (تەورات) دا دیتە بەر گوئ، كە ھیما بۇ بەھەشتی عەدەن دەكات،
كە سەرچاوەی رووباری دیجلە و فوراتی لێوہ ھەلدەقولیت.

قورئانیش ھیما بۇ چیاكانى جودی دەكات، ئەو چیايە، كە ناوہندی
سەرھەلدانى ئاوەدانى و مرقایەتیی بووہ پاش لافاوی نوح. بۇ دنیابوون من
لیرەدا لە خوینەری بەرپز دەخووزم بروانیتە نەخشەي (شارستانىيەتە
ھەلەف)، كە لە پاشكۆی ئەم كتیبەدا خراوہتە بەرچاو.

(ھارفى پۆرتەر) لەژیر ناونیشانى (سنووری مادەكان و تاییەتیە
سرووشتیەكەي) دەلەيت: "پۇژھەلاتی ئاشوور و باكوری پۇژھەلاتی ئەم
ولاتە، كە دەكاتە بەشى باكور و پۇژئاواي مەملەكەتی ئێرانى ئەمرو،
سنووری باكوری ولاتی ئەرمەنستان و دەریای خەزەر و چیاي زاگروس
دەكەویتە سنووری پۇژئاواي و باشووری نیشتمانى فارسە، سنووری
پۇژھەلاتی دەستنیشان ئەكراوہ، چونكە باكوری زەویيەكی شۆرەكات و
چۆل بووہ و كەسى لئ نیشتەجئ نەبووہ، زۆرتەین و باشترین زەوی
مادەكان چیاي بووہ، لقاكانى زاگروس لە پۇژھەلاتەوہ بەرەو بیابان درێژ
دەبنەوہ، زنجیرە چیايەك لە پۇخی دەریای خەزەرەوہ، كە بە ئەلبورز
(ئەلبرج) ناسراوہ، لە باشووری پۇژئاواوہ دەورەي رووباری داوہو بەرەو
باكور پەلپۆ دەھاویت، لەناو ئەم چیايانەدا بەرزى و ھەای تێدایە دەكاتە
(۲۰۰ پین)، چیاي وای تێدایە سالی دوازدمی مانگ بەفری لئ نابری، ھەوا

(۲۶) ھەمان سەرچاوەی پێشوو. مەبەست لە (ناوچەي ولاتی ميسۆپۇتامياي توركى) نيشتمانى
كوردە، لە باشوور و پۇژھەلاتی توركياي پۇژگارى ئەمرو.

له ئەندازە بەدەر ساردە، بەرزاییەکی لە ھەزار پەن) لەسەر ئاستی دەریا و لەنیوان چیاکاندا دۆلی بەپیت و فیتک بوونی ھەیە. بۆیە لەوێش زۆرترین ژمارەیی خەلک نیشتەجێ بوون^{۳۷}.

بیکەلک نییە لەم بوارەدا سێ زاراوەی جوگرافی لیک جودا بکەینەو:

۱. میدیای ناوھند: مەبەست لێی ئەو ناوچەیە، کە جیشینی شەش خێلە میدیەکی بوو بە ناوی (یەکەتیی خێلە میدیەکان) ناسراوە. ئەم یەکەتیە لە سەر دەمی پادشای میدی دیاکو، کۆمەلگەی میدیایی پێک دەھێنا و لە باکوورەو بە ئازەربایجاندا درێژ دەبوو، لە باشوورەو دەگەشتە سنووری ئیلام، (ولاتی کوردان لە پۆژئاوای ئەمرۆی ئێران و زۆرینی نیشتمانی کوردان لە باکووری عێراقی ئەم پۆژگارە).

۲. میدیای گەورە: ئەو ناوچانە دەگریتەو، کە پیشینانی کوردی تیدا نیشتەجێ بوون، ئەوانیش خێلی لۆلۆ و گۆتی و کاشۆ و سۆبارتۆ و حۆری (میتانی)، ماننایی و خەلدی و ئۆرارتۆ / نایری بوون. حالیحازر گەلی کورد لە (میدیای مەزن) ژیان دەکەن، ھەمان ئەو ناوچانەی کە پیشینەکانی کورد لەسەری ژیاون.

۳. میدیای ئیمپراتۆرییەت: ئەو ناوچە پانوبەرینانە، کە لەتەک میدیای گەورەدا، ولاتی فارس لە باشووری پۆژھەلات، سند لە پۆژھەلات، باکتریا (خوراسان) لە باکووری پۆژھەلات، ولاتی ئاشوور لە پۆژئاوا و ولاتی ئەرمەنستان لە باکور دەگریتەخۆ.

(۲۷) ھارفی پۆرتەر: موسوعة مختصر التاريخ القديم، ص ۸۲

بینکامہی نہ تنولوزی

نووسینہ ئاشووریہ کانی سہدہی نۆیی پیش زاین باس له گه لیک دهکات به ناوی گه لی (مید-Medes). ئه م گه له پیوه نندییه کی پتهوی له گه ل فارسه کانی رۆژهلای و لاتی ئاشوور هه بووه، ههردوو پاشای ئاشووری ته غلات پلاسهری سینه م (728-747) Tiglathpileser 111 پ. (ز) و سه رگونی دووهم (705-722) Sargon 11 پ. (ز) باج و خهراجیان به سه ر میدیه کاندا سه پاندوووه. له نووسینه ئاشووریه کاندا ناوی میدیه کان به (میدییه ترسناکه کان) هاتوووه، ئه وانیان به گه لیکه خپله کی وه سف کردوووه، که له بن دهسلای هیچ پاشایه کدا یه کیان نه گرتوووه^(۲۸).

وشه ی (ماده کان - میدیه کان) له زمانی ئاشووریدا به (مادی - Medai) (ئه مادی - Amadai) (ماتای - Matai) هاتوووه، به لام له سه ر زاری ئیلامیه نوییه کان به (ماتا- په / Mata-pe) گوکراوه و لای عیبرییه دیرینه کان به (مادی) و له سه ر زاری فارسه کونه کان به (مادا - Mada) ناویان هاتوووه، به لام به زمانی یونانییه کونه کان (مادی - میدی - Madoi-Medoi)^(۲۹) و ئهرمه نییه کونه کان به (مار- ک / Mar-K) و پارسه کان^(۳۰)، به (مات- Mat) گو کراوه. (دیاکونوف) وای ده بینیت، که له واتادا نیزیکایه تییه ک هه یه له نیوان (ئه مادی) یان (مادی) و دوو وشه ی (مارودی) و (ئه مارودی) دا.

ئو ده بیژیت: "وشه ی مارودی و ئه مارودی، له زمانی یونانی کوندا و مارتا له ئاویستایی (ئافیتستا) ناوه ند، هر هه موویان واتای جهنگاوه ر، یاخو شه رکه ر، یان هه لکه پراوه و یاخی چیا یی ده گه یه نیت".

(۲۸) دیاکونوف: میدیا، ص ۷۲. طه باقر و اخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۲۷. ه ج. ولز: معالم تاریخ الانسانیه، ص ۳۰.

(۲۹) ئه م دوو ناوه به و شینوه وه رگنپاون، به لام راستیه کی (مادویی - میدویی) یه. (۳۰) پارس، یه م شینوانه ش ناوده بریت: پارت، فارس، پرس، ئه شکان، دکتور جه مال ره شهید، ده لیت: ئه وان جوریکن له ئیسکیت، به روانه: مجموعه من الباحثین: کرکوک، ص ۱۶۵.

به پیتی ئه و لیکۆلینه وانهی له مه پ میدیه کان ئه نجام دراون، بۆمان ده رده که ویت، که میدیه کان ده و روبه ری سالی (۱۱۰۰ پ.ز) پرویان له و ناوچه یه کردووه، که له کۆتاییدا له پۆژئاواو باکورو باشووره وه به (کوردستان) ناسرا. میدیه کان له یه کگرتنه وهی شه ش خیل پیک هاتون، که (دیاکۆنوف) به Paretaknoi, Boussi, Magoi, Boudloi, Arzantoi, Strouknates ناوی ناون و (هیرودوت) به (بووسی و پاریتاسیین، سترۆکاتی و ئه ریزانتی و بودی^(۳۱) و ماجی) ناوی بردوون.

ئهم شه ش خیله یه کگرتووه، به زمانی هاوبه ش ئاخوتون، که زمانی میدی بووه. به پیتی بۆچوونی (ئرشاک سافراستیان)، له پاشاندا گۆتیوم به میدیا ناسراوه و دوا ییش ناوچه که ناوی (کوردستان) ی لیترا. به پیتی بۆچوونی ئه رشاک ئه مه ش ئه وه ده گه یه نیت، که میدیا دریزکراوه ی جوگرافی و میژووی و پۆشنیری گۆتیوم بووه، چونکه گۆتییه کان و میدیه کان له هه مان ناوچه دا ژیاون.^(۳۲)

(هارفی بۆرتەر) ده لیت: میدیه کان له پۆژه لاته وه هاتونه ته ناوچه که ناوی (ئاریانین) یان (ئیرانین) یان له خۆ نابوو. هارفی دریزه به قسه که ی خۆی ده دات و ده لیت: "به ر له ده رکه وتنی ئاشووری و کلدانییه کان، به ماوه یه کی دریز له سه ده ی هه شت یان نۆی پیتش زاین، له ولاتی مادی، مه زنی نه ته وه ی ماده کان ده ستی پهن کردووه، بۆیه بوونی له میژینه ی ئه وان هیه گومانیک هه لئاگریت، چون له سفری ته کویندا باس کراوه. له میژووی (پیرۆسوس) میژوونوسی کلدانی، موسا گۆتویه تی^(۳۳)، که مادی کۆپی یافت باپیره گه وه ی نه ته وه ی ماده کان، سه لمیتراره، که له پۆژگاری ئه ودا بووه. پیرۆسوس باس له ده سته سه رداگرتنی زه وی کلدانه کان ده کات له لایه ن

(۳۱) ناوه که به وشیه هاتوو، به لام راسته که ی (بوودلووی) یه.

(۳۲) دیاکۆنوف: میدیا، ص ۱۴۳ - ۱۴۶. هیرودوت: تاریخ هیرودوت: ص ۸۰. ارشاک سافراستیان:

الکردو کوردستان، ص ۲۴، ۲۵. دیلابورت: بلاد مابین النهرین، ص ۳۰۸.

(۳۳) پروداوی پیوه ست به پینغه مه ری عیبرانی موسا، له میسر له نیوان سالانی (۱۲۲۵ - ۱۲۰۰

پ.ز) بووه. ولبام لانجر: موسعة تاریخ العالم، ص ۶۷/۱.

ماده‌کانه‌وه. ئەم دەستبەسەراگرتنەش لە سەدهی بیست و سێی پێش زاین بووه، جگە لەوێش (ئەلیۆنانتشیر) باس لە پەلهاو پێشتی دێرزەمانەیی نەتەوهی ماده‌کان دەکات، لەگەڵ ئەمانەدا نەتەوه‌یه‌کمان بەرچاو دەکەوێت، کە لە نەوهی ماده‌کان و بەر لە سەدهی بیستی پێش زاین بوونی هەبووه، دواى بزربوونی و لیکۆلینەوه لە ئاسەوارى کراوه... بەلام نەتەوهی نوێی ماده‌کان سەرەتا لە سەدهی نۆی پێش زاین دەرده‌کەوێت^{٣٤}.

گەر مەبەست لە (خاکی کلدانییه‌کان)، ولاتی سۆمەر و ئەکاد بێت، ئەوا ئەو دەمه‌ لە سەدهی (٢٣ پ.ز) بیست و سێی پێش زاین، هێشتا بابلێیه‌کان (کلدانه‌کان) دەرئەکەوتوون، خۆ ئەگەر دیسان وای دابنێتین ئەو مەملەکەتی ماده، کە لەسەر زهوی کلدانه‌کان دامەزراوه، دەوله‌تی گۆتی (غۆتی - جوتی) بووبێت، ئەو مەملەکەتەیی کە بۆ ماوه‌ی یەک سەده حوکمی کردووه، ئەوا هیچ گومان هەلناگرێ ئەگەر بیزین گۆتییه‌کان و گشت ئەو گەلانی کە لە چیاى زاگرۆس و دەورووبەریدا نیشتەجێ بوون، وەک کاشییه‌کان و حۆرییه‌کان (میتانییه‌کان) کە دەوله‌تیان پیکهیناوه، هارفى پۆتەر هەرهموویانی ناوناوه (ماد-مید).

دەبێت ئەوه بزانی، کە ناوی (مید- ماد) تابه‌ت نەبووه بە یەک گەل و یەک خێل، بگره‌ ناویکی جوگرافیاىیه‌و سۆمەرێیه‌کان و ئاشوورییه‌کان بەو ناوچه‌یان گوتوه، کە لە کاتی سەرهلدانی میژوو پێشینیانی (باوباپیری) کورد، (لۆلۆ، گوتی، کاشۆ، سۆبارتۆ، میتانی، مانتایی، خەلدى، ئۆرارتۆ) کاردۆخی) لەسەری ژیاون، بەلام ئەو شتەیی لە سەدهی هەوتی پێش زاین پیزی لقه جیاجیاکانی (شەش خێله سەرەکیه‌کە) ی یەكخست و یەكەیه‌کی کۆمەلایەتی و رۆشنیبری و سیاسى تۆکمە و سفتی لئ پیکهینان، یەكیتی میدییه‌کان بوو، کە توانی هەر شەش خێله سەرەکیه‌کە پیک بخات و یەکیان بخات.

میدییه‌کان رۆوبه‌رپووی ئاشوورییه‌کان بوونه‌وه و خێله نیشتەجیاکانی نێوان دەریای قەزوین و دەریای رەش لە باکور و کەنداوی فارس (عاره‌ب)

(٣٤) هارفى بورتەر: موسعة المختصر التاريخ القديم، ص ٨٤، و لعلی مقصود ب (الیونانتشیر ما ورد فی تراث اغریقى).

له باشوور و ئهفغانستان له پوژهلل و ولاتي دوو رووبار (ئيراقى عاره‌بى) له پوژئاوا يه‌كخست و به‌رده‌وام زه‌برى كوشنده‌ى يه‌ك له دواى يه‌كى ئاراسته‌ى ده‌سه‌لاتى ئاشوور ييه‌كان ده‌كرد، تا له كو‌تادا به هاوپه‌يمانى بابلييه‌كان و سالى (٦١٢ پ.ز) مه‌مله‌كه‌تى ئاشوور يان تيكوپيكداو گشت كه‌لانى نيشته‌جى نيوان ئه‌فغانستان و ده‌رياي سپى ناوينيان له بن ده‌ست و ده‌سه‌لاتى ئاشوور ييه دل‌ره‌قه‌كان پزگار كرد.

سياسه‌تى كار يگه‌رى ميدييه‌كان كارى خوى كرد، به‌رئه‌نجام گه‌له ديزينه‌كانى زاگروس و گه‌له ميدييه‌كانى ديكه‌يشى به جوگرافيا و كولتور و سياسى و ئابوور ييه‌وه لكاند به‌يه‌كه‌وه. زمانى ميدييه‌كان (ره‌گوريشه‌ى كونى زمانى كوردى سه‌رده‌م) بۆ هه‌موو بوو به زمانى زال و له سايه‌ى قه‌واره‌يه‌كى سياسى (مه‌مله‌كه‌تى ماد) دا بوو به زمانى كه‌گرتوو.

شانازى ئه‌و سه‌ر كه‌وتنه گر ينگه بۆ هر سى سه‌ر كرده مه‌زنه‌كه‌ى ميديا (ده‌ياكو، خه‌شتر يت، كه‌يخوسرو) ده‌گه‌ر يته‌وه. ئه‌م سى سه‌ر كرده بناخه‌يه‌كى سياسى له‌بارو توكمه‌يان بۆ به‌ده‌سته‌ينانى كه‌شوه‌وايه‌كى له‌بار هينايه ئاراوه، ئامرازى كومه‌لايه‌تى و پو‌شن بيريان داهيتا، ئه‌وه‌ش بوو به هوى يه‌كخستنى لقه‌كان له‌چوار چيوه‌ى يه‌ك نه‌ته‌وه‌دا، كه له‌كو‌تايدا به نه‌ته‌وه‌ى كورد ناسرا.

بۆ تيشك خستنه سه‌ر ئه‌م لايه‌نه، پاش قسه‌كردنى، له‌مه‌ر لولو و گوتى و كاشو و حورى و ئيلامى و ميدي، دياكو‌نو‌ف ده‌دويت و ده‌لئيت: "سه‌باره‌ت به ليك‌چوون و گونجاني زمانه‌وانى، له‌نيوان ئه‌م نه‌ته‌وانه‌دا ئيمه دان به راستى و دروستى بۆ‌چوونه‌كاندا ده‌نين).^(٣٥) دياكو‌نو‌ف دريژه به قسه‌كانى ده‌دات و ده‌لئيت: "نه‌ته‌وه‌كانى بن ده‌سه‌لاتى ئيمه‌راتوور ييه‌تى ميدياي سه‌ر به‌خو، داواى يه‌كيتى و يه‌كبوونيان ده‌كرد، ئه‌م ئاره‌زووه‌ش زمانى يه‌كگرتوو يانى به‌هيزتر كردو به‌م شيوه‌يه ورده ورده زمانه نوويه‌كه (ئيرانى- ميدي كرن) له گشت ناوچه‌كه‌دا بوو به زمانى خپله‌كان و زمانى خو‌جتيه‌تى).^(٣٦) ئه‌م دو‌خه‌ى پينكه‌اته‌يه، كه پله به پله قه‌واره‌ى گرت، به ته‌نيا پيوه‌ست نه‌بوو به باوباپيرانى

(٣٥) دياكونوف: ميديا، ص ١٣٧.

(٣٦) سه‌رچاوه‌ى پيشوو، ل ٢٧٢.

كوردەو، بگره عارهب و فارس و ئەرمەن و توركانىش دەرھاوېشتهى چەند
لقىكى خېلەكى گەورە بوون و لەسەر دەستى سەركردهيهك يان چەند
سەركردهيهكدا كۆبوونەو، رېزەكانى خۆيانيان رېكخست و لە سايهى چەند
مەرجىكى ديارىكراو، جوگرافى و سياسى و ئابوورېدا، لەژىر ئالاي يەك زمان
و لەچارچىوهى يەك قەوارەى سياسيدا گردبوونەو. بۆ نمونە با باسى
عارهب بگەين، ئەوان چەند لقىكى خېلەكى جياواز لە بيروباوەر و شىوہزار،
ھەردەم لە پىتاو ئاو و لەوہرگەدا، لە زۆرانبازيدا بوون. ئەوہبوو لە سەدەى
حەوتى زايىنى، محەمەدى پەيامبەر پەيدا بوو، لەژىر بەيداخى ئىسلامدا يەكيان
گرت و بوون بەيەك نەتەوہ و شىوہزارى خېلى قورەيش- كە زمانى
قورئانە- بوو بە زمانى يەكگرتوويان.

(۴)

پادشا (دهياكۆي ميدي (به كه م دامه زرينه ر)

(سالي ۶۷۵-۶۷۴ پ. ز مردووه)

ناشووريبه كان و ميدييه كان

له كاتيكا ناشووريبه كان له پوژئاواي ئاسيادا هيزيكي زه بروه سين بوون، كاريان بو دامه زراندي ئيمپراتوريه تيكي پانوپور ده كرد. سياسته تي فره وانخوازي واي ده خواست ده ست به سه ر چي اي زاگروس و ده ور به ريدا بگرن، تا كونترول ي (رينگه ي ئاوريشم) بگن. ئه م رينگه بازرگانيبه گرينگه ي كه ئه و سه رده مه به و ناوچه يه دا گوزه ري ده كرد، به ده رب رينكي تر، ده بووايه ناشووريبه كان په لاماري نيشتماني ميديا بدن و كونترول ي بگن، تا بتوان به ئاساني له گه ل ئاسي اي ناوه راست له پوژه لات و ناوچه كاني ده ور به ري قه وقاز له باكور پيوه نديي گري بدن. ئاخه هيچ ئيمپراتوريه تيكي رازي ده بيت ئابووريبه كه ي له په له قازهي مه رگدا بيت و به ره و خنكان بچيت، ده سه ته وه ستان دابنيشيت و لني بروانيت؟

زۆرىنەى زۆرى پادشاكانى ئاشوور (بە هاندانى پياوانى ئاينى- كاهىنەكانى خواوهندى گەلى ئاشوور)، كەسانىك بوون هەردەم تەماحى داگىركارى گەورەيان لە مېشكدا بوو. ئەوان بەرامبەر بە نەيارەكانيان (ئەوانەى كە رىگر بوون لە بەردەم جىبەجىگردنى پلانى دامەزراندنى ئىمپراتورىيەتەكەيان) فرە توندوتىژ و دېبوون، ھاوزەمان سوپاپەكى بەھىز و چالاكى بەگور و تىن و بزىو و ھەلەشە و ئارەزوومەندى و ئىرانكارىيان پىك ھىتابوو. دواجار پادشاكانى ئاشوور ئەو ولاتانەى كە ئەمرۆ بە (ئىران، ئازربايجان، ئەرمەنستان، كوردستان، عىراق، سوريا و چەند بەشىك لە ئاسىيى بچووك و رۆژئاواى ئاسىيا) ناسراون، داگىركرد. دوايىش بەرەو باشوور پەليان كوتا و ولاتى مىسريان داگىركرد و ئىمپراتورىيەتى ئاشوورىيان دامەزراند. بە پىپى قسەى (ويل ديورانى) سالى (۸۲۷ پ.ز) لە سەردەمى پادشا شلمانەسەرى سىنەم، ۱۱۱ (858-828 Shalmaneser پ.ز) يەكەم رۆوبەرۆوبوونەوھى مېدىيەكان و ئاشوورىيەكان روى دا. ئەم پاشايە لە چىكانى كوردستان پەلامارى ولاتىكى دا بە ناوى (پارسووا)، لەو كاتەدا لە ولاتى مېدىيا بىست و ھوت سەرۆك- پادشا، ھوكمى بىست و ھوت وىلايەتيان دەكرد. ئەو دەمە دوژمنايەتتەكى بەردەوام كەوتبووھە نىوان ئاشوورىيەكان و مېدىيەكانەوھە چەند جارىك ئاشوورىيەكان بەسەر مېدىيەكاندا زال بوون، بەلام پىيان نەدەكرا دەسەلاتى تەواوى خۇيان بەسەردا بسەپىنن.

ھەرىكە لە شلمانەسەرى سىنەم وشەمشى ھەدەدى پىنجەم (۸۲۱-۸۱۰ پ.ز) و تگلاڧ پلاسەرى سىنەم (۷۴۷-۷۲۸ پ.ز) سەرگۆنى دووھم Sargon II (722-705 پ.ز) ئەسەرحەدون (680-669 پ.ز) ئاشووربانىپال (668-626 پ.ز) Ashurbanipal^(۳۷) شەرى مېدىيەكانيان كردووه. سەرەپاى ئەو ھەموو شەپوشۆرو داگىركارىيە، مېدىيەكان ھەرگىز سەريان شۆر نەكرد، بگرە لە پىناو خۆ رزگار كردن لە بندەستى ئىمپراتورىيەتى ئاشوورى ھەموو دەرفەتتىكيان دەقوستەوھ، لەولاشەوھ پادشاكانى ئاشوور پەيتا پەيتا پەلامارى مېدىيەكانيان دەدا، گوند و شارەكانيان و ئىران دەكرد و زىانى زۆرىيان لى

(۳۷) ارشاك ساڧراستىيان: الكرد و الكردستان، ص ۱۶۳. ولىام لانجىز: موسوعە تارىخ العالم، ۱/ ۹۳.

دهدان و به‌رهو ناوچه دووره‌دهسته‌کان زۆرینه‌یان ناچار به کۆچ ده‌کردن. نموونه‌ی ئەم کۆچی زۆره‌ملییه، تغلات پلاسه‌ری سینه‌م Tiglathpileser به‌رچاو ده‌که‌وێت. ئەم پاشایه شه‌ست و پینج هه‌زار دیلی میدی له چیاکان هیتایه خواره‌وه و له ده‌قه‌ری دیاله‌ی (ئێسته‌ی عێراق) نیشه‌جیی کردن، هه‌ر به‌و شینویه چه‌ند گرووپیک له گه‌لی لۆلۆی (باوباپیرانی کورد له چیاکانی زاگرووس) و چه‌ند گرووپیک تر له گه‌لی نایری (باوباپیرانی کورد، نینزیک به گۆمی وان) ی بۆ سوریا گواسته‌وه و له‌و ناوچه‌یه‌ی که ده‌که‌وێته نێوان شاری (حه‌ما) و ده‌ریای سه‌ی ناوه‌راست نیشه‌جیی کردن^(٢٨).

ده‌یاکۆی دامه‌زێنه‌ر

له‌نیو میژوونووساندا جۆره کۆده‌نگیه‌ک سه‌باره‌ت به‌ رووداوه‌کانی پینوه‌ست به‌ ماده‌کان به‌دی ده‌کریت، که‌چی له‌سه‌ر ده‌ستنی‌شان‌کردنی میژووی رووداوه‌کان ناکۆکی ئاشکرا هه‌یه، به‌لام ئەم دیارده نامۆیه، بۆ نموونه، که پینوه‌ست ده‌کریت به‌ رووداوه‌کانی تاییه‌ت به‌ بابلی و ئاشووری و فارسه ئەخمینییه‌کان، ئەوا به‌م شینوه ئاشکرایه به‌دیار ناکه‌وێت. من وای بۆ ده‌چم، که فارسه‌کان به‌گشتی و ئەخمینییه‌کان به‌تاییه‌تی له‌ پشت بزرکردن و شارده‌نه‌وه‌ی ئەنقه‌ستی هه‌ر رووداویکی پینوه‌ست به‌ ماده‌کانه‌وه‌ن، پاشان ئەو ئیمپراتورییه‌ت و مه‌مله‌که‌تانه‌ی که حوکمی ولاتی میدیایان کردووه لاسایی پینیشانی خۆیان‌یان کردووه‌ته‌وه، ئەو ده‌مه‌ی که ئەخمینییه‌کان ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر مه‌مله‌که‌تی مادداو ده‌ستکه‌وت و شارستانییه‌ته‌که‌یان وه‌ک میراتیی بۆ مایه‌وه‌و کردیان به‌ مولکی خزیان، هه‌ولی سهرینه‌وه‌ی هه‌موو شتیکی پینوه‌ست به‌ مه‌مله‌که‌تی مادیان داوه، هه‌ر ئەمه‌شه هۆی سه‌رلێشێوان و به‌هه‌له‌داچوونی میژوونووسان.

لێره‌دا ئەوه‌ی بۆ ئیمه گرینگه رووداوه‌کان و به‌دوايه‌کدا هانتیانه، ئەم هه‌لکشان و داکشانه میدیه‌کانی گه‌یانده ئەو برۆایه‌ی که به‌م په‌رشوبلاوییه‌وه

(٢٨) دیاکونوف: میدیا، ص ٢٨. طه باقر و اخرون: تاریخ الایران القديم، ص ٢٨.

ناتوانن پرووبه پرووی ئیمپراتورییه تی ئاشوور ببنه وه، له هه مان کاتدا گه شتته ئه و بره وایه ی که تنیا ریگه ی رزگار بوون یه کخستنی ریز و کوکردنه وه ی وزه و توانایانه، میژووی مرۆفه کان پیمان ده لیت، که خواستی گه ل بۆ نازادی سه رکرده یه ک ده خولقینی و ویستی ئه و گه له ی تیدا به رجه سته ده بیت، ئه م حز و ویستی رزگار بوونه ش له ناخ و رۆحی ماده کاندا چه که ره ی کرد، ئه وه بوو (ده یاکۆ) ئه و سه رکرده زرنگ و بوینور و دلسۆز و دانایه یان تیدا هه لکه وت.

ده یاکۆ (Daiku) ی کورپی فراورتیس (Phraortes)، ئه م پیاوه به (ده یوکۆ) ش ناسراوه، له سه رچاوه فارسییه کاندا به (که یقوباد) ناوی ده بن، له بری سه رچاوه ی یۆنانیدا به تایبه ت میژووی هیرۆدۆت به (دیوسیس - Dioces) ناوی هاتوه، دیاکۆتۆف یش به (دایئوک) ناوی ده بات.

سه باره ت به ناوی ده یاکۆ (ده یوکۆ، دیوسیس) راستیه ک هه یه ده بیت له به رچاوی بگرین، ئه ویش پیتی (س) ی تایبه ت به ناوه له لای یۆنانیه کان، ئاشکرایه له گواستنه وه ی ناو له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر گۆران به سه ر ده نگه کاندا دیت، به عاره بانندی ناوه کان گۆران به سه ر پیته کاندا دیت، بۆ نمونه له عاره بیدا پیتی (ژ- j، چ- c، پ- p، گ- g) بوونیان نییه، هه ر بۆ نمونه له نووسینی ژین (حیاه) ی کوردی به پیتی عاره بی ناچارین به شیوه ی (زین) وشه که بنووسین، ئه مه بۆ نووسینی وشه کانی دیکه یش، که له پیندا هیمامان بۆ کرد راسته. بئگومان لیکچوونی نزیك له نیتوان وشه ی (ده یاکۆ، ده یوکۆ، ده یوک، ده هۆک) دا، بوونی هه یه.

دکتور جه مال ره شید ئه حمه د (پسپۆر له میژووی کۆنی رۆژه لات) ده لیت: (ده هووک) وشه یه کی میدیه و واتای خاوه ن هه ریم (پاشای ولات) ده گه یه نیت، ئاشوورییه کان به شیوه ی (ده هیاوکوو) تۆماریان کردوه.

له په هله ویدا شیوه ی (ده هاک) یان (ده هیک) ی وه رگرتوه، عاره بیش وشه ی (دیهبان) ی لی ده رهیتنا و (ده هاگنه) ⁽³⁹⁾ یش کۆیه که یه تی، ده بینین خزمایه تیه کی بیژه بی له نیتوان (ده یاکۆ، داییکۆ) دا، به دی ده کری و له زمانی کوردیشدا دووه مین شیوه واتای (به خشنده، ده سبلاو - سه خی، فره به خش) دیت.

(39) مجموعة من الباحثين: کرکوک، ص 169.

که سایه‌تی ده‌یاکۆش به‌م ره‌وشته ناسراو بووه. خۆزگه زمانزانه کورده‌کان له‌م بواره‌دا ئه‌م ته‌مومژه‌یان دهره‌وانده‌وه.

فهرموون با گۆی له (هیرۆدۆت) بگرین و بزانیین له‌مهر ئه‌م سه‌رکرده‌یه چیمان بۆ ده‌گێڕیته‌وه، ئه‌و ده‌لێت: ئیستوممه، که دیۆسیسی کۆپی فراورتیس، پیاویکی دانا بووه، بیری له‌وه کردووه‌ته‌وه، ده‌سه‌لاتی خۆی به‌سه‌ر ده‌وروبه‌ریدا به‌سه‌پیتن، دیۆسیس به‌توندی ده‌ستی کرد به‌جێبه‌جێکردنی پلانه‌که‌ی خۆی، ئه‌م پیاوه ده‌یبینی میدیه‌کان به‌په‌رشوبلاوی له‌گونده‌ دوره ده‌سته‌کاندا ژیان ده‌که‌ن، ئه‌و ده‌یزانی به‌بێ بوونی ده‌سه‌لاتیکی ناوه‌ندی ئاساییه‌ بشیوی و بێ سه‌روبه‌ری بلاو بییته‌وه ده‌ره‌نجامیش زۆر و سته‌م بال به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا بکیشیت، چونکه ئه‌و ده‌مه له‌گونده‌که‌ی خۆیدا ئه‌م دیارده‌ دزیوانه به‌زه‌قی تییینی ده‌کران، بۆیه ئه‌و هه‌میشه‌ خۆی ماندوو ده‌کرد تا دادپه‌روه‌ری له‌ناو هۆز و که‌سه‌کانی خۆیدا به‌رقه‌رار بکات، ئه‌م پیاوه وای بۆ ده‌چوو، که دادو سته‌م پێچه‌وانه‌ی یه‌کدین و به‌رده‌وام له‌ مملانی‌دان، بۆیه ناشیت و ناگرێ پێکه‌وه بگونجیترین.

ئه‌م باوه‌ره وه‌ک مه‌زه‌بێک له‌ناخیدا ریشه‌ی داکوتا و بانگه‌شه‌ی بۆ کرد، که خه‌لکی ده‌یانینی له‌یه‌کلاییکردنه‌وه‌ی ناکوکییه‌کاندا به‌پیارو حوکه‌مکانی پاک و دادپه‌روه‌رانه‌یه، به‌ره‌به‌ره‌ روویان تیکرد، کاتیک به‌پاری دا ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر قه‌ومه‌که‌دا بشکیت، ئه‌وسا بۆ خه‌لکه‌که‌ پوون بووه‌وه، که ئه‌م پیاوه دادوه‌ریکی راستگۆو پاک و بێگه‌رده، بۆیه سه‌رنجی هاوولاتیانی بۆ لای خۆی پاکیشا و ئیتر ناو و ناوبانگی له‌لای گوندنشینه‌کانی ده‌وروبه‌ر په‌یداکرد، ئه‌و گوندنشینه‌ی که به‌دریژی میژوو سته‌می قورس و زۆریان چه‌شتبوو، که هه‌والی دیۆسیسیان پێ ده‌گات و دلنیا ده‌بن له‌ دادپه‌روه‌ری و پاکی به‌پیاره‌کانی، به‌کۆمه‌ل له‌هه‌موو لایه‌که‌وه بۆ چاره‌سه‌رکردن و به‌لاداخستی شکات و داواکانیان روویان تیده‌کرد، تا وای لیهاات به‌بێ په‌کابه‌ر متمانه‌ی بێ چه‌ندوچوونی گشت خه‌لکیکی به‌ده‌ست هینا.

بۆ به‌لاداخستی ناکوکییه‌کانیان، پوژانه خه‌لکی روویان له‌ دیۆسیس ده‌کرد، که بینیان پیاویکی بێ وینه‌یه له‌ ژیریدا و بێگه‌رده له‌ دادوه‌رییدا، ئیتر

متمانه‌ی تهاویان بین به‌خشی. له‌پال متمانه بین به‌خشینى بین وینه‌ی خه‌لکه‌که و سه‌رقالی زوری خوی به‌کاروباره‌کانییه‌وه نه‌وکاته خویشى هستی به‌گرینگی خوی کرد، به‌ناشکرا به‌دهنگی به‌رز به‌خه‌لکه‌که‌ی راگه‌یاند، که له‌مړو به‌دواوه هیچ پیته‌ندییه‌کی پیتانه‌وه نامینیت و دادوه‌ریبان ناکات، نیتر لیتان داپراو نه‌و ته‌خته‌ی به‌جی هیتت، که پوژانه له‌سهری داده‌نیتت و ناکوکیه‌کانیانی به‌لادا ده‌خست، پاساوی بۆ نه‌م کاره‌ی خوی هیتایه‌وه و کوتی گوايه نه‌و هیچ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کی له‌خو خه‌ریک‌کردندا به‌چاره‌سهری ناکوکى خه‌لکه‌وه نییه، ناشیه‌ویت له‌مړو به‌دواوه کار و فره‌مانی خوی پشتگوئ و فره‌موش بکات، دواى نه‌م ده‌ست له‌کار کیتشانه‌وه‌یه دووباره دزی و جه‌رده‌یی و بین سه‌روبه‌ری به‌زیاده‌وه له‌جاران پروی له‌ده‌فهره‌که کرد.

کاتیک شه‌ر و ناژاوه و بین سه‌روبه‌ری بین نه‌ندازه ته‌شه‌نه‌ی کرد، پیواماقبول و خودان راوبوچوونه‌کان به‌دوی چاره‌سهردا که‌وتنه‌خو، ژیری پیمان ده‌لیت، که نه‌و که‌سانه‌ی پرسى چاره‌سهریان خستوه‌ته به‌رباس هاوړی و هاوه‌لی دیؤسیس بوونه، نه‌وان له‌گردبوونه‌وه‌یه‌کدا ده‌نگیان هه‌لبری و شکاتیان له‌و ژیانه کردو گوتیان: نه‌گه‌ر نه‌م ناله‌باریه به‌رده‌وام دریزه بکیتیت له‌م ولاته‌دا ژیان ناکری و که‌س به‌رگه‌ی نه‌م ناله‌باریه ناکریت، باشتروایه که‌سینک به‌پاشای خو‌مان ده‌ستتیشان بکه‌ین، تا کاری پوژانه‌مان بۆ رایى بکات و وه‌کو پیویست له‌م ولاته‌دا سیاست بکات و نیتمه‌ش به‌کاروباری خو‌مانه‌وه خه‌ریک بین. له‌کوتاییدا به‌ریاریان دا، پادشایه‌ک دیاری بکه‌ن، تا کاروباری ولاته‌که‌یان به‌پتیه‌ ببات.

دواى نه‌م مشتومره، نیتر ناساییه‌گه‌ل که‌سینک ده‌ستتیشان بکات، تا بیته پاشای ولات، که باس گه‌یشته سه‌ر ناوی پاشا، دیؤسیس کانید کرا. خه‌لکه‌که به‌یه‌ک ده‌نگ که‌وتنه په‌سن و ستایشی دیؤسیس و هه‌موو به‌په‌له به‌ریاریان دا، که نه‌م هاوه‌له‌یان پادشای چاوه‌رانکراوه، کاتی که پرویان لی نا په‌ی پاشایه‌تی قبول بکات، داواى لیکردن کوشکیکی شایسته بۆ پاشا بنیات بنین و پاسه‌وانی تاییه‌تی بۆ ده‌ستتیشان بکه‌ن. نه‌وه‌ی نه‌و داواى کرد، میدیه‌کان په‌زامه‌ندیان له‌سه‌ر ده‌ربری و له‌سه‌ر زه‌وییه‌کی دیاریکراو

کوشکیکی گوره و قایمیان بۆ بونیاد نا. بابه تی پاسهوانی تایبه تییان بۆ خۆی به جی هیشته، تا به ئاره زووی خۆی له تاکه کانی گه ل دیاری بکات. هر که پادشا له سه ر ته ختی پاشایه تی دانیشته، داوای لیکردن شاریکی گوره و به رفره وان بونیاد بنین و شاروچکه و گونده بچوکه کانی خۆیان چۆل بکن و له و شارهی که چاویان تی بریوه و له ئاینده دا ده بیته پایته ختی شانشین، نیشه جی بین و چاودیزی بکن.

جاریکی تر میدیه کان فرمانیان به جیگه یاند و ئه و شاره یان بونیاد نا، که ئه وده م به (ئه گباتان) ناسرا. شاریک به شووره ی پۆلایین و پته و ده وره دراو به شوهری بازنه یی و چین له سه ر چین و به ره و که شکه لانی فه لک به رزو بلند. به پنی ئه و نه خشه یه ی که بۆی کیشرابوو، هر شووره یه ک (دیوار) یک له وه ی پیش خۆی بلندتر، ئه و زه وییه ی که شاره که ی له سه ر بوونیات نرا گردیکی به رزو تاراده یه ک گونجا له گه ل نه خشه که دا، به لام فاکته ری توکمه یی و قایمی شاره که، پشتی به هونه ری بیناسازییه که ی ده به ست. ژماره ی شووره کانی شار حه وت شووره بوو، کوشکی پاشایه تی و کوکه کان ده که وتنه کوتاییه وه.

بازنه ی شووره ی ده ره وه ی شار به که می جیاوازییه وه هاوشیوه ی بازنه ی شووره ی ئه سینا بوو. به ردی ئه و دیواره سه یی بوو، پاشان ریزیک به ردی ره ش و قرمزی و شین و پینجه مه یین رهنگی پرته قالی، ئه و پینچ ریزه دیواره به زه یت ڤوڤۆش کرابوو، به لام به ردی دوو ریزه دیواره که ی کوتایی به رهنگی زیوین و ئالتوونی ڤوڤۆش کرابوون. دیؤسیس، ئه م هه موو خۆ قایمکردنه ی له پیناو پاراستنی خۆی و کوشکه که یدا بوو. تاکه کانی گه لیش ده بووایه له ده ره وه ی شووره ی کوشکی پاشایه تی مال و مه سه کن بۆخۆیان دا بین بکن.

له گه ل به کوتاهاتنی بونیاتی شاردا، دیؤسیس مه رسوومیکی مه له کی ئاماده کرد، سه رووشتی پاشایه تی ئه و ڤنی نه ده دا که س لنی نئیزیک بیته وه، له ڤیگه ی نامه به ره وه ڤیوه ندی ڤیوه ده کرا، چاوپیکه وتنی ڤووبه ڤووی له داروده سه ته که ی قه ده خه کرد. له ده هه مبه ریدا ، تف ڤووکردن و پیکه نینی

قده‌خه کرد، داهیتیری ثم فرمانانه دیؤسیس خۆی بوو، بۆ پاراستنی خۆیشی بوو له هاوه‌له‌کانی، ئه‌و هاوه‌لانه‌ی له پرووی نه‌ژاد و ره‌سه‌نایه‌تییه‌وه هیچیان له‌و که‌متر نه‌بوو، بۆیه نه‌ی ده‌ویست نیتزیک بپته‌وه لیتیان و دووره‌په‌ریز راده‌وه‌ستا، نه‌وه‌ک شان به‌شانی ئه‌و، بویری و جوامیری بنوینن و هه‌بیه‌تی کال بپته‌وه و خه‌مساردی بنوینن و بی‌گویی بکه‌ن، به‌لام گه‌ر له‌به‌رچاویان خۆی به‌دوور بگریت ئه‌وساکه‌ ناوناوبانگی له‌ دل و ده‌روونی ئه‌وانی تردا هه‌رده‌م ده‌زرنگیته‌وه و سامی لی ده‌که‌ن و وای لیک ده‌ده‌نه‌وه، که‌ پاشا له‌ کوپریکی دی هه‌لشپه‌راوه.

پاش ئه‌وه‌ی فه‌رمان و پینوماییه‌کانی ره‌گه‌رپه‌شهیان داکوتا، دیؤسیس له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی دایکوتا و خه‌ریک بوو به‌ کاره‌کانییه‌وه و به‌دواداچوون و گرینگی به‌ کاروباری خه‌لکی ده‌دا و به‌دواداچوونی بۆ ناکوکیه‌کانیان به‌وردی و توندی ده‌کرد. ئیتر بوو به‌ باو، شکایه‌تکار داوای بۆ پاشا ده‌نووسی، پاشایش ده‌یخوینده‌وه و به‌یاری کوتایی ده‌گه‌یه‌نرایه هه‌ردوو ناکوک، ئه‌و چاوی به‌ سه‌رتاپای مه‌له‌که‌ته‌که‌یدا ده‌گه‌تپه‌ و هه‌والی هه‌ر ده‌ستدریژی و زیاده‌په‌ییه‌کی بییستایه، به‌ دووی سته‌مکاردا ده‌ینارد و به‌رانبه‌ر به‌و گوناوه‌ و تاوانه‌ی کردوویه‌تی سزای خۆی وه‌رده‌گرت. دیؤسیس پیزی میدییه‌کانی به‌کخست و به‌ ته‌نیا حوکمی کردن. پاش مردنی، (فراورتیس)ی کوپری جینگه‌که‌ی گرته‌وه.^(٤٠)

(٤٠) هیروودوت: تاریخ هیروودوت، ص ٧٧-٨٠.

خوتندنه و بیه کی که تواریانه

له راستیدا هیرودوت شایه نی پریلنگرتن و سوپاسه. ئەو یه که مین و گه و ره ترین میژوونوسی یونانییه.^(۴۱) ههول و کوششی به پیژی ئەو نه بوایه، زور لایه نی شاراوو گرینگی میژووی پوژئاوای ئاسیا له سه دهی (۸ پ.ز) تا سه دهی (۵ پ.ز) مان بۆ ئاشکرا نه ده بوو. میژوونوسان زورینه ی زانیارییه کانی پیوه ست به ماده کانیان له کتیه که ی ئەوه وه هه لیتجاوه. سه ره پای ئەم راستیه ش ده بیته به وریایی و وردبینییه وه نووسراوه کانی ئەم میژوونوو سه پایه داره بخوینییه وه. ئەم قسه یه شم بۆ گونا هبارکردن و تاوانبارکردنی نییه، بگره له بهر ئەم سی هۆیه یه:

یه که م: هیرودوت، له سه رده می مهمله که تی میدیادا نه ژیاوه و خوی له کتیه که یدا فره موویه تی: له گێرانه وه ی رووداوه کانی پیوه ست به مهمله که تی میدیا پشتم به (گێرانه وه ی فارسه باوه ره پیکراوه کان)^(۴۲) به ستووه، نه ک گێرانه وه ی میدیه کان.

(۴۱) ناوی هیرودوت له دوو بره گه پیک هاتووه (هیرۆ/ هیرا) په رستراو - مه عبود- ی یونان، نه شیت ئەمه ش شینوه یه ک بیت له شینوه کانی (ئارو/ ئارا)، واته (ئاگر) به و پینیه ئاگر له لای گه له ئاریاییه کان پیروز بووه، تیبینی ده کرت، که ناوی (هیرۆ) لای کورد هه یه و له مینیه ده نریت، ناوی (هورو)یش له نیر ده نریت، به لام بره گی (دوت/ دهوت) واتای (به خشش/ به ش) ده گه یه نیت، له کوردیدا به هه مان واتا به کار ده هینریت. ناوی هیرودوت (به خششی خوداوه ند هیرۆ/ هیرا) ده گه یه نیت. هیرودوت خه لکی شاری (هالکارناسوس - Halicarnassus)، که یه کیکه له شاره کانی باشووری ئاسیای بچوک (تورکای ئەمرۆ) و نه شیت له نیوان سالی (۴۸۰-۴۲۶ پ.ز) ژیا بیت و له ته مه نی سی و پینچ سالیدا گه شته که ی ده ست پین کرد بیت، واته پاش رووخانی مهمله که تی ماد به نزیکه ی یه ک سه ده و گه شته که ی (۱۷) سالی خایاندووه، له گه شته که یدا سه ردان ی یونان، باکوری نه فریقا، میسر، سوریای گه و ره، ولاتی میژوپوتامیا و قه قازیای کردووه: تاریخ هیرودوت، ص ۲۰-

دووم: ئەو بە خورافات و ئەفسانەکانیشەو، بەبێ لیوردبوونەو، خستەنەبەر لۆژیکی ئەقل، هەرچی بابەتیکی بیستوو خویندوو، تەو، گواستوو یەتیەو.

سێیەم: ئەو نیزیکی دوو هەزارو چوارسەد سال بەر لە ئێستە ژیاو، لەو رۆژەو تا بە ئەمڕۆمان دەگات، زانست و زانستی بەراوردکاری میژوو، لە رێگەی گەران و شیکردنەو، بەتایبەتی پرۆگرامی لینگولینەو، زانستی، بەگشتی پیشکەوتنی بیشوماری بەدەست خستوو.

لەبەر رۆشنایی قسەکانی هیزۆدۆت و میژوونووسانی دیکە لەمەر سەرھەلدانی مەملەکەتی ماد، گەر خویندەو، یەکی کەتوارییانە بۆ رێژەو میژووییە سرووشتییەکی بکەین، ئەوا دەکرێت لەم خالانەی خوارەو دا بلیمەتی سەرکردەمی میدی (دەیاکو) مان بۆ دەربکەوێت:

یەکم: پیکوینانی ئاگایی نەتەو: دیاکوئۆف دەلێت: لە سەر دەمی دەیاکو دا، میدییەکان لە گوند- دەولەت دەژیان. ئەو درێژە بە قسەکانی دەدات و دەلێت: 'بوونی گوندە سەر بەخۆکان (کۆمە) هۆیک بوو تا ناکۆکی و مەملانیکان بال بەسەر کۆمە لگەدا بکیشیت و کەسانیک دەربکەون، کە ئارەزووی پیاوانخوازی و دەسلەتیا ن هەبوو' (٤٣)، بۆیە ئەرکی سەرشانی دەیاکو گەلی سەخت و قورس بوو. ئەرکی گواستەو، خێلە میدییەکان لە ئینتیمای (خێل- دەولەت) بۆ باری ئینتیمای (نەتەو- دەولەت).

دەیاکو لە دامەزراندنی هاو پەیمانیشییەکی یەکگرتووی نیمچە فیدرالی نیوان خێلە میدییەکاندا سەرکەوتوو بوو. وا دەردەکەوێت، کە قەوارەیک لە شینووی بەرپۆه بردنی بە کۆمەل، لە سەرکردە خێلەکییەکانی دامەزراندبیت، بەم هەنگاوە ژیرانەی خۆی، توانی پەتایەک، کە لە ناخی کەسایەتی میدییەکان و کەسایەتی رەگەزە کوردییەکاندا رەگورپیشەمی داکوتا بوو، هەلبکیشیت. ئەو تاییەتمەندییە زیانبەخشانەمی کە سەرکەوتنێکی فاکتەری لە تەنگردنی ناوہخۆی گەلی کورد بوو، لە میژوودا، مەبەستم تاییەتمەندی (سایکۆلۆژیای شاخ) ه. ئەو سایکۆلۆژیایە کە دەبیتە هۆی پێداگرییەکی سەر سەختانە لەسەر

(٤٣) دیاکوئۆف: میدیا، ص ١٧١، ١٧٠

راو بوچوون و کهله ره قی و هه لوئیستی توندرویی له ناخی تاک و ناو خیله کاند، به ره نجامیش گوی نه گرتن له سه رکردایه تیی بالاو به کگرتوو. ناشکرایه هه ره نه ته وه یه که له ژیر فه رمانی یه که سه رکردایه تیدا کو نه بیته وه، هه رگیز فاکته ره کانی هیز و پینشکه وتن نابیته هاوری.

دووه م: بنیاتنای پایتهخت: ده یاکو، شاری ئەگباتانای کرد به پایتهختی قهواره سیاسییه نوئییه که و پاشان ناوی (ئامدان) ی لی نرا، ئەم شاره پینش چه رخی میدیی ناوی (ئاکاسیا - Akessaia) بووه. ئەم ناوه له وشه ی ناشووری (کار - کاسیی) وه رگراوه، به واتای شاری کاسیییه کان (کاشیییه کان) دیت. له پاشان میژوونوو سه موسلمانه کان به (هه مه دان) گویان کرد. له لایه کی تره وه ده گوتریت گوايه دواتر هه مه دان له نیزی که ئەو شاره وه، بوونیات نراوه. ناشوورییه کان ناویان له ئەگباتانا ناوه (مالی ده یاکو)، که پایتهختی میدیییه کان بوو. قسه یه که هه یه گوايه به ره له وهی ئەگباتانا بیته شاری شانشین ناوی (هه نگماتانا - Hangmatana) بووه، واته (شوینی به یه که گه یشتن)^(۴۴).

ئەگباتانا به واتای (جیی یه کانگیری ریگی زور) یان (ئهنجومه نی کوبوونه وه) دیت. ناشکرایه، که لینکچوونی دهنگیی و ده لاله ت له نیوان بیژیه (ئەگباتانا و ده ربړینی کوردی E gi bi tene یا Yek bi tene، واتا: تاقانه، بیوتنه، نمونه ی نییه، ئاینده) دا هه یه.

ئەم شاره به سه رزه وییه کی به پیت و دیمه ن قه شه نگه وه هه لکه وتوو وه به فری تواوه ی دوندو چیا نیزی که کانی، ناوی بو دابین ده کرد. ده ستنیشان کردنی پایتهختییی یه کگرتوو بو مهمله که تی میدیا به هه نگاویکی گرینگ دیته ئەژمار. هه له پینانی ئەم هه نگاوه گرینگه، ده لاله ت له زرنگی و وریایی و ئاستی به رزی سیاسی ئەو سه رکرده یه ده کات. ئاخه پایتهخت ته نیا مال و بازار و فه رمانگه ی ده ولت نییه، بگره هه یمايه بو یه کپریزی و سه ره خویی نه ته وه.

(۴۴) أحمد فخری: دراسات فی تاریخ الشرق القديم، ص ۲۰۶، هامش (۱) عبد الحمید زاید: الشرق

به قسهی (هارفی بۆرتەر) له کۆندا ولاتی (مادهکان) به سەر دوو به شدا دابهش بووه: میدیای ئەترۆبەتینهکان، که بهشی باکور و میدیای مەزن له بهشی باشووری بووه و له بری سەرچاوه ئیسلامییەکاندا، ئەم بهشە ولاتی میدیا به ناوی (عیراقی عەجەم) ناسراوه. ئەو دەلیت: دوو شار به ناوی (ئەگباتانا) بوونی هه‌بووه و ئەو زانیارییه‌ش ته‌نیا ئەو هێمای بۆ کردووه، ئەو‌تا دەلیت: (ئەگبەتتا) گه‌وره‌ترین شاری دێرینه‌و ده‌که‌ویته مادی مەزنه‌وه، له پۆژه‌لاتی چیا‌ی زاگروس و به هه‌مه‌دان ناسراوه، ده‌گوتریت گوا‌یه به ئەندازه‌ی شاری نه‌ینه‌وا گه‌وره بووه، خه‌لکیکی زۆری لێ نیشه‌جی بووه، کوشکه‌که‌ی له جوانیدا هه‌نده بی وینه بووه زمان له ئاست وه‌سفکردنیدا لال ده‌بیت، پشتینه‌که‌ی یه‌ک میل بووه و خانوو و کولان و پایه‌ی زۆری له‌خو گرتووه، سه‌ربه‌نه‌که‌ی له‌بری قه‌رمید، به زیو داپۆشراو بووه، پایه‌و رایه‌ل و سه‌رجه‌م داره‌کانی به زیو داپۆشراو بووه، بڕیکیش به ئالتون. ئاسه‌واری که‌م ماوه‌ته‌وه، هۆی سه‌ره‌کی و ده‌ردی فه‌وتانه‌که‌شی ئەوه‌یه، که به‌شیکی گه‌وره‌ی له دار پێک هاتبوو.

له باکو‌ریشه‌وه شاریکی تر به هه‌مان ناو ئەگبەتتا نیزیکی به ته‌ختی سوله‌یمان، بوونی هه‌یه و به‌پێی ئاسه‌واره‌که‌ی، ئەو شاره‌یه، که هه‌یروودۆت وه‌سفی کردووه و گوتویه‌تی: به‌سه‌ر گردیکه‌وه پۆنراوه، حه‌وت شووره به ده‌وری گرده‌که‌وه‌یه، هه‌ریه‌که‌یان له‌وی دی بلن‌دتر و وه‌ک پین پلیکانه ده‌رده‌که‌ویت، هه‌ریه‌ک له‌و دیوارانه به په‌نگتیکی تاییه‌ت بۆیه کراوه، به‌ره‌یوانه نیزیکی‌که‌ی سه‌پی، سه‌رووی ئەو ره‌ش، سه‌رووتر قه‌رمزی، به‌ره‌یوانی سه‌رووتر شه‌ین و سه‌رووتر په‌رتقالی، به‌ره‌یوانی زیوین دوا‌ی به‌ره‌یوانی ئالتوونی، دیمه‌نی شار چاوی پوانینی په‌ر ده‌کردن له جوانی، به‌سه‌ر ته‌پۆلکه‌که‌وه کوشکی پاشا و گه‌نجینه گرانبه‌هاکه‌ی به‌و حه‌وت شووره‌یه ده‌وره درابوو^(٤٥).

دووه‌م: ده‌ستنی‌شانکردنی شوینی پایته‌خت: ده‌ستنی‌شانکردن و هه‌لیژاردنی پایته‌خت بۆ ولاته‌کانیان به‌تاییه‌تی له سه‌رده‌می کۆن، له‌لایه‌ن سه‌رکرده‌ی

(٤٥) هارفی بۆرتەر: الموسوعه المختصره، التاريخ القديم، ص ٨٢

که لانه وه دهستنیشانکردنیکی سه‌رپیتی نه‌بووه، بگره تاوتوی کراوه ریوشوینی زوری بۆ گراووته‌به‌ر. له‌وانه‌ش له‌به‌رچاوگرتنی پینوه‌ندیی هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی پایته‌خت به‌ ناوچه‌کانی دیکه‌ی ولاته‌وه و خاکیکی به‌پیت و ئاوی سازگاری پینویست و که‌شوه‌ه‌وای له‌بار و سه‌ختی و پته‌وی شوینی پایته‌خت گرینگی پین دراوه، تا به‌رپه‌رچدانه‌وه‌وه به‌رگریکردن له‌ هیزشی داگیرکاران ئاسان بیت، له‌هه‌مان کاتدا گرینگی ئابووریش له‌ به‌رچاو گراوه.

وا ده‌رده‌که‌ویت له‌ هه‌لبژاردنی شوین و جینگه‌ی پایته‌خته‌که‌یدا ده‌یاکو ئه‌و هه‌موو حساباتانه‌ی له‌ به‌رچاو گرتوه. به‌رچاو‌ترینیان له‌ دیدی میدیه‌کانه‌وه، ئه‌گباتانا ناوه‌ندیکی بازرگانی گرینگ بووه بۆ ئه‌و کاروانه‌ بازرگانیه‌یه‌ی که‌ هاموشوی پۆژه‌لات و پۆژئاوایان له‌ (رینگه‌ی ئاوریشم) ه‌وه‌ ده‌کرد. ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت، مه‌مله‌که‌تی تازه‌ پینگه‌یشتووی ماده‌کان له‌ پرووی جوگرافییه‌وه‌ کۆنترۆلی شاده‌ماری بازرگانی پیر به‌ره‌می ئابووری کردوه، له‌ پرووی جیوسیا‌سی و له‌سه‌ر ئاستی ناوچه‌یی و هه‌ریمی و جیهانییه‌وه‌ گرینگی خوی هه‌بووه. له‌م باره‌وه‌ دیاکۆنۆف یه‌ژیت: "گرینگترین رینگه‌کانی کاروانچیان له‌ ئاگباتانا یه‌کانگیر ده‌بوون"^(٤٦).

له‌ ئاگباتاناوه‌ رینگه‌ی ئاوریشم له‌ باکوری پۆژه‌لاته‌وه‌ به‌ره‌و قه‌زوین و له‌ویشه‌وه‌ به‌ره‌و پۆژه‌لات به‌ ئاراسته‌ی شاری په‌غه‌ Raga (الری) نیزیکی تاران، پایته‌ختی ئه‌مرۆی ئیران ده‌چوو. شاری په‌غه‌ وینه‌ی شاری ئه‌گباتانا خالیکی گرینگی بازرگانی بووه، چونکه‌ له‌ په‌غه‌وه‌ دووه‌مین رینگه‌ به‌ره‌و پۆژئاوا ده‌چوو، سینه‌مین رینگه‌ش له‌ قه‌زوینه‌وه‌ به‌ره‌و ته‌وریزو ده‌شتاییه‌کان، تا ده‌گاته‌ ده‌ریاچه‌ی (ورمی - Umi) یا بۆ ئاشوور ده‌پۆشیت^(٤٧).

رینگه‌یه‌کی دی به‌ ئه‌گباتانا تێ ده‌په‌ری، ئه‌و رینگه‌یه‌ به‌ (رینگه‌ی پاشایه‌تی) ده‌ناسرا. ئه‌م رینگه‌یه‌ ئاسیای پۆژئاوا به‌ ئاسیای پۆژه‌لاته‌وه‌ ده‌به‌سته‌وه‌،

(٤٦) دیاکونوف: میدیا، ص ١٧٣.

(٤٧) عبدالحمید زاید: الشرق الخالد، ص ٥٨٤.

له ویتوه پاشاکانی ناشوور به رهو رۆژههلات دهپهینهوه، هر بهو رینگه یه دا دارای سینهه له سالی (۲۳۰ پ.ز) له دهست ئهسکه ندهری مه کدونی ههلات، هر بهو رینگه یه شدا ئهسکه ندهر په ریهه وه رۆژههلات و تا هیندستانی داگیرکرد، له سالی (۵۵۰ - ۵۵۱ کۆچی) به هه مان رینگه دا پادشای فارسی یه زده گیری سینهه، له دهست عاره به موسلمانان به رهو رۆژههلات هه لهاتات، دیسان عاره به کان به هه مان رینگه دا په رینه وه و گه یشتنه ناوه راستی ئاسیا، له هه مان (رینگه ی پاشایه تیه وه) هۆلاکو به سوپایه کی پر چه که وه ئاودیو بوو و سالی (۶۵۶ ک، ۱۲۵۸ز) به غدای پایتهختی خه لافهتی موسلمانانی ویران و خاپوور کرد. (۴۸)

له هه لێژاردنی شوین بۆ پایتهختی مهمله که ته که ی، ده یاکۆ ره ههندی جوانی فه رامۆش نه کردبوو. له راستیدا ره ههندی جوانی به تاییهت جوانی سرووشت له که سایه تی پینشینانی کورددا، له دیززه مانه وه ره کی دا کو تاوه، ویل دیورانته ده لێ: 'ئه گباتانا و اتا (جی یه کانگیری رینگه کان)، ده که ویته ناو دۆلێکی دیمه ن جوان و دلگیری به پیته و پاراو به به فراوی لوتکه ی چیاکان، دیوسیسی - یه که م پاشایان بوو، یه که م پایتهختی بنیانتاوه به باره که یه کی پاشایه تی جوانتر رازاندیه وه، ئه و باره که یه سینه کی میلی چوارگۆشه زه وی داگیر کردبوو'. (۴۹)

چوارهم: کۆشکی پاشایه تی: له ئه گباتانای پایتهخت، ده یاکۆ کۆشکی که وه ی بنیانتا، ئه م کۆشکه، که به سه ر شاردا ده یروانی، بوو به مه له بندی پاشایه تی و ده یاکۆی لێ نیشته جی بوو. له م هه نگاوه یدا ده یخواست له سرووشتی ساده و ساویله کی خیل رزگاری بیهت و هه نگاو به ره و پینشکه و تن و شارستانییهت و بالایی بیهت. دیاره گه نجینه ی ده وله ته تازه پینگه یشتوه که ی هینه پاره و دراوی تیدا بوو، بی ترس و به زیاده وه به شی تیچووی بنیانتانی کۆشکی و گه وره و رازاوه بکات. وا دیاره بنیانتانی پایتهخت و کۆشکی پاشایه تی به و گه وره یی و رازاندنه وه و جوانکارییه،

(۴۸) ولیام لانجز: موسوعة تاریخ العالم، ۱/۳۵۰. الهمدانی: جامع التواریخ، ص ۲۸۱/۱-۲۸۲.

(۴۹) ول دیورانت: قصة الحضارة، ص ۲/۴۰۰.

نامه يک بووبیت دهياکو تيايدا دهلیت، که مهمله که تی میدیا و شانوشکوی ئەم مهمله که ته هیچی له دهوله ته گه وره و هاوچه رخنه کانی که متر نییه و سه رکرده که یشی سه رۆک خیل نییه، بگره سه رکرده ی گهل و سه رۆکی میلیه تیکه و پاشای مهمله که ته.

پینجه م: ده رچوواندنی فه رمان و یاساکان: بۆ دووپاتکردنه وه و پینداگری له مه ر گواستنه وه له رژی می خیله وه بۆ رژی می دهوله ت دیاکو، به مه رسوم و چه ند یاسایه ک پتوه ندیی نیوان ده سه لات و خه لکی ریک خست. له م باره وه هیرۆدۆت ده لیت: به پتی فه رمانی ده یاکو رینگه به که س نه ده درا رۆوبه رۆو پاشا ببینیت، بگره هه ر که سه و داواو خواستی خۆی راده ستی نامه به ری تاییه ت ده کرد. پیکه نین و تف رۆوکردنه زه وی له حزووری پاشادا بی ئە ده بی بوو. لیکدانه وه ی هیرۆدۆت بۆ ئە و فه رمان و مه راسیم و یاسایانه ئە وه یه، که ده یاکو ویستوویه تی 'له لای ئە و که سانه ی که چاویان به ن ناکه ویت، واخۆی نیشان بدات، که سه رووشتی ئە م له سه رووشتی ئە وان جیاوازه'.^(۵۰)

ده کرا هیرۆدۆت له روانگه یه کی تره وه ته ماشای فه رمانه کانی بگردایه، وه ک هه ولتیکی ده یاکو بۆ گواستنه وه ی گه له که ی له رۆشنبیری خیل و به ره لاییه وه بۆ رۆشنبیری شارستانییه ت و دیسپلین و بیناکردنی ئاکاری شارستانییه ت، تا له به ر رۆشنایی ئە و ئاکارو نه ریته نوویه دا ده سه لات و گهل هه لسه وکه وت بکه ن.

شه شه م: دامه زراندنی سوپا: له پیناو پاراستنی مهمله که ته تازه هه لچوه که یدا، بۆ به ره رچدانه وه ی هه ر که س و لایه نیک، که نیازی گنچه ل و شه رفرۆشتنی هه بیت، ده یاکو سوپایه کی پیک هینا، ئە و هاوسینییه تی ئیمپراتۆره در و شه رانگیزه که ی له به رچاو گرتبوو، پاشکویه تیه که شی گه رچی رواله تی بوو، له باجدان و دیاری سه پینراودا کورترکرا بوه وه، به لام پاشکویی هه ر پاشکویییه، بۆیه هه میشه جه ختی له وه ده کرده وه، که جه نگاوه ری میدی له رۆوی هیز و بویری و شاره زایی و دیسپلینه وه، هیچی له جه نگاوه ری ئاشووری که متر نه بیته.

(۵۰) سه رچاوه ی پینشو، ل ۴۰۰/۲.

پرۆژەى رزگارى

گرينگى دەسكەوتەكانى دەياكۆمان بۇ دەرناكەويت، كە دواى خۆى خىشتريت (فراورتيس/ فراورت)ى كۆپى تەواوى كرد، ئەگەر چاويك بە نەخشە ھەرىمايەتییەكەى رۆژئاواى ئاسیای نیوہى یەكەمى سەدەى ھەشتى پیش زایندا نەخشیتین. ولاتى میدیای ئەودەم بە چوار مەملەكەتى بەھیز دەورە درابوو، مەملەكەتەكانیش ئەمانە بوون: لە باكورى رۆژھەلاتەوہ مەملەكەتى مانناى (دیاكونوف بە میتانیا) ناوى دەبا، لە باكورى رۆژئاواوہ، مەملەكەتى ئورارتوو مەملەكەتى ئاشوور لە رۆژئاوا و مەملەكەتى ئیلام (عیلام) لە باشوورەوہ. سەربارى ئەمانەش دەولەتى ئیسكیت لە باكورى میدیاو نيزيك بە قەوقازیا، لەو نئوہندەدا ئەوہ تەنیاوتەنیا ولاتى میدیا بوو بەبى سایە و سىبەرى دەولەتیکى نەتەوہیى.

دەتوانین بیژین ئەو سەركردە میدییه، خاوەن پرۆژەیهكى رزگارى گشتگیر بوو، ھەنگاو بە ھەنگاو خەریكى جیئەجیئەكردنى بوو، بە شئوہیەكى سەرەكى (ئەو) كارى لەسەر گۆرپى زەین زەنییەتى میدییهكان دەكرد، ئەم گۆرانكارییەشى لەسەر پەیکەرى دەسلەتى ئیدارى و پئوہندی نیوان دەسلەت و گەل بە كرده چەردبووہوہ، چونكە گەورەترین ئامانجى دەياكو رزگارکردنى میدییهكان بوو لەژیر زەبرو زەنگ و تەوژمى ئاشووریەكان، بۆیە دەبوایە ئەو زەنییەتە خیلەکییە كۆچەرییە، كە لە زۆر كاتدا ئەگەرى كەوتنە داوى ساویلکەى و نائاگایى لەئارادا بووہ، پشتگوى بخات و ئەو زەنییەتە ھۆزگەرایە بگوازیتەوہ بۇ پئیکهتانی زەنییەتى گەل، زەنییەتى نەتەوہ، ئەو زەنییەتە تەنیا لە سایەى دەولەتدا پیک دیت و بەرجەستە دەبیت. دەياكو سەركردەیهكى كورتبین نەبوو، بۆیە (تا ئەسپەكەى نەكۆى، ئاخوۆرى بۇ دانەبەست). ئەو، چونكە ھەستیکى سەركردایەتیکردنى تەواوى ھەبوو،

دهیزانی چ بابەت پیش ئەویدی بخات و کامە بابەت لەویدی گرینگترە، کامیان سەرەکی و کامیان لاوەکییە. ئەو لە ناوەخزۆه دەستی دایەو بەرەو دەرەوێه شەقاوی هەلەینا. سەرەتا بناخە (هیزی خودی) دامەزراند، ئەوسا بەدووی (هیزی دەرەو) دا گەرا. پاش ریکخستنی کاروباری ناوخوا، کە هەنگاویکی سەرەکی گرینگ بوو هاویشتی، ئەم جارە چالاکییەکانی ئاراستەیی هەریمەکانی دەرەوێه کرد، ئیمە ئیستە دەزانی ئیمپراتورییەتی ئاشوور پەلوپۆی بۆ ولاتی پانوپۆر کوتابوو، هەر لە سنووری ئەفغانستانەو بەرەو تا لێوارەکانی دەریای سپی ناوەراست، جار جاریش سێپەری بەسەر ولاتی میسردا دەکێشا، بۆیە دەبی بپرسین و بلین: چون دەولەتیکێ تازە پینگەیشتوو، کە هینستا کەلتووری خێلەکی لە کۆل نەبۆتەو، دەتوانیت بە تاقی تەنیا لە پرووی ئەم ئیمپراتورییەتە خاوەن ئەزمونەدا رابووستیت و پرووبە پرووی ببیتەو؟ ئەوی خاوەن سوپایەکی قالبوو و توانایەکی ئابووری لەبن نەهاتووێ لەبەردەستدایە، دەیاکو گەمەیهکی هاوسەنگ و ئالۆزو ژیرانەیی بەرپۆه دەبرد، لەنیو مەملانێی هاوسیکاندا بەو پێوەندییە دژ بەیهکەیی نیوان دەولەتەکاندا دزەیی کردو چووێ ژوورەوێه خێلەکانی ولاتی میدیای لە چوارچێوەی یەک دەولەتدا کۆکردەو. سەرەتا خۆی بە پاشکۆی مەملەکەتی مانتایی باکوری پۆژئاواوە (ئازربایجان) گری دا، تا لەو رینگەیهوێه خۆی لە دەستدریژی دەولەتەکانی تر، بەتایبەت ئاشوورییەکان بپاریزیت، هاوپەیمانییەتی لەگەڵ مەملەکەتی ئۆراتو لە باکوری پۆژئاوا بەست، ئەمەو دەبی نیزیکیەتی کەلتووری و ئەتیکێ نیوان خێلەکانی میدی و مانناو ئۆراتومان لەبیر نەچیت.

لە پشت پەردەیی ئەو پاشکۆیی و هاوپەیمانییەتەو، دەیاکو خەریکی ریکخستنی کاروباری دەولەتە تازە پینگەیشتووێهکەیی بوو، کاری بۆ بەدەستگایکردنی پێوەندییەکانی کۆمەلگەیی میدی دەکرد، ئەو شاری ئەگباتانای کردە پایتەخت، تاجی پاشایەتی لەسەر خۆنا، سوپای دامەزراند، ئالێرەوێه ئیتر شتیکی ئاساییە، کە هیزە هەریمایەتیە مەزنەکان (ئیمپراتورییەتی ئاشوور) لە ئاست پەیداوونی ئەم مەملەکەتە نوێیەدا، لیدانی

دلی خوی بپیوی، چونکه دهسه لاتدارانی ناشوور، له دهسته مؤکردن و سه رپیشورکردنی خپله کوردییه کاندایه زموونیکې تالیان هه بوو، ئه ی ئه وسایه چون ده بیت گهر ئه و خپلانه له سایه ی به یداخی دهوله تیکې یه کگرتووی خاوه ن سوپاو سه رکردایه تی پیشه وایه کی بویرو دلسوزو خاوه ن ته ماحی وه ک ده یاکو گرد بینه وه؟!

له م باره وه دیورانت ده نووسیت و ده لیت: 'ئه و روژانه له سایه ی ژیانیکې سه روشتی و ئابووریدا، ده ست و مه چه کی ئارییه کان له سه رده می ئه ودا به هیزتر ده بوو، کاریگه ری ژینگه و نه ریته که یان، که دان به خؤداگرتن و بویرییه بیوه پیداووستی جه نکه کان، بویه له سه رده می ده سه لاتی ئه ودا هیزیک بالای ده کردو مه ترسی و هه ره شه ی بؤ سه ر ئاشوورییه کان دروست ده کرد. ئاشوورییه کان جار دوی جار هیزشیان برده سه ر ماده کان و وایان ده زانی شکستیکی ئابرووبه رانه ی وایان پیکه وتووه جاریکې تر سه ر به رز ناکه نه وه، به لام دوا جار بویان ده رکه وت ئه م گه له بؤ ده سخستنی ئازادیی خویان له خه بات و کوشش کول ناده ن'^(۵۱)

هه لگیرساندنی شوړش

دوی دامه زراندنی به ره یه کی ناوخوی توندوتول و یه کگرتوو، له پیناو به ره ننگابوونه وه ی ئاشوورییه کاندایه ده یاکو به دوی هاوپه یمانییه تی هه ریمایه تیدا ده گه را، هاوپه یمانگه لیک به رژه وه ندی هاوبه ش کویان بکاته وه. سه ره تا مه مله که تی ئورارتوی هه لېژارد، ئه م مه مله که ته، که له باکوره وه هاوسنوری ولاتی میدیا بوو، له سه رده ستی پاشاکانی ئاشووری سه ته مکارو بیته زه ییدا جار له دوی جار زیاتر ده یینالاند.

پاش به ستنی هاوپه یمانیتی له گه ل مه مله که تی ئورارتو، ده یاکو شوړشی دژ به ئاشوورییه کانی هه لگیرساند و سه ره به خوی مادی راگه یاند، بئگومان له م بواره دا چه ند هه نگاویکی کرده یی هاویشت؛ له وانه راگرتن و نه دانی باج و

(۵۱) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲ / ۴۰۰.

خهراج و دیاری سه پینراو و گویتنه دان و پابه ندنه بوون به سیاسه ته کانی ئیمپراتورییه تی ناشووری.

به پینی بیرکردنه وهی ئیمپراتورییانه، ئاسایی بوو ناشوورییه کان کار بۆ پوخاندنی مهمله که تی مادی دهراوسی بکن، له هه مان کاتدا بۆ دهیاکوش پووبه پووبوونه وهو بهر په رچدانه وهی گێچهل و په لاماره کانی ناشوور کاریکی ئاسایی بوو، ئەم په لامارو بهر په رچدانه وه زۆری نه خایاندو سوپای بههیزی دپو خاوهن ئەزموونی ناشوور به سه روکایه تی سه رگۆنی دووهم په لاماری چیاکانی میدیای داو هاوپه یمانیتی ماد- ئورارتۆی تیک شکاند و توانی شکست به مهمله که تی ماد بهیئت، هه ر له وه شه رهدا سالی (۷۱۵ پ.ز) یا سالی (۷۱۴ پ.ز)، دهیاکو به دیلی کهوته بهردهستی ناشوورییه کان و به خۆی و خیزان و ده باره کانییه وه، پادشای ناشوور دووری خستنه وه بۆ شاری حهما (هامات) له ولاتی سوریا، پاش ماوه یه کی نادیار ناشوورییه کان دهیاکو یان وهک دهستبه سه ر (دانیشانندی به زۆر) گه رانده وه ولاتی ناشوور.

له راستیدا ئەم نه رمونیانی نواندنه له ئاست دهیاکو به سه رووشتی ده سه لاتدارانی ناشوور نامۆیه، چونکه ئەوان فره خراپ و بێ به زه بیانه په فتاریان له گه ل ئەو سه رکردانه دا ده کرد، که توشی سه رئیشه ی ده کردن و وهک دیلیکی زه لیل بۆ نهینه وایان ده بردن و به درنانه ترین شیوه ئەشکه نجه یان ده دان و زمانیان ده برین و ئەندامی جهسته یان ده قرتاندن و به زیندوویی که ولیان ده کردن، سه ره بپاوه کانیان ده کرده سه رنیزه و تیره کانیانه وه، تا ببن به په ندو عبیره ت بۆ ئەو که سانه ی بیر له شوێرش ده که نه وه.

پرسیار لیزه دا ئەمه یه: چی پینی له سه رگۆنی دووهم گرت تا به رانه ر به و سه رکرده میدییه، که سوپاکه ی سه رسه ختانه شه ری ناشوورییه کانی کرد، به دلرّه قی و درنانه رفقار نه کات؟! ئەی بۆ ته نیا به دوورخستنه وهی بۆ سوریا کۆلی دا؟! له هه مووی سه یرتر، ئەی ئەوه چ هۆیه ک بوو پالی به ناشوورییه کانه وه نا تا دهیاکو بگێر نه وه بۆ ناشووری دهراوسی و هاوسنووری ولاتی میدیا؟! ئەم بابه ته و بری پرسیاری تریش پتیوستیان به

وهلامگه لیتی دلنیاکه ره وه و باوه پیکراو هه یه. له م باره وه راستره و ابیری لی بکهینه وه، که مه بهست له هیتانه وهی ده یاکو و نیشته جیکردنی له ناشووری هاوسنی ولاتی ماد، نه وه یه تا له کاتی پیوستدا هینمی ولاتی میدیای چپایی سهختی بی بیاریزیت و له دامرکاندنه وهی تووره بی و راپه رینی خه لکه یاخی و عاشقه که ی به نازدی، ده یاکو کاراکته ری کاریگر و فاکته ری سه ره کی بی، له هه مانکاتدا هاوپه یمان و پشتگیری سیاسه ته کانیا ن بی، به وپینه ولاتی میدیا له ناوه ندی ولاتی ماننایی و ئورارتو و ئیسکیتیا و ئیلامدا هه لکه وتبوو، ئەم چوار دهوله تهش تاوانتاویک سه ریا ن له داریژهرانی سیاسه ت و جیهه جیکارانی ناشوورییه کان ده شیواند و هه لی له باریان ده قوسته وه و له هاوپه یمانیه تی و پاشکویی خویان ده دزییه وه.

من له پشت نه رمونیانی چاوه پرواننه کراوی ده سه لاتدارانی ناشووره وه بو ده یاکو، هۆیه کی تر به دی ده که م، نه ویش گرینگی ولاتی میدیا - به تاییه تی ئەگباتانای پایته خته - بو ئابووری ناشوورییه کان، ناشکرایه نه و ریگه یه ی که بازرگانه کان ها توچویان پیداده کرد، هه مان نه و ریگه یه بو، که پیاوه ئاینی و دیپلوماتکارو سوپاکانی پیدایه پیری (به لی بازرگان و کاهین و دیپلوماتکارو داگیرکهران، هه مان ئاراسته یان ده گرت به ر)، نه گه ر ئەم راستیه له به رچاو بگرین، درک به پیوستی ئیمپراتورییه تی ناشوور ده که ی ن بو کۆنترۆلکردنی ئەم ریگه بازرگانیه جیهانیه، که پوژئاوای ئاسیای به ناوه راست و پوژه هلاته وه گری ده دا، نه و ریگه (ریگه ی ئاوریشم) به گه وره ترین شاده مار دینه نه ژمار، بگره پتر له میژووناسیک، (ئه گباتانا) به (شوین یه کانگیری ریگه کان) و که ره تیکی دی به (شوینی یه کگرتنه وه ی ریگه ی زور)^(۵۲) ناوزه ده کرد.

هۆی ئەم ناوه هیتانهش له وه وه ها تووه، چونکه لقیکی سه ره کی له لقه کانی ریگه ی ئاوریشم، به ولاتی میدیادا به تاییه ت به ئەگباتانای پایته ختدا گوزه ری کردوه. که واته کۆنترۆلکردنی ریگه کانی بازرگانی له پوژه هلاتی ده ریای ناوه راست و به نده ره کانی له پیتناو پیوه ندییکردن به نه وروپا له پوژئاواوه

(۵۲) ول دیورانت: قصة الحضارة، ۲ / ۴۰۰. طه باقر و آخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۴۰.

له لایه ک و پشتگوښستن و کونترۆل نه کردنی ئه و رینگه بازرگانیه نهی که دهیگه یاندنه بازاره کانی ناوه راست و رۆژه لاتی ئاسیا له لایه کی تره وه به گیلیتییه کی سیاسی بۆ ئاشوورییه کان ده هاته ئه ژمار، خو ئه گه ر ئه م رینگه یه (رینگه ی ئاوریشم) یان کونترۆل نه کردایه، ئه و ئیمپراتورییه ته که ی خو یان تووشی خنکانی ئابووری و لاوازی سه ربازی و سیاسی ده کرد، ئه م کرده یه ش له ده سه لاتداریتی هیچ ئیمپراتورییه تیک ناوه شیتته وه، که به رده وام پیویستی به سوپایه کی گه و ره ی پر چه ک و کاریگه ر هه یه له پیناو ده سه سه رداگرتن و دریزه دان به هه ژمونی ته وای به سه ر گه لانی هاوسیدا. گریمانه ی ئه وه له ئارادایه، که ده سه لاتدارانی ئاشوور، ده یاکو و ده ست و پیوه نده که ی ئازاد نه کردییت، بگره له گه رانه وه یاندا بۆ ئاشوور، وه ک بارمته خو ی و خیزانه که ی و سه رکرده میدییه کانی هاوه لی به کار هینراون و بۆ جیه جیکردنی سیاسه ت و به رژه وه ندییه کانیان و له ناوچه که دا پاله په ستویان خستوونه ته سه ر، به لگه ش بۆ راستی ئه م بۆچوونه، هیچ سه رچاوه یه ک شک نابهن باسی له هه لگیرساندنی شوړشی میدییه کان و یاخییوون دژ به ده سه لاتی ئاشوورییه کان له کاتی ده سه سه رکردنی ده یاکو بکات. ده یاکو بۆ ماوه ی په نجاو سی سال حوکی میدیای کردووه، دوور نییه ماوه ی ده سه لاتی که وتبیتته نیوان سالانی (۷۲۷-۶۷۵ / ۶۷۴ پ.ز).

(5)

پادشا (خه شتریت) ی میدی

دووم دامه زرنه ر (سائی ۶۵۳ پ. ز مردوه)

گه شتی ناومکان

له پیناو دامه زرانندی (مهمله که تی ماد) دا، ههول و تیکوشانی دهیاکو به با نه چوو، ئه و کاره ی دهیاکو پیرانه گه شت، (خه شتریت) ی کوری به کوتای گه یاند. بهرله وهی له م بواره دا باس له کوششی ئه م پیاوه بکهین، لینگه رین با چند قسه یه ک له سه ر گرفت ی ناو، له میژووی کوندا بکهین. ئه وه گرفتیکه به بی جیاوازی تووشی گشت خوینه ریکی میژوو ده بیت، ئه م گرفته نه ک هر بیزارکه ر، بگره چه واشه که ریشه، بۆنموونه:

* کورد به م ناوانه وه ناسراوه، (کورتش - kurtash)، کورتیی، کاردۆ، گردا - grda، کاردۆخی، کوردۆئین، چوردیی، ئه کراد.

* میتانییه کان: لقی گه وره ی پیشینانی کورده و به ئه م ناوانه ناسراون (حورییه کان) و حورییه کانیش به (هوریی)، (حوری)، (خوری) و (خوری) له ته وراتیشدا به (حوییم) و (حووریم) ناویان هاتوه.

* گووتیه کان: لقیکی گه وره ی پیشینانی کورده و به م ناوانه ناسراون: (کووتیی)، (جووتیی)، (غووتی) و (جوودیی). به م شیوه یه ش چیا ی (جوودیی) له قورئاندا هاتوه، به و پتییه ی ئه م چیا یه که وتوته نیستمانی گووتیه کانه وه. * ئه زریجان: له میژووی کوندا به (ئهلبنایا و ئه ترۆپاتیایا) ناسراوه.

- * فورس: به (پورس، عهجه م) ناویان هاتووه.
- * یونان: به (گریک، هیلینى) ناسراوه.
- * دهريای سوور: له کوندا به (دهريای ئه رتيرى) ناسراوه.
- * قودس: ناوه کۆنه کانى ئه مانه ن (يه بووس، ئيليا، ئورشه ليم).
- * خه له ب: ناوه کۆنه کانى ئه مانه ن: (خه له بۆ، خه له ب، به ره وه يه). له م
- پووه وه نمونه ی فره تر هه س، ئه سته مه بۆ خوینه رى میژووی کۆن و لیکۆله رى جوگرافياى کۆن به باشى له رووداو و کهسايه تيبه کان و شوینه کان تى بگات ئه گه ر له ته ک ناوه کاندئا گه شتیک نه کات و له و گۆرانکاریانه نه گات، که له سه ده کاندئا به سه ريدا هاتووه، ئه و گۆرانکاریانه ش به رئه نجامی برى شتن، که گرینگه کانى ئه مانه ن:
- * جياوازی دهنکه کان له نيوان شیوه زارى يه ک زماندا بۆ نمونه: (کورديی kordi، کردی kirdi، چورديی chordi، له زمانى عاره بيدا).
- * جياوازی شیوه کان له نيوان زمانه کاندئا، نمونه (ئه خمینی akhmanish له عاره بيدا به (عهجه م) ناوزه د کراون و ئه م ناوانه ش به سه ر دانیشتوانی ولاتانى فارس دابراوه و پاشان به سه ر گشت که سه ناعاره به کاندئا گشتیتراوه.
- * ناولیتانى سه رتاپای گه لیک به ناوی خیل یاخۆ که سیکه وه، بۆ نمونه عبیریه کانیا نانا (ئیسرائیل)، ئیسرائیلیش نازناوی پیغه مبه رى جووه کان (يه عقوب) بووه.
- * سه پاندنى ناویکی نوئى به سه ر ناولینراویکی دیریندا، بۆ نمونه: عاره ب (دوورگه ی بۆتان) یان ناو نا، دوورگه ی کوپى عومه ر، هۆسمانییه کان (ئامیدانو/ ئامیدان) یان ناو نا، دیار به کر. ئه وان ئه م شیوه یان له ناوی (دیاربه کر) خواست، که کاتى خۆی عاره به کان ناوچه که یان به م ناوه ناساندبوو نه ک شارى دیاربه کر، به لگه ش بۆ راستى و دروستى ئه م بۆچوونه مان ناوی (ئامه د - ئامید) خراوته پال ناوی ئه و زاناو بیرمه ندانه ی به ر له سه رده مى هۆسمانییه کان نازناوی (ئامیدی) بووه، نه ک (دیاربه کرى - دیاربه کرلی)، دیارترین نمونه: ره خنه گرى گه وره (ئه بولقاسم ئه لحه سه ن بن

بیشری ئەلئامیدی) لەدایکبووی (۲۷۰/ک / ۲۸۰ز) خاوەن کتییی رەخنەیی ناسراو (هاوتاسازیی لەنیوان شیعیری ئەبی تەمام و بوختەری)دا.

میراتی قورس

قسەکانی پینشوومان بۆ ناوی (خەشتريت) راست لە جیی خۆیدا، بۆیە ئەشیت بە (خاشتریت) گۆ بکری، لە هەردوو بارد او لە کوردیدا واتای (چالاکترین و بەختەوهرترین) دەگەیهنیت. دەبیت لە بیرمان نەچیت، کە زمانی کوردیی هاوچەرخی گەلی لە شیوه و دەنگی میدیایی کۆنی لەخۆگرتوو، ئەوەتا ناوی زۆرمان بەرچاو دەکەوێت، کە بە برگی (خاش) دەست پێدەکات، ئەم حالەتەش لە ناوی ناوئارانی میدییکان بەتایبەتی و کورد بەگشتی دەبینی، وەک: کەبخوسرو، کە عارەب بە (کسرا) گۆی دەکات و ئەشیت لە بناخەدا (کەی خشروه/ خاشرو/ خاش - پروو (پاشای بەختەوهر) بووبیت، ئەگەر (پروو - Ro) ، کە واتای (پروومەت، پرووخسار) دەبەخشیت بە Ru گۆ بکەین، ئەوا واتای خشروو (پرووخوش) دەگەیهنی، ناوی (خوشناف - خوشناو) khoshnav نمونەیهکی زەقی کوردییه، کە زۆر کەرەت شیوهگە (خوش) (خاش)، کە دەنگەکانی لە زمانی کوردیدا جیگۆرکینان پێ دەکریت، لە بری سەرچاوەدا، (خەشتريت) بوو بە گەشتريت و خوشاتريتا khshaturitd ، ئەگەر بپروانینە نووسین و نەخشەکانی چیاى بەهەستون (بێستون)، کە لە سەردەمی سێیەمین مەلیکی ئەخمینی، دارای یەكەم (۵۲۲-۴۸۰ پ.ز) هەلکۆلراو، ئەو راستییەمان بەرچاو دەکەوێت. لە بری سەرچاوەدا دەبینین، کە هیرۆدۆت بە (فراووريس) phraortes ناوی دەبات و جارجاریش بۆ (فرورتیش) دەگۆریت. بری لە وەرگێرە عارەبەکان بە شیوهی (فراوریتس) نووسیویانەو کەسانی دیکەیش بە (براوریتش/ برائورت) ناویان بردوو. دیاکۆنۆف بە (براوریتش/ فرائورت)ی نووسیوه، بەلام ئێمە بەباشترمان زانی ناوی ئەم پاشایە بە شیوه میدییکە (خەشتريت) گۆی بکەین، چونکە (خەشتريت) رەسەنترو هاسانترە.

زۆرینەى ئەو سەرچاوانەى کە باسیان لە ژياننامەى ئەم پاشایە کردوو، بە کۆپی پاشای میدی (دەیاکو)یان لە قەلەم داوه، کەچی دیاکۆنۆف، بە

نەوہی دەیاکووی دەزانیت. خو ئەگەر چاویک بە پەیزە زەمەنییەکی سەر دەمی ھەریەک لە دەیاکوو خەشتیتدا بخشینین و بەجیگەیانندی ئەرکە قورس و زۆرو زەوہەندەکانی خەشتیت لەبەرچاوی بگرین، بۆمان ساغ دەبیتەوہ، کە ئەو کۆری دەیاکو بوو نەک نەوہی.

بە بۆچوونیکێ تر ئەگەر بیژین، ئەو پیاوہی لەسەر ئاستی کۆمەلایەتی و سیاسی و سەربازیدا، ئەو ھەموو ئەرک و کارە گرینگانەیی راپەراندووە پیاویکی کامل و پینگەشتوو و خاوەن ئەزموون بوو، نەک گەنجیکی ھەرزەکارو سەرکردە و سیاسەتمەداریکێ تازە پینگەشتوو.

بەرایێ گوتمان: دەیاکو سەرکردەیی میدیہکان، یەکەم کەس بوو دەنگی ھۆزەکانی ولاتی میدیای یەکخست و یەکەم کەس بوو بەو پەری پشوودریژی و وریاییەوہ، بۆ گواستەوہی کۆمەلگەیی میدی لە رژییمیکێ خیلەکی (گوند-دەولەت) ھوہ بۆ رژییمیکێ دەولەتی یەکگرتوو بەرگریکار، سەرسەختانە بۆ بنج داکوستانی ئاگایی دامەزراوہیی لە زھنییەتی مروفی میدیدا کاری کردووە و تیکۆشاوہ.

ئەو درکی بەو راستییە کردبوو، کە زھنییەتی خیلەکی تەسک و دەمارگیر ناتوانیت کۆمەلگەییکی شارستانی پیکەوہ بنیت، جا خاوەنی ئەو زھنییەتە خیلەکییە با نەترس و سوارچاک و قوربانیدەر بیت، ھەرگیز ناتوانیت بەرھەنگاری دەزگە و دامەزراوہکانی دەولەتیکێ ناوہندی بەدەسەلات و خاوەن بڕیار بیتەوہ، دەسەلاتیکێ خاوەن توانای بالا، گشت سەرچاوەکانی مادی و ھیزی مەعنەویی خۆی لە پیناوی گەشتن و پینکانی ئامانجە دیاریکراوہکانی دەخاتە کار.

به کۆتاگه یاندنی پروژهی بزگاری

سالی (6۷۵- 6۷۴ پ.ز) ده یاکۆ مردو خه شتریتی کۆری دهسه لاتی گرته دهست، هیچ زانیارییهک له مه ر ئه م پیاوه له سهردهمی باوکیدا له بهردهستدا نییه. له م باره وه دیاکۆنۆف ده لیت: له سهردهمی دوورخستنه وه ی باوکیدا، خه شتریت له ولاتی ئاشوور پهروه ده بوو، ئه م میژوونووسه دریزه به قسه کانی ده داو به ژیت: 'ئاشوورییه کان برۆیان وابوو ئه میش دهسه لاتداریکی سه ر به ئه وان ده بیته و به پتی به رزه وهندی ئاشوورییه کان سیاسهت ده کات، چون ئه و که سانه ی له رابردوودا خۆیان پهروه ده یان کردبوون، له دواییدا پاشاو دهسه لاتداری گۆرپه لیان لی پهیدا بووه' (۵۲)

له وده مه دا پاشای ئاشوور، سه رگۆنی دووهم (705-722 Il sargon پ.ز) ده مریت و سه نحاریبی (680-704 س.پ.ز) کۆره جیگروه وه ی به دهستی به کیک له کۆره کانی ده کۆژریت و کۆری دووهمی به ناوی ئه سرحه دوون (680- esehddon پ.ز) دهسه لات دهگریته دهست. وادیاره ئه م گۆرانکارییه له پتوه ندیبیه سیاسیه هه ریمایه تیه که دا، خه شتریتی هان داوه تا له ریکه و تنه کانی نینوان باوکی و دهسه لاتداره ئاشوورییه کان پاشکه ز بیته وه، خۆ دووریش نییه هه ر خۆی فاکته ریکی کاریگه رو یارمه تیده ری ئه و گۆرانکارییه نه بوو بیت، چونکه برۆام نییه خه شتریت پهروه ده ی بندهستی ده یاکۆی باوکی، ئه و سه رکرده به تواناو بویرو ژیره خاوه ن ئارزووه و کۆلنه ده ره له پیناو دامه زراندنی ده وه لتیکی به هیز خه مساردیی نواند بیت له جیبه جیکردنی پروژه بزگاریخوازه که ی باوکی و له و پیناوه دا خاوه خلیچک بوو بیت.

زانراوه، که تا به ئه مرۆمان ده کات زۆرینه ی زانیارییه کانی تایبهت به مهمله که تی میدیاو شوپشی بزگاریخوازی ئیمپراتۆرییه ته مه زنه که ی له پۆژئاوای ئاسیا له بن داروپه ردوو و ویرانه ی قه لاو شاره کانی میدیای ناوه نددا بزرو شاره وه یه، ئه م دۆخه ش جی گله یی و داخی زۆرینه ی ئه و

(۵۲) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۷۵.

کهسانەن، که به دووی میژووی میدییه کانه وەن، بۆیه هەر بۆشایی و چال و چۆلییه کمان دیتە بری، به گریمانه و ئەشینی گونجاو له گەل لۆژیکی قەوماوه کانی ئەو سەر دەمه دا دەکریت پری بکهینه وه، یه کیک له و قورتانه ی له پریکدا دیتە ریمان هاوپه یمانیتی خه شتریته له گەل بری له سەر کرده دراوسیکان و هه لگیرساندنی شۆرشه دژ به ئاشوورییه کان، له کاتیکدا هه مان سەرچاوه، به تاییه ت هیرۆدۆت، به دوورو دریزی بهر له ههنگاونانی بۆ دهره وهی سنوور و بانگه شهی سهر به خۆی و جیا بونه وه له ئاشوور باس له وهنگاو و کارانه ی خه شتریت ده کات، که له سه ر ئاستی ناوه خۆ هاویشتونوی و به ئەنجامی گه یاندوون.

بروا ناکه ین خه شتریت، ئەو سەر کرده ژیر و وریایه پاشا گهردانی و بی سه روبه ری میدییه کانی له ناو خۆدا پشتگۆی خستیت و هه لپه ی دۆزینه وهی هاوپه یمانی کردیت و په له ی به ستن و گریدانی په یماننامه ی له گەل دهره وه دا داییت و دژ به ئیمپراتورییه تی ئاشوور دهستی دایته شۆرش. لۆژیکی پروداوه کان وا ده خوازیت بلین: خه شتریت خۆی له ناو کومه لگه یه کی بری گه و ره و یه کگرتو دا بینیه ته وه، ئەو کومه لگه یه کگرتو وهی که ده یاکۆی باوکی کۆله گه ی داموده زگا و دامه زراوه کانی دا کوتا. ئاشکرایه ئەو قه واره سیاسییه ی که ده یاکۆ بناخه ی بۆ دانا قه واره یه کی سیاسی ناوه ندیی نه بوو، بگره قه واره یه کی یه کگرتووی نیوان هۆزه میدییه کان بوو، (به زاراه ی باوی ئەمرۆ پنی ده گوتریت، قه واره ی فیدرالی).

له و قه واره سیاسییه دا ئەنجومه نیک له سه رۆک هۆزه کان پیک ده هات و سه رۆکیکی ژیرو پینگه شتوو و شاره زا بۆ راپه راندنی کاروباری ئەنجومه نه که هه لده بژێردا.

پاش هاتنه وهی ده یاکۆ له مه نفاو سه ره له نوێ ده سته کاربوونی، وادیاره قه واره فیدرالییه که ی میدیا هۆشی به به رخۆدا هاتبیته وه و بگره به هیزتریش بووبیت، چونکه گومانی تیدا نییه، که ده یاکۆ دوور له بزواندنی هه ست و توپه کردنی ئاشوورییه کان به وه پری وریایی و کپییه وه کاری بۆ به هیزکردنی قه واره سیاسییه که کردووه، مادام ده یاکۆ به لیتی به

ئاشوورىيەكان داۋە، كە پى لە ئاژاۋە دەگرىت و ھىمنى دەپارىزىت، دەكرى بىزىن لە و كاتەدا يەكگرتوۋىيى و بەھىزبوۋنى ئەو قەۋارە سىياسىيە لە بەرزەۋەندى ئاشوورىيەكانىشدا بوۋىت.

كەۋاسا بۇ ئەۋدەمە، باشتر و ابوۋە ئەو قەۋارە سىياسىيە ۋەك خۆى ھەيە بمىنىتەۋە، نەك بە يەكجارى شىرازەى بېچرىت و تىك بچىت، چونكە لە حالەتى پارچە پارچە بوۋىدا، ۋەك ئەفسانە يۇنانىيەكە دەلىت: دەبىت بە (سندوۋقىكى تەماتە) و مارى لەبىندا دىتەدەر، ئەو كات مارهكان بە جەستەى ئىمپراتورە ئاشوورىيەكەۋە دەدەن و پەكى دەخەن.

نابىت ئەۋەمان لەبىر بچىت، كە دەياكو سەركردەيەكى ئاسايى نەبوۋە، بگرە ئەو بە سەركردەيەكى ئىستراتىجى پلە يەك دەژمىردىت. بەلى ئەو بە سەركردەيەكى خاۋەن پرۆژەى راجلەكىنەرى و رىياكەرەۋە و رىزگاربخواز و سەرتاپاگىر لە قەلەم دەدرىت. راستە بارە ھەرىمايەتتەكە يارمەتيدەرى نەبوو تا ھەموو ئامانجەكانى خۆى بېيىكىت، ئامانجى رىزگاربوون لە بىندەستىيى و گەشتن بە سەربەخۆيى، بەلام لە مېژوۋى مرقۇقەكاندا بەلگەى زۆر ھەن پىماندەلەين: خاۋەن پرۆژە گەرەكان بەتايبەتى ئەو پرۆژانەى كە گورپانكارىيى ستراتىجى و گەۋھەرى لەخۆدەگرن، لە يەكەمىن شىكستدا دەسبەردارى پرۆژەكانىيان نابىن، بگرە دەزانن چۆنچۆنى سوار پىشتى شەپۆل دەبن، يان لە كاتى پىويستدا پىشتى بۇ دادەنوۋىنن و بەردەۋام دەبن لە چاندنى تۆۋى سەركەۋتن و رىزگارى لە دل و ئەقلىيەتى گەلەكەياندا بەردەۋام دەبن لە گەشەپىدانى ئەو دامەزراۋانەى كە دەستەبەرى پاراستنى پرۆژەكە دەكەن و چاۋەروانى ھەلىكى لەبار دەبن تا بىقوزنەۋە و بگەنە ئامانج.

هاوسه تگییه هه رنمایه تییه کان

له م پرووه شتیک نییه ریگه مان لی بگریت تا چاوه پروانی خیر له سه رکردهی مه زنی میدی و خه شتریتی کور و جینشینی نه که یه، کوریک له سایه و سبیره ی باوکیکی واداو له ژیر چاودیری ئه و پیشه و مه زنه دا په روه رده بوو بیت، کوریک له ته ک باوکیدا هاو به شیکی سه ره کی بوو بیت له به ره و پیشچوونی پروژه ی رینسانسه میدییه که داو له پیناو توندو تو لکردنی به ره ی ناو خوی کومه لگه ی میدیدا خه باتی کردووه و کوشاوه و کومه لگه و دامه زراوه دهوله تییه کانی ناماده کردووه تا له قوناخی نه خشه و پلانه وه پروژه راجله کینه ره نازاد یخوازه که بگوازیته وه بۆ قوناخی گه شه و جییه جیکردن، ئه و ئه و کوره هیچ گومانیکی خرابی لی ناکریت.

بینگومان، ئه و گه یشتبووه ئه و بروایه ی که به یی گونجاندنی باره هه رنمایه تییه که و هاو په یمانی به ستن له گه ل هیزه ناوچه ییه کاندا، ناتوانی پروژه که ی بیاریزیت و جییه جینی بکات.

ئابه و شیوه یه خه شتریت قولی لی هه لمالی و له ژیر سه رکردایه تییه خویدا زۆرینه ی زوری هۆزه میدییه کانی یه کخست. خه شتریت به وه وه رانه وه ستاو بری هۆزی تری بۆ لای خوی راکیشا. گرینگترین ئه و هۆزانه ش ئه مانه بوون: سیمیرییه کان (کیمیرییه کان - Cimmerians) و (ئیسکیت - scythians)، ئه مه و هۆزه فارسه کانی رۆژه لاتی باشووری ئیزان، ئه وانیه که له سه ده ی هه شتی پیش زاین نیشته جیی ئه و ده فیره بوون، بۆ لای خوی راکیشاو کردنی به پاشکۆی خۆی. هیرۆدۆت ده لیت: کاتی خه شتریت ده سه لاتی گرته ده ست په لاماری پارس (فارس) هکانی داو شه ری کردن. هیرۆدۆت ئه م شه رو په لاماره مان وا بۆ لیک ده داته وه: " فراورتیس ته نیا به مه مله که تیکی میدی په تی دلی دانه که وت، بۆیه سوپایه کی به هیزو به هه لمه تی ئاراسته کردن و

پهلاماری دان، نهو دهیزانی چون شه‌پیان دهکات، بویه به‌ئاسانی دهستی به‌سەر ولاته‌که‌یاندا گرت و ملکه‌چی میدیه‌کانی کردن^(۵۴).

دیاکونوف له زالبوونی خه‌شتریت به‌سەر فارسه‌کاندا به‌گومانه، که‌چی بو پشتراستکردنه‌وه‌ی گومانه‌که‌ی به‌لگه‌ناهنینته‌وه^(۵۵).

له‌کاتیکدا سه‌رچاوه‌ی هه‌لینجانی زانیاریه‌کانی هیرودوت، وه‌ک خوی ده‌لایت: فارسه‌ باوه‌رپیکراوه‌کان (الفرس الثقات) بووه.

ئیمه‌ بروامان به‌ راست و دروستی قسه‌کانی هیرودوت هه‌یه، چونکه له باشووری رۆژه‌لاته‌وه فارس هاوسنووری میدیه‌کان بووه، له‌کاتیکدا خه‌شتریت برپاری په‌لاماردانی ئاشووری له‌ رۆژئاواوه‌ دابیت، بو پاراستنی پشتی خوی و مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی له‌ خه‌نجه‌ری فارسه‌کان، نه‌وا ئاساییه‌ نه‌و هه‌نگاوه‌ی هاویشتییت و ولاتی فارسی داگیر کردبیت، هه‌ر ئه‌م بۆچوونه‌ش راسته، بویه له‌دواییدا ریک وای کرد.

له‌م باره‌وه هیرودوت ده‌لایت: "له‌و ده‌مه‌دا فراورتیس بوو به‌ پاشای دوو گه‌لی خاوه‌ن توانا و به‌هیز، پاش ئه‌م سه‌رکه‌وتنه‌ مه‌زنه، بو ده‌سه‌سه‌راگرتنی ئاسیا له‌ هه‌موو هه‌رش و په‌لاماره‌کانیدا سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هه‌تا، له‌به‌رده‌م زه‌بروه‌شانندیدا ولات دوا‌ی ولات به‌لادا ده‌هات و ده‌رووخا، له‌کوتاییدا په‌لاماری ئاشووریه‌کانی دا"^(۵۶).

له‌ سه‌رده‌می حوکمرانی جیگره‌وه‌ی دووه‌می سه‌رگۆنی دووه‌م، پادشا سه‌نحاریب (۷۰۴-۶۸۰ پ.ز) به‌ هۆی سه‌رقالبوونی به‌ دامرکانده‌وه‌ی ئازاوه و یاخیکه‌رابی له‌ ولاتی بابل و ئیلام و سووریا^(۵۷)، پاله‌په‌ستوی ئاشووریه‌کان له‌سه‌ر ولاتی ئاریان (ئیران) کزوکه‌م و لاواز بوو، ئیتر هه‌لیکی له‌بار بۆ پاشای ماده‌کان هاتبووه‌ ئاراوه، بویه له‌و قوناخه‌دا خه‌شتریت ده‌سه‌لاتی ته‌واوی خوی به‌سه‌ر ولاتی میدیادا ده‌کیشیت.

(۵۴) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۸۰

(۵۵) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۶۲

(۵۶) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۸۰، مه‌به‌ست له‌ آسیا: رۆژئاوای ئاسیایه.

(۵۷) طه‌ باقر و آخرون: تاریخ ایران القدام، ص ۳۹.

له سه‌ردهمی ده‌سه‌لاتی پادشای ئاشووری ئه‌سه‌رحه‌دون (٦٨٠-٦٦٩ پ.ز)ی جینشین و کوری سه‌نحاریب، ده‌سه‌لاتی ماده‌کان به‌رده‌وام به‌هیزتر ده‌بوو، له‌پال ئه‌و به‌هیزبوونه‌دا، جۆره‌هاوپه‌یمانی‌تییه‌ک له‌ننێوان مه‌مله‌که‌تی ئاشوورو چه‌ند میریکی ئارییدا هاته‌ ئاراه.

گریدانی ئه‌م هاوپه‌یمانی‌تییه، له‌ ناوه‌پۆکی ده‌قی ئه‌و په‌یمانه‌ سیاسیه‌دا هاتوو، که له‌ننێوان ئه‌سه‌رحه‌دون و سه‌ره‌ک هه‌ریمه‌کانی پاشکۆی ئیمپراتورییه‌تی ئاشووردا مۆرکراوه، ئه‌وده‌مه‌ی که ده‌سه‌لات راده‌ستی ئاشووربانیهالی کوری Ashurbanipal ده‌کات.^(٥٨)

شۆرشه‌ مه‌زنه‌که

له‌پال خۆئاماده‌کردنیدا بۆ به‌ریاکردنی شۆرش به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی ئاشووردا، سه‌ره‌تا خه‌شتریت له‌گه‌ل دوو سه‌رکرده‌ی هاوسیدا ئه‌وانیش (مامی تیارشۆ)ی خاوه‌ن ولاتی مادای و (دوسانتی) خاوه‌ن ولاتی ساباردا، هاوپه‌یمانی‌تی گری‌دا. دیاکۆتۆف ده‌لێت: ئه‌م دوو هاوپه‌یمانه‌ به‌ ره‌گه‌ز میدیی بوون. به‌م واتایه‌ بی، ئه‌م دوو هاوپه‌یمانه‌ حوکمی دوو ناوچه‌یان ده‌کرد، به‌لام له‌ ولاته‌یه‌کگرتووکه‌ی ده‌یاکۆدا ریک نه‌خراون،^(٥٩) هه‌ر سه‌ی سه‌رکرده‌ پیکه‌وه له‌یه‌ک کاتدا ده‌ستیان دایه‌ چالاکی و کارکردن و له‌پنناو به‌ده‌سته‌پننایی هیزی زیاترو گوشاری هه‌ریمایه‌تی زۆرترا له‌گه‌ل مه‌مله‌که‌تی ئیسکیت و مه‌مله‌که‌تی مانایدا هاوپه‌یمانی‌تیان گری‌دا.

به‌م هاوپه‌یمانی‌تی و هه‌نگاوه‌ گرینگه، ئه‌و بره‌وایه‌یان لاپه‌یدا بوو، که ئیتر هیزیکی وایان پیک هیناوه، ده‌توانیت پرۆبه‌پرۆی سوپای ئیمپراتوری ئاشووری ناسراو به‌هیزیکی سه‌رکیش و سه‌ره‌رۆ، بینه‌وه^(٦٠).

له‌ مانگی نه‌رۆز / ئازار / مارسێ سالی (٦٧٣ پ.ز) و به‌ سه‌رکرده‌یه‌تی خه‌شتریت، ماده‌کان راپه‌رین، ئه‌مه‌ش هیمایه‌ بۆ ئاماده‌باشی ته‌واوی

(٥٨) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ص. ٣٩٠.

(٥٩) دیاکۆتۆف: میدیا، ص. ٢٥١-٢٥٧.

(٦٠) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ص. ٢٥١.

خه‌شتریت بۆ شۆرشیك، كه له سه‌رده‌می باوكییه‌وه كاری بۆ كردووه، به‌م هه‌نگاوه‌ش هه‌موو شته‌كانی سه‌راوژیر كرده‌وه، دیاكۆتۆف ده‌لیت: 'میدییه‌كان كه‌مارۆی قولله و قه‌لای ئاشووریان ده‌دا، ئه‌مه‌ش سه‌رنجراكیش بوو، ئه‌م كه‌مارۆدانه هیتابوو بۆ شۆرش و راپه‌رین نه‌ك جه‌نگ و كوشتار، ئه‌م شۆرش و راپه‌رینه‌ش ستراتیجییه‌ت و هونه‌ره‌كانی جه‌نگی له‌پشته‌وه بوو، بۆ نمونه ئه‌و سوپایه، كه‌ كه‌مارۆی قه‌لای كیشۆی مه‌لبه‌نده گرینگه‌كه‌ی ئاشووریان دا، ئه‌و سوپایه نه‌بوو، كه سه‌رده‌مانیكی زوو خۆی له‌پیش سوپای ئاشووریاندا نه‌ده‌گرت و له‌ترسا گونده‌كانیان چۆل ده‌كرد و له چیاكاندا خۆیان هه‌شار ده‌دا.

له‌راستیدا ئه‌و ئه‌زمونه‌ی كه ئارییه‌كان له شه‌ره‌یه‌ك له‌دوای یه‌كه‌كاندا فیزی بیوون، له‌وكاته‌دا به‌رۆشنی به‌دیار ده‌كه‌وت، ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ش له‌ئارادایه، كه خه‌شتریت تاكتیكه نوویه‌كانی شه‌ری له هاپه‌یمانانه بیاباننشینه‌كه‌یه‌وه فیربوییت، تاكتیكی نوی تیرهاویشتن و راهینانی سواره‌كان بۆ شه‌ر و سوارچاکی و رهبازی (غارغارین) و گه‌لی هونه‌ری دیکه‌ی شه‌ر.

به‌م شیویه ئاشوورییه‌كان قه‌لاكانیان چۆل كرده‌وه و هه‌لهاتن و خۆیان شارده‌وه، له‌كاتیكه‌دا سوپای ئاشووری ئه‌و ده‌مه به‌بویری و هیز و توانا و پرچه‌ك ناسرابوو^(٦١).

له‌نیوه‌ی مانگی نیسان و سه‌ره‌تای مانگی ئایاری سالی (٦٧٣ پ.ز) هاوولاتییه میدییه‌كانی دانیشتووی میدیای ناوه‌ند راپه‌رین و په‌لاماری قه‌لاكانی ئاشووریان داو كه‌مارۆیان دان. شۆرشگیره‌كان كۆلیان نه‌دا، تا سه‌رتاپای ولاتی پانوبه‌رینی میدیایان ریسگار كرد.^(٦٢)

دیاكۆتۆف ده‌لیت: سالی (٦٧٣ پ.ز) و له‌كاتی به‌رپابوونی شه‌ر له‌نیوان ئاشوورییه‌كان و ئارییه‌كاندا و له شه‌ری پاش ئه‌ویش، كه له‌نیوان سالی (٦٢٥-٦١٥ پ.ز) هه‌لگیرسا، ئه‌وه ته‌نیا مه‌مله‌كه‌تی میدیا نه‌بوو له پیناوه رزگاریدا راپه‌ری، بگره ده‌وله‌تۆكه و مه‌مله‌كه‌ته گچكه‌كانی دیکه‌ی ناوچه‌كه،

(٦١) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل. ٢٥٠، ٢٥١، مه‌به‌ست له (بیاباننشین)، نیسکیته.

(٦٢) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل. ٢٥٢.

که پاشان به ناوی میدیاوه ناسرا، له پیناو پژگاریدا دهستیان دایه شوړش و راپهرین و دایانه پال مهمله که تی میدیای بناخه دانه ری نه و دهمه^(۱۳).

نهمه ش نه وه دهگه یه نیت، که دهیاکو و خه شتریت پرژده ی سهره لدان و پژگارییان له ننیو نه ته وه کانی تری میدییدا بلاوکردبووه وه و گشتاندبوویان، بویه نه و پرژده ی پژگارییه ببوو به داوایه کی جه ماوه ری گشتی.

پشت نه ستور به م هه لومه رجه خودی و بابه تیه، پاشا ویرای بریار بدات و هیزش بکاته سهر نهینه وای پایته ختی ئیمپراتوریه تی ناشووری و دهسه لاتی ناشووریه کان رابمالیت، به لام دهسه لاتداران، خاوه ن نه زمونی دوورودریژی ناشووریه کان، زانیان چون رووبه پرووی نه م باره ترسناکه بینه وه، که تووشی بوون، نه وان دهیانزانی، که باشترین ریگه بو له باربردنی هیزشی میدیه کان تیکدانی هاوپه یمانیتی میدیه کان و مهمله که ته کانی هاوسیتانه، بویه بریاریان دا، سوپاو هیزی میدیه کان به دوشمنگه لیکي به تواناو شره ته وه سه رقال بکن، نه و هیزه ش ئیسکیته کان بو.

ئیسکیته کان هاوپه یمانی سیمریه کان (کیمریه کان) ی کونه دوشمنیان بو.

هر نه وان بوون ولاتی ناشووریان ویران کرد، ههروه ها زورینه ی شاره کانی ناسیای بچووک و باکوری سوریا و فینیقیه یان کاول کرد و دهستیان گه یشته دیمه شق و فه له ستین^(۱۴)، به لام دهسه لاتدارانی ناشوور ئیسکیته کانیان دهسه مؤکرد و تیکه ل به ریزی خویانیان کردن و بو به هیزکردنی هاوپه یمانیتی ناشوور- ئیسکیت، پاشای ناشووریه کان (ناشووربانپال)، کچیکی خوی له مادیا (مادیس - madyes) ی کوری بارتاتوا (پروتوتی - partatua) ماره کرد^(۱۵).

(۱۳) هه مان سه رچاوه ی پینشو، ل ۳۵۸.

(۱۴) طه باقر و آخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۴۰.

(۱۵) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۶۰.

نوشتی (تیکشکان)

ئاشوور باننیپال بریاری تیکشکاندنی هاوپهیمانی تی میدی-مانتایی وەرگرت و جاری شه‌ری مانتایی دا. ئەو دەمه مەملەکەتی مانتایی بە مەملەکەتیکی بەهیز و گرینگ هەژمار دەکرا^(٦٦). مەملانی ئاشووری-مانتایی دەستی پێ کرد. (ئەخسیری) پادشای مانتایی هەولی دا لە شەودا هیزش بکاتە سەر سوپای ئاشووریەکان و لەناویان بیات، بەلام هیزشەکی شکستی خوارد و ئەخسیری ناچار بە پاشەکشە کرا. دواجار ئاشووریەکان پایتەختی مەملەکەتی مانتایی ئیزیرتا (سەقزی ئەمروزی باشووری دەریاچەیی ورمی)یان داگیرکرد.

لە نووسینەکانی ئاشوور باننیپال، بۆمان دەردەکەوێت، کە هاوولاتیانی مەملەکەتی مانتایی بۆ پشتگیری مەملەکتی میدیا راپەڕینیکی جەماوەرییان ئەنجام دا. بەلام لەکۆتاییدا پاشای مانتایی (ئەخسیری) سەری بۆ پالەپەستوی ئاشووریەکان شور کردو چۆکی بۆ ئاشوور باننیپال دادا و جاری پاشکۆیی دایە بای گوێی خەلکەکاندا، بەلام شوڕشگیرەکان نەک هەر ملیان بۆ نەدا، بگرە پاشا ئەخسیریان کوشت و لەسەر چیاپەکەوه تەرمەکانیان فرێدایە خوارەوه. هەمان کات ئەو نەجیبزادانەشیان کوشت، کە پشتگیریان دەکرد، بەرئەنجام (ئەوالی) کۆری پاشای مانتایی هاوپهیمانی لەگەڵ ئاشوور باننیپالدا بەست و بۆ سەلماندنی نییەتپاکی کچەکی خۆی بە دیاری بۆ نارد. سەرەرای نواندنی ئەو هەموو نییەتپاکییە، باننیپال باج و خەراجی بەسەر گەلی مانتاییدا سەپاند.

لێرەدا پرسیاریکی گرینگ دیتە ئاراو، کە ئەمەیه: کاتیک ئاشووریەکان هیزشیان برده سەر مەملەکەتی مانتایی، خەشتریت لە کوێ بوو؟ ئەی بۆ بە هانای هاوپهیمانه‌که‌یه‌وه نەچوو؟ بەداخه‌وه له هیچ سەرچاوه‌یه‌کی میژوویدا وه‌لامی ته‌واوی ئەم دوو پرسیاره دەست ناکەوێت، بەلام هیچ دور نییە، بە

(٦٦) هەمان سەرچاوه، ل ٦٦.

فیتی ئاشوورییه‌کان خه‌شتریت و سوپاکه‌ی له‌سه‌ر سنووری ئاشوور- ماد به‌شهری ئیسکیته‌کانه‌وه خه‌ریک بووبیت.

گرینگ ئه‌وه‌یه خه‌شتریت هاوپه‌یمانکی به‌هیزی له‌ده‌ست چوو و سه‌نگه‌ری شو‌رش و هاوپه‌یمانیتی بۆ کلکایه‌تی و خزمه‌تکردنی ئاشوورییه‌کان گواسته‌وه.

له‌و ده‌مه‌دا میدیه‌کان به‌تاقی ته‌نیا پرووبه‌رووی هیزه‌زه‌به‌لاحه‌که‌ی ئاشوورییه‌کان بوونه‌وه.

دیاکۆنۆف گریمانه‌ی ئه‌وه‌ده‌کات، که‌هیچ دوور نییه‌پاشاکانی مانتایی یارمه‌تیان له‌ئیسکیته‌کان پێ‌گه‌شتبیت، ئه‌م کرداره‌ش بۆ هه‌ریه‌ک له‌ماده‌کان و ئیسکیته‌کانی دانیشتووی باشوور مایه‌ی بیزاریی بووه^(٦٧).

به‌م شیوه‌یه‌ده‌سه‌لاتدارانی ئاشوور ده‌ستیان به‌سه‌ر مه‌مله‌که‌ته‌هاوپه‌یمانانه‌کانی خه‌شتریتدا گرت و پاشاکانیان به‌زه‌لیلی و سه‌رشو‌ری ناچار کرد. بانیاپال به‌وه‌شه‌وه‌نه‌وه‌ستا و فه‌رمانی به‌ئیسکیته‌کان کرد تا له‌په‌شته‌وه‌به‌سه‌رکرادیه‌تی مادای کورپی بارتاتوا، په‌لاماری ماده‌کان بدات.

هیزی ماده‌کان که‌وتنه‌نیوان دوو هیزی شه‌رت و به‌ئه‌زمونه‌وه، بۆیه‌خه‌شتریت شه‌ره‌که‌ی دۆراند و به‌رئه‌نجام ئیسکیته‌کان بۆ نیزیکه‌ی بیست و هه‌شت سال (٦٥٣-٦٢٥ پ.ز)^(٦٨) ولاتی مادیان داگیر کرد. گومانی تیدا نییه‌ئه‌م داگیرکارییه‌، به‌په‌زنامه‌ندی ده‌سه‌لاتدارانی ئاشوور ئه‌نجام دراوه، دووریش نییه‌له‌پادا‌شتی ئه‌وه‌موو خزمه‌ته‌دا بۆ پرزگارکردنی ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور له‌دارووخان، ئاشوورییه‌کان ولاتی مادیان وه‌ک خه‌لات پینشکیش به‌ئیسکیته‌کان کردبیت.

ئیتیر میدیه‌کان له‌چاوه‌پوانی سه‌رکرده‌یه‌کی دیکه‌دا بوون تا بیت و پرۆژه‌ی پسگاری به‌کو‌تا بگه‌یه‌نیت. ئه‌وه‌بوو سه‌رکرده‌ی چاوه‌پوانکراو په‌یدا بوو، ئه‌ویش که‌یخوسرو (کیاکسار)ی کورپی خه‌شتریت بوو.

(٦٧) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٢٦٤.

(٦٨) طه‌باقر واخرون: تاریخ ایران القديم، ص ٤٠.

(٦)

که یخوسرو پادشای میدی
پزگارکهری روژاناوای ناسیا
سالی (٥٨٥ پ.ز) مردووه

زهبروزهنگی نیمپراتوری

زهنبیه تی نیمپراتوری و توندوتیژی دوو هاوپی گیانی به گیانین. هه ردهم زهبروزهنگ له بن عابای نیمپراتوریدا خوی مه لاس داوه. به بی توندوتیژی هیچ نیمپراتورییه تیک له سه ر پی خوی رانه وه ستاوه. توندوتیژی له ته ک فهرهنگی (سادی)^(٦٩)، که فهرمانره وای نیمپراتورییه ته کانی پی په روه رده کراوه له لایه ک و له لایه کی تره وه راده ی ره تکرده وه ی زولم و زوری ده سولات له لایه ن جه ماوه ری چه وساوه وه، له شیوه ی راپه رین و شوپش، هه لکشانیکی ریژه بی ده گریته خو، بویه تا زهبرو زهنگ و چه وساندنه وه زور بیت، به هه مان ریژه بیزاری و نارپه زایی و شوپش و راپه رینی جه ماوه ری پتر ده بیت.

گری دراوی توندوتیژی به زهنبیه تی نیمپراتورییه ته وه، دؤخیکی فره ئاساییه، چونکه هه ر گه ل و نه ته وه یه ک چه زی داگیرکاری و به رفره وانکردنی

(٦٩) سادی: نه خوشییی کی ده رو نییه، نه و که سانه تووش ده بن، که به ئازاردانی نه وی دی ئاسووده ده بن، نه مه ش بیچه وانه ی (ماسوشییه ت) ه. (وه رگیز).

له ناخدا هه بیت و له پیناو دامه زرانندی ئیمپراتورییه تدا له سهر بناخه ی ئاینی و نه ته وه یی تی بکشیت، به ناچار یی ده ستریزی ده کاته سهر نه ته وه کانی دی، جا با نه و نه ته وانه هاوسینی بن یان دووره ولات.

له هه مان کاتدا په نابردنی گه له زولملیکراوه که، بۆ به رهنگار بوونه وه و به ره پرچدانه وه ی ده ستریزی ئیمپراتورییه ت و به رهنگار بوونه وه ی له پیناو پاراستنی نیشتمان و پیناسه ی نه ته وایه تی، کاریکی سرووشتییه.

هاوکات سرووشتییه هیزه داگیرکهره درنده و ویرانکهره که له سۆزو به زه یی دابشۆریت و به ئاگرو ئاسن و زه بروزه نگ دریزه به داگیرکارییه کانی خۆی بدات.

بۆ ماوه ی پینچ هه زار سال، گهلانی رۆژئاوای ئاسیا بوون به قوربانی توندوتیژی دهستی ئیمپراتورییه ته جیاجیاکان، نه و ئیمپراتورییه تانه چاریک به ناسنامه ی رۆژه لاتیییه وه و چاریکی تر به ناسنامه ی نه و روپییه وه په یدا ده بوون، بۆیه توندوتیژییه کهش که ره تیک وه ک به ره می رۆژه لاتی ره سه ن و چاریکیش رۆژئاوایی هاورده (ناره سه ن) بالی به سه ر ناوچه که دا ده کیشا. له هه ردوو باردا به لای ئیمپراتورییه ته کانه وه، که لله سه ری مرۆف وه ک میوه ی گه یو ده هاته به رچاوان و ده بووایه بچنرایه و له سه ر یه ک که له که بکرایه. نه ی نه وه نییه هه جاجی کورپی یوسفی سه قه فی (یه کیک بوو له کوله گه کانی ئیمپراتورییه تی نه مه وی)، له مزگه وتداو له وتاریکدا به خه لکی شاری کوفه ی عیراقی وت: 'چهند که لله سه ریکی گه یو ده بینم کاتی لیکردنه و بیان ها تووه و منیش ته نیا خۆم خاوه نیانم؟'

سه یر له وه دایه، ئیمپراتورییه ته رۆژه لاتیییه کان له مه یدانی به ره مه مه یانی توندوتیژی به رنامه بۆ دارپژراودا ده سپیشخه ر بوون، له وهش سه یر سه مه ره تر، نه م توندوتیژییه رۆژه لاتیییه به رده وام به (مه رجه عه ئاینیییه کان) پشت نه ستووو بووه و به ناوی خودا و له پیناوی خودا دا پیره و کراوه و به نه نجام گه یه نراوه.

جینی ئاماژه بو کردنه، که هه ریه ک له ئیمپراتوره کانی نه وده م به شیوه یه ک وینای (خودا) یان ده کرد، که له چوارچیه ی توندوتیژییه کی ئاوه هادا له گه ل

سرووشته سادییه‌که‌ی خویاندا ساز و گونجاو بیت. به‌لئ هه‌رده‌م سته‌مکاره‌کان له میژوودا به ئاره‌زووی خویان وینه‌ی (خوداوه‌ندیان) کیشاوه. خویته‌ری میژووی پۆژه‌ه‌لات ئه‌و راستیه‌ ده‌زانیت، که ئیمپراتورییه‌تی مه‌غول به‌سه‌رکردایه‌تی جه‌نگیزخان و کوره‌کانی له ئاست گه‌لانی مه‌غولدا درنده‌ترین و توندوتیژترین و ویرانکه‌رتترین ئیمپراتورییه‌تی سه‌ده‌ی سیانزه‌ی زاین بوو. نه‌ک ته‌نیا له‌پیناو داگیرکاری ولاتان و به‌تالانبردنی سه‌روه‌ت و سامانی گه‌لاندا، بگه‌ کارێ توندوتیژیان وه‌کو بیروبواوه‌رو په‌یامیکی خودایی له‌لا چه‌سه‌پابوو. ئه‌م بیروبواوه‌ره‌شیان له‌ په‌یامه‌که‌ی شامان (پراهیب‌ی) گه‌وره‌هه‌له‌پنجابوو، که ئاراسته‌ی جه‌نگیزخان و جینشینه‌کانی کردبوو، هه‌ربۆیه‌ له‌ کاتی داگیرکردنی شاره‌کاندا جه‌نگاوه‌ره‌ مه‌غوله‌کانیان پابه‌ند ده‌کرد به‌ مله‌په‌راندنی مرقه‌کان و ده‌بوو هه‌ریه‌که‌یان که‌له‌سه‌ریک، یاخو چه‌ند که‌له‌سه‌ریکی په‌ریندراو به‌ینه‌وه‌ تا هه‌ره‌میکی لئ دروست بکه‌ن، هه‌ره‌میکی پوخساری سه‌رپه‌ریندراوه‌کان بۆ ده‌روه‌ ده‌یان‌روانی، ئیتر خوشی و شادی سه‌رکرده‌و سه‌ربازه‌کانی مه‌غول مه‌پرسه‌، کاتی له‌و هه‌رهمه‌ که‌له‌سه‌رانه‌یان ده‌روانی، هه‌ره‌می سه‌دان که‌له‌سه‌ری مرقه‌!!

سه‌رپه‌رین و که‌ولکردن

نیزیکی هه‌زار سالیک گه‌لانی پوژئاوای ئاسیا به‌ده‌م توندوتیژی ئیمپراتورییه‌ته‌ پۆژه‌ه‌لاتیه‌که‌نه‌وه‌ نالاندیان. سه‌رکرده‌کانیان، سه‌رکرده‌ی ئه‌م ئیمپراتورییه‌تانه‌ له‌ نواندنی توندوتیژی و درنده‌ییدا هه‌چیان له‌ مه‌غوله‌کان که‌متر نه‌بوو. مه‌به‌ستم لێزه‌دا ئیمپراتورییه‌تی ئاشووره‌. ئیتر به‌ هه‌مان باو و نه‌ریته‌ پۆژه‌ه‌لاتیه‌که‌و پشت ئه‌ستوو به‌ مه‌رجه‌عییه‌ته‌ ئاینیه‌کان، ده‌ستیان داوه‌ته‌ کوشتوبه‌ر و توندوتیژی که‌م وینه‌یان ئه‌نجام داوه‌.

فه‌رمانه‌وای ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور خۆی به‌ کوره‌زا و خۆشه‌ویستی خواوه‌ندی ئاشوور به‌ خه‌لک و جیهان ده‌ناساند، گوایه‌ ئاشوور به‌لکه‌نامه‌ی پیروزی تاهه‌تایی و کراوه‌ی پێ به‌خشیوه‌وه‌ به‌پێی ئه‌و به‌لکه‌نامه‌یه‌، ئیمپراتور بۆی هه‌بوو به‌هه‌ر چوارلادا ولاتان داگیر بکات و به‌فه‌رمانی خوداوه‌ندی

ناشوورو له پیناو خوداوهندی ناشووردا کوشتوبر و تالان و بړو و کاولکاریی
نه نجام بدات.

ناشوور ناسه رپالی دووهم (۸۸۴-۸۵۹ پ.ز) یه کیک بووه له بهیزترین
پاشاکانی ناشوور. ئەم پاشایه دهسه لاتی خوی به سهر ولاتی دوو رپووبار
(ولاتی رافیدین) و کوردستان و سوریای گوره دا سه پانډبوو. بړوانه ئەم
پاشایه له بواری توندوتیژیدا چون شانازی به خویوه دهکات.

- له و نازاناوانه ی که بۆ خوی ته رخان کردبوو: 'من ناشوور ناسه رپال،
ئو میره گوپرایه لم، که خواوهندی مه زن ده پهرستم، من ئەژدیهای درم،
داگیرکری گشت شاران و چیاکان، شای شاهان و گه مارۆدهری خه لکی
سه سه ختم، تاجی مه زنایه تیم له سهره، نه به ز له شهردا و قاره مانی سه ریلند،
بین به زهیی، دنه در و سه رسامی زورانیازیم'^(۷۰)

- ناشوور ناسه رپال شانازی به و ژیده و مرجه عییه ته خوداییه وه
دهکات، که له ئاره زوه ئیمپراتورییه که یدا پشتی بین به ستوه.

'کاتیک ناشوور- په روهردگاری گوره م، به ناوی خومه وه بانگی کردم و
بالادهستی په های بین به خشیم به سهر پاشاکانی هر چوارلادا و ناوی
مه زنی بالاتر کردم، چه کی دلره قی خوی به هردوو بازوی پاشایه تیم
به خشی- فرمانی تووندی دامن تا فرمانه و اوبم و ولاتی چیا و شوینه به رز
و سه رکه شهکان بخمه بندهستی خوم و حوکمیان بکم'^(۷۱)

- ئەو هیرشیکی له ناکاوی خوی بۆ چیاکانی کوردستان باس دهکات و
دهلایت: 'به شمشیر جهستی (۲۰۰) له پیاوه جهنگاوه ره کانیانم له توپهت کرد
و خه لکیکی زور له دیله کانیانم وهک میگل دایه بهر و به خوینیان، وهک
خوری سوور، چیا م رهنگ کرد'^(۷۲)

ناشوور ناسه رپال، په لاماریکی له پری دیکه ی بۆ سهر کوردستان ئاوا
په سن دهکات: 'به شمشیر ۲۶۰ سه ربازی جهنگاوه ریانم له تلهت کرد، سه ریانم

(۷۰) البرت کیرک کریسون: الکتاب الملکیه لاشور ناصرپال الثانی، ص ۲۲

(۷۱) هه مان سه رچاوه، ل ۲۴. مه به ست له (چیاو شوینه به رزو سه رکه شهکان) کوردستانه.

(۷۲) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۵.

پهړاندو گردېټک لږ دروست کړد... شاره کانیانم له گڼل زه ویدا تهخت کړد، کاولم کړدو سووتانديانم ټو شارانه ی که که وتیوونه سهر بهر زاییه بلندهگان، دوايي هیزه زوره هه لهاتووه که یانم دابه زاندو له بهر پیمدا کړنووشیان برد، سه رانه م به سه ریاندا سه پاندو کاری سه ختم پښ نه انجام دان، حاکمی شاری نیشتون (بڼو ی) کوری (بابوا) م به دیل گرت و به زیندوویی که ولم کړد، له شاری ټه ربیل پیسته که یم به سهر دیواردا هه لواسی^(۷۳).

- هیزشیکي تری بڼ ناوچه ی رووباری خاپوور له کوردستان باس دهکات و ده لیت: ټه پشتوپه نای ټاشوور و (ټه ده د) ی خوداوه ند، ټو دو خوداوه ونده مه زنه ی ده سه لاتی منیان په ها کړد، گالیسکه و سه ریازه کانم کړ کرده وه و بهرو رووباری خاپوور ملم نا (نازی-ټیلی) م به نویته ری خوم ده ستنیشان کړدو کړدم به فرمان په وا به سه ریانه وه، له بهر ده م ده رگه په کدا گردېټک له که لله سهر پیکه وه نا. پیستی نه جییزاده یاخیه کانم که ندو به سهر کرده که وه پامخست، برېټک به سهر که لله سهره کاندا هه لخت و برېټکی ترم به کوله که دا کو تراوه کانی ناو که لله سهره کانداو برېټکی تریشیان به کوله که ی چوارده وری ته پوله که سه ربړاوه کاندا هه لواسی، برېټکی دیکه یانم بڼ ولاتی خوم هیئا و که ولم کړدن و پیسته کانیانم به سهر شوره ی شاردا دا^(۷۴).

گهر له کزی شانازیه کانی ټم پیاوه بروانین، ده بینین هر هه مووی باس له هیزش و کوشتوبری گهلانی ټو ولاتانه دهکات، که په لاماری داوون، تیکي شکاندوون و تالانی کردوون. باس له و دیارییه دهکات، که به زهبری هه ره شه و چاوسوور کردنه وه دهستی که وتووه، چند شاری سووتاندووه و ویزانی کردوون، ټو سه رکردانه ی که پیستی گوورون، ټو دیلانه ی وهک میگهل داونه تیه بهرو کوشتوونی و سووتاندوونی، یان بڼ سوخره و کاری زوره ملی هیشتوویانیه ته وه. ټه مه و به ته نیا ټاشوور ناسه رپال نه بووه، که حزو ټاره زووی تووندوتیژی له ناخیدا په گورپیشه ی دا کو تاوه و به کرده وه بهرجه سته ی کردووه، بگره بهر له و دواي ټه ویش، پاشاکانی ټاشوور

(۷۳) هه مان سه رچاره ی پیشوو، ل ۲۵-۲۶.

(۷۴) هه مان سه رچاره ی پیشوو، ل ۲۷.

همان دېرندايه تيبان نواندووه. شالاوی زهبروزهنگ و (شهلم کویرم، نابویرم) سرووشتی هموو پاشاکانی ناشوور بووه، که پهلې بۆ گشت ناوچه و دهقهرهکانی پوژئاوای ئاسیا کوتاوه. هر له ناوچه رگه ی ولاتی فارسه کانه وه بیکره له پوژه لاته وه تا دهگاته ولاتی میسر له پوژئاوا، له بن چه کمه و زهبرو زوریاندا نالاندوویانه.

زورترین پشکی ئەم توندوتیژییه ی پاشاکانی ناشوور بهر گه لی میدی له چیاکانی کوردستان و گه لی بابلیه کان له دهشتاییه کان ولاتی دوو پروبار که وتوه. وادیاره شالاهه یه که له دوا ی یه که کان ی ناشوور زیاتر پرووه و کوردستان ئاراسته کراوه. دهبینین بهردهوام باس له په رینه وه له ریره وه سهخته کان و هه لگژان به چیا تووش و رکه کان، سهرکه وتن به ره و ئەو شارانه ی که که وتوونه ته نیژیک لووتکه و دوندی چیا سهرکه شه کان دهکات، ئەمه ش ئاساییه، چونکه داگیرکردنی شاره دهشتاییه کان ئاسانتر بووه له داگیرکردن و به سهردادانی چیانشیننه کان. له بهر پوژنیایی ئەو قسه و باسانه ی کردمان و له سهر زاری پاشاکانی ناشوور گیزامانه وه، بۆمان دهرده که ویت، که هۆزه کورده کان، ماده کان یا کردوخیه کان زورترین شوپشیان دژ به ناشوورییه کان بهرپا کردووه، له بهرهنکاربوونه و هدا خوڤراگر و به توانتر بوونه، هه ربۆیه زورترین به شی توله کردنه وه و توندوتیژییان بهرکه توه.

که یخوسرۆی نه خشه دارپژهر

له خویندنه وه ی ژایاننامه ی ده یاکودا بۆمان دهرده که ویت، که میدیه کان جار له دوا ی جار دژ به پاشاکانی ناشوور شوپشیان هه لگیرساندووه. ئەو دهمه ده یاکو یه که م شوپشی مه زنی هه لگیرساند، به لام بینیمان شوپشه که ی سهرکه و تنی یه که چاره کی به ده ست نه هینا. پاش ده یاکو خه شتریت (فراورتیس) ی کورپی دژ به ده سه لاتی ناشوورییه کان بۆ ماوه ی (۲۲) سال درپژه ی به شوپش دا، به دوا ی ئەو دا که یخوسرۆ Kai-Khosru ی کورپی ده سه لاتی گرته ده ست (پهنگه له نیوان سالانی ۶۲۵- ۵۸۵ پ.ز فه رمان په وایی

کردبیت)، له بری سەرچاوهی میژوویدا ناوی که یخوسرۆ به شینوهی (کهی ئەخسار - Cyaxares) هاتوو. دیاکۆتۆف دووه مین برگی به شینوهی (Exsear - ئیخسار) و (خسارت - Xsart) گۆ کردوو. ئەو دەلیت: 'واتای ئەم ناوه ئازایه تی و بویری دهگه یه نیت'.^(۷۰)

به لام هیرۆدۆت ناوی که یخوسرۆی به شینوهی (سیاشاریس) گۆ کردوو. هارفی بۆرته ریش به (کیکسارس) گۆی کردوو. ویل دیورانته به (سیاخسار، سیاکزارس) ناوی بردوو و به (ئوفاخشه نتر - ouvakhsnatra) یش ناسراوه. له هه مان کاتدا له بری سەرچاوه دا به شینوهی (ئکسرکیس) ناوی هاتوو. ده بی ئەوه بلین: جیاوازی ناوی ئەم سەرکرده به بۆ جیاوازی ئەو لایه نانه دهگه ریتوه، که باسیان کردوو، ئیتر ئەو لایه نانه بابلی بن یا ئاشووری، یۆنانی بن یا فارس، ئەرمینی بووینتن یاخۆ سریان و عاره ب، له کاتی گواستنه وه کهیدا له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر ئەم گۆرانکارییه شتیکی ئاساییه، که په سەر ناودا دیت، بۆیه له سەرچاوه میژووویه کۆنه کاندایا و ئاشکرایه^(۷۱).

هیچ دور نییه ناوی (که یخوسرۆ) له بناخه دا نازناو بووینت، چونکه له پۆژئاوای ئاسیاداو له نیو پاشاکاندا نازناو باو بووه، ئەشی ئەم ناوه له بناخه دا، (کهی خاش پوو)، واته (پاشای به خته وه ر) یا (پاشای نه مر) بووینت، چونکه وشه ی (کهی) واتای (پادشا) و (خاش) واتای (شیرین، به ختیار، زیندوو، نه مر) دهگه یه نیت، بۆیه فارسه کان، ناوبانگی ئەم پاشایه یان بۆ خویان قۆستۆته وه له سەرچاوه عاره بییه کاندایا به شینوهی (کیسرا) هاتوو، ئاشکراشه پیتی (س، ش) له دهنگه کاندایا جیگۆرکی دهکهن و له کاتی گواستنه وهی وشه که له زمانیکه وه بۆ ئەوی تر ئەم جینی ئەویان دهگریته وه، نمونه ش وشه ی (شاپووری) فارسییه، که له کاتی گواستنه وه دا بۆ سەر زمانی عاره بی به (سابوور) گۆ دهگریت.

(۷۰) دیاکۆتۆف: میدیا، ص ۲۵۷. طه باقر و آخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۴۰
(۷۱) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص. هارفی بورت، موسوعه مختصر التاریخ القديم، ل ۸۶. ول دیورانته: قصه الحضاره، ص ۴۰۱.

که یخوسرۆ گه وره ترين پاشای میدییه کان بوو. ئەو به رزترين و دیارترين
ئاکاری تایبه تمندی پیتشه وایی له خه شتریت (فراورتیس) باوکییه وه بۆ
به چیتما.

که یخوسرۆ سه رکرده یه کی قالبوو و به جهرگ و پیاویکی مه زنی ده ولته
بوو. خۆی ته رخان کردبوو بۆ به جینگه یاندنی پرۆژه نازاد یخوازه که ی ده یاکۆی
باپیره گه وره ی (پرۆژه ی رسگاری میدییه کان). ئەو پرۆژه یه ی که خه شتریتی
باوکی چهند ههنگاویکی بۆ هاویشته. بلیمه تیی ئەم سه رکرده میدییه له وه دا
بوو، که پوو به پرووی کۆنترين قه واره و هیزی سیاسی و سه ربازی بوویه وه،
له پۆژئاوای ئاسیا، له ئەنجامدا تیکۆپینکی شکاند. ئەو هیزهش ئیمپراتورییه تی
ئاشوور بوو، که که یخوسرۆ له بازنه ی کاریگه ریی سیاسی و کاردا، له
پۆژئاوای ئاسیادا وه ده ری نا.

که یخوسرۆ به خاوه ن دیدگه یه کی ستراتیجی به رفره وان و هه ستیکی
سیاسی واقیعیانه و سه رکرده یه کی تایبه تمه ند ناسرابوو. هه موو هیزو توانای
خۆی کۆ کردبووه وه بۆ پزگارکردنی میدییه کان و گشت گهلانی پۆژئاوای
ئاسیا، تا له بنده ستی ده سه لاتی ئاشوورییه کان وه ده ریان به یئنی.

بۆ گه یشتن به ئامانجه که ی، سنی ده سه که وتی گرینگی به ده ست هیتنا، خۆ
گه ر ئەو سنی ههنگاوه ی نه نایه، سه رکه وتنیک ی وای نه ده بوو به نسیب، که
شایه نی باسکردن بیت.

ده سه که وتی یه که م: به رفراوئتر له باوک و باپیره ی، له ژیر یه که به ی داغدا
هۆزه میدییه کانی گلێر کرده وه و ئاراسته ی یه که ئامانجی کردن، ئامانجی
پزگاربوون له پاشکویه تی مه له که تی ئاشوور، بۆ ئەم مه به سه شه س سه ره تا
خپله کۆچه رییه کانی نیشته جی کرد و کاروباری بۆ ریکخستن و کومه لیک
یاسای داناو له پیتاوه به ده سه تخستنی هاوسهنگی له گه ل سوپای ئاشووردا
له سه ر بناخه یه کی مۆدیرن سوپای ریکخست. بۆ ئەم ریکخستنه س سوودی
له شینوه و چۆنییه تی شه ری ئیسکینه کان وه رگرت، نمونه ی تیژی جووله و
تاکتیک و پیکه یئانی ده سه تی سوارچاکی تیژپۆ و جیاکردنه وه ی تیرهاویژان

له سواره‌کان، دواچار شاری (نه‌گباتانا) ی وه‌ک پایته‌ختی هه‌میشه‌یی ده‌ستنیشان کرد.

ده‌سکه‌وتی دووه‌م : کوتایه‌په‌تتان به مه‌ترسی ئیسکیته‌کان. راسته له رابردوودا توانی نینۆکی ئیسکیته هیرشبه‌ره‌کان ده‌ربکیشیت و جۆره به‌لیننامه‌یه‌کیان پهی مۆر بکات، به‌لام که‌یخوسرۆ حیزفرسه‌تی ئیسکیته‌کانی له یاد نه‌چوووبوو، ئه‌و ده‌یزانی هه‌ر هه‌لنکی له‌بار ده‌قۆزنه‌وه‌و په‌لاماری مه‌مله‌که‌تی میدیا ده‌ده‌ن و بێ دوودلی خه‌نجه‌ری خۆیان له‌پشته‌وه ده‌وه‌شینن، هه‌ر چۆن له رابردووداو له سه‌رده‌می خه‌شتریتدا، زیاد له جاری ده‌ستی خۆیان وه‌شاند.

بۆ ئه‌وه‌ی ئیسکیته‌کان نه‌بینه له‌مپه‌ر له‌به‌رده‌م جینه‌جیکردنی پلانه‌که‌یدا، که له بۆردان و تیشکانی دوشمنه سه‌رسه‌خت و که‌وره‌که‌ی (ئیمپراتوریه‌تی ئاشوور) خۆی ده‌بینییه‌وه، که‌یخوسرۆ بریاری دا ئیسکیته‌کان له‌غاو بکات و مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی خۆی له مه‌ترسی بپاریزی، ئه‌وه بوو پۆژیک هات و گشت سه‌رۆک و سه‌رکرده‌کانی ئیسکیته‌ی داوه‌ت کرد، سفره‌ی به‌خواردنی زۆر به‌تام و له‌زه‌ت و خواردنه‌وه‌ی سه‌رخۆشکه‌ر رازانده‌وه، ئه‌و پۆژه ئیسکیته‌کان هینده‌یان خواردو خوارده‌وه تا ته‌واو سه‌رخۆش بوون و لالوپال لپی که‌وتن، ئیتر زانی کاتی جینه‌جیکردنی پلانه‌که‌ هاتوه، که‌یخوسرۆ فه‌رمانی به‌جه‌نگاوه‌ره‌کانی خۆی داو له‌ویدا هه‌ر هه‌موویانی کوشت و له‌ناوی بردن. دوا‌ی ئه‌وه ئیسکیته‌کان به‌بێ سه‌رکرده‌ی کارامه‌مانه‌وه، بۆیه سه‌ریان لێ شیناو هه‌ستیان به‌لاوازی کردو به‌رئه‌نجام په‌رت و بلاوبوونه‌وه، ئیتر رینگه‌ی له‌غاوکردن و کۆنترۆلکردنیان لای پاشا خوش و ئاسان بوو.

ده‌سکه‌وتی سێهه‌م: به‌ستنی هاوپه‌یمانیته‌ی له‌نینوان میدیا و ئیلام له باشوور و له‌نینوان میدیا و بابل له رۆژئاوا، گرینگترین هاوپه‌یمانیته‌ی ستراتیجی له‌ته‌ک پاشای بابلی (کلدانی) نابوپولاسه‌ر-nabopolasser دا بوو، ته‌نانه‌ت به‌هاوسه‌رگیری ئومید (ئه‌میتس)ی کچی له‌گه‌ل نه‌بوخه‌زنه‌سه‌ر (به‌خخونه‌سر)ی

کوری نابو بۆلاسه^(۷۷) رازی بوو. هر نهبوخه زنه سهر بوو (باخچهی ههلواسراوی) ناوداری بۆ کچه میدی بونیات نا. بهر له پاشای ئاشووری، ئاشووربانیپال نابوبۆلاسه فرمانرهوای بابل بوو، بهلام ئه وهه میسه ئاره زووی سه ره بخۆیی ولاته که ی له مهمله که تی ئاشووری له میتشک ده رنه ده چوو، له م هاوپه یمانتییه دا، که یخوسرۆ به تهنیا هیزیکی تازه ی رانه کیشایه پال خۆی، بگره هیزیکی گهره ی له ئاشووریه کان کیشایه وه، که ده شیا پۆژیک له پۆژان دژ به میدیه کان به کاری بهینی.

که یخوسرۆی رزگار کهر

ئه م سه رکرده میدیه هۆشیارو به ئاگایه، ده یزانی تهنیا هیزی گهره ده توانی هیزیکی گهره ی هاوشیوه ی خۆی تیک بشکینی و بۆری بدات. ئه و درکی به و راستیه ش کردبوو، که بۆ سه رکرده یه کی ئازادبخواز تهنیا ئاره زوو به س نییه، بگره ده بیته و پنیوسته سه رکرده توانای بهرجه سته کردنی چه زو ئاره زوو هکانی هه بیته و ئامانج و پلان و بهرنامه کانی له سه ر ئهرزی واقع شیاوی جیه جیکردن بن. ئه و په ی به و راستیه بردبوو، که هر نه ته وه یه ک گیرۆده ی ناکوکی ناوخۆیی و له تله تبوونی پۆشنییری و سیاسی بو بیته و فره لایه نیی له بریارداندا بوونی هه بیته، ئه وا گومانی تیا دا نییه له سایه ی باریکی ئاوادا، نه ده توانریت ولات رزگار بکریت و نه ده کریت بهر په رچی هیزش و په لاماری دوژمن بدریته وه.

به ئی، که یخوسرۆ درکی به و هه موو راستیه نه کردبوو، ره وشتی پیشه واییکردن و سیاسه ته راست و دروسته که ی به لگه ی حاشاهه لئه گری ئه و راستیه ن، ئه و ده یزانی ئاماده کردنی که شو هه وای سیاسی هه ریمایه تی له بار پنیوسته، بۆ گه شتن به ئامانجه چاوه رنکراوه که ی، پاش کوتاهینانی ئاماده یی سه ربازی و گریدانای هاوپه یمانتی له گه ل ده ره وه دا، له سالی (۶۱۵ پ.ز) هیزشی برده سه ر مهمله که تی ئاشوورو ئه پابخا (کرخینی-

(۷۷) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۸۲. طه باقر واخرون: تاریخ ایران القیم، ص ۴۱.

که رکوک)ی بؤ پینگه‌ی کاره سه‌ربازییه‌کانی هه‌لبژارد و له‌ویوه سوپاکه‌ی
پووه و شاری (نه‌ینه‌وا) پایته‌ختی ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور ئاراسته کرد، به‌لام
ئاشوورییه‌کان به‌وپه‌پی هیز و سه‌سه‌ختییه‌وه پووبه‌پوویان بوونه‌وه.
سه‌رچاوه هه‌والییه‌کان هژی سه‌رنه‌که‌وتنی که‌یخوسرۆ له‌ داگیرکردنی
نه‌ینه‌وادا بؤ پووبه‌پووبوونه‌وه‌ی ئیسکیته‌کان ده‌گیرنه‌وه، که‌ ئه‌وده‌م پاشکۆی
ئاشوورییه‌کان بوون^(۷۸).

به‌رئه‌نجام که‌یخوسرۆ پووی له‌ شاری ئاشوور کرد، ئه‌و شاره‌ی که‌ به
پایته‌ختی ئاینی ئاشوورییه‌کان داده‌نرا و په‌رستگه‌ی خواوه‌ندی ئاشووری لی
بوو، ئه‌وه‌ بوو هیزشی کرده‌ سه‌ر شاره‌که‌ و داگیری کرد.

له‌م باره‌وه‌ دیاکۆنۆف یه‌ژیت: 'سوپای ماده‌کان پیاوانی کاربه‌ده‌ست و
پاویژکاره‌کانی ده‌وله‌تی ئاشووریان له‌ شاره‌که‌ گوشت و په‌رستگه‌کانیان
تالان کردو ده‌ستیان به‌سه‌ر سه‌روه‌ت و سامانیکی زۆردا گرت، ئه‌و
سه‌روه‌ت و سامانه‌ی به‌رئه‌نجامی جه‌نگه‌ یه‌ک له‌دوای یه‌که‌کانیان دژ به‌ گه‌ل
و نه‌ته‌وه‌کانی ناوچه‌که‌ به‌رپایان کردبوو، کوپان کردبووه‌وه'^(۷۹).

له‌و شه‌ره‌دا سوپای که‌یخوسرۆ شاری ئاشووری خاپوور کرد، به‌لام
نه‌بۆبلاسه‌ری پاشای کلدان و هاوپه‌یمانی مه‌مله‌که‌تی ماد، سیاسه‌تی
هه‌له‌په‌رستانه‌ی پیزه‌وه‌ ده‌کرد، وا ده‌رده‌که‌ویت له‌ چاوه‌روانی به‌رئه‌نجامی
شه‌ره‌که‌دا سه‌ری خۆی کزکردبیت، تا بزانیته‌ شه‌ره‌که‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی کام
لادا ده‌شکیته‌وه، پاشان له‌به‌ر پۆشنایی ئه‌نجامه‌که‌یدا بریاریک بدات، که‌ له
به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا بیت، ئه‌و به‌م هه‌لوسته‌ی گه‌ره‌کی بووه‌ بؤ به‌رژه‌وه‌ندی
خۆی، که‌یخوسرۆ وه‌ک ئامرازیک به‌کاربه‌ینیت، دیاکۆنۆف ده‌نوسیت:
'پادشای ئه‌که‌د (بابل) و ئه‌و سوپایه‌ی که‌ ئاماده‌ی کردبوو تا به‌ده‌نگ و هانای
میدییه‌که‌انه‌وه‌ بچیت، نه‌چوو و به‌شداریی شه‌ره‌که‌ی نه‌کرد... به‌ گشتیی پلانی
دواکه‌وتنی نابۆپلاسه‌ر به‌ ئاره‌زووی خۆی بوو، دووریش نییه‌ له‌ ئه‌نجامی

(۷۸) طه باقر واخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۴۱.

(۷۹) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۸۷.

رېښه و تنېکې نه پټې نېوان گوره پياوان و کاهينه ناشوورپه کانی بابل بوو بیت،
ثم نه گره ش فره به هیزه^(۸۰).

له گيرانه وه که ی دیاکونوف بومان دهرده که ویت، که نابوپولاسهر له بواری
پوشنیریدا هوسوزی دهوله تی ناشوور بووه، نه وه سا پاشای بابلی (کلدانی)
له نووسینه کانیدا ده لیت: 'چونکه نه چووه هانای په رستگه ی ناشووره وه، فره
بی تاقه ت بوو بویان، به راده په ک له سر دم خوی دا به زه ویدا'^(۸۱)، به لام نه و
له پرووی سیاسیه وه دوزمنایه تی ناشووری ده کرد و بؤ بزگار بوون له بن
ده ستیان تی ده کوشا، بویه به ناچاری پرووی کرده ناشووری کاولکراو و
له گه ل که یخوسرودا هاوپه یمانیتی هاریکاری و هاوپه یمانیه تی گری دا، وه ک
باسمان کرد، له پیتاو به هیزتر کردنی نه و هاوپه یمانیتیه دا خوازینتی کچه که ی
که یخوسرودی بؤ کوره که ی کردو هاوسه رگری له نیوان کوره پاشای بابلی
و کچه پاشای میدیدا پیک هات.

سالی (۶۱۲ پ.ز) هه ردو هاوپه یمانی میدی و بابلی جارېکی دی هیرشیان
کرده سر نه ینه و، که گه لانی هاوسه ناوی (شاری خوین) یان لی نابوو^(۸۲)،
به لام داگیر کردنی پایته ختی نیمپراتوریه تی ناشوور کارېکی ئاسان نه بوو،
بگره جه نگاوه ره ناشوورپه کان به سه ختی پروبه پروبوونه وه و سین شاریش
کون (ساراک) پاشای ناشوورپیان و کورې ناشوور بانپيال سه رسه ختانه
به رگری له شاره که کرد، وا دیاره تپیی هیزشبه ر به ئاراسته ی شووره پان و
پته وه کانی شاردا ئاوی پروباری دیجله ی به ردابیته وه و به و هویه وه به شینکی
گوره ی دیواره که ی ده پروخیت و رای ده مالیت، دوا ی شه رېکی سه خت و
ئابلووقه دانی شار، پاشای ناشوور ههستی کرد فوتان و له ناوچوونی نیزیک
بووه ته وه، بویه ژنه کانی خوی کو ده کاته وه و گریان تی بهر ده دات و پاشان

(۸۰) طه باقر و آخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۴۱. دیاکونوف: میدیا، ص ۲۸۷.

(۸۱) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۸۸.

(۸۲) سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۸۰.

خویشی ده‌هاوخته ناو ناگره‌که‌وه و هه‌موویان ده‌سووتین و کول و کویان
داده‌مرکیت‌وه^(۸۳).

هیرۆدۆت له نووسینه‌وه‌ی میژووه‌که‌یدا په‌نجه بۆ سه‌رکه‌وتنه‌وکانی
میدییه‌کان راده‌کیشیت و ده‌لێت: 'میدییه‌کان یاخیبوون و چه‌کیان هه‌لگرت و
شه‌ریان کردو کورت و به‌ندی کویلاه‌تییان پساند و پرزگارییان به‌ده‌ست هیتا،
ئهم سه‌رکه‌وتنه‌یان وانه‌یه‌ک بوو نه‌ته‌وه‌کانی تری ناوچه‌که بۆ به‌ده‌ستخستنی
پرزگاری سوودیان لێ بینی."

به‌م شیوه‌یه شۆرش ته‌شه‌نه‌ی کردو گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی ناوچه‌که له‌پال
خێروبیتری سه‌ربه‌خویدا کاروباری پۆژانه‌ی ئاسایی خویان به‌پێوه
ده‌برد^(۸۴).

له‌مه‌ر هێرشێ دووقۆلی میدیه‌کان و بابلییه‌کان و که‌وتنی شاری نه‌ینه‌وا،
پێغه‌مبهری عیبرییه‌کان، ناحووم (له‌ نه‌ینه‌وا دیل بوو) باس له‌ شادومانی
که‌لانی بنده‌ستی ئاشوورییه‌کان ده‌کات و ده‌لێت: 'پاسه‌وانه‌کانت باویشکیان
ده‌دا ئه‌ی پاشای ئاشوور، پیاوه‌ مه‌زنه‌کانت هه‌لاژان، که‌له‌کات په‌رته‌وازه‌ی
چیاکان بوو، که‌سیک نییه‌ کویان بکاته‌وه. شکسته‌کات جوهران ناکرێ
(ناگیریت‌وه)، برینه‌کات ساپێژ ناکریت، گشت ئه‌و که‌سانه‌ی هه‌واڵت ده‌بیستن
دژت چه‌پله‌ لێ ده‌دن. ئاخ‌ر پڕیشکی شه‌ره‌ به‌رده‌وامه‌کانی تر به‌ر کێ
نه‌که‌وت؟!'^(۸۵)

راسته‌هاوپه‌یمانیه‌ میدی - بابلییه‌که له‌ ده‌سه‌لاتدارانی ئاشوور پربوون و
به‌شیک له‌ شاری نه‌ینه‌وایان کاول کرد، به‌لام پێچه‌وانه‌ی ئاشوورییه‌کان،
ئه‌وان له‌ ئاست جه‌ماوه‌ری ئاشووردا توندوتیژیان نه‌نواند و نه‌یان کردنه
ئامانج و سووکایه‌تییان پێ نه‌کردن، دیاکوئۆف ده‌نوسیت و ده‌لێت: 'نه‌ته‌وه
دیله‌ و ژێرده‌سته‌کانی ئاشوور، له‌ چاوه‌روانی پۆژیکێ وادا پشوویان سوار

(۸۳) هارفی بورتر: موسعه مختصر التاريخ القديم، ص ۶۸

(۸۴) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۷۷

(۸۵) العهد القديم، الاصحاح ۳، الاية ۱۸، ۱۹ و هه‌روه‌ها بېروانه: أبره‌ام مالمت، حایم تدمر-
العبرانیون وبنو اسرائیل، ص ۲۹۴.

بوو، ئەوان پشيان چاك بوو لەو رۆژەدا، لە جێی مست، پیلەقە ئاراستەیی ستمەكاران بکریت، لەبری ئەو گشت کارەساتەیی لەسەر دەستی ئاشووریان تووشی بوون، هەمان کارەسات بەسەر ستمەكاراندا بهیتریت، ئەوان تەرو وشکیان پیکەووە سووتاند، ئاگریان لە گوند و قەلاکانیان بەردا، مندالی ساوایان سووتاند، ئەی کۆشک و پەرسنگەکانیان نەپووخت؟ ئەی وێنەو پەیکەری خواوەندەکانیان وردوخاش نەکرد؟ ئەی بە جلۆبەرگی دراوێهە ژنەکانیان بە دیل نەبرد؟ ئایا گشت ئەو رەفتارانەیی بۆ ئاشووریەکان حەلال و پەروا بوو، بۆچی بۆ خەلکە داخ لە دلەکە حەرام و ناپەروا بێ؟

سەرەرای ئەوانە هەر هەموو ئارییەکان و ھاوپیمانەکانی دەستیان فرە سوکترو کەمتریان دژ بە ئاشووریەکان ئەنجام دا، ئەو ئاشووریانەیی دژ بە گەلان و نەتەرەکانی دەفەری رۆژئاوای نێزیک گەرەتترین تاوانیان ئەنجام دا^(٨٦). دیاکونوف دەلیت: میدیەکان دەستیان بۆ ھاوولاتییە ئاشووریەکان درێژ نەکرد، نە خۆیان و نە کولتورە کەشیان نەکردە ئامانج. لە راستیدا گەلی ئاشوور بنبەر نەکران، ئەوان لە نەینەوای وێرانە و شارە نێزیکەکانی تر دەژیان، تا سالانی دوايیش هەر خواوەندی ئاشووریان دەپەرس^(٨٧).

راستە میدیەکان خەلکیکی یەكجار زۆریان لە ئاشووریەکان لە شەردا بە دیل گرت، بەلام نە لە ئاست دیلەکان و نە لە ئاست ھاوولاتیانی ئاشوور توندوتیژیان نەواندو ستمیان لێ نەکردن^(٨٨). دیاکونوف رەفتاری میدیەکان ڕوون دەکاتەووە دەلیت: ئامانجی میدیەکان لەم سەرکەوتنەیاندا تەنیاو تەنیا ڕزگاری بوو و بەس، ئەمەش راستییەکی حاشا هەلنەگرە، ڕووخان و کۆتاییهاتی ئیمپراتۆرییەتی ئاشوور فاکتەری دەستبەرکردنی بەختەوهری بوو بۆ هەموو ولاتی ئاسیای رۆژئاوا^(٨٩).

(٨٦) دیاکونوف: میدیا، ص ٢٩٠-٢٩١ و مەبەست لە رۆژەلاتی نێزیک، رۆژئاوای ئاسیایە.

(٨٧) هەمان سەرچاوەی پیشوو، ل ٢٩١.

(٨٨) هەمان سەرچاوەی پیشوو، ل ٢٩١.

(٨٩) هەمان سەرچاوەی پیشوو، ل ٢٩٢.

پاش دهستبه سهر داگرتنی نهینه وای پایتهخت جهنگی میدی - ناشووری کوتابی نهات، له و سهر و هخته دا به شیک له سوپای ناشوور توانی له نهینه و پاشهکشه بکات و به سهر کردایه تی ناشوور بالیت (ناشوور ئوبالیت) مامی پادشا (ساراک)ی ناشوورو برا بچووی ناشوور باننیال روو بکاته شاری حه ران^(۹۰) و له وئ له پشت شووره کانی نه و شاره خوی قایم بکات. حه رانی نه ودهم گورهترین شار بوو له باکوری نیوان دوو رووبار و نیمچه سهر بهخو و هاوپهیمانی ناشووریه کان بوو. نه ماشوور بالیته، سهردهمی دهسه لاتی ناشوور باننیالی برای، کاهینی خوداوهندی (سین)ی حه رانییه کان بوو.

نه ماشوور خدووهندهش بو سوریا و ولاتی نیوان دوو رووبار فره پایه دار بوو هر بهم هویه شهوه بالیت پیوه ندیبیه کی به هیزی له گهل دانیش توانی حه راندا پهیدا کردبوو^(۹۱).

پایزی سالی (۶۱۲ پ.ز) ناشوور بالیت له شاری حه ران، له سهر تهختی پاشایه تی دانیش و پاشماوه کانی ناشوور له سهر کرده و پاله پاشکوکانی له دور گردبوونه وه. پلانی دریژخایه نیان بو دریژهدان به جهنگ و بهرگری له پیناو پاراستنی نه و پاشماوه که مه له زهوی و خاکی مهمله که تی ناشوور دارشت، له پیناو مانه وه و پاراستنی پاشماوه ی مهمله که ت، هیوای گوره یان له سهر هاوپهیمانی تی فیرعه ونی میسر (نه خو - نخاوی دووهم) هه لچنی بوو، له هه مان کاتدا چاویان بری بووه پالپشتی مهمله که تی ئورارتو، که له ئاکامی جهنگیدا له گهل ئیسکیته کان بی هیزو لاواز ببوو، نه و مهمله که ته ی له ترسی میدییه کاندایه هه مان شیوه ی سهردهمی جاران هاورپیه تی له تهک ناشووریه کاندایه پاراستبوو^(۹۲).

له ولایشه وه هه ردوو هاوپهیمانی میدی - بابلی دژ به و هاوپهیمانی تییه دوشمنکاره یان له پاریزدا بوون تا رینگه له هه لسانه وه ی دهوله تی ناشوور بگرن و کاریکی وابکن جاریکی دی نه که ویته وه سهر پنی خوی، بویه له

(۹۰) (هاران)یشی پین دهگورتیت و دهریته پال ناوی هوزی هووری (خووری)یه کان.

(۹۱) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۹۴

(۹۲) هه مان سهرچاوه ی پیشوو.

سالی (۶۱۰ پ.ز) هەردوو سوپای میدی و بابلی ڕوویان لە شاری حەرانی کرد، ناچار ئاشوور بایلیت و هاوێله میسراییهکانی شارەکه‌یان چۆل کردو پەنایان بۆ شاری کرکمیش (قرقمیش)ی ئەو بەری ڕووباری فورات برد. هاوێهیمانه میدییه بابلێیه‌که به ئاسانی دەستی بەسەر شاری حەراندای گرت و ئیتر ئەو شارە بوو بە بەشێک لە مەملەکه‌تی کلدان، پاشان سوپای ماده‌کان پاشه‌کشه‌ی کردو گه‌ڕایه‌وه بۆ باوه‌شی نیشتمانی دایک^(۹۳)، به‌لام له‌و لاره‌وه پهلamarو به‌گژداچوون و شه‌ر له‌نیوان هەردوو لادا، تا به‌هاری (۶۰۹ پ.ز) درێژه‌ی کیشا.

له‌ حوزه‌هیرانی هه‌مان سالدا سوپای فیرعه‌ون گه‌یشته‌جێ و له‌ته‌ک هێزی ئاشوور په‌لاماری حەرانیان دا. وا ده‌رده‌که‌وێت هێزیکی که‌می بابلی به‌رگری له‌ شار ده‌کرد. له‌ مانگی ئەیلوول هێزه‌کانی نابوولاسه‌ر بۆ شکاندنی ئابلقه‌ی حەرانی گه‌شته‌جێ، له‌و ده‌مه‌دا ئاشوور بایلیت هه‌ولی پێوه‌ندیبکردنی به‌ ئورارتوه‌وه ده‌دا، به‌لام میدییه‌کان گورزێکی کوشنده‌یان ئاراسته‌ی ئورارتو کرد و ده‌ستیان گه‌شته (توشپای) پایته‌ختی نێزیک ده‌ریاچه‌ی (وان) و مەملەکه‌تی ئورارتویان کۆنترۆل کرد. سالی (۶۰۵ پ.ز) هێزه‌ هاوێهیمانه‌که‌ی میدی- بابلی شاری کرکمیش و هێزه‌ ئاشووریه‌ میسراییه‌ مۆلخواردوه‌که‌یان ئابلقه‌داو کۆنترۆلیان کرد، چونکه‌ شاری کرکمیش که‌وتبووه‌ نێزیک ڕووباری فوراته‌وه، بۆ ئاسانکاریی گواستنه‌وه‌ گرینگی خۆی هه‌بوو، له‌هه‌مان کاتدا ڕینگه‌ی کاروانه‌کانی نیوان سووریاو ولاتی نیوان دوو ڕووبار له‌و شارهدا یه‌کیان ده‌گرته‌وه، کۆنترۆلکردنی ئەو شارە به‌ سوپای بابلی سپێردراو که‌وته‌ به‌ر به‌شی بابل و نه‌بوخه‌زنه‌سر زۆر به‌ ئاسانی به‌بێ ئەزیتێکی ئەوتو چوو له‌ ناو شاره‌که‌وه^(۹۴).

به‌و شێوه‌ خۆری یه‌کیک له‌ گه‌وره‌ترین ئیمپراتۆرییه‌تی جیهانی کۆن تاهه‌تا ئاوابوو و ڕۆژئاوای ئاسیا به‌سەر چوار ده‌وله‌تدا، که‌ ئەمانه‌ی خواره‌وه‌ بوون دابه‌ش بوو:

(۹۳) هه‌مان سه‌رچاره‌ی پێشو، ل ۲۸۴-۲۹۵.

(۹۴) هه‌مان سه‌رچاره‌ی پێشو، ل ۲۹۶.

مەملەكەتى مېديا، مەملەكەتى بابلى نوئ، مەملەكەتى لېديا له ئاسىياى
 بچووك و مەملەكەتى ميسر. سەبارەت به كهوتتى مەملەكەتى ئاشوور
 عەبدولحەمىد زايد، دەلئيت: "چوار هئز، مېديا، كلديا، لېديا، ميسر، پوژائاواى
 نئزىكيان له نئوان خوياندا دابەش كرد، بەلام دەكرى تەنيا مېديا به
 ئيمپراتورىيەت بژميردريت"^(۹۵).

كەيخوسروى بليمەت

بليمەتى كەيخوسرو له پووخاندى ئيمپراتورىيەتتىكى مەزن و بەهيزدا
 كورت ناكريتەو، له گورەپانەكانى جەنگيشدا قەتيس ناييت، بگرە له مەيدانى
 بەپيوەبردن و سياسەتدا بە پوونى خوى دەنوئيتت. ئەو ئيمپراتورىيەتتىكى
 مەزنى دامەزراند. ئيمپراتورىيەتتىك له پوژائاواو بە ئەفغانستاندا شوپ
 دەبوو، بە سنوورى لېديا (ناوہپاستى توركيای ئەمرو)، تا دەگەشتە
 كەنارى باكورى پوژەهلاتى دەريای سېى ناوہپاست له پوژائاوا، له باكورەو
 له دەريای قەزوئەو بە باشوور تا تەنگەى ھورمز له كەنداوى فارس
 (عارەب). ئەو يەكەم سەركرە بوو؛ گشت گەلە ئارىيەكانى له پوژائاواى
 ئاسيا يەكخست و له سايەى يەك دەولەتدا كۆى كردنەو.

پاستە بە پووخانى ئيمپراتورىيەتى ئاشوور، ئيسكىتە ھيرشەبەرەكان
 دۆستىكى گورەيان له كيس چوو، سەرەپاى پەروبالكرديان بە دەستى
 پاشاى مېدىي و پەلكيتشكرديان بۆ ژير دەسلەتتى خوى، بەلام ئيسكىتەكان
 ھەميشە ھەليان دەقوستەو ھەشەپى مېدىيەكانيان دەكر، بۆيە كەيخوسرو
 ھيرشى برە سەريان و تىكى شكاندن و ناچارى كردن بەرەو پوژائاوا
 ھەلئەن و پەنابەنە بەر مەملەكەتى لېدياى ھاوسىنى مەملەكەتى مېديا. ھىلى
 سنوورىيى نئوان ئەم دوو مەملەكەتە پووبارى ھاليس (قىزىل ئيرماق)بوو.

(۹۵) عبدالحميد زايد: الشرق الخالد، ل ۵۸۵.

که یخوسرۆ، داوای له ئیلیاتس - ی پاشای لیدیا کرد، تا ئیسکیتیه هلاتووهکانی ڤادهست بکاتهوه، بهلام ئیلیاتتیس دهستی بهروویهوه ناو داواکهی رعت کردهوه.

بۆیه سالی (۵۹۰ پ.ز) میدیا شهپری لیدیای ڤاگه یاندو که یخوسرۆ سه رکردایهتی سوپاکهی کردو به رهو ناوهندی ئەنادۆل چوو.

لیدییهکان هانایان بۆ هاوپهیمانه فریجیهکان و چهند هیزیکی دی ئاسیای بچووک برد. له م لایشهوه که یخوسرۆ داوای هاوکاری له نابو پۆلاسی بابلی هاوپهیمانی کردو جهنگ بۆ ماوهی شەش سال درێژهی کیشا، بهلام هیچ لایهکیان شهپهکهیان نه بردهوه. بهرێکهوت رۆژیک خۆر گیراو تاریکی بالی کیشا به سه ر ناوچه که دا، هەر دوولایهنی شهپرکه ر گه شتته ئه و برۆایه ی که ئه م خۆرگیرانه توورهبوون و غه زه بی خوداوهنده، چونکه شهش سالی خوینرشتن بیزاری کردوه، بۆیه ئاشتییان ڤاگه یاندو هاوپهیمانیییان مۆرکردو بۆ بته وکردنی ئه و هاوپهیمانیییهش (ئاستیاگ)ی کورپی که یخوسرۆ و (ئهریینس)ی کچی ئیلیاتس، هاوسه رگیران پیکهینا.

ههردوولا بۆ درێژه پیدان و بههیزکردنی ئه و پێوهندییه، که هاتبووه ئاراوه، ئاره زووی زۆریان نواند، بۆ ئه و مه بهستهش ههردوولا به خوینی خۆیان پهیمان و بهلئینان بۆ یهک تازه کردهوه و ههریهک له که یخوسرۆ و ئیلیاتس مهچهکی خۆیان بریندار کرد و ئه م زامی ئه و و ئه ویش زامی ئه می به زوبان لسته وه^(۹۶).
پاستترین میژووی ئه م ڤووداوه سالی (۵۸۵ پ.ز) بووه و له و ساله دا، که که یخوسرۆ کوچی دوابی کردو ئه سستیگی کورپی له سه ر تهختی پاشایهتی دانیشته.

(۹۶) هیروودوت: تاریخ هیروودوت، ص ۶۲-۶۴. دیاکونوف: میدیا، ص ۳۰۲. هارفی بورتز: موسوعه مختصر التاريخ القديم، ص ۸۷.

(۷)

پادشا (نهستیگا) ی میدی و پووخانی مهمله که تی ماد

(دوا ی سائی ۵۵۰ پ.ز مردووه)

خویندنه وهی میژوو

بۆ خویندنه وهی میژوو ریپازی فره ههن، که خوینهر پیره ویان بکات. خوینهر ههیه له گوشه ی مه عریفی و پشکنینی قهوماوه کان دهست بۆ کتیبه میژووییه کان راده کیشیت و ئاره زووی که رانه به دووی راستیه کاند، ئەم جوړه خوینهره دهخوایت په ی بهو رووداو و گرفت و ململانیانه بهریت، که له سه ر زهوی گوزه راوه.

بریکیش له گوشه نیگای زانستی فهلسه فیه وه میژوو دهخویننه وه؛ دهخوایت ئەو فاکته ره راسته وخۆو ناراسته وخۆیانه ئاشکرا بکات، که دهستیان هه بووه له خولقاندنی میژووداو حه زیه تی په نجه بخاته سه ر پالنه ره شاراوه کانی پشت رووداو ه کانی و دهکوشیت هۆو ئەنجامه کان بهیه که وه گری بدات و پیره وه گه وره کان و ئاراسته کانی ره وتی نه ته وه کان و بیر و بۆچوونه کانی دهستنیشان بکات.

بریکی دیکه یش له گوشه ی ئاشنابوون به ئاکار و رهوشتی پیشینان و ته مای په ندوه رگرتن، میژوو دهخویننه وه. ئەو گه ره کیتی چاکه و خراپه و

سوود و زیانه‌کانی ره‌فتاری دیرینه‌کان بزائیت و له چاکه‌ی چاکه‌کاران بروائیت و له خراپه‌ی خراپه‌کاران وردبیته‌وه تا له‌نه‌نجامدا وهک وانه له کار و کرداری میژینه‌یانه‌وه شتیک فیزبیت، که‌سانیکی دیکه‌یش هه‌ن میژوم ده‌خویننه‌وه و به‌دوای ناسنامه‌شینوینراوه‌کان، ره‌چه‌له‌که بزربووه‌کان، نیشتمان و خاکه‌زه‌وتکراوه‌کان، فره‌هنگه‌دزراوه‌کان و مافه‌پیشیلکراوه‌کاندا ده‌گه‌رین تا چه‌وتییه‌کان راست بکه‌نه‌وه و ره‌واییان پی‌بیه‌خشنه‌وه و برووی‌ئو تاوانانه‌ه‌ل بمالن، که‌دژ به‌باوباپیران‌ئه‌نجام دراوه و پیروزییه‌کان، که‌له‌ریگه‌ی دروکردن و بوختان‌ه‌له‌سته‌وه بی‌نوئژ و ناشیرین‌کراوه، ئو بیسمیلیان بکاته‌وه و به‌پاک و خاوینی بیانخاته‌وه به‌رچاو.

خه‌لکی واش‌ه‌یه‌له‌گوشه‌نیگای‌نه‌رگسییه‌تی ره‌گه‌زه‌رستییه‌وه میژوم ده‌خویننه‌وه، ئه‌م جوړه‌که‌سه‌به‌دووی‌ئو رووداوه‌دا ده‌گه‌ریت، که‌پیوه‌سته‌به‌هۆزکه‌ی یاخۆ‌میله‌ته‌که‌ی یان‌ئاین و ریپازه‌که‌ی خویه‌وه، ئه‌گه‌ر ریپره‌وی رووداو و ئه‌نجامه‌که‌ی به‌دل بوو، ئه‌وا ده‌یرازینیته‌وه و گه‌وره و جوانی ده‌کاته‌وه و خۆی پیوه‌ه‌له‌ده‌کیشی، له‌هه‌مان کاتدا به‌دووی میژومی که‌سانی تردا ده‌گه‌ریت تا کاره‌چاکه‌کانیان بشاریته‌وه و جوانییه‌کانیان بزریاخۆ‌بچووک و گرگن‌بکاته‌وه. با‌بهرسین و بزائین ئه‌م ته‌رزه‌که‌سه‌بو‌وا ده‌کات؟

ئو چاوی به‌رایی نادات بوونی ئه‌وانی دیکه‌ببینیت، مادام‌نایه‌رستن و کلکایه‌تی بو‌ناکه‌ن و ئو به‌گه‌وره‌نازائن و گویرایه‌لی‌نابن.

که‌سانیکی‌تریش‌هه‌ن به‌زه‌نیه‌تی ئیمپراتورانه‌میژوم ده‌خویننه‌وه، ئه‌م جوړه‌که‌سه‌شه‌یدای‌دۆزینه‌وه‌ی سه‌روه‌رییه‌مه‌زنه‌کان و هه‌له‌پی‌کاوئژکردنی رووداوه‌خویناوییه‌کانه، ئو رووداوانه‌ی که‌سه‌ری‌تیدا په‌رینراوه‌و لاتانی‌تیدا کاول‌کراوه، ئه‌م که‌سه‌پنی‌خۆشه‌ئو سه‌رده‌مه‌پیروژ‌بکات، که‌باوباپیرانی‌شمشیریان‌ه‌له‌ده‌کیشاو‌نه‌ته‌وه‌کانیان‌له‌ناو‌ده‌برد و لاتانیان‌داگیر‌ده‌کرد و سته‌میان‌به‌سه‌ر‌خه‌لکدا‌دابه‌ش‌ده‌کرد و

سامانی ئەوانی دیکەیان بە تالان دەبرد و دەرد و بەلایان بەسەریاندا دەباراندن و ژەهریان پێ دەنۆشین.

سەردەمانیگی بەسەرچوو

بروامان وایە باشترین خویندەنەوێ بوو میژوو ئەو خویندەنەوێ، کە حەزی تینگەشتن و دۆزینەوێ شاراوێکانی لە پشتهوێ، خویندەنەوێک پروداوێکانمان وەکو خۆی پێ بناسینی و یارمەتیمان بدات لە جیاکردنەوێ چاکە لە خراپەو پروداوێ سوودبەخشەکانمان لە زیانبەخشەکان بوو هەلاوێر بکات، بەرئەنجامیش ناسنامە و شکۆمەندی و تام و بۆی روشنبیری و حورمەتی جوگرافیای نەتەوێ جیاجیاکانی تیایدا پارێزراو بیت.

دەکرێ خویندەنەوێ میژوو دوور لە زەننیهتی رەگەزپەرستی و حەز و ئارەزووی داگیرکاری ئەنجام بدريت و ببیتە هۆی پتەوکردنی پێوێندی پاست و دروستی نێوان گەلان و پردی پێوێندی نێوان نەتەوێکان و کلتورەکانیان و یارمەتیدەر بیت لە پەرورەدەکردنی نەوێ نوێ لەسەر بناخەیی خۆشەویستی و ریزگرتن و دیدگەیی مرۆفدۆستانە. خویندەنەوێک لەسەر پاراستنی بوون و ناسنامەیی نەتەوێکان دوور لە ناشیرینکردن و رەتکردنەوێ ئەوێ دی پێداگیریت.

بەلێ، لەم سەردەمەدا شمشیر راوێشاندن و چەپۆکان و حیلەیی ئەسپ و کریگرتهیی و جاشایەتی و داگیرکاری و چەوساندنەوێ گەل و نەتەوێکان و دامەزراندنی ئیمپراتوریەتی نەتەوێیی و ئایینی و مەزھەبی بەسەرچوو، هۆش و ئاگایی مرۆفی چەرخیی بیست و یەک، ئیتیر ئەم خەونە نەرگسی و پەتاهەلگرەیی پێ قبوول نییەو بۆی هەرس ناگیریت.

ئەری، لەم چەرخەدا سەرورەیی و شکۆتەنیا بوو زانست و ماریفەت و شارستانییەتە، ئەو کارەیی کە دەشیت شانازی پێوێ بکريت، کاریکە گواستەوێ گەلانی دواکەوتوو چەقیوی نیو تاریکیی بوو نیو سەردەمی

پیشکەوتن و ژياندوستی و ئاساییش دەگوازیتهوه، تەنیا شانازی و شکۆمەندی بۆ مرۆف گواستنهوهی مرۆفه ستمەدیدهکانە لە دۆخی هەژاری و برسێتی و ئازارچەشتنهوه بۆ سەردهمی چاندنی تۆوی هیوا و ئاسوودەیی لە دل و دەروونیاندا، ئەم پۆژگارە پۆژگاری رەسمکردنی زەردەخەنەیه بەسەر رووخساری چەوساوهکانەوه.

لە خویندەنەوهدا بۆ میژووی پۆژاواوی ئاسیا راستییەکی فرە تالم بۆ ئاشکرا بوو، لێزەدا هەول دەدم چری بکەمەوه.

ئیمە ی گەلانی ئەم ناوچەیه، بە فارس و عەرەب و کورد و کلدان و سریان و ئاشووری و سووبی (مەندائییەکان) و ئەرمەن و ترک و... هتد، هەر هەموو لە دارووخانیکهوه بۆ دارووخانیکی تر ملمان ناوه، لە سەرپوون و خەویکی قوولی چەرخێ ناوهراست بە ئاستەم بەئاگا هاتین و لە چەرخێ نویدا بە توندی دەستمان دایە یەکتەر رەشکردنەوه و شیواندنی میژووی یەکدی. ئەو شانازی بە ئیمپراتۆرییەتی باوبایرانییەوه دەکات و بەرانبەرەکی بچووک و بستەبالا نیشان دەدا، یەکیکی تر نەتەوهکە ی خۆی بە گەرەو سەرداری هەموو دنیا دەزانی و هەموو گەلانی ناوچەکە لە چوارچێوەی پرسێ خێلەکە ی یاخۆ نەتەوهکە ی یان ئاینەکە ی یاخۆ ئاینزایەکە ی خۆیدا گرد و بچووک دەکاتەوه، جا (ئەویدی) ئەم گردکردنەوهی بەدل بیت یان نە، دەبیت گۆزرایەل لە خزمەت نەتەوهی بالادەستدا هەردەم دەست لەسەر مشتی خەنجەر بۆ خزمەتکردن ئامادە بیت، ئەگینا بێ پێچوپەنا بە دوژمن و ناپاک، دەستە و تاخمی یاخی و بەکرێگراو تۆمەتبار دەکریت، ئیتر جگە لە پەراویزخستن و پشتگوێخستن و سزادان هیچ مافیکی دیکە یان نییە، خۆ ئەگەر نووزەیهکی نارەزایەتیان بەرز بێتەوه، ئەوا شمشیر بەسەر سەریانەوه سێبەر دەکات و هەر شمشیریش دیتەگۆ.

ئەوسا لە خۆم دەپرسی: ئەری ئەوه چی بوو وا ئەم بەلایە ی بەسەردا

هێتاین؟

پاش پشکنین و پامانیکی زۆر، بۆم پوون بووهوه، کە پرسەکە پێوهندیی بە چۆنییەتی خویندەنەوهمانەوه بۆ میژوو هەیه، کەواتە ئیمە ی روشنبیر

به تايبهت، ده بی له کام گوشه نیگاوه میژووی پوژئاوای ئاسیا بخوینینه وه؟
 ئایا له گوشه ی رهگه زپه رستی و ئیمپراتوریانه بیخوینینه وه یاخو له
 گوشه یه کی زانستی رهوشتمه ندیه وه ئه و کاره بکهین؟ ئایا پینکها ته
 میژووییه که بابه تیانه شی بکهینه وه یا له پشت په رده ی نه ته وه و ئاین و
 مه زه به وه ئه و کرده یه نه نجام بدهین و ئه و بابه تانه ش، که به دلمان نیین
 پشتگوینیان بخهین و بیانشارینه وه. ئایا ده ستپاکییه وه پروداوه کان
 بگوازینه وه، یاخو به خواست و ئاره زووی خومان بیانشتوینین؟
 بروام وایه بهر له سه رکونه کردنی سیاسه تمه دارانی نه ته وه کان، پیوسته
 روژشنییره کان سه رزه نشت بکهین.

من وای ده بینم، ئه و سیاسه تمه دارانه ی ئه جیندای ئیمپراتورییه ت له
 ئه قلییه تیاندا چه سپاوه، قوریانی دهستی ئه و روژشنییرانه ن، که نه وه ی نوینیان
 به روژشنییری وه لاوه نانی ئه ویتز په روه رده کردوه، هه روای بو ده چم، که
 ههنگاو هاویشتنی راست و شیاو بو به ره و پیشچوونی گه لان، سه ره تا له
 نووکی پینووسی روژشنییرانه وه ده ست پین ده کات.

یه که م ههنگاو و نوتق بو پرزگاریی گه لان، له کوشتوبر و ناکوکی و
 دوشمنکاری و گومان خستنه سه ر و تۆمه تبارکردنی ناکوتا، له زار و زوبان و
 نووکی قه له می پروناکبیره کانه وه ده ست پین ده کات.

نازانم چی ئه م هه موو ختوورانه ی به زیهنمدا هینا، له کاتیکدا من خه ریکی
 باسکردنی - ئه ستیاگ - ی میدییم؟

ئه شی نیازی خستنه پووی میژووی ئیمپراتورییه تیکی کونی پوژئاوای
 ئاسیای سه ده ی شه شی پیش زاین بیت، رایکی شایبتمه ئه و مه یدانه وه!
 یا ئه و ترس و بیزاریه یه، که له قوولایی نا ئاگا ییمدا خوی شار دووه ته وه و
 ئیسته ده ژیته وه، تا نه که ومه داو و دوا ی زهنیه تی ئیمپراتورییه ته وه، ئه و
 زهنیه ته ی که ئه شی بری له روژشنییرانی پوژئاوای ئاسیا گیرۆده ی بووبیتن
 و له ئاینده دا تووشی ببین، دووریش نییه ئه و بیزاری و رقه خو رسکه ی ناخم
 بیت له ئاست هه ر مه یلیکی ئیمپراتورییه ت، به و اتایه ی که بروام وایه بی
 توندوتیژی و زۆرداری و پاوانخوازی و خۆسه پاندن ئیمپراتورییه ت ناژیت؟

ھەر چۈنئىك بىتت لە پۇژئاواى ئاسيا بەشى كورد لە سەردەمى ئىمپراتورىيەتدا لە ھەزار سال بەر لەدايىكبونى مەسىحەوہ بىگرە تا بە ئەمرومان دەگات، واتە بەدرىژايى سى ھەزار سال ھەر ھەمووى بەسەر يەكەوہ، نىزىكەى سەدەو نىويكى خاياندووہ، بەپىنى قسەى ھىرودوت^(۹۷)، مەملەكەتى مىدىا نىزىكەى (۱۲۸) سالى تەمەن كرددووہ، بەلام لەم تەمەنەيدا ئىسكىتە ھىرشەبەرەكان مەملەكەتى مىدىا و ولاتە ھاوسىكانى بۇ ماوہى (۲۸) سال داگىر كرددووہ، واتە مىدىيەكان لە ماوہى ئەو سەد سالەى نىوان (۶۱۲-۵۵۰ پ.ز)؛ شەست سال حوكمى ئىمپراتورىيەتيان كرددووہ، لە نىوان سالەكانى (۱۱۷۵-۱۲۵۰ پ.ز) واتە بۇ ماوہى ھەفتا و پىنچ سال، لە سەردەمى ئەيوپىيەكانىشدا، كورد حوكمى ئىمپراتورىيەتى كرددووہ.

ئىستە با بگەرىننەوہ لاي ئەستياگى دوا پاشاي ئىمپراتورىيەتى ماد و با بزائىن ئەو پياوہ كى بوو؟ ئەى مەملەكەتى مىدىا چۈن پروخا؟

پاشا ئەستياگ

لە لاپەرەكانى پىشووفا گوتمان؛ لە پۇژئاواى ئاسيا مادەكان پاشكۆيەتى ئىمپراتورىيەتى بەھىز و شەرەتى ئاشوورىيان بەسەردا سەپابوو. زانىشمان، كە دەياكو (دىوكو)ى سەر كرددەى مىدىيەكان، يەكەم كەسايەتى بوو ھۈزە پەرتوبلاوہكانى مىدىاي گلر كرددەوہو تاكەكانى لە زەھنىيەتى (خىلەكىيەوہ) گواستەوہ بۇ زەھنىيەتى (نەتەوہ) و شارى ئەگباتاناي پايتەختى بونىادنا، كۆشكىكى پاشايەتى دروست كرد، بە فەرمانى پاشايەتى و دەر كردنى ياسا كاروبارى كۆمەلگەى رىكخست. پاش دامەزراندنى دامودەزگەى دەولەت دژ بە دەسەلاتى ئاشوورىيەكان شۆرشى ھەلگىرساند، بەلام لە يەكەم بەگژداچوونەوہى ئاشوورىيان شەرەكەى دۆراندو لەتەك خىزان و بىرىكى زۆر لە دەر بارى كۆشك بۇ شارى (ھەما)ى سوريادوورخرايەوہ، ئىنجا پاش ماوہىك ھىنرايەوہ بۇ ئاشوور و ھەك بارمتە لە ئاشوور دەست بەسەر كرا.

(۹۷) ھىرودوت: تارىخ ھىرودوت، ص ۹۲.

باس و خواسی خهشتریت (فراورتیس)ی ژیر و دانامان زانی، که پاش دهیاکوی باوک دهسهلاتی گرتی دهست و لهگه‌ل دهسنبه‌کاربوونیدا که‌وته خو و جاریکی تر هوزه میدییه‌کانی گلیر کرده‌وه و ته‌واوی مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی وه‌ک جاری جاران له پرووی هیزو سه‌ربه‌خوییه‌وه بونیات نایه‌وه و بریک له خیله ناریاییه‌کانی تری وه‌ک سیمیرییه‌کان Cimmerians و نیسکیت Scythians و مانناییه‌کان mannaean، ثوراتو ourartens و فارسه‌کانی خسته ژیر رکیفی خوی و باج و خه‌راجیشی له ده‌وله‌تی ناشوور گرتی‌وه تا دواچار هه‌په‌شه‌ی لی کردو به‌گزیدا چوو، له‌و به‌گزیداچوونه‌وه‌شدا زوری نه‌مابوو به‌سه‌ر ناشوورییه‌کاندا زال بیت، به‌لام نیسکیت هیرشبه‌ره‌کان دوریی خه‌شتریتیان له ناوند قوستی‌وه و له‌پشته‌وه په‌لاماری مه‌مله‌که‌ته‌که‌یان داو داگیریان کرد، بویه به‌ناچاریی پاشه‌کشی به‌سوپاکه‌ی کردو گه‌رایه‌وه بق مه‌مله‌که‌ت.

دوای مه‌رگی خه‌شتریت که‌یخوسرووی کوری دهسه‌لاتی گرتی دهست و له‌سه‌ر دهستی ئەم که‌له‌میرده سکیتیه‌کانی تیک شکاند و میدیا رسگاری بوو. دیارو ناشکرایه، که هه‌ر به‌هول و کوششی که‌یخوسرو بوو ئیمپراتورییه‌تی ناشوور پروخا، هه‌روه‌ها زانیشمان، که له سه‌رده‌می حوکمرانی ئەودا میدیا له ده‌وله‌تیکي ئاساییه‌وه بوو به‌ئیمپراتورییه‌تیکي مه‌زنی پوژئاوای ئاسیا.

پاش کوچی دوایی که‌یخوسرو له سالی (۵۸۵ پ.ز) ئەستیایگی کوری، که به‌ئەستیایگز (ئەستیایجیس - astuages) ناسراوه جله‌وی دهسه‌لاتی گرتی دهست و له‌نیوان سالی (۵۸۴-۵۵۰ پ.ز) حوکمرانی کردوو.

میژوونوسی ئەرمه‌نی موساخوورینی ئەستیایگی به‌ (ئه‌زده‌هاک) ناو هیناوه، به‌ زمان و له‌سه‌ر زاری ناریایی کۆن به‌ (ئه‌ریشتاگا - arishtivaiga) ناوی هاتوو، که واتای (تیرهاویژ) ده‌گه‌یه‌نیت، ئەمه‌ش ناویکی کوردییه‌و واتای (ئو که‌سه‌ی تیر ده‌هاویژ) - recht avaije دیت.

هه‌ر له‌م باره‌وه (میهرداد ئیزدی) ده‌لیت: ئەستیایگز، ئازهی ده‌هاک (ئه‌ژی ده‌هاک - Azhi Dahak) هه‌و له سه‌رچاوه ئیسلامییه‌کاندا به‌ ناوی (زوحاک)ی سه‌تمکار ناسراوه. دور نییه عاره‌به موسلمانه‌کان، ئەم زانیارییه‌نه‌یان له سه‌رچاوه فارسییه‌کانه‌وه هه‌لینجاییت، له‌پاستیدا ئەو زانیارییه‌نه‌ی که له

سه‌رچاوه فارس‌یه‌کانه‌وه وه‌رگیراون و پیوه‌ستن به پاشاکانی ماد، به‌گشتیی نابابه‌تیین و دوورن له ده‌ستپاکی میژوویی.^(۹۸)

له‌راستیدا زوری ناوی پاشاکانی رۆژئاوای ئاسیا له سه‌رچاوه میژوویی‌ه‌کاندا به پله‌ی یه‌ک ده‌گه‌ریته‌وه بۆ تیکه‌لکردنی ناو و نازناو. ناخر ناو یه‌کیکه‌و نازناو هه‌زار، ئه‌مه نه‌ریتیکی ئاساییه، چونکه پاشاو گه‌وره پیاوانی رۆژه‌لات به گشتی زوریان هه‌ز لئ بووه! خراب نییه لێره‌دا بێرئ نازناوی خه‌لیفه و وه‌زیر و گه‌وره زاناکانی سه‌رده‌می ئیسلام ب‌خه‌ینه به‌رچاو.

که‌م که‌س ده‌زانیت خه‌لیفه‌ی عه‌باسییه‌کان، موعتسه‌م بیللا ناوی (ئیسحاق) بووه و ناوی ئه‌لناسر سه‌لاحه‌دین (یوسف) بووه. نیزیکیترین نمونه له‌م باره‌وه ئه‌و هه‌موو نازناوه‌یه، که دو‌اپاشای ئیرانی چه‌رخ‌ی نوێ، حه‌مه ره‌زای په‌له‌وی بۆ خۆی دایتاشی بوو: (شاهنشاه = مه‌لیکی مه‌لیکه‌کان) و (ئوریامیهر) واته‌ خۆری ئارییه‌کان.

هه‌له‌ کوشندمکان

ئه‌ستیاگ مه‌مله‌که‌تیکی به‌هیز و پانوپۆری به‌ میرات بۆ به‌جیما، مه‌مله‌که‌تیکی دامه‌زراو و پته‌وی لێوپیژ له‌ خیر و به‌ره‌که‌تی زۆر و زه‌وه‌ند، که له‌ته‌ک ده‌وله‌تی بابلی دابه‌ش کردبوو. مه‌مله‌که‌تیکی له‌ رۆژه‌لاته‌وه و له‌ که‌نداوی فارس (عه‌ره‌ب) هه‌و شه‌ۆر ده‌بووه‌وه به‌ره‌و رۆژئاوا تا ده‌گه‌یشه‌ته ده‌ریای سه‌ی ناوه‌راست و ولاتی فارس و کوردستان و ئازربایجان و ئه‌رمه‌نستان و باکوری سووریای له‌خۆ گرتبوو، به‌ به‌راورد به‌ ده‌سه‌لاتدارانی ئیمپراتورییه‌ته‌ کۆنه‌کان ده‌بوویه‌ ئه‌م پادشایه‌ ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌ جاران فره‌ به‌هیزتر بکردایه‌ سامانه‌که‌ی به‌ کاری پرۆپوچ به‌فیرۆ نه‌دایه‌ و بیپاراستایه‌ تا له‌و رینگه‌یه‌وه مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی چاکتر پێشخستایه‌ و گه‌شه‌ی پین بدایه‌، به‌لام شته‌کان پێچه‌وانه‌ که‌وتنه‌وه و کار له‌کار تراز، که‌واسا با هه‌له‌کانی ئه‌ستیاگ

(۹۸) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۲۲ و هه‌روه‌ها ۴۳: Mehرداد لازادی: Thekards, P43

بنووسینه‌وه و ئه‌و دیارده زیانبه‌خش و خراپانه ده‌ستنیشان بکه‌ین، که دوومه‌ئاسا وه‌ک شیرپه‌نجه له جه‌سته‌ی کومه‌لگه‌ی میدیدا به‌ده‌رکه‌وتن و بوون به هۆی رووخانی مه‌مله‌که‌تی ماد:

یه‌که‌م: ژیاننامه‌ی ئه‌ستیگ پیمان ده‌لیت ئه‌و پادشایه‌کی به‌توانا و دووربین نه‌بووه و له دادپه‌روه‌ری و خۆنه‌ویستیدا نه‌یتوانیوه بیته‌ پینشه‌نگی که‌له‌که‌ی، پینچه‌وانه‌ی ناوه‌که‌ی (تیرهاویژ) ئه‌و پادشایه‌کی بیزار له سه‌رکردایه‌تی سوپا و جه‌نگ و هه‌رده‌م مه‌یلی به‌لای رابواردن و خۆشگوزه‌رانیدا چووه و له‌ناو چوار دیواری کۆشکی پادشایه‌تیدا شه‌وی داوه‌ته ده‌م پۆژه‌وه و به‌سه‌ر گه‌نجینه‌ی لیوانلیو له دراو و زیر، هۆشی له‌ده‌ست داوه و چاوی ئه‌قلی کویر بووه تارا‌ده‌یه‌ک دیورانته ناوی لیئاوه 'سته‌مکاره ژنانییه‌که‌ی ئه‌گباتانا'^(۹۹).

دوومه: ئه‌ستیگ بناخه‌یه‌کی ده‌ستووری هه‌له‌ته‌کانده، بناخه‌یه‌ک، که بۆ کومه‌لگه‌ی میدی یه‌کجار گرینگ بوو، ئه‌ویش ده‌رچوون له کۆده‌نگی و پێپه‌وه‌ی تاکه‌ه‌وی له به‌پێوه‌بردنی ده‌سه‌لاتداو سه‌پاندنی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ند به‌شێوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ به‌سه‌ر گشت جومه‌گه‌کانی ده‌وله‌تدا، له‌کاتی‌کدا باوه‌گه‌وره‌ی خانه‌واده‌ی میدیای فه‌رمانه‌ه‌وا، پاشا ده‌یاکو، شاره‌زاییه‌کی فره‌ باشی له سایکۆلۆجییه‌تی چیا هه‌بوو، ئه‌و سایکۆلۆجییه‌ته‌ی که په‌گورپیشه‌ی له ناخی که‌سیتی گه‌لی میدیدا داکو‌تابوو، بۆیه له به‌پێوه‌بردنی ولاتدا تاکه‌ه‌وی و پاو‌انخو‌ازی به‌لاوه‌نا و ده‌وله‌تیکی لامه‌رکه‌زی و فره‌یی دامه‌زراند به‌شێوه‌یه‌کی وا، که هه‌موو سه‌رکرده‌ی لقه‌ میدییه‌کان و سه‌رکرده‌ی گه‌لانی سه‌ر به مه‌مله‌که‌تی میدیا له په‌سم و جیبه‌جیکردنی سیاسه‌تی بالا به‌شداری کارایان ده‌کرد، هه‌ر ئه‌م سیاسه‌ته ژیرانه‌ی ده‌یاکو بوو ده‌وله‌تی به‌زیندوویی و به‌هیزو یه‌کگرتوو هیشته‌وه.

سه‌یته‌م: ئه‌و پایه‌ گرینگه ستراتیجییه‌ی که باوباپیرانی بایه‌خی زۆریان پین ده‌دا، پایه‌ی ئه‌و هاوپه‌یمانیتیه‌، که هاوسه‌نگی نیتوان هیزه هه‌ریمایه‌تییه سه‌ره‌کییه‌کانی راگرتبوو، ئه‌ستیگ هات و پوخاندی.

(۹۹) ول دیورانت: قصه الحضاره، ص ۲/۴۰.

ئەودەم، مەملەكەتى بابلىيەكان (كلدان) بەهيزترين ھاوپەيمانى مەملەكەتى ماد بوو. ئەگەر ھاوپەيمانىتى نيوان پاشاي مىدى كەيخوسرۆ و پاشاي كلداني نابوپۆلاسز نەبووايه، لەوانەيه روخاندنى ئيمپراتورييهتى ئاشوور بە دەستى كەيخوسرۆ قورس بکەوتايەتەوه. ئيتر ئەودەم گەلانى رۆژئاواى ئاسيا تا ماوہيهكى ناديار لەژير زەبرزەنگ و سەرکوتکردنى ئاشوورييه دپندەکاندا بيان نالاندایه، گەرەترين هەلەى ئەستياگ بەرپاکردنى ململانى دژ بە مەملەكەتى كلدان بوو. پاشاي مىدى بەوہشەوہ نەوہستا هەلى کوتايە سەرى و لە ھاوپەيمانىكى خزم و خوشەويستەوہ بۆ دوشمىنىكى تۆلەسین و سەنگەرليگرتوى گۆرى، تا لە رۆژانى دواييدا وای لى هات چاوەروانى هەلىكى لەباربوو تا زەبرى كوشندەى لى بوەشینی و تۆلەى خۆى لى بکاتەوه. ئەمە و بە هەلسوکهوتە گیلانەكەى دەسلاتدارانى ئەرمەنستانى دۆست و دەراوسینی مەملەكەتى مادى ئالۆز کرد.

چوارەم: پەندىكى كۆن هەيه دەليت: "خەلكى لەسەر ئاينى پاشاكانيان" (۱۰۰)، گەرە پياوانى میديا هەمان پەنديان پيرەوکرد، ئەوان پشتيان لە كوشان کردو لە خوش رابواردن و بەزمگيران و شەونشین و خوشگوزەرانى و لوتبەرزیدا ريك لاسايى پاشا ئەستياگان دەکردهوه. ئەم هەموو بەرەلایى و تەخشان و پەخشانکردنە لە سەرۆت و سامان و گەنجينهى پر و دەولەمەندى كۆمەلگەى مىدى خەرچ دەکرا.

ويل ديورانى باس لە لایەنىكى ئەم خوشگوزەرانىيە دەكات و يەژيت: "دەرۆخانى میدیيهكان لە رينيسانسەكەيان تيزو گورجتر بوو، ئستياجيس، نيشتەجتى سياخسارى باوكى ئەو شتەى سەلماند، كە ميژوو بەر لەو سەلماندوويەتى، كە پاشايەتى سەركيشييهكە ئەنجامەكەى باش ناکەوتەوه و ژيرى زيادو شيتى لە ميراتگرى مولك و مالەوه فرە نيزيك دەبنەوه، بەوپەرى دلنايى و ئاسوودەييهوه دەستى گرت بەسەر ميراتهكەداو چيژى لى دەبينى، ئيتر نەتەوہش لاسايى پاشاي خويان کردەوه.

(۱۰۰) پەندىكى كوردى دەليت: "گەرە ئاو دەرشينيت و گچكە پنى تى وەرەدات" (وەرگير)

په وشتی پهق و توندیان دقړاند، شیوهی ژيانه زبر و سهرسهخته که شیان، چونکه سامانه که یان زور به په له به پیره وه هات و خاوه نه که یشی نه یزانی چاکی به کار بهینیت، چینه بالاکان بوون به کویلهی ژيانی شیوه تازه و خوشگوزهرانییه که، پیاوه کان شهروالی چنراو و پرازووه یان له بهر ده کردو ژنه کانیش به بویه و نالتوون خویان جوان ده کرد و دهرازنده وه، ته نانه ت سسپ و ماینه کانیان به زیر دهرازنده وه، له کاتیکدا شوانه ساده و دلسافه کان، فره دلخوش ده بوون کاتی سواری گالیسکه ی نایاب و نوی و گوره و به نرخ ده بن و له م داوه ته وه بقو ده داوه ت ده چون^(۱۰۱).

پینجه م: به فیرودان و خوش رابوراردن هویه کی گرینگی دهرکه وتنی ناکوکی ناوخو بوو له لووتکه ی (هه رهم) ی دهسه لاتدا، له که شوه وایه کی تاوادا تووی خو پهرستی ده تروکیت و خو پهرستی نه شونما ده کات و هه لپه ی پاره په یداکردن زیاد ده کات و پله و پایه بقو مه رامی که سیتی به کار ده هینریت و شوینی شیاو به که سی ناشیاو ده سپیردریت.

شه شه م: له که شوه وای دهسه لاتخوازی پاونکاراندا، خزم خزمینه و ناسیاری پهره ده سینیت و دادپه روه ری پاشه کشه ده کات و جیاوازی چینایه تی له ناو کومه لگه دا قول ده بیته وه و سته م زیاد ده کات، له بری به کپیزی و پروبه پروبوونه وه ی پروداوه نه خوازراوه کانی ناوه خو و دهره وه، گه له به سر دوو گرووپدا دابه ش ده بیت، گرووپکی خو سه پین، که دهسه لات و سامان بقو خو قورخ ده کات و بقو پاراستنی دهسکه وته تایبه ته کانی توندوتیزی به کار ده هینیت. گرووی دووه میش بقو بزگار بوون له جه ورو سته م به هه موو شیوه یه ک کار ده کات.

هه وته م: هه ر که سینک توانی دژ به نیزیکه کانی خو ی سته م بنوینی، نه وا گومانی تیادا نییه نه وه که سه به رانه ر که سه دووره کان له سته مکردندا سه ره پوترو بویرتر ده بیت. من وای بقو ده چم، که پوژیک نه ستیاگ بووبیت به سته مکار، خه می گوره ی نه م پاشایه چرکرنه وه ی دهسه لات بووه له ناو هه ردوو ده ستیدا، تا له دوا پیدا خه لکه که سه ری بقو شوپر بکن و ملکه چی

(۱۰۱) هه مان سه رچاوه ی پیتشو، ل ۴۰۱/۲-۴۰۲، سیاخسار، هه مان کیخسرویه.

هموو فرمانه‌کانی ببن. ئیتر ئاساییه ستم سهر بکات و لنی برژیت، به‌رنه‌نجام دهستی گه‌لیکی ببن بکات، که تا دوینن ملکه‌چی مه‌مله‌که‌تی میدیا بوو، دیاره ئه‌وده‌م فارس به‌هینزترین گه‌ل بووه له ناوچه‌که‌دا.

لینکدانه‌وه‌ی ئه‌فسانه‌یی

هیرۆدوت به‌شیوه‌یه‌ک باس له روخانی مه‌مله‌که‌تی ماد ده‌کات، که به‌ئاشکرا لینکدانه‌وه‌یه‌کی ئه‌فسانه‌یی بالی به‌سهر رووداوه‌کاندا کیشاوه، ئه‌مه‌ش کورته‌ی گنرانه‌وه‌که‌یه‌تی: ئه‌ستیگ دوا‌ی که‌یخوسرو‌ی باوکی له‌سهر ته‌ختی پاشایه‌تی دانیشت. شه‌ویک له شه‌وه‌کان خه‌ونیک‌ی سه‌یری بینی، که تاییه‌ت بوو به ماندانای^(۱۰۲) کچی. موغه‌کان(مجوس) خه‌ونه‌که‌یان بۆ لینکدایه‌وه، گوايه کچه‌که‌ی شوو ده‌کات، مندالیک‌ی ده‌بیت و ته‌ختی پاشایه‌تی لنی زه‌وت ده‌کات، جا چونکه ئه‌ستیگ سووسه‌ی خرابی له گه‌وره‌ پیاوانی رکا‌به‌ری ده‌کرد، ئه‌و پیاوانه‌ی له ره‌سه‌نایه‌تی و ماقوولیدا هیچیان له‌و که‌متر نه‌بوو، بۆیه بریاری دا کچه‌که‌ی نه‌داته هیچ یه‌ک له پیاوه‌ نه‌جیبزاده میدییه‌کان، چو کچه‌که‌ی دا به‌قه‌مبیز (که‌مبیز - کمبوجیا)ی ده‌سه‌لاتداری فارس.

وا ده‌رده‌که‌ویت ئه‌م ده‌سه‌لاتداره‌ فارسه‌ پیاویکی لینه‌شاوه و لنی هاتوو بوو بیت، بۆیه ئه‌ستیگ هاوسه‌رگیریه‌که‌ی به‌لاوه‌ په‌سه‌ند بووه. ده‌شیت ئه‌م خزمایه‌تیکردنه‌ی ئه‌ستیگ بۆ راکیشانی که‌مبیز بوو بیت بۆ به‌ره‌که‌ی خوی تا هاوسه‌نگیه‌ک دژ به گه‌وره‌پیاوانی میدی به‌ده‌ست به‌ینیت. ئه‌و گه‌وره‌ پیاوانه‌ی بۆ گه‌شتن به‌ ترۆپکی ده‌سه‌لات، به‌سه‌ختی مملانییان ده‌کرد. ماندانا له‌ مێرده‌ فارسه‌که‌ی کورپکی بوو ناوی کورشی دووه‌می⁽¹⁰³⁾ کورشی لنی نرا.

(۱۰۲) ماندانا: (به‌خششی ماند) ده‌گه‌یه‌نیت، به‌و پنییه، که (ماند - مه‌ند) ناویکی پیروژه و ده‌شیت ناوی خوداوه‌ندیک بوو بیت، ئه‌مه‌ش له کولتوری کوردی کوندا تائیس‌تا بوونی هه‌یه‌و له کولتوری ئاینی ئیزدیدا ماوه‌ته‌وه.

(۱۰۳) کورش، قورش، سیروس Cyrius و به‌که‌یخوسرو‌ی گه‌وره‌ش ناسراوه.

لەم سەرۆبەندەدا ئەستیایگ خەونیککی دیکە ی بینی و موغەکان هەمان خەوپرژینی پیتشوویان بۆ کرد و دووپاتیان کردەوه، کە نەوه فارسەکە ی تیککی دەشکینیت و دەست بەسەر دەسەلاتدا دەگریت، بۆیە ئەستیایگ بڕیاری لەناوبردنی کۆرشی ساوای دا، بەدوای کچەکەیدا نارد و لە شاری (ئەنسشان) ی پایتەختی هەریمی فارسەوه لەتەک مندالەکەیدا هیتایانەوه ئەگباتانا، پاشان سەرکردهی میدی و هاوڕینی نیزیکی، (هارپاجوس) هارپاگ ی ¹⁰⁴ Harpage بانگ کرد و نهنییهکە ی لەلا درکاند.

ئینجا کوشتنی مندالەکە ی پێ سپارد و لە ئەگەری جینەجی نەکردنی ئەم فەرمانەیدا هەرەشە ی سزای قورسی لی کرد، بەلام چونکە مندالەکە لەرێگە ی دایکییهوه سەر بە بنەچە ی پاشا بوو، هارپاگ نەبویرا بە دەستی خۆی بیکوژیت، بۆیە داوای لە مترادات (بەخششی مترای خوداوند) -شوانەکە ی خۆی- کرد، مندالەکە بباتە چیاو لە شوینیککی ترسناکدا دای بنیت تا شیرەکان لەتەتی دەکن، دوایی قلم و قازەکە ی (پاشماوہکە ی) بۆ بهینیتەوه، بەلام شوخی و جوانی مندالەکە ژنی شوانەکە ی سەرسام کرد، رێک لەو کاتەدا شوانە مندالیکی نەخۆشی دەمری، ژنە داوا لە میزدهکە ی دەکات لەبری شازادە مندالە مردووهکە ی خۆی بباتە چیاو تەرمەکە ی دەرخواردی ئازەلی درپندە بدات و دوایی پاشماوہکە ی وەک پاشماوہی کۆرش رادەستی هارپاگ بکاتەوه، بەم شیوہیە کۆرش جینی مندالە مردووهکە یان دەگریتەوه. هارپاگ، هەلخەلتینراو بڕوای بە مەرگی کۆرش هیناو هەوالەکە ی گەیانده ئەستیایگ. ئەوجا ئەستیایگ هەناسە یەکی ئۆخە ی هەلمژی و ئەو خەم و خەفەتی کە ماندووی کردبوو لە کۆل بووہوه.

لە گوندەکەیداو لە قوناخی لاویتیدا، کۆرش کە لەگەل هاوڕی گەنجەکانیدا گەمە ی دەکرد وەک شازادە یەک هەلسوکەوتی دەکرد و پۆلی پاشای دەبینی، هەر کۆری پیاوماقوولیک سەرپیچی بکردایەو فەرمانەکانی جینەجی نەکردایە سزای دەدا. پیاوماقوولانی دێ لەم رەفتارە ی کۆری شوانە بیزار بوون و

(۱۰۴) لەوانە یە ناوی راستی ئارپاک Ar pak واتە (ئاگری پاک) یان (ئاگرە پیروزەکە) بووبیت، بەلام پیتی (س) ی کوتایی ناوہکە میژووناسە یۆنانییهکان پیوہیان لکاندین.

شکاتیان برده لای ئەستیگ. ئەستیگ فەرمانی دا میترا دات - ی شوان و کورەکە ی بۆ بهیننە کۆشک. شوانە لەگەڵ کورەکە دا لە کۆشک نامادە بوو. پاشا روانییە مندالەکە و وینە ی کۆرشی لە پوو خساریدا بینی. شوانە ی هەلپنچاو هەرەشە ی ئەشکەنجەدانی لی کرد، شوانە ددانی بە راستییەکە دا نا. پاشا مندالەکە ی لە کۆشکدا گلدایە وەو جارێکی دی راویژی بە گەرە موغەکان کرد، موغەکان بینیان مەترسییەکە بە سەلامەتی تێپەریوە. چون کورەکە لە گەمەکانیدا پۆلی پاشای بینیوە. هەر ئەمەش بوو، کە خەونەکە هیمای بۆ کردوو، بۆیە هیچ بیانوویەکی نییە بۆ کوشتی.

ئەستیگ برۆای بە لیکدانە وە ی موغەکان کرد و کۆرشی گلدایە وە، بەلام بریاری دا تۆلە لە هارپاک بکاتە وە، چونکە فەرمانی بەجی نەگە یاندوو، تۆلەکەشی بەم شیوەیە بوو: داوای لە هارپاک کرد کورە هەرزەکارەکە ی خۆی بهیننە کۆشک تا ببیتە هاوڕینی کۆرشی، کە هارپاک کورەکە ی هیتایە کۆشک پاشا فەرمانی دا بە نهینی کورەکە بکوژن. پاشان میواندارییەکی گەرە ی سازکردو داوەتی هارپاکی کرد. لەو داوەتە دا هارپاک تا پینی کرا لە گوشتی برژاوو کولای نۆش کرد، کە تیری خوارد پادشا پینی گوت: ئەو ی خواردت گوشتی کورەکە ت بوو، ئەم پەفتارەشی، سزای سەرپنچیی و جیتیە جی نەکردنی فەرمانی پاشا بوو. هارپاک سەری پەزامەندی بۆ پاشا لەقاند، هاوژەمان لە پاشا دوور نەکە و تەو و بەردەوام چاوی بە دووی نهینییەکاندا دەگنێ، ئیتر لەو پۆژەو بەریاری دا کار بۆ خستنی ئەستیگ بکات و لە تۆلە ی ئەم ستمە دا لەناوی ببات.

بئ ناگایی و پیلان

له کاتیکدا پاشای میدی له لایه که وه به رابواردن و خوشگوزهرانییه وه سرقال بوو، له لایه کی دیکه یشه وه سته م و سیاسه ته هه له شه کانی پیره و ده کرد، له ولایشه وه له سایه ی دهسه لاتی که میبیزدا ولاتی فارس پیشکه وتن و گه شه ی گه وره ی به خووه ده بیینی. دوا ی که میبیزی باوک، کورش دهسه لاتی که وته دهست، ئەشیت ئەم پیاوه به نهینی پلانی بۆ سه ربه خوویی ولاته که ی داپشتبیت. دووریش نییه هارپاک ئەم مه یله ی له کورشدای خویندبیته وه، بویه بریاری دا هاوپه یمانی له گه لدا ببه ستیت، تا توله له ئەستیگ بکاته وه. فهرموون با بزانی هیرۆدوت له م باره وه چ ده لیت: "قورش لای پینگه یشت، له نیو قاره مانه کانی فارسدا ناوبانگی ده رکرد و خه لکی خوشیان ده ویست، هارپاجوسی تینووی توله، پتوه ندیی پتوه کرد و له رینگه ی نامه و دیاری نارنده وه لئی نئزیک بووه وه، ئەو ده بزانی به بئ یارمه تی لایه نئیکی دی ناتوانی سزای پاشا بدات، کاتی بیینی قورش له خه م رسکاوه، بۆ به دهسته ی تانی پشتگیری تیکوشاو کوتی: ئەمیش وه ک ئەو تووشی کومه لئ به لای مه ینه تی بووه، بۆ به ئەنجامه یانندی پلانی پوو خاندنی ئەستیگ پتوه ندیی به گه وره پیاوانی میدییه وه کردو پشتگیریانی مسوگه ر کرد. ئیتر رینگه خوشه بۆ له کارخستنی ئەستیگی زۆردارو له پئ لاده رو له جیاتی ئەو قورش له سه ر ته ختی پاشایه تی مه مله که تی میدیا دابنیشیت.

ئەو پلانه که ی ناماده یه و حه زیه تی قورشی لئ ناگه دار بکاته وه، به لام به هوی دووری رینگه بۆ گه یشتن به ولاتی فارس و پاسه وانی زۆرو توندکردنی بازگه ی سه ر رینگه و پانه کانی ده ره وه ی شار، که ئەستیگ قوتی کردوونه ته وه، ئەم له مه پرا نه هه موو، په یوه ندیکردنی به قورشه وه قورس و مه ترسیدار کردووه، له

کاتی تاوتویکردنی ئەم بارووخەدا بیرو هۆشی کەوتەکارو فیلێک زایە
 میتشکییەو، بۆیە گەیشتە ئەو باوەرەیی که له ڕینگەیی ئەو فیلەو دەکریت قورش
 له پلانی ئەو ئاگەدار بکاتەو. فیلەکی بەم شیوەیە بوو: کەرویشکیکی کۆیی هینا
 و سکی هەلدەری، بێ ئەو هێ تووکهکی لێ بکاتەو، ئەو قاقەزەیی که پلانی ئەو
 تیادا نووسیویو ئاخییە ناو سکییەو و جوان دوورییەو، خزمەتکاریکی
 باوەرپێکراوی بانگ کرد و کەرویشکە که و توپێکی ڕاوی دایە دەستی، توپ و
 کەرویشک و ڕاوچی، ئیتر کێ گومانی لێ دەکات و ڕای دەگرێ؟ کەس.
 ڕاوچی بە ئاراستەیی ولاتی فارسدا کەوتە ڕێ، واش ڕینمایی کراو، که
 دەبیت کەرویشکە که بگەینتە دەستی قورش خۆی و بە دەستی خۆی و
 تەنیا بە ئامادەبوونی خزمەتکارە که، زگی کەرویشک بکاتەو.
 کارە که بە دلی هارپاجوس چوو پێشەو. قورش زگی کەرویشکی
 کردەو و نامەکی دەرھینا و ئەمەیی خوارەو هێ خویندەو:

هۆی کۆپی قەمبیز، خواوەند چاوەدێری کردیت و خۆشی ویستی، ئەو
 نەبوایە تو نەدەگەیشتیت ئەم ناز و نیعمەتەیی ئیستەت، ئیتر کاتی ئەو
 هاتوو قەرزەکی ئەستیایک بیژیریت، ئەگینا ئەو دەیکوشتیت، ئەو هێ ئەو
 حەزی لێ بوو بۆی بچواوەتە سەر ئیستەت تو مردبووی، کەواسا تو لەم
 سەرکەوتنەدا قەرزاری خواوەندو منیت، بیگومان تو دەزانیت ئەستیایک چ
 پلانیکی دژ بە تو دەرشتبوو، ئەی پاداشتی من چ دەبوو کاتی لەبری کوشنت
 ڕادەستی شوانە کهم کردیت، ئەو هێ من پێندەلیم تو بەجینی بگەینەو
 مەملەکتی ئەستیاییس هەمووی بۆ تو دەبیت. فارسەکان ئامادەیی شۆرش
 بکە و بگەوێ بۆ ڕووبەر و بوونەو هێ میدییەکان، زیانت بێ ناگات ئەگەر
 من یان هەر کام لە فەرماندەکان سەرکردایەتی ئەو سوپایە بکات، کە پاشا بۆ
 ڕووبەر و بوونەو هت دەینیریت، چونکە نەجیبزادە میدییەکان یە کهم کەس
 دەبن پشت لەو بکن، بە هەر جۆرێ بێ پێوەندیی پێوە دەکن و هاو بەشت
 دەبن لە کوششدا بۆ ڕووخاندنی و لە کۆتاییدا سەرکەوتن بۆ تو یە. ئیمە

همومان نامادهی کارکردنن، به پنی ناموژگارییه کانم هلسوکوت بکه و له کاردابه و دهسپیشخه ره^(۱۰۵).

هیرودوت دريژه به قسه کانی ديدات و دهلیت: "ئو نامهیه کاری خوی کردو بیروبوچوونی زور به میشکی قورشدا هات، بۆ دوزینه وهی سرکه وتوتورین و ئاسانترین ریگه دهگه پرا، تا فارسه کانی پهن پازی باکات و دژ به دهسهلاتی میدییه کان راپه پهن. دهیان بیروکهی به میشکا هات و سرکه وتوتورین بیروکه بۆ جینه جیکردنی پلانه کهی ئه مهیه، که دهیگترمه وه: له سهر لووله قاقه زیک شیوه فرمانیکی گوايه فرمانی ئهستیایگه و وهکو سرکردهی سوهای فارس دهستنیشانی کردوه، نووسییه وه و نامادهی کرد. پاشان له رۆژیکی دیاریکراودا گشت سرکرده فارسه کانی بانگیشت کرد و فرمانه دهس هلهسته کهی خوی بۆ خویندنه وه و سهریاریش وتی: ئیسته ئه وه تا ئه مه فرمانه کهیه، بۆیه دهین هه ریهک له ئیوه سبهی به داسیکه وه نامادهییت^(۱۰۶).

هیرودوت پروونتر دهویتی و یهژیت: "ئه ته وهی فارس کومه له خیلینکن، ئه وانهی له دهوری قورش کوبونه وه و به هه لگیرساندنی شوپش پازی بوون، هۆزی باسارجادای و مارفیان و ماسبیان بوون، له نیو ئه م هۆزانه دا هۆزی باسارجاداییه کان به نه جیبزاده ناسراون، نهک هه ر ئه وه نده، بگره یه ژن پاشا ئه خمینییه کان هموو سهر به وانن و تیره یه کن له باسارجاداییه کان. هۆزه فارسه کانی تری وهک (بافتیالیان، دیروسیایان و جیرمانیان) هکان، ئه م هۆزانه هه ر هموویان له سهر خاکی خویان دهژین، به لام هۆزه کانی دیکه؛ (دان، ماردیا، درۆبیکان، ساجراتیان)، ئه مانه خیلی ره شمالتشینی کوچهرین^(۱۰۷).

(۱۰۵) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ل ۹۱-۹۱.

(۱۰۶) سهرچاوهی پینشو، ل ۹۱.

(۱۰۷) دیاکونوف، ساگارتیان - Sagartian له نیو ئه و خیلانه دا دهژمیریت، که به سهر خاک و زهوی ماده کانه وه دهژیان، دهسلیت، که سهرچاوه کونه کان دانشتوانی زیگیرتو و ساگارت سهر به یهک ره گه زن و ناوی زیگیرتو له زهمانی کوندا به بهشی باکوری رۆژه لاتی ریزهوی پرووباری قزل ئوزون (پرووباری سپی) له باکوری میدیا دهگوترا (دیاکونوف: میدیا، ل ۹۲، ۲۱۴)، به لام هه رشاک

هۆزهكان فرمانیان به‌جی گه‌یاند و له شوینی نه‌ستیشان‌کراو پیاوه داسبه‌ده‌سته‌كان گلیزبوونه‌وه و گوئیان بۆ ئەم فرمانه‌ی قورش شل کرد: ئەم زه‌وییه‌ نه‌رکاوویه، که پانتاییه‌که‌ی سه‌ هه‌زار و شه‌ش سه‌د یاخو چوار هه‌زار یارمه‌یه‌ نه‌ی بنه‌ورنه‌وه (نه‌وه‌ بکه‌ن) و نه‌رک و داله‌که‌ی که بکه‌نه‌وه، که پیاوه‌كان له‌ دروینه‌ی نه‌رک و داله‌که‌ بوونه‌وه، قورش فرمانی دانی و داوای له‌ی کرد، سه‌به‌ی له‌هه‌مان شویندا ئاماده‌ بن، به‌لام ئەم جاره‌ خۆیان شش‌تیت بۆ سه‌به‌ی قورش هه‌رچی مه‌رو بزن و گاکه‌لی باوکی شک نه‌برد سه‌ری به‌رین و سوپای فارسی هه‌موو داوه‌تی سه‌ر خوانی رازاوه‌ به‌خواردنی به‌تام و له‌زه‌ت و خواردنه‌وه کرد.

پۆژی دوا‌ی میوانه‌كانی هه‌ر هه‌موو که‌زده‌وه و له‌سه‌ر په‌وش و په‌لاشی ئەو ده‌شته‌ بۆ سه‌ر خوانی رازاوه‌ی فه‌رمووی له‌ی کرد، ئەو پۆژه، که له‌ خواردن و خواردنه‌وه‌ی پاشایانه‌ له‌ی بوونه‌وه، قورش لای کرده‌وه پێی وتن: له‌م دوو کاره‌ی دوینێ و ئەمه‌رۆ کامیانتان له‌لا خۆش و به‌دل بوو؟ کاری په‌روکینه‌ری دوینێ یان که‌یف و سه‌فا و چیژی ئەمه‌رۆ؟ هه‌موو به‌یه‌ک ده‌نگ و هه‌لامیان دایه‌وه‌و گوئیان عه‌زاب و مه‌شه‌قه‌تی دوینێ و چیژی و تامی

سافراستیان له‌سه‌ر زاری میژوونووسه‌ گرێکێه‌کانه‌وه‌ ده‌لێت: له‌وانه‌یه‌ خێلی (شکاکی) کورد نه‌وه‌ی ساکارتیان بن. دیسان له‌سه‌ر زاری هه‌مان ئەو میژوونووسانه‌وه، ده‌لێت: تاکه‌کانی خێلی ساکارتیان به‌ زمانی فارسی قسه‌یان ده‌کرد، به‌لام جلوه‌ریگیان له‌نیوان جلوه‌ریگی فارس و به‌ختی Pactyican دا بوو. (ارشاکی سافراستیان: الکرد وکردستان، ص ۴۰). (باسیلی نیکیتین) له‌مه‌ر ساگارت، نووسیه‌تی: سالی (۱۸۲۸) هیرز فیله‌ی هاوریم، له‌ ئوکسفورد پێی گوتم: ئەکریت ئەمانه‌ به‌ پێشینیانی کورد بزمیردین. ئەو به‌روای وابوو، که ناوی شاری (سه‌عه‌دی) سه‌ر په‌وباری دیچه، له‌ ناوی ئەوانه‌وه‌ وه‌رگیراییت. (ئه‌سکارتا) یان (ساگارته‌کان)، سه‌هه‌تا له‌ شاری (سیستان) (= سه‌حستان له‌ باکووری پۆژه‌ه‌لاتی ئێران، به‌پێی سه‌رچاوه‌ عاره‌بیه‌کان) له‌ سه‌رده‌می ئاشوورییه‌کاندا له‌ ولاتی میدیادا به‌ ناوی (زیکیر) یا (زاگرتی) هاتوه‌. (ستریک، المجد الرابع عشر، ص ۱۴۶). له‌ سه‌رده‌می فرمانه‌روایی دارویش پایته‌خته‌که‌یان ده‌که‌وته‌ ده‌شتایی نه‌ریلاوه، ئەوده‌م دارویش تشیتر ئەنتاکه‌می پاشایانی له‌ قه‌ناره‌ دا، وینه‌ هه‌لکولراوه‌کانی سه‌ر به‌ردی بیستوون، وینای نمونه‌یه‌کی کوردیه‌ (کنک، له‌ نه‌قشی بیستوون، به‌ زمانی ئینگلیزی)، باسیلی نیکیتین: الکرد (دراسه‌ سوسیولوجیه‌ و تاریخیه‌)، په‌راویز، ۱۳، ۵۴ل - ۵۵.

وا دیاره‌ لیکچوونیکێ ده‌نگی و واتایی ئاشکرا له‌نیوان (ساگارت) و (زاغارت) و وشه‌ی کوردی سه‌رده‌مه‌ (زوغورت/ زوگورت) دا، بوونی هه‌یه‌و له‌ زمانی ره‌شوکی سوریدا به‌ریلاوه‌ واتای بویر، نه‌به‌رد، به‌غیره‌ت، که هه‌ج زه‌وی و زاری نییه‌و به‌ده‌ست و بازووی خۆی بزویی په‌یدا ده‌کات.

خواردن و خواردنهوهی بهلهزهتی ئەمرۆ (کوجا مەرحەبا)؟ ھەر بەراورد
ناکری!

قورش چاوه‌پوانی وەلامیکی ئاوامی بوو، ئیتر ھەلی قۆزتەوہ و لە
وتاریکدا مەبەستی خۆی بۆ ڕوونکردنەوہ و وتی: کورگەلی فارس، گویم بۆ
شل بکن و ڕینماییه‌کەم ببیستن و ئازادیی خۆتان دەستەبەر بکن. من ئەو
پیاوہم، چارەنووس ھەلیبژاردووم تا ڕزگارتان بکەم، دلنایام ئێوہ لە جەنگدا
ھاوتای میدییەکانن، ھەرچۆن لە بوارەکانی تریشدا ھیچتان لەوان کەمتر نییە،
راستیەیکە دەلێم دوودل مەبن و ڕاپەڕن و گەردنتان لە کۆت و بەندی
ئەستیاچیس ئازادکەن، ھەر ئیستە" (١٠٨).

ھیرۆدۆت درێژەیی پێ دەدات و دەلێت: "قەسەکانی قورش لە گۆیی
ئامادەبوواندا دەنگی دایەوہ، چونکە فارس ڕقیان لە ژێردەستی میدییەکان
دەبووہوہ، ئەوہتا ئیستە سەرکردەییەکیان لێ پەیدا بووہ بەرەو ڕزگاری
ئاراستەیان دەکات، ئیتر جگە لە وتنی، (بەلێ قوربان فرمانتە) ھیچی دیکەیان
بۆ نەماوہتەوہ" (١٠٩).

سالی (٥٥٣ پ.ز) کورش بانگی شۆڕشی دا بە گۆیی فارس (پارس) ھەکاندا.
کۆرش بارودۆخە ھەریمایەتیەیکە ئێو دەمی قۆستەوہ، ھاو پەیمانیتیەیکە
پتەوی لەگەڵ پادشای کلدانی (نابونید)، دژی میدییەکان بەست، بەر لەم
گۆرانکاریانە، ئەوہ ئەستییاگ بوو پەلاماری بابلی دابوو لە ھاو پەیمانەوہ
کردبووی بە دوژمن، بەلگەش بۆ سەلماندنی ئەم راستییە ئەوہیە، کە لەو
کاتە ئەستییاگ و میدییەکان ڕوویان لە (پسار) کرد و لە جەنگیکی فرە
سەختدا و لە سالی (٥٥٣ پ.ز) ھەردوو سوپای میدی و فارس چنگاوشی
یەکدی بوون، نابونیدی پاشای بابل بە ھینزیکەوہ ڕووی لە شاری حەران
کرد، ئەو شارەیی کە ئەستییاگ لە بن دەستی کلدانییەکان دەری کرد و لکاندی
بە مەملەکەتەیکە خۆیەوہ، نابونیدی بابلی دەستی بەسەردا گرت (١١٠).

(١٠٨) ھیرۆدۆت: تاریخ ھیرۆدۆت، ص ٩٢.

(١٠٩) ھەمان سەرچاوەی پینشوو: میدیا، ص ٩٣.

(١١٠) دیاکونوف: میدیا، ص ٣٩٤.

لهه مانکاتدا کورشی دووهه م، هاوړېنی دیگرانی به که م و کورې به روانت، حاکی ئه رمنستانی بن دهسه لاتی میدی بوو، ئه وکاته ی کورش شوړشی دژ به میدیه کان هه لگیرساند، هاوپه یمانیه کی پته وی له گه ل به روانتدا به ستبوو، به م شیوه یه له ئاستی هه ریمایه تیدا دهستی نابوو به بینی ئه ستیاگ و به وه شه وه رانه وه ستا تا هاوپه یمانیه کی ژیرا و ژیری له گه ل ناودارترین سه رکرده ی میدیه کان له ئه گباتانا گریځ دا، به تاییه تی له گه ل هارپاگی فرمانده ی گشتی سوپای میدیا، دیاکوئوف به ژیت: "هارپاگی نه جییزاده و سه رکرده ی گشتی سوپای مید و بریکی دیکه له سه رکرده کانی سوپا، پالیان به کورشه وه دا و چوونه ریزی سوپا که یه وه"^(۱۱۱).

هارپاک، به نه ننی سه رکرده میدیه کانی دژ به ئه ستیاگ هاندا و که سایه تی شیواند. به پینی گیرانه وه که ی هیرودوت، هارپاک بری له موغه کانی بو ناو گروپه پیلانگیره که ی دژ به ئه ستیاگ راکیتشا و ژیرا و ژیر پیوه ندی کرد به کورشه وه و پینی راگه یاند، که دوخه که له باره بو خوړزگار کردن له ئه ستیاگ.

رووخانی مه لکه تی ماد

ئه ستیاگ هه والی شوړشه که ی کورشی پینگه یشت. نامه یه کی هه ربه شه نامیزی بو نووسی و تیندا چاوی لی سوور کرده وه، له هه مان کاتدا بو تیکشکانندی شوړشه که ناماده باشی کرد، له م باره یه وه هیرودوت ده لیت: 'به په له هه وال دوا ی هه وال که یشته ئه ستیاگیس. به دوا ی کورشدنا ناردی و به نیردراوه که یدا هه ربه شه ی لی کردو به لیتی دا، که له کاتی پیوستدا ده گاته سه ری، جگه له کورکرنه وه ی میدیه کان هه چی تری له پیندا نه ما بوو، خه لکی گلیر کرده وه و له شکری ناماده کرد، به لام ژیری خیانه تی لی کرد، ئه و له بییری چوو بوو چ ستمیکی له بییرنه کراو و کوشنده ی دهره ق به هارپاجوس کردبوو، بویه هارپاجوسی به سه رکرده ی گشتی هیزه کان ده ستیشان کرد. هه ر ئه م ره فتاره ناله باره ی بوو وای کرد، که مترین ژماره ی سه ربازه کانی سوپا به شداری

(۱۱۱) هه مان سه رچاوه ی پینشو، ص ۳۹۲.

پلانه که نه بن و سهرسهختانه بجهنگن، که چی له گهرمی جهنگا زۆرینه ی زۆری جهنگاوه ره میدییهکانیان به دهم لاشه پرهوه له گره پانه که کشانه وه و ئیتر یاخه هلتن یان پالیان دا به سوپای فارسه وه.^(۱۱۲)

سهره رای شکسته سهربازییه که ی، نهستیگ نهک هر نه په شوکا، بگره بریاری بهرگریکردنی داو پینی به کۆرش نه دا به ئاسانی سهرکه وی، هیرۆدۆت ده لیت: "هه والی تیکشکانه شهرمهینه ره که ی سوپای میدی وری نهستیجیسی نه پروو خاند، سویندی خوارد نه هیلیت قۆرش به هاسانی سهرکه ویت له شه پره که دا، دهستی دایه ره شبگیری و چهکی به سهر که ووه و که که دا دابهش کرد، هاوزه مان به نێزه (نووکه پرم) ئه و مووغانه ی کوشت، که داوه و نیان بق لیکدایه وه، ئه و لیکدانه وه، که ئازادکردنی قۆرش به دوو دا هات، له شه رگه که دا سهربازه کانی هه موو کوژران ، له کوتاییدا نهستیجیسی که مار قودراو خۆی به دهسته وه دا"^(۱۱۳).

دوای ئه و زۆرانبازییه سهخت و قورسه ی دژ به کۆرش، که سهرسهختانه بهرگری له تهختی پاشایهتی و گه له که ی کرد، له هه لویسته کانی دا پوون ده بیته وه، که نهستیگ درکی به راستییه کی تال کردوه، له وه هه لویستانه ی دا زرنکی ئه و بق خویندنه وه ی ئاینده هه ست پین ده کری، به لام دوای چی؟ دوای ئه وه ی کار له کار ترازابوو، هیرۆدۆت به ژیت: "نهستیجیسی دیل کرا، هارپاجوس هاته لای و به نیازی پيسواکردنی دهنگی لئ هه لبری، زیافه ته که ی ئه و شه وه ی بیر هیتایه وه، که گوشتی کوره هه رزه کاره که ی خۆی ده رخوارد داو لینی پرسی، ئه وی پاشای چه ند سات بهرله ئیسته ، دیلی و که ساسی ئه م ساته وهخته ی خۆی چه ن لیک ده داته وه؟

نهستیجیسی چاوی تن بپی و به پرسیاریک وه لامی پرسیاره که ی دایه وه، که ئایا هارپاجوس له م کرداره ی قۆرشدا هاوبه شه؟ وه لام به ئه ری بوو، به دلناییه وه ئه و بوو نامه ی بق قۆرش نارو هانی دا تا شوێرش به سهر دا بکات. له ویدا نهستیجیسی گووتی: که واسا له ناو مرقفه کاندئا تر ناره سه تترین که سی،

(۱۱۲) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۹۲.

(۱۱۳) همان سه رچاوه ی پینشو.

بگره گمژه‌ترین پیاویت، خۆ ئەگەر راستییت ئەم کاره تۆ پڤکت خستوو، بۆ تۆ رهواتر بوو ببیت به پاشا، کهچی دهسه‌لاته‌کات به کهسیکی تۆ به‌خشی، ئەم کاره‌شت به ئاشکرا نانه‌جییتی تۆی سه‌لماند، چونکه به هۆی ئەو ئیواره داوه‌توه، کۆتوبه‌ندی کۆیلایه‌تیت کرده گەردنی میدییه‌کان، ئەگەر هەر مه‌به‌ستت بوو ته‌ختی پاشایه‌تی راده‌ستی کهسیکی تۆ بکه‌یت، واشیاوتر بوو ئەم دیارییه‌ت پیشکیش به میدییه‌ک کردبا، نه‌ک به فارسیک، به‌لام له‌م باره‌ی ئیسته‌دا ئیتر میدییه‌ سه‌ربه‌ست و ئازاده‌کان ژێرده‌ستن و بوون به کۆیله‌ی فارسه‌کان، ئەو فارسانه‌ی تا دوینی کۆیله و خزمه‌تکاری ئارییه‌کان بوون^(۱۱۴).

به کورتییه‌که‌ی فاکته‌ری زۆر به‌سه‌ر یه‌کدا که‌له‌که‌ بوون، تا له‌کۆتاییداو له‌ سالی (۵۵۰ پ.ز) مه‌مله‌که‌تی میدیا تووشی ئەو کاره‌ساته‌ بوو. له‌و فاکته‌رانه: گه‌مژه‌یی ئەستیگ له‌ چاره‌سه‌رکردنی پرسه‌کانداو سه‌تمکاری و هه‌له‌شه‌یی له‌ سیاسه‌تی هه‌ریمایه‌تییدا، ناکۆکی و دووبه‌ره‌کی له‌ لووتکه‌ی ده‌سه‌لاتدا کاری خۆی ده‌کرد، له‌پال ئەم فاکته‌رانه‌دا ئاره‌زووی گه‌له‌ جیاجیاکانی تۆ بۆ پزگاربوون له‌ بنده‌ستی و ده‌رکه‌وتنی سه‌رکرده‌یه‌کی فارسی وریا و ژیر و نه‌ترس، مه‌مله‌که‌تی مادی به‌و چاره‌نووسه‌ گه‌یاند.

(که‌تیاسس) برۆای وایه، که هۆی سه‌ره‌کی سه‌رکه‌وتنی کۆرش، ناپاکی گه‌وره‌پیاوان (خانه‌دانه‌کان)ی ناو سوپای ماد بوو، که هارپاک فه‌رمانده‌ی گشتی هه‌ر هه‌موویان بوو^(۱۱۵).

دیاکۆنۆف ده‌لێت: کۆرش فه‌رمانی کوشتنی ئەستاگی نه‌دا، ئەو به‌دوورخستنه‌وه بۆ هیرکانیا (باشووری ده‌ریای قه‌زوین - باکوری ئەمروۆی ئیزان) کۆلی دا^(۱۱۶).

(۱۱۴) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

(۱۱۵) دیاکۆنۆف: میدیا، ص ۳۹۳.

(۱۱۶) دیاکۆنۆف، ده‌لێت: هیرکانیا ناوچه‌ی ئیستای ئرسترابادی کراسۆدسکیه. دیاکۆنۆف: میدیا،

به‌راویزه‌کانی پیشه‌کی (۱۱۵)

لهوئ له لایه ن فرمانره وای هیرکانییه کانه وه، به پرتزه وه پیشوازی لی کرا، دوایی بانگ کرا بق بینینی کچکه ی. سه رکرده یه کی به ناو (بتسیاک) بردییه بیابان و لهوئ له برسان و له تینویه تیدا مرد^(۱۱۷).

په سه ندر وایه بیژین: بریاری له ناو بردنی ئهستیگ خودی کۆرش داویه تی و بتسیاک ته نیا جتیه جیکاری بووه. ئاساییه کۆرش ترسیک له میشکیدا چه که ره ی کرد بیت، ترس له ئه گه ری هه ولدانی ئهستیگ و لایه نگرانی بق به ده سه تهینانه وه ی ته ختی پاشایه تی، ئه و زانیویه تی باشتین هۆ بق پرتیه گرتن له م شتیه هه ولانه، له ناو بردنی ئهستیگ خویه تی.

فارسه کان مه له که ته ئهستیگیان داگیر کرد، به لام به مه شه وه نه وه ستان و دلیان ئاوی نه خوارده وه، له سه رده می ئه خمینییه کان و به دوا ی ئه ویشدا به مه به ست، هه ولی شتواندنی ناویانگی ئهستیگیان داو ناویان لینا - به یوه راسب - و به ئه ژده هاکیان به خه لکی ناساند و چیرۆکی سهریشیان بق هه لبه ست^(۱۱۸)، گوایه دوو مار به سه ر هه ردووشانییه وه پروا وه و ئه م دوو ماره دانده مرکانه وه تا هه موو رۆژیک مۆخی سه ری دوو لویان ده رخوا رد نه دایه، ئه م کرداره شی خه لکی توو په و بیزار کردوه، تا (ئه ریاییلی) ژنه وه زیر، یا (ئه زماییلی) ژنه ئاشپه ز، بیری له پرتیه که کرده وه بق پزگار کردنی به کیک له و دوو گه نجه و ئیتر پۆژی به کیکانی ده کوشت و مۆخه که ی له گه ل که لله ی مه رتیکدا تیکه ل ده کردو ده رخوا ردی دوو ماره که ی سه ر شانی پاشای ده داو ئه و گه نجه که ی تری به ره للا ده کرد، به مه رجیک گه نجه پسگار بووه که دوو ر بکه ویته وه و له به ر چاوی خه لکی خوی بز بکات. ئیتر گه نجه پزگار کرا وه کان پرویان له چپای سه خت و به رده لان و قوولایی بیابانه کان ده کرد و له و گه نجه پزگار بووانه نه ته وه ی کورد که وته وه!! پاشان

(۱۱۷) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ص ۲۹۶-۲۹۷

(۱۱۸) تا سالانی هه فتای سه ده ی رابردوو، چیرۆکی (کاوه ی ئاسنگه ر و زوحاکی خوینمژ) له باشووری کوردستان باو و بلاووو. ته نانه ت سه روو دیکی نیشتمانیش ده بیسترا، که تیدا ده گوترا: (ئه ی نه ته وه ی کاوه ی دلیر) و له شاری سلیمانیش په بکه ریک بق کاوه ی ئاسنگه ر به چه کوشه که ی سه رشان و که له سه ری زوحاک به ده ستییه وه، دروست کرابوو، به لام له و سالانه ی داویدا په بکه ره که لا بر!! (وه رگیز)

به سه‌رکردایه‌تی کاوه‌ی ئاسنگەر، جه‌ماوهر دژ به ئەژده‌هاک راپه‌رین و له‌ناویان برد^(۱۱۹).

شێواندنی راستیه‌کان له‌م ئاسته‌دا راناوه‌ستن، بگره‌ ئه‌ستیگ کرا به (ئەژده‌هاک - ئەژده‌اک = ئەژدیه‌ها) و له‌ سه‌رچاوه‌ عاره‌بیه‌ ئیسلامیه‌کانیشدا ناوی به‌ زوحاک (الضحاک) هاتوه‌.

ده‌بی پۆلی میژووناسه‌ فارسه‌کان و وه‌رگێره‌ سریانییه‌کانمان له‌ به‌رچاوی بی کاتی له‌ هه‌لبه‌ستنی چیرۆکه‌ خه‌یالییه‌کانیان له‌مه‌ر په‌چه‌له‌کی کورد پشتیان به‌ په‌رده‌ ده‌نگیه‌کان به‌ستوه‌ و وه‌ک راستیه‌کی میژوویی ده‌رخواردی خوینه‌ریان داوه‌.

له‌ سه‌ده‌ی (٤٤ / ١٠ز)، شاعیری ناوداری فارس ئه‌بولقاسمی فیردوسی - په‌یدا بوو، له‌ (شانامه‌) که‌یدا^(١٢٠) کاره‌که‌ی خراپتر به‌لاریدا برد. ئه‌و ده‌لیت: زوحاک کوپی مه‌لیکیکی عاره‌ب بووه‌ و بۆ بزگارکردنیان له‌ ده‌ست سته‌می جه‌مشیدی پاشا، فارسه‌کان هانایان بۆ بردوه‌ و ئه‌ویش به‌ ده‌م داواکه‌یانه‌وه‌ چووه‌و زوحاک جه‌مشیدی کوشتوه‌ و خۆی له‌سه‌ر ته‌خت دانیشتوه‌و بووه‌ته‌ پادشا.

له‌ شوینیکی دیکه‌ی شانامه‌که‌یدا فیرده‌وسی به‌ژیت: "به‌لام زوحاک نازناوی بووه‌، ئه‌ - به‌یوه‌راسب - ی کوپی مرداسی پاشای عاره‌ب بووه‌ و گه‌له‌که‌ی خوش ویستوه‌و له‌ ده‌سه‌لاتداریدا به‌ پیاو چاک ناسراوه‌". فیرده‌وسی پاشان دیت و چیرۆکی هاوڕییه‌تی شه‌بتان و زوحاک و دوو ماره‌که‌ی سه‌رشانی و چیرۆکه‌که‌ تا کوتایی ده‌گێڕیته‌وه‌^(١٢١).

له‌ نووسینه‌وه‌ی ئەم چیرۆکه‌ خه‌یالییه‌وه‌ ئه‌م تیکه‌لکردنه‌یدا، جگه‌ له‌ شێواندنی ناو و ناوبانگی پادشای میدی هیچ مه‌به‌ستیکه‌ دیکه‌ی نه‌بووه‌.

(١١٩) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانه‌: المسعودی: مروج الذهب، ١٢٢/٢-١٢٣. المقدسی: البدء و التاريخ

١٤٣/٣ الزبیدی: تاج العروس، مادة (الکرد).

(١٢٠) الفردوسی: الشاهنامه، ص ١٠

(١٢١) هه‌مان سه‌رچاوی پینشو، ص ١٠-١٢

(۸)

سەرکردەى سەربازىي مېديي (مازاريس)

(نيزيگ سائي ۵۴۶.پ.ز مردووه)

پيشه‌وا

دەستەبژير ميژووي گەلان دروست دەکات. دەستەبژير ڤيره‌وي گەلان بە باش يا خراپ ئاراستە دەکات و ھەر ئەويشە نەتەوہکەي بەرەو لووتکەي ڤووسووري و شەرافەتمەندی دەبات، يا بەرەو پاشکويي و کويلايەتي لئي دەخوڤئ. بەلئ، سەرکردەيەکي مەزەم بەرئ، تا نەتەوہيەکي مەزەنت پئ بېخشم. ئەم دەربېرئ و بۆچوونە پيچەوانەکەشي راستە.

ئەگەر بخوازين و واقعيانە ميژوو بخوينينەوہ، خويندەنەوہيەک دوور لە خەيالپلاوي و ھەلخەلەتاندن و تیکەلاوکردن، ئەو کاتە پەي بە راستيەکان دەبەين، بەلام ئەوہي پئي دەگوترئ جەماوہري پيشەنگ، جگە لە شيواندني راستيەکان شتيکي تر نييە. ئەوہ ويناکردني ميژوويەکە، کە لە برئ ھەردوو قاچي لەسەر سەر ڤاوەستاوہ. (وابزانم کارل مارکس جارئ شتيکي وای نووسيڤوو).

ئەوئى دەيلىم ئەشى بېيتە ماىەى ناوزه دكردم بە كۆنەپەرست، يان بە بەخوداكردىنى پىشەواو پەراويزخستنى تواناكانى جەماوەر لىك بدرىتەوہ. ئەوئىش دوورە لە راستىيەوہ، چونكە من ئەو ھەقىقەتە دەزانم، كە لە ھەموو بارىكدا (رەبەر - سەركرەدە) كورى جەماوەرە و لە جەماوەر پەيدا بووہ و لەوئىشەوہ فىز دەبىت و جەماوەرئىش پىندەگەيەنئىت ئەوسا دەبىتە پىشەواو سەركرەدە، بەلام ئەو شتەى رەبەر لە تاكەكانى دى جيا دەكاتەوہ تايبەتمەندىيە بالاكانى سەركرەدە، ئەو تايبەتمەندىيانەش ئەمانەى لای خوارەوہن:

يەگەم: دەتوانى بە قولى ئىلھام لە رۆحى نەتەوہ وەر بگرئىت و راستگويانە نوئىنەرايەتى بكات.

دووەم: خاوەن دىدگەيەكى وايىت ھەموو كات بتوانى بژاردە راست و دروستەكان دەستنىشان بكات.

سەيھەم: خاوەن وىستىكى بەھىز و خودان بېريارى يەكلاكەرەوہ و لە كاتى پىويستدا خاوەن ھەلوئىست و بە جەرگ و بويز بىت، ئەمانە و خاوەن كەسايەتییەكى كاريگەر و لەخۆبوردو بىت، بەرئەنجام ئەم تايبەتمەندىيانە دەيكاتە پىشەنگى نەتەوہ.

چار: زكى بچەرىنى و سادە بژئىت، نازناو لە خۆى نەئىت و خۆى ھەلنەكىشئىت. لاف و گەزاف لى نەدات و لە ژياندا بو خۆشگوزەرانى ھەلپە نەكات، شەيداي رابواردن نەبى و لە جىبەجىكردى ئەركەكانىدا چوست و چالاک و لە رووبەروو بوونەوہى لەمپەر و گرتەكاندا خاوەن بېيار و سەرسەخت بىت.

پىنج: باوہرى بە توانا ھىزى جەماوەر پتەوبىت و بە چاوى سووك و كۆيلايەتى لىيان نەروانىت و سەرکوئىيان نەكات، لە ھەمان كاتدا ھەستى بەھىزبوون و شانازىي بەخۆوہ كردن لە ناخ و رۆحياندا بچئىت، شكۆى جەماوەر بە بەشئىك لە شكۆى خۆى بزانئىت و لە پۆشاك و خواردن و خواردنەوہو شىوہى ژيانكردىنا خۆى لە جەماوەر جيا نەكاتەوہ.

شەش: جەماوەرەكەى پشتگوئى نەخات، ھەزى خۆدزىنەوہو خۆبەكەم زانئىن لە رۆحياندا بكوژئىت و باوہر بەخۆبوونىيان لا بەھىز بكات و جەماوەر لە چنگ مۆتەكەى ناومئىدى دەربھئىنى و ھىواى ژيانئىكى شايستە لە ناخىدا

بچینی، ئامانجی بالایان بۆ دیاری بکات و ږیگی ږزگاری له بهر پیناندا خوش بکات و پینان نیشان بدات.

دهوت: له ږووی ږوخی و فیکری و ږهوشته وه جه ماوهر هانی پیتشکه وتن دهادت و له کتیر کتی بیکه لک له پیناو دهسکه وتی تاکه که سیدا ږوخیه تی جه ماوهر ږزگار دهکات و هیلانه ی کونده په ږووی کویلایه تی له زهنیه تی جه ماوهر دا ده ږوخیتیت و هیزو توانای یهک دهخات، بۆ که یشتن به ئامانجی وینه بۆ کیتشراو، توانای جه ماوهر به شیوه یهکی دیراسه کراو دهخاته کار. ئه وانه دیارترین تاییه تمه ندییه کانی سه رکړده (ږا بهر ن).

هر به م تاییه تمه ندییه انه وه پیتشه وا مه زنه کان میژووی نه ته وه کانیان دروست کړدوه.

ناهورا مه زدا و نه هریمه ن

دهشی دهسته بژیری له که سینکدا وینا بکړی، نمونه ی سه رگونی نه که دی، نه ورناموی سو مه ری، جه مورابی بابلی، ږه عمه سیس - ی دووه می میسری، بانپالی ئاشووری، که یخوسروزی میدی، کورشی نه خمینی، نه سه کندهری مه کدونی، هانپالی گریکی و زوری دی. له لایه کی دیکه وه ده کړیت له دهسته یه کدا له گروو پینکدا، که سایه تیه کی له م نمونه خوی بنوینی. نه م دهسته یه یهک دیدگه کویان ده کاته وه و باوه ږگه لیکي هاو بهش ئاراسته یان دهکات و له پیناو یهک ئامانجا تی ده کوشن و له نیو خویاندا که سینکیان وهک سه رکړده تیادا هل ده که ویت و دیدگه ی ئه وانی دی بهر جهسته دهکات. نه م که سایه تیه چاوه ږوانی ئه وه ی لی ده کړیت له پیناو به دهسته پینانی خواست و هیواکاندا، تواناکانی خوی بخاته کار، ئیتر که سی دهسته بژیر، دهسته بیت یاخود تاکه که س، نه و جه ماوهری نه ته وه ږاده کیشیت و له دور خوی گلپریان دهکاته وه و ږیره وی پاشه ږوژیان بۆ دیاری دهکات و بهرو ئاینده پیتشه و ییان دهکات.

به دهربرپینیکی دی، ئەو دەسته‌بژیره، به چاک یا خراپ، روون یا تاریک، چاره‌نووسی نەتەوێ دەست دەکات. لێرەدا من لە پوانگەیی میژووی راستینە (کەتوار)یەو، نەک لە پوانگەیی ئاینییەوێ باس لە چاره‌نووس دەکەم.

بەدریژایی میژووی باوباپیرانی کورد، لە رووی دەسته‌بژیری دلسۆزو پاک و بیگەرە، بلیمەت و بەجەرگ، نەک هەر دەستکورت نەبوو، بگرە گەر ئەو دەسته‌بژیره نەبووایە، نەتەوێ کورد بە سەلامەتی لەو گشت بەلا گەرەو یەک لەدوایەکانە، کە بەسەریدا هاتوون، بەلای داگیرکاری و تواندنەوێ قەرکردنی بە کۆمەل (ئەنفال)، دەرپازی نەدەبوو.

بە داخەو، کە دەلیم: لەهەمان کاتداو بەدریژایی میژوو لەو دەرەو بەلا گەرانی کە لەسەر دەستی نوخەیی خۆپەرست و گێل و ترستۆک بەسەریندا هینا پرزگاری نەبوو.

لە میژووی کورددا، ئەم دوو دیارە دوو هێلی هاوتەریب و تاهەتاین، بەلام پینچەوانە و دژ بەیەکن:

یەگەمیان: بەرەو لووتکەیی جوامیری و شکۆمەندی هەل دەکشێ و بالا دەکات.

دووهمیان: بەرەو قوولایی ئابرووچوون و پێسوایی سەر بەرەو خوار گلۆر دەبیتەو.

تۆ بلێ زەرەدەشتی پەيامبەر، پەيامبەری نەتەوێ میدیی لەم پووەو هەستی بە شتیک نەکرد بیت، کاتی کە بیروباوەرەکەیی لەسەر زۆرانبازییە ناکۆتاکەیی نیوان دووانەیی ئاهورامەزدا (خواوەندی پووناکی) و ئەهریمەن (خواوەندی تاریکی) پوونا؟ کێ دەزانن؟! دەشی وابێ!

هینشتا قسەمان لەسەر دەسته‌بژیره داخ لەدل و خۆپەرست و ناپاککارە میدییەکانە. ئەو کەسانەیی کە چاره‌نووسی نەوێکانیان رادەستی کەسانی بی بەزەیی کرد.

زانیمان ئەو کەسەیی کە لە سەرەمی دەسەلاتی مادەکاندا کێنووشی پو ئەهریمەن (خودای تاریکی) بردو دژ بە ئەستیاگی دوا پاشای میدییەکان دەستی لەگەل کۆرشی سەرکردەیی فارسدا تیکەل کرد، (هارپاگی میدی

بوو. ناپاکییه که ی پروخاندنی مهمله که تی ماد و دیلکردن و تیاچوونی پادشا
ئهستیگی بهدوای خۆیدا هینا.

له راستیدا له ئهجامدانی ئه و ناپاکییه دا هارپاک ته نیا نه بوو، بگره
که سانیکی تر له سه رکرده بالاکانی میدیی له م ناپاکی و پیلانگیزییه دا
به شداربوون، ئه وه تا له م نامه نهینیه دا، که بۆ کورش ناردوو یه تی، هارپاک
هینا بۆ ئه و راستیه تفت و تاله دهکات و به کورش یه ژیت: 'فارسه کان
ئاماده بکه بۆ شوپرش و بکه وه پری بۆ پرووبه پرووبونه وه ی میدیه کان، زیانت
په ناگات ئه گهر من، یان هر کام له سه رکرده کان، سه رکردا یه تی ئه و
سوپا یه بکات، که پاشا بۆ پرووبه پرووبونه وه ت دهینیریت، هرچۆنی بی
سه رکه وتن بۆ تویه، چونکه نه جیبزاده میدیه کان یه کام که سن پشت له و
دهکن و پتوه ندیی به تروه دهکن' (۱۲۲).

پیی تی دهچیت، (مازاریس) پیش یه کینک بوویت له و سه رکردانه ی که
ناپاکییان له ئهستیگ کردوه، یاخو پشتیان تی کردوه، که واسا با بزانی
ئه م پیاوه کتیه؟ هه ول و کوششه کانی له خزمه تکردنی مهمله که تی ئه خمینی
خۆشه ویست و پاشای گه ورهیدا چ بووه؟

چهنگ و پینوسه کان

له راستیدا له قوناخی ئه و پیلانگیزییه دا، که هارپاک دژ به ئهستیگ
به رپای کرد، ناوونابانگی مازاریس ناکه ویته بهرگویمان. دیاره میژووی
میدیه کان شاردر اووه ته وه و ون کراوه. گومانیشی تیا نییه، که ئه خمینی و
ئه شکانی و ساسانییه کان له پشت ئه م بزرکردنه وهن، چونکه له بزربوونی
میژووی میدیه کاند، ئه وان زۆرتین قازانجیان بهرکه وتوه. راستروایه
بلیتین: مازاریس، له ته مهندا له هارپاک گه وره تر بووه، دور نییه له سوپای
ئه خمینییه کاند پله و پایه ی له هارپاک بهرتر بوویت، به لگه ش بۆ راستی
ئه م بۆچوونه مردنییه تی، که به چه ند سالیکی زۆر ده که ویته پیش مه رگی

(۱۲۲) هیرودوت: تاریخ هیردوت، ص ۹۰-۹۱.

هارپاگه‌وه و پاش مهرگی نه‌و، هارپاگ له ئاسیای بچووک سهرکردایه‌تی سوپای فارس ده‌کات.

به‌لئ، پیتش هیرشه‌که‌ی کۆرش بۆ سهر مه‌مله‌که‌تی لیدیا له سه‌رووی رۆژئاوای ئاسیای بچووک و به‌رله‌وه‌ی له سالی (٥٤٧ ه.پ.ز) (ساردیس) پایته‌ختی لیدیا داگیر بکات و کورۆیسوس (قارون)ی پادشای لیدی به‌ دیل بگرئ، ناوی مازاریس له ناواندا بوونی نه‌بووه. له‌م باره‌وه سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کیمان، بگره‌ ته‌نیا سه‌رچاوه، میژووی هیرۆدۆته، نه‌و به‌ دووردریژی باس له رۆل و سهرکردایه‌تی هارپاگ له رووخاندنی ده‌سه‌لاتی میدی ده‌کات، به‌لام مازاریس له‌وئ به‌دیار ناکه‌وئیت، تا رووداوه‌کانی پاش رووخان و دامه‌زاندنی مه‌مله‌که‌تی ئه‌خمینی. به‌تایبه‌ت پاش شوڤشی مه‌زنی لیدییه‌کان دژ به‌ رژیمة داگیرکاره‌که‌ی فارس له ولاتی لیدیا.

(باکتیاس) ناوی نه‌و سهرکرده بوو، که له ولاتی لیدیا دژ به‌ داگیرکهری فارس شوڤشی به‌ریاکرد. ههر که کۆرش به‌ سوپاکه‌یه‌وه لیدیای داگیر کرد، به‌ کرویوسوسی نیمچه دیله‌وه گه‌رایه‌وه بۆ ولاته‌که‌ی خۆی. پاکتیاس که‌وته خۆی و ده‌ستی کرد به‌ هاندانی لیدییه‌کان، نه‌و ههرچی پاره‌و پوول و ئالتوونی شک ده‌برد، هه‌مووی خسته‌ خزمه‌تی شوڤشه‌وه، خهرجی جه‌نگاوه‌ره‌کانی دابین ده‌کردو سه‌ره‌تا لیواری ئاسیای بچووک، که‌ ده‌یروانییه سه‌ر ده‌ریای ئیجه‌ داگیری کردو خه‌لکه‌که‌ی رازی کرد تا پشتگیری لی بکه‌ن، پاشان رووی له (ساردیس)ی پایته‌خت کردو له بن ده‌ستی فارسه‌کانی ده‌ره‌یتاو ئابلوقه‌ی توندی خسته سه‌ر فه‌رمانه‌وایی فارس - تیالوس - که به‌هیزیکه‌وه خۆی قایم کردبوو، که کۆرش به‌ره‌و میدیا و فارس ده‌گه‌رایه‌وه هه‌والی شوڤشی پتگه‌شت، به‌م هه‌واله‌ تووربه‌ بوو رووه و مه‌لیکی لیدی نیمچه دیل - کرویوسوس - وه‌رچه‌رخا و پنیوت: "وا دیاره‌ ئه‌م لیدییه‌انه سه‌رئیشه‌م بۆ دروست ده‌که‌ن و به‌لا به‌سه‌ر خوشیاندا ده‌هیتن، به‌روام وایه‌ باشترین ره‌فتار، که من بینوئیم نه‌وه‌یه، بیانگرم و له‌ بازاری کۆیله‌کاندا بیانفرۆشم"^(١٢٣).

(١٢٣) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ل ١٠٢.

له هر شوین و جینگه‌یه‌کی ترسناک و تاریکدا بیت به‌گشت ناله‌بارییه‌کییه‌وه سهرکرده‌ی ره‌سهن همیشه دلسوز و خهمخوری‌گه‌له‌که‌ی ده‌بیت. کرویسوس نمونه‌ی ئه‌و سهرکردانه بوو، چ له سهرده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی که‌مبیز یا کورشی کوپی، ناوبانگی ده‌رکردبوو، که ئه‌و پادشایه‌کی داناو ژیر و وردبینه و که‌تواریبنا‌نه ئیسته و ئاینده‌ی به‌ئاگاییه‌وه خویندۆته‌وه. ئه‌و ده‌یزانی گهلانی ئاسیای بچووک هینده په‌رتوبلاون و له ئینتماو به‌رژه‌وه‌ندیدا هینده لیک دوورو جیاوازن، ناتوانن پووبه‌پووی ئیمپراتورییه‌تیکی وا به‌هیز و زه‌به‌لاح ببه‌وه، بۆیه له کاولکردنی ساردیسی پایته‌خت و سمبولی لیدیا ترس دای گرت، ترسا لیدییه‌کان بکرین به‌کویله و له بازاری جامبازاندا بفروشترین و له جیهاندا په‌رتوبلاو ببه‌وه و پاش چه‌ند نه‌وه‌یه‌ک به‌یه‌کجاری گه‌لی لیدیی تووبر بیت. ئه‌مه‌ش ترسناک و به‌سامترین کاره‌ساتی میژوه، که نه‌ته‌وه‌کان تووشی بوون.

له‌لایه‌کی دیکه‌وه کرویسوس به‌وردی له زه‌ینی ئیمپراتورییه‌ی کورس حالی ببوو. ده‌یزانی ئه‌و زه‌نییه‌ته‌چی پین خوشه‌و به‌چی قه‌لس و توورپه ده‌بیت، چی به‌لاوه په‌سه‌نده‌و چ ناپه‌سه‌نده، بۆیه داوای لی کرد، هه‌موو گه‌لی لیدیا سزا نه‌دات، بگره دانایی ئه‌و وا ده‌خوازیت ته‌نیا باکتیاس سزا بدات، چونکه ئه‌و پلانی بۆ شوپش داپشتوووه دژ به‌پژیمی فارس سهرکردایه‌تی شوپشه‌که‌ی کردوووه، بۆیه چاره‌سه‌ریکی دی پیشنیار کردو زانی ئه‌م پیشنیاره‌ی به‌لاوه په‌سه‌نده: زای من وایه چه‌ک هه‌لگرتنیان لی قه‌ده‌خه بکه‌یت و له‌مه‌ودوا پیاوه‌کانیان عابا و سه‌ره‌وش ببوشن و نه‌علی پاژنه به‌رز له‌پین بکن و فه‌رمانیان پین بکه‌ فیزی ژه‌ندنی چه‌نگ پین، ئه‌گه‌ر ئه‌م به‌رنامه‌یه‌تان پتیه‌وه کرد، ئه‌ی سه‌روه‌رم—ئه‌وا زۆر زوو پیاوه‌کانیان ده‌بن به‌ژن، که وایان لی به‌سه‌ره‌ات، ئیتر جتی مه‌ترسی نابین^(۱۲۴)

کورس پیاویکی بلیمه‌ت و زرنگ بوو، به‌قه‌سی ویل دیورانته (له‌و فه‌رمانه‌ه‌وایانه بوو، که ته‌نیا بۆ فه‌رمانه‌ه‌وایی خولقا‌بوو).^(۱۲۵)

(۱۲۴) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۱۰۳-۱۰۴.

(۱۲۵) ول دیورانته: قصة الحضارة، ص ۴۰۲/۲.

ئەو رابوۋچوونەكەى كرۇيسوسى بە شياوتر و بى زىانتىر بىنى.
بە كۆيلەكردنى گشت تاكەكانى يەك گەل، پەرچەكردارى بەدوادا دىت و بۇ
بەرگىكردن لەخۇ پەنا بۇ شۆرش دەبەن و بېيارى توندو بىبەزەبىيانەى لەو
جۆرە ھانى دانىشتوانى شارەكانى ئەغرىقى و دراوسىكانى لىدىى و
ئەرخەبىلى ئىچەو ولاتى يۇنان دەدات، رىزەكانىيان يەك بخەن و لە پووى
دەسلاتە ناوچەبىيە داگىرەكەى فارسدا رابوہستىن.

لەرستىدا كۆرشى خاوەن زەبىنى ئىمپراتورى پىاوينكى ژىر بوو، وەكو ئەو
كەسايەتییە مېژوبىيانەى كە خاوەنى ھەمان زەنبىت بوون، دركى بەوہ كىرەبوو،
كە نەتەوہىەك، پۆلەكانى لەبرى شمشىرو قەلەم شەيدای ھەلگرتن و ژەندى
چەنگ (قىثارە) بن و گشت پۆژەكانى تەمەنىان بە رابواردن و خۇشگوزەرانى و
كات بە فېرۇدان بەسەرىەرن، ئەو نەتەوہ رىگەى ئازادى و سەرفرازى ون
كردووەو حوكمى پاشكوبى و لاوازىبى و كويلايەتى بەسەر خۇيدا سەپاندووە،
ھەر ئەم بارە نالەبارەى گەلى لىدىا، خواست و ئارەزووى كۆرش بوو، بۆيە
بېيارى جىبەجىكردنى دا.

كۆرش بە رېنوتىبىيەكەى كورويسوس دلخۇشى دەرېرى، ئەو دلنباوو، كە
ئەم ئامۇژگارىيە ھى پىاوينكى سىياسى دانايە، بۆيە بېيارى دا كارى پى بىكرى،
بەلام ئەبىت كەسىكى شىاو و كەسىكى دلسۆز لە دارودەستەكەى خۇى ئەم
نەخشەبە بخاتە بوارى جىبەجىكردنەوہ، بۇ ئەو مەبەستە، لەنىو ھەموو
سەركرەدەكاندا مازارىسى مېدى ھەلبۇارد تا ئەم كارە گرېنگ و ھەستىارە
بىكرىتە ئەستو، ھىرۇدۆت دەلىت: 'ناردى بەدواى مازارسىداو داواى لى كىر
ئەو فەرمانەى كە لەسەر پىنمايى كوريسوس داپرۇراوہ و خالەكانى تىدا
دەستىشان كردووە، بۇ لىدىبەكانى بخوئىتەوہو پاشان ئەو كەسانە
بفروشىت، كە دەستىان لە ھىرشكرنە سەر ساردىس ھەبووە، ھاوزەمان لە
ھەموو بارىكدا ژيانى پاكئىياس بېارىزىت و راپېچى لای ئەوى بىكات' (۱۲۶).

دواى ئەوہى كۆرش بەرەو ولاتى فارس درىژەى بە گەرانەوہى خۇدا، لە
گىرانەوہو بىستنى ئەم دەنگ و باسەدا دوو شتمان بۇ پوون دەبىتەوہ:

(۱۲۶) ھەمان سەرچاوەى پىشوو، ل ۱۰۴.

• له کاتی ئەم پروداوهدا ئەشی مازاریس له ولاتی ماد و فارسدا به راپه‌راندنی ئەرک و فرمانیکی پاشایه‌تی خه‌ریک بووبیت بۆ جینه‌جیکردنی ئەم فه‌رمانه، کۆرش به‌دوویدا نارده‌بیت.

• یا له کاتی پاشه‌کشه‌ی سوپادا له لیدیاوه بۆ ولاتی فارس، مازاریس له‌ته‌ک کۆرشدا بووبیت، ئەمه‌ش ڕیی تی ده‌چیت.

به‌هه‌رحال، مازاریس له‌ته‌ک کۆرشدا بووبیت یا نا، ده‌ستنی‌شاکردنی ئەو بۆ راپه‌راندنی ئەم ئەرکه‌ قورس و هه‌ستیاره‌ نیشانه‌ی باوه‌ری کۆرشه‌ به‌ دلسۆزی و لینه‌اتووی ئەم سه‌رکرده‌ میدییه.

ئوده‌م لیدییه‌کان گه‌لیکی جه‌نگاوه‌ر بوون و ولاته‌که‌یان ده‌که‌وته‌ په‌ری پۆژئاوای ئاسیاوه، واته‌ ئەوسه‌ری پۆژئاوای ئیمپراتۆریه‌تی ئوده‌می فارس و ئەو به‌نده‌ره‌ بازرگانیه‌یه‌ی که‌ ئیمپراتۆریه‌تیان به‌ به‌لقان و ولاتی یۆنان و ده‌راوسیکانی، له‌ریگه‌ی ده‌ریای ئیجه‌ به‌یه‌که‌وه‌ ده‌به‌سته‌وه. ئەو ولاتانه‌ی به‌بی‌ داگیرکردنی لیدیا ئەسته‌م بوو فارسه‌کان ده‌ستیان پین بگات، سه‌ره‌پای ئەمانه‌ش، لیدیا نیزیکی بوو له‌ دوشمه‌نه‌ سه‌ره‌کیه‌ ئه‌روپیه‌که‌ی ئەوسای فارس، که‌ ئەویش ولاتی یۆنان بوو.

بابزانین، مازاریس فه‌رمانی پاشایه‌تی، چۆن جینه‌جیتی کرد؟

پاوه‌دوونان

به‌وپه‌پری تواناوه مازاریس پووبه‌پرووی ئه‌رکه‌که‌ی بووه‌وه، بۆ لابردنی ئابلقه سه‌پینراوه‌که‌ی سه‌ر فه‌رمانزه‌وای فارس و سه‌ربازه‌کانی له‌ قه‌لاو پزگارکردنی ساردیسی پایته‌خت له‌ چنگی لیده‌کان. مازاریس سوپا‌که‌ی ئاراسته‌ی ئه‌وینده‌ر کرد. هیرۆدوت وای باس کردووه: "بکتیاس، که‌ زانی سوپا‌یه‌ک پاوه‌دووی ده‌نیت و له‌ سه‌نگه‌ره‌کانی نزی‌ک بووه‌ته‌وه، ترس دای گرت و به‌ره‌و سایمه (cyme)⁽¹²⁷⁾ هه‌له‌هات. له‌و کاته‌دا مازاریس به‌ به‌تالیۆنیک له‌ سه‌ربازه‌کانی قورپش ملی به‌ره‌و ساردیس نابوو"⁽¹²⁸⁾.

ئهمه‌ یه‌که‌م قوناخی پلانه‌که‌ی مازاریس بوو.

ئهی دووهم قوناخ چۆن بوو؟

پاش کۆنترۆلکردنی ساردیس، ده‌بووایه‌ مازاریس ئه‌و نه‌خشه‌ ئیمپراتۆرییه‌ته‌ جێبه‌جێ بکات، که‌ دلی کورپشی خۆش ده‌کرد، ئه‌ویش کوشتنی ویستی ئازادیی بوو له‌ پۆ‌حی لیدییه‌کاندا و له‌بیربردنه‌وه‌ی سوارچاکی و پزگه‌ی رابواردن و گۆرانیوتن و ژه‌ندنێ ئامیتری مؤسیقیان نیشان بدات، هیرۆدوت وتی: "که‌ دیتی باکتیاس و هاوه‌له‌کانی ناوچه‌که‌یان چۆل کرد، یه‌که‌م هه‌نگاو سه‌پاندنی فه‌رمانه‌که‌ی کورپش بوو به‌سه‌ریاندا، ئه‌و هه‌نگاوه‌ش سه‌رتاسه‌ری وه‌رچه‌رخانی‌ک بوو له‌ ژبانی لیدییه‌کاندا"⁽¹²⁹⁾.

سینهم هه‌نگاوی مازاریس، له‌ناوبردنی سه‌رکرده‌ی شۆرپش بوو. ده‌زانین، که‌ باکتیاس سه‌رکرده‌و ئه‌قلی کارای شۆرپشه‌که‌ بوو و به‌پینی فه‌رمانی کورپش ده‌بیت ده‌ستگیر بکریت و په‌هوانه‌ی لای وی بکریت. له‌و کاته‌دا باکتیاس په‌نای بردبووه

(127) شاریکی سه‌ر که‌ناره‌کانی ده‌ریای ئیجه‌یه.

(128) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص 105.

(129) همان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

دورگه‌ی (سایمه)، هیرۆدۆت ده‌لێت: "پاشان نامه‌یه‌کی بۆ سایمه نارد و داوای له خه‌لکه‌که‌ی کرد تا باکتیاسی رانه‌ست بکه‌ن."^(۱۲۰)

بێگومان مازاریس وه‌ک له نهریتی دیبلۆماسی سه‌رده‌مدا پنی ده‌گوتری، نامه‌که‌ی مازاریس نامه‌یه‌کی توندوتیژی بووه. دوور نییه له نامه‌که‌یدا هه‌ره‌شه‌ی داگیرکردنی شاره‌که‌ی له سایمیه‌کان کردبیت، ئه‌گه‌ر به‌زووترین کات باکتیاس ده‌ستگیر نه‌که‌ن و راده‌ستی نه‌که‌نه‌وه.

ئهو دهم ده‌بووایه سه‌رکرده‌کانی سایمه بریارێکی زۆر گونجاویان بدابایه و چاره‌سه‌ریکیان بۆ گرفته‌که بدۆزیبایه‌ته‌وه. ئه‌وان دوو بژارده‌یان له‌به‌رده‌ستدا بوو، شیرینترینیان تال بوو، یان پشتگیری شوپش و په‌تکردنه‌وه‌ی داواکه‌ی مازاریس یاخۆ چاره‌روانی زه‌بروه‌شاندن و توله‌ی ده‌ستی فارسه‌کان بن، یان نهریتی باوی گه‌ل پشتگویی بخه‌ن و باکتیاس راده‌ستی مازاریس بکه‌ن.

با خوداوه‌ند ناوێریوان بیت

لیدییه‌کان دابه‌ش بوون به‌سه‌ر دوو گرووی هاوسه‌نگدا. گرووپێک راده‌ستکردنی باکتیاسیان به‌ پێگه‌چاره‌ ده‌زانی، ئهو گرووپ راده‌ست نه‌کردن و به‌رئه‌نجامه‌که‌شی به‌هه‌ر بارێکدا بکه‌ویت ده‌بیت قبول بکریت، به‌لگه‌ی هاوسه‌نگی هه‌ردوو گرووپ، په‌نابردنیان بوو بۆ کاهینه‌کانی خواوه‌ند (پیاوه ئاینیه‌کان) تا ناکوکییه‌کانیان بۆ به‌لایه‌کدا بخت. ئه‌م جووره په‌نابردنه‌ش کۆنه باوو، تا به‌ئه‌مڕۆشمان ده‌گات له‌نیۆ بری له‌ نه‌ته‌وه‌کاندا بره‌وی هه‌ر ماوه. هیرۆدۆت ده‌لێت: "خه‌لکی بریاریان دا راویژ به‌ کاهینه‌کانی په‌رستگه‌ی برانشیدای بکه‌ن. تا بزائن خواوه‌ند چ پێگه‌چاره‌یه‌کیان پین نیشان ده‌دات، رووبه‌روو ببه‌وه یان خۆبه‌ده‌سته‌وه‌ بده‌ن. په‌رستگای برانشیدای ده‌که‌وته

(۱۲۰) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

دهفهری ملتیه^(۱۳۱)ی نیزیک به لهنگه‌رگه‌ی بانورموس. نه‌وی پهرستگه‌یه‌کی دیرین بوو، فره‌جار ئایق‌نییه‌کان و نه‌یولیق‌نییه‌کان هانایان بؤ ده‌برد^(۱۳۲).

کابرای جادووگه‌ر و هه‌سیره‌ناس له به‌رژه‌وه‌ندی گرووی پاده‌ست خواستی پاکتیاس پرسه‌که‌ی به‌لاداخست، به‌لام گرووی دووه‌می سایمه، پاده‌ستکردنه‌وه‌ی پاکتیاسیان به‌کاریکی شه‌رمه‌پنه‌ر له‌قه‌له‌م داو ناکوکیه‌که قولتربوویه‌وه. له نه‌نجامی مشتومریکی زور، هه‌ردوو گرووپ چاره‌سه‌ریکی مامناوه‌ندیان دوزیه‌وه، نه‌ویش دوورخستنه‌وه‌ی پاکتیاس بوو بؤ مه‌یتلانه mytilene ی لیواری ده‌ریای ئیجه له باکوری شاری سایمه^(۱۳۳).

مازاریس لی نه‌ده‌گه‌را پاکتیاس هه‌ناسه‌یه‌کی ئوخه‌ی هه‌ل بکیشیت. به‌رده‌وام به‌دوایدا بوو و راوی ده‌نا. له‌پال هه‌ره‌شه و گوره‌شه‌دا مازاریس به‌لینی چه‌وری بی ده‌دان و پاره‌یه‌کی زوری خشتی خسته به‌رده‌ستی نه‌و که‌سه‌ی که پاکتیاسی بؤ ده‌گریت و پاده‌ستی ده‌کات. وا ده‌رده‌که‌ویت سه‌رکرده میتلانییه‌کان به‌و ده‌ستکه‌وته چه‌وره‌ی مازاریس رازی بووبیتن، چونکه به‌لای نه‌وانه‌وه به‌ده‌سته‌پتانی پاره‌یه‌کی زورو مشه، فره‌خاستره له کاولکردنی شاره‌که‌یان، له‌هه‌مان کاتدا په‌یان به‌و راستیه برده‌بوو، که له توانایاندا نییه رووبه‌رووی سوپای فارس بینه‌وه. پاکتیاس درکی به‌مه‌ترسی کردو به‌ره‌و شاری خیوس هه‌لات و په‌نای نه‌به‌ر پهرستگه‌ی نه‌سینا برد، هیرودوت به‌ژئی: "له شاری خیوس و له‌ناو پهرستگه‌ی خواوه‌ندی پاریزراوی نه‌سینا، پاکتیاسیان په‌لکیش کرد و پاده‌ستی فارسه‌کانیان کرد، نرخه‌ی نه‌و پاده‌ستکردنه‌ش، هه‌ریمی نه‌تارنیوس بوو پتیان به‌خشرا، نه‌و هه‌ریمه‌ی که پارچه زه‌وییه‌کی وشک و برینگی (لیس پوس) بوو، نا به‌و شیوه‌یه پاکتیاس ده‌ستگیرکراو په‌وانه‌ی لای کورپشیان کرد."

(۱۳۱) عاره‌به‌کان وایان وه‌رگیزاره، ره‌نگه شاری میلئوس - Miletus ی سه‌ر به‌که‌ناره‌کانی ده‌ریای ئیجه بی، نه‌ک شاری (مه‌لاتیه‌ی به‌ناوبانگی نه‌نادول.

(۱۳۲) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۱۰۵.

(۱۳۳) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

پاش دهسنگیرکردنی پاکتیاس، مازاریس بریاری دا تۆله له گریک و لیدییهکان بکاتهوه. لهوانهش، که هاوبهشی بوون له شۆرشد، بۆیه ئابلۆقهی ئابلۆس و قه لای ساردیسی دا، ئه و به شیوهیهکی فره درندانه مامه لهی کردن. ئه و مامه له وهحشیگه رانهی که ههمیشه یهکیک بوو له سیماکانی سیاسهتی فارسه داگیرکه رهکان.

هیرۆدۆت ده لیت: "دانیشتوانی بییرنه ی له بازاری کویله فرۆشاندا هه راج کرد، پاشان په لاماریکی به ربلاوی ناوچه ی ماجنیسیا (مه غنیسیا) دهشتایی مه یانگیری داو هه موو شتیکی دزی و تالانی کرد، له و ده مه دا مازاریس نه خۆش ده که ویت و نیزیکی سالی (۵۴۶ پ.ز) ده مریت و پاش ئه و هارپاک جتی ده گریته وه."

(۹)

سمیردیس (گوماتا) ی میدی

(سالی ۵۲۲ پ.ز کوژرا)

خویندنه وهی میژوو

له خویندنه وهی میژووی کۆندا، ده بیت چوار شت له بهر چاو بگیریته:

۱- ده بی بزانیته چ نیازیک له پشت یاداشتکردن و ئاراسته کردنی زانیارییه که وه ئامادهیه. له گشت باریکدا نیازیک له پشت نووسینه وهی میژوو وه بوونی هیه. له هه موو سه رده مه کاندای میژوونووس ئینتمای بو پۆشنیبرییه ک، دیدگه یه ک هه بووه و به تۆریک له پتوه ندیی کۆمه لایه تی، یان ئاینی یاخۆ نه ته وه بی یاخود خیله کییه وه وابسته بووه. بینگومان سرووشتی ئه و ئینتمایه له سه ر شینوهی باسکردنی زانیارییه کان و شارده نه و یان و چۆنییه تی شیکردنه وهی پووداوه کان کاریگه ری خۆی هیه، له راستیدا له میژووی کۆن و نویدا گه واهی فره زۆر هه ن ده یسه لمینن، که له نتوان نیازی شاراوه و گیرانه وهی میژوودا پتوه ندیی پته و هیه.

۲- بژارکردنی پووداوه میژووییه کان له خورافه و پووداوی هه لبه سترای و قسه ی پڕوپوچ و بزگارکردنی له ته متوومانی میتافیزیکی، پاشان له پووی ژینگه ی پۆشنیبری و سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابوورییه وه بخریته سه ر

رینگه‌ی راسته‌قینه‌ی خوی، گه‌روا نه‌کریت و نه‌خریته سهر راسته‌رینگه، نه‌وا له‌ده‌روه‌ی میژوو رینگه ویل ده‌که‌ین و سهرگه‌ردان ده‌بین و به‌هله‌دا ده‌چین. له‌همان کاتدا ده‌که‌وینه ژیر کاریگه‌ریی وه‌هم و وا ده‌زانین، که له‌ناو میژوودا ده‌بزوینین، له‌م باره‌یه‌وه زانست سه‌لماندویه‌تی، که هر کاریک به‌هله‌ده‌ست پی بکریت نه‌جامه‌که‌ی هه‌له‌ی لی ده‌که‌ویته‌وه.

۳- سه‌ره‌پای نیازه‌ شاراو‌ه‌کان و گتپانه‌وه‌ی چه‌واشه‌کارانه و نه‌فسانه‌یی، ئاشکرایه میژوونووسه‌ کۆنه‌کان بۆ به‌ودا‌چوون و ساخکردنه‌وه‌ی باسه‌کانیان ئامیزی پیشکه‌وتووی هاوشیوه‌ی ئامیزه‌کانی ئه‌م چه‌رخه‌یان له‌به‌رده‌ستدا نه‌بووه، بۆیه‌ باس و پروداوه‌کانیان وه‌کو خوی نووسیه‌ته‌وه، به‌رئه‌نجام پروداوه‌کان پچر پچر به‌ده‌رده‌که‌ون و به‌ئاسانی به‌یه‌که‌وه‌ گری نادرین، هه‌ربۆیه‌ خوینه‌ر به‌ره‌و تاریکی و ناحالیبوون په‌لکیش ده‌کات و نایگه‌یه‌نیته‌ کۆتاییه‌کی دلنیاکه‌ره‌وه‌و پوخت و راست و لوژیکی.

۴- دیاره‌ هه‌موو ئه‌و میژووه‌ کۆنانه‌ی نووسراونه‌ته‌وه، به‌رده‌ستی ئیمه‌ نه‌که‌وتوون. میژوونووسانی کۆن زانیاری و قه‌وماوه‌کانیان له‌سه‌ر (قاقه‌زی زه‌ل و ته‌رکه‌و قامیش و گلی سووره‌وه‌ کراوه و پیستی ئاژه‌ل و په‌یکه‌ری به‌ردین... هتد) تۆمار کردووه. ئه‌م که‌ره‌سته‌ سه‌ره‌تاییانه‌ش به‌رگه‌ی مانه‌وه‌یان بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر نه‌گرتووه. سه‌رباری هه‌موو ئه‌وانه‌ی که‌ باسمان کرد له‌ ئاکامی شه‌ر و شه‌ر و داگیرکارییه‌کان، شه‌ره‌کان که‌وتوونه‌ته‌ به‌ر سووتان و کاولکاری و له‌ئه‌نجامدا تۆمارگه‌ی لایه‌نی دۆراو فه‌وتاوه‌و تیاچوووه، نمونه‌ی زه‌قی ئه‌م فه‌وتانه‌ش له‌ سه‌رده‌می ئه‌سکه‌نده‌ری مه‌که‌دۆنیدا پرووی دا.

ئه‌وه‌ده‌مه‌ی که‌ ئه‌سکه‌نده‌ری مه‌که‌دۆنی سالی (۳۳۱ پ.ز) دارای سینی‌می پاشای ئه‌خمینی تیکشکاندو گشت په‌رستگه‌ (ئاته‌شگه‌)کانی زه‌رده‌شتیانی خاپوور کردو موغه‌ (هه‌ربید)ه‌کانی هه‌موو کوشت و ئافیتسا، کتیبی پپروزی زه‌رده‌شت پیغه‌مبه‌ر، که‌ له‌سه‌ر دواژه‌ هه‌زار پیستی مانگا تۆمار کرابوو^(۱۳۴)،

(۱۳۴) (هه‌ربید)ه‌کان، موغه‌ی ئاته‌شکاگان بوون. شیوه‌ ئارییه‌که‌ی (ئاریید)ه، واته‌ داگیرستنه‌ری ئاگر یان ئاگرخۆشکه‌ر.

هەر هه‌مووی سووتاند. شایانی باسه ئه‌سکه‌نده‌ری مه‌که‌دۆنی، قوتایی ئه‌رستۆی گه‌وره فه‌یله‌سووفی به‌ناوبانگی یۆنانی بووه. به‌لێ، چاوه‌ڕوان ده‌کرا، که به‌وپه‌ری ڕێژه‌وه هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌ل که‌لتووری گه‌لانی ژێرده‌سته‌دا بکهدایه.

جا ئه‌گه‌ر قوتاییه‌کی ئه‌رستۆیی وه‌ک ئه‌سکه‌نده‌ر ئه‌م کاره‌ی لێوه‌شابیته‌وه، ئیتر چاوه‌ڕوانی چ خێریک له‌ پاشا جاهیل و نیمچه‌ خۆینه‌واره‌کان ده‌کریت؟!

ئهم هه‌موو شته، چ ده‌گه‌یه‌نی؟!

که باس له سه‌میردییسی میدی و زۆرانبازییه تال و تفته‌که‌ی نیوان فارسه ئه‌خمینییه‌کان و میدیییه‌کان ده‌که‌ین، ده‌بیت ئه‌م چوار شته له‌به‌رچاو بگرین. بۆ هه‌لێنجانی زانیاری، سه‌ره‌که‌تیرین سه‌رچاوه له‌م باره‌یه‌وه، نووسینه‌کانی میژوونووسی یۆنانی هیرۆدۆته، ئه‌و ده‌لێت: هه‌ر هه‌موو زانیارییه‌کانم له زاری (فارسه باوه‌ڕپیکراوه‌کانه‌وه) بیستوه. ئه‌وه‌ی جێی سه‌رسوهرمان و پرسیاره ئه‌مه‌یه: له‌و سه‌رده‌مه‌دا چ شتیکی ڕینی له‌ هیرۆدۆت گرتوه تا په‌نا بۆ که‌سایه‌تییه‌ میدیییه‌کان نه‌بات و له‌ زاری ئه‌وانه‌وه گوییستی ڕووداو و قه‌وماوه‌کان نه‌بیت و تۆماریان نه‌کات؟! راسته مه‌ملکه‌تی میدیا له‌سه‌ر ده‌ستی کۆرش ڕووخاو کۆتایی پێ هینرا، به‌لام خۆ کۆتایی به‌ میدیییه‌کان نه‌هات؟ نه‌ک هه‌ر ئه‌وه، بگه‌ر له‌نیو سوپای فارسدا که‌سان و که‌سایه‌تی زۆری میدیییه‌کان پله‌ی بالاییان پێ سپێردرابوو و ده‌کرا هیرۆدۆت وه‌ک (میدییه باوه‌ڕپیکراوه‌کان) گویی بۆ شل کردبان و زانیاری راست و دروستی چنگ بکه‌وتایه!!

ئهمه‌و داموده‌زگا خۆجێیه‌کانی ده‌وله‌تی ئه‌خمینی ژماره‌یه‌کی زۆری میدیییه‌کانی له‌خۆگرتبوو!!

هه‌رگیز راست نییه گه‌ر بیژین هیرۆدۆت لایه‌نگری فارسه ئه‌خمینییه‌کان بووه، چونکه ئه‌و پیاوه، کاربێی نه‌ژاد بووه له‌همان کاتدا ولاته‌که‌ی له‌پال

ولاتانی گریک له ئاسیای بچووکدا (پۆژئاوای ئەمپۆی تورکیا) له لایەن ئەخمینییه‌کانه‌وه داگیرکرا، ئینجا خۆ هیرۆدۆت مندالی و هەرزەکاری له سەرده‌می مملانیکانی نیوان فارس و یۆنان نه‌گۆزه‌راندوه و تیندا نه‌ژیاوه، به‌تایبه‌تی سەرده‌می ده‌سه‌لاتی ئەحسه‌ویره‌شی پاشای ئەخمینی!!

من وای بۆ ده‌چم، که (فارسه‌ باوه‌پینکراوه‌کان) - وه‌ک خۆی ده‌لیت- ئەوانه‌ی که زانیاریان به‌ هیرۆدۆت داوه، به‌شیک بوونه له دیارده‌یه‌کی میژوویی درێژخایه‌ن، ئەوه‌ش خواست و پینداگیری لایه‌نه‌ هەریمایه‌تییه‌کان بوو، بۆ شارده‌وه‌ی میژوویی دوو هه‌زار و پینج سه‌د سه‌له‌ی باوباپیرانی کورد. ماوه‌یه‌کی میژوویی دووردریژ، که دیرۆکی نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیرینی پۆژئاوای ئاسیای تیا بزرکراوه. نه‌ته‌وه‌یه‌ک، که به‌زۆری زۆرداری فری دراوته‌ ده‌ره‌وه‌ی میژووه‌وه. ئالێره‌دایه‌ مه‌ترسییه‌ گه‌وره‌که، مه‌ترسییه‌ک به‌ تهنیا له‌سه‌ر نه‌ته‌وه‌ی کورد نا، بگره‌ له‌سه‌ر هه‌موو مرقایه‌تی به‌گشتی و له‌سه‌ر گه‌لانی پۆژئاوای ئاسیا به‌تایبه‌تی، چونکه‌ ئه‌و که‌سه‌ی به‌م شیوه‌یه‌و به‌ پۆحیه‌تی ره‌شکردنه‌وه‌و هه‌لکێشانی بنج و بناوانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک کار بکات ئاماده‌ی ئەوه‌شی تیا دایه‌ ئەگه‌ر هه‌لی بۆ هه‌لبکه‌وێت، به‌هه‌مان زهنیه‌ته‌وه‌ مامه‌له‌ له‌گه‌ل سه‌رجه‌م گه‌لانی دنیا دا بکات.

قه‌سه‌کردن له‌سه‌ر دیارده‌ی شارده‌وه‌ی میژوویی کورد و بوونی کورد تازه‌ نییه، ئەوان کوردیان به‌ وه‌چه‌ی جیوجانه‌وه‌رو بوونه‌وه‌ری خورافی و ئەفسانه‌ له‌ قه‌له‌م دا، بوه‌ش باسی ئیته‌ نییه، بگره‌ باسی ئیته‌ له‌مه‌ر پووداویکی راسته‌قینه‌یه، پووداویک تا نیوه‌ی یه‌که‌می چه‌رخ‌ی بیست له‌ کتیبخانه‌کانی پۆژئاوای ئاسیادا به‌زه‌قی بوونی هه‌یه، ئەویش سه‌دان کتیبه، که باس له‌ میژوویی فارس، عاره‌ب، تورک و ئه‌رمه‌ن ده‌کات، ئەم نه‌ته‌وانه‌ی که ده‌راوسینی له‌ میژینه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد بوون، به‌لام سه‌باره‌ت به‌ میژوویی کورد جگه‌ له‌بهری پۆژه‌لاتناسی پووس و گه‌ریده‌ بیانیه‌کان، که لێره‌ له‌وی شتیان نووسیوه‌وه‌ له‌پال ئەم نووسه‌ره‌ بیتگانانه‌دا مه‌گه‌ر نووسه‌ره‌ کورده‌کان له‌ژێر ناوی خاوازاو و به‌ نه‌ینی شتیکیان نووسیویت، ئەگینا کتیبگه‌لیکی میژوویی وا به‌ نرخ له‌سه‌ر کوردو میژووه‌که‌ی به‌رچاو ناکه‌وێت!

ئەمانە ھەموو چ دەگەيەنن؟ تو لە ڕەشە خەلكەكان گەڕێ، ئەي بۆ
زۆرىنەي زۆرى پۆشنبييره عاره بەكان شتيكى ئەوتو لەبارەي كوردەوہ
نازانن؟! لينا گەڕێ، بەلام بپرسە، بزانە جگە لەبڕي قسەي بيسەرۆبەري
راگەياندن، كە پيشەي سەرەكيايان ناوژراندني نەتەوہي كورد بوو، چ كاريكي
تريان ئەنجام داوہ؟ ئاخەر ئەوان لە ھيچ باريكدا پشتيان بە ليكۆلينەوہيەكي
بابەتيايەي زانستي و لوجيكي نەبەستووہ.

لەپۆژئاوای ئاسيادا دەزگەي راگەياندن بە دريژايي نيو سەدە خەريكي
ئاژاوہگيڤري و ھانداني ئەم نەتەوہ دژ بە ئەويدی و ھەردەم خەريكي چاندني
تووي ناکۆكي و دووبەرەكي بوونە!!

چەند نمونەيەك لەسەر چاندني تووي رق و بيزليتيوونەوہ لەنيوان گەلانی
پۆژئاوای ئاسيا:

بڕي لە عارەبە ناسيۆناليست و موسلمانەكان، ناوي (مەجوس)يان لە
فارس نا. وشەي (مەجوس) بەلای عارەبەوہ، كافرو بي دين دەگەيەني. بڕي
لە توركەكان بە عارەب يەژن (بيس ميللەت)، واتە (نەتەوہي پيس)، بۆ؟ چونكە
لە جەنگي يەكەمي جياھانيدا دەستەبژيرە عارەبەكان بە سەرکردايەتي شەريف
حوسين (والی مەككە) دژي ئيمپراتوري عوسمانلي ھاوپەيمانييتيان لەگەل
ئینگليزو فارس بەست و خۆيان ڕزگار كرد، ھەروا توركەكان ناوي (توركە
چيايەكان)يان لە كورد نا، واتە (توركە دواكەوتووہكان)، تو بپروانە توركەكان
(كورد)يان كردووہتە تورك و بەوہشەوہ نەوہستاوان بە دواكەوتووش ناويان
زپاندوون! ئيتر ئاواھي... لە زانكۆ ھەر كاتيک بە قوتاييەكانم دەلیم: (من
كوردم) سەرسام و شوک دەبن، وەك ئەوہي بوونەوہريكي سەرسووڤھينەر
و نامۆيان ديتبیت، كە لە ھەسارەيەكي دوورەوہ ھاتبیت تيم دەروانن و
جاريكي تريش تيم دەرواننەوہ، چونكە بەلای ئەوانەوہ سەيرە لە پۆژھەلاتي
ناوہپاستنا نەتەوہيەك ھەبن بە ناوي (كورد)ەوہ بناسريت، تەنيا كاتيک ناوي
سەلاحەديني ئەيوبي و ميري شاعيراني عارەب ئەحمەد شەوقی و چەند
كەسايەتییەكي ناودار دەھينم و پينان دەلیم: ئەوانە كوردبوونە، ئەو كات
سەري ئەريم بۆ دەلەقینن!!

به دريژاي سدهي بيست، تا به ئه مرؤمان دهگات، ده بيئين نيوهي گرفته
 كهورهكاني جيهان، شهرو مملانيكاني وهك جهنگه نه ته وهبي و ناييني و
 مه زهه بييه كان، له رؤزه لاتي ناوين و رؤژئاواي ئاسيا به تايهت رويان
 داوه، له كاتيكدا پانتايي ئه م ناوچه يه ده يه كي پانتايي جيهانو له وانه يه
 كه متريش بيت! ئايا جگه له زهنننه تي سه رگومكردن، بنبركردن و
 ره شكردنه وهو حساب بؤ نه كردني ئه وي دي، هيچ هؤيه كي ديكه له پشت
 ئه م ئاكامه ترسناكه وه بووني هه يه؟

پرسيا ره گرنگه كه ئه مه يه: ئه وه كي بوو له پشت شارده وهي ميژووي
 كورده وه راوه ستا بوو؟ وه لام: فارسه كان بوون. ئه ي بؤ ئه م رؤله يان بيئي؟
 چونكه وه سيه ته كه ي (كه ميبيز) يان جئيه جي كرد. ئه ي كه ميبيز كي بوو؟

وه سيه ته كه ي كه ميبيز

سايكولؤجيه تي چيا ديكتاتوريه ت و سته م و تاكره وي پي قبول ناكري،
 له بهر رؤشناي ئه م بؤچوونه ش ده كرى چاو له شاره دهوله تداره كاني سؤمه ر
 بكه ين، كه له و سه رده مه دا به هيچ جؤريك دهوله تيكي ناوه ند به رچاو
 ناكه ويت! به وپئيه سؤمه ريه كان گه ليكي چيانشيني ره سن و له
 (كوردستان) هوه له زنجيره چياي زاگرو سه وه شؤر بوونه ته وه بؤ باشوري
 دووده ريا و له وي نيشته جي بوون، هه مان حاله تيش لاي گه لي يوناني كون
 به رچاو ده كه ويت، ئه و گه له ي كه هه ميشه له سياسه تمه داره زالم و
 خؤسه پئنه كان بيزار بوونه و به رده وام له شؤر شدا بوون و كوماري
 شاره كانيان دامه زرانده وه.

ميدييه كان به پله يه ك چيانشين بوونه و سايكولؤجيه تي چيا به سه رياندا
 زال بووه، هه ر بؤيه له سه ره تاي دامه زراندي مهمله كه تي ماده و سته مكاري
 تيا هه لئه كه وتووه، ته نانه ت سه رده مي ئيمپراتوريه تي ميديا، پاش رووخاني
 ئيمپراتوريه تي ئاشوورو له سالي (٦١٢ پ.ز) ئه و دؤخه يي لي به دي ناكريت،
 بگره ئيمپراتوريه تي ماد له بيست و هه وت فيدرالييه تي خيله كان پئك هاتووه.
 ئه م حاله ته ش (ويل ديوران) پشتراستي ده كاته وه، كاتيك ده لئيت: مهمله كه تي

میدیا له بیست و حوت قهواره‌ی سیاسی خاوه‌ن حوکمی لامهرکه‌زی پیک هاتبوو. ئەم باری لامهرکه‌زییه‌ته له دەسه‌لاتداو له سەرده‌می فه‌رمان‌په‌وایی ده‌یاکوو خه‌شتريت و که‌یخوسرۆدا بوونی هه‌بووه، به‌لام له سەرده‌می دەسه‌لاتی ئەسته‌یاگدا گۆرانی به‌سه‌ردا هاتوو و ده‌وله‌ت له حوکمی لامهرکه‌زییه‌وه گۆرا بۆ مه‌مله‌که‌تی سته‌مکار و تۆتالیتار.

سته‌مکاری ئەسته‌یاگ له به‌رئوه‌بردنی مه‌مله‌که‌ت و خۆخه‌ریکردنی به‌ رابوارده‌وه، له‌پال ناکوکی و دابه‌شبوونی سه‌رکرده‌ میدییه‌کان و کتێپرکی له‌ پیناو به‌ده‌سته‌پینانی ده‌سه‌لات و لادانه‌وه‌ی کومه‌لگه‌ی میدی به‌ره‌و خۆشگوزه‌رانی و ناپاکی گه‌وره، سه‌رکرده‌کانی میدی نمونه‌ی هارپاگ، گرینگترین فاکته‌ری رووخانی مه‌مله‌که‌تی ماد بوو، ئەگینا کۆرشی دووه‌می فارس، به‌و گشت بلیمه‌تی و داناییه‌ی خویه‌وه پینی نه‌ده‌کرا مه‌مله‌که‌تی ماد بپوخینیت و له‌سه‌ر کاولگه‌ی ئەو مه‌مله‌که‌ته‌ ده‌وله‌تی ئەخمينی دامه‌زرینیت.

گومانی تیا نییه، که کۆرش پیاویکی وریاو زرنگ بووه‌و له‌ پیناو رینگه‌خۆشکردن بۆ کۆنترۆلکردنی میدییه‌کان، سه‌ره‌تا فره‌ نهرمونیان بووه، هۆی ئەم نهرمونیانییه‌ش ته‌نیا و ته‌نیا له‌ پیناو لغاوکردنی ئەواندا بووه، نه‌ک شتیکی دی. دیاکونوف به‌ژیت: "کۆرش ده‌سکاری مه‌مله‌که‌تی میدیای نه‌کرد و له‌ ره‌گورپیشه‌ هه‌لینه‌کیشا، بگره‌ وه‌ک خۆی هیتشتیه‌وه، تا گومانی خرابی لێ نه‌کرئ، له‌پال هیتشته‌وه‌ی ناوی خۆی وه‌ک پادشای فارس، خۆی به‌ پادشای مه‌مله‌که‌تی میدیاش به‌ خه‌لکی ناساند، تا سەرده‌می فه‌رمان‌په‌وایی داریوش پاشای فارس و میدیا بوو، له‌هه‌مان کاتدا نووسراوه‌ فه‌رمییه‌کان به‌ ناوی (پاشای میدیا و فارس) ده‌نوسرا"^(۱۳۵).

ئە‌ی ئە‌وه‌ چیه‌، که‌ زیره‌کی و دانایی کۆرشم‌ان بۆ ده‌سه‌لمینتی؟ ده‌بینین له‌سه‌ر توندوتۆلی پتوه‌ندی خۆی و میدییه‌کان، جه‌ختی کردوووه‌و به‌رده‌وام ئە‌و پتوه‌ندییه‌ی پاراستوووه‌ و سوودی له‌ توانا و لیتاتوویی سه‌رکرده‌کانی بینیوه‌ و پله‌و پایه‌ی سه‌ربازی به‌ بریک له‌ گه‌وره‌ پیاوانی سپاردوووه‌. له‌و پیاوه‌ ناودارو لیتاتوانه‌ش هارپاگ - ی میدی بووه‌.

(ویل دیورانن) یه ژیت: 'میدییه‌کان به پروخاندنی پاشا سته‌مکاره‌که‌پان فره دلخوش بوون و رازی بوون به‌وهی کورپش بووه به پاشایان و هیچ ده‌نگیکی نارَه‌زایه‌تییان له به‌رز نه‌بووه‌وه' (۱۳۶).

(دیاکونوف) پرونتر ده‌دویت و ده‌لایت: 'سیاسه‌تی به‌رده‌وامی کورپش هیچ گورپانکارییه‌کی به‌سه‌ردا نه‌هات، سیاسه‌تی رینگه‌وتن و ته‌بایی له‌نیوان خوی و (خانه‌دانه) میدییه‌کان، تا سه‌رنجیان بق لای خوی رابکیشیت و پشتگیرییان به‌ده‌ست به‌یتیت، ئەم سیاسه‌ته‌ش له‌وه‌دا ره‌نگی ده‌دایه‌وه، که ئەو پاشایانه‌ی له‌نه‌ته‌وه‌ی مادبوون و به‌دیلی به‌رده‌ستی ده‌که‌وت نه‌یده‌کوشتن' (۱۳۷).

پلانه‌که‌ی کورپش له‌سنووری دل‌راگرتنی ده‌سته‌بژیره میدییه‌کاندا قه‌تیس نه‌بوو، بگره‌به‌پتویستی ده‌زانی رینگه‌ی هه‌موو ئەگه‌ریک بیریت، که ده‌شیا له‌ئاینده‌دا بیته‌ته‌گه‌ره‌و هه‌ره‌شه‌بو‌سه‌ر ده‌سه‌لاته‌که‌ی و نه‌خشه‌ی ده‌سته‌به‌راگرتنی یه‌کجاره‌کی ده‌وله‌ت و خاک و گه‌لی ماد. یه‌کیک له‌ترسناکترین ئەو هه‌ره‌شانه‌ش، مانه‌وه‌ی ئەستیگ بوو به‌زیندوویی، چونکه‌ده‌یزانی مانه‌وه‌ی ئەو، ئەگه‌ر وه‌ک دیلینکیش بیت، ئەوا واتای هه‌یشتنه‌وه‌ی سومبولی مه‌له‌که‌تی مادو شکومه‌ندی میدییه‌کانی ده‌گه‌یاند، هه‌ر بۆیه‌بیریاری له‌ناوبردنی ده‌رکردو گونا‌هه‌که‌شی خسته‌ئه‌ستوی به‌تسیاک.

به‌لام کوشتنی ئەستیگ مه‌ترسییه‌که‌ی به‌یه‌کجاری نه‌په‌وانده‌وه، چونکه‌هه‌ر شه‌یه‌کی تر له‌هه‌ره‌شه‌که‌ی ئەستیگ مه‌ترسیدارتر له‌ئارادابوو، ئەویش میراتگره‌که‌ی پاشا بوو. راسته‌ئه‌ستیگ کورپی له‌پاش به‌جی نه‌مابوو تا جینگه‌ی بگریته‌وه، به‌لام له‌م حاله‌ته‌دا به‌پنی یاسای میدییه‌کان زاوای پاشا مافی میراتگری پین ده‌درا و ئەو په‌واپه‌تییه‌ی پین ده‌به‌خشرا تا له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی دابنیشیت. ئەوده‌م (ئامپتیدا)ی کچی ئەستیگ میردی به‌ (ئه‌سپیتام)ی خانه‌دان کردبوو. وه‌کو باسمان کرد، یاسای میدییه‌کان ئەو مافه‌ی به‌ئه‌سپیتام به‌خشی بوو، تا جینگه‌ی پاشای کورچکردوو بگریته‌وه و کورپشیش ئەو راستییه‌ی باش ده‌زانی، بۆیه‌ئه‌سپیتامی کوشت و ئامپیتیدی

(۱۳۶) ول دیورانن: قصه‌ الحضاره، ص ۲/۴۰۲.

(۱۳۷) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۹۷.

بپوهڼنی کچی ئهستیایگی ماره کرد، بهم پښهش رهوایهتی دهستووری بو
خوی زامن کرد^(۱۳۸).

بهم سیاسهتهی، کورپش دوو ئامانجی پښکا:

بهکهم ئامانج: زوبانی دهسته بژیره میدییه کانی بهست و ناراسته وخو پښی
گوئن، که دهولت دهولتهی خویانه، چونکه دایکی نهو (ماندانا) کچی
ئهستیایگه، واتا میدییه کان خالوی نهون و لههه مان کاتدا له کوشکی پاشایه تیدا
گه وره بووه و په روره ده کراوه و پوښنبیری میدی کاریکه ریی له سره که سایه تی
داناوه. هه ر که سیش، شاره زایی له کومه لگه ی کوردی هه بیت، ده زانیت کورد
چ سوزو خو شه ویستییه کی بو کچه زاو کوره زا هه یه.

نمونه ی ئه م سوزو خو شه ویستییه شی له پشنگیری کورداندا بو (ئه بی
ئه لهه یجاء عه بدولابن همدان)، که دایکی کورد بو، ده بینین. کاتیک ناوبراو
دژ به عه باسییه کان، له سالی (۳۰۱ ک) له شاری موسل شو پشی به رپا کردو
پاش ئه ویش هه مان سوزیان بو (سه یف ئه لده وله ی ئه لحه مدانی) ی کورپی
ده ربپی، به وپښه یی که دایکی کورد بووه^(۱۳۹).

دووه م ئامانج: که لک وه رگرتن له هیزو توانای سه ربازی و ئابوری گه لی
میدیا له کاتی داگیرکردنی مه له که تی بابل له باشوری پوژئاواو مه له که تی
لیدیا له باکوری پوژئاواو له کاتی هه لگیرساندنی شه ر دژ به گه لی
ماسساجیتای massagetae ئه وده مه ی که ولاته که یان له (پوژهلانی قه زوین)
داگیر کرد.

به لام پاش کوشتنی کورپش له شه ری دژ به گه لی ماسساجیتا له
سالی (۵۲۰ پ.ز)، باره که گورا و به لایه کی دیکه دا که وت، چونکه له گه رمه ی
ده سلاتی کورپشدا، فارسه کان ده ستیان به سره کاروباری ده ولته تدا گرت و
ورده ورده میدییه کانیان دوورخسته وه و په راویزیان خستن. فارسه کان کاتی
ئه م کاره یان ئه نجام دا، بپی له سه ر کرده میدییه کان به هوشدا هاتن و درکیان
به وه کرد، که بیده هنگییان له به رانبه ر فارسه کان باری پاشکویی و کویلیایه تی

(۱۳۸) هارفی بورتر: موسوعه مختصر التاريخ القديم، ص ۸۷. دیاکونوف: میدیا، ص ۲۹۶.

(۱۳۹) ابن خلدون: تاریخ ابن خلدون، ۵۲۰/۷. احمد عدوان: الدوله الحمدانیه، ص ۱۱۱.

به‌سەر خۆیاندا ده‌سه‌پینن. (ویل دیوران‌ت) یه‌ژیت: 'له‌ چاو‌تروکانیکدا، گه‌لی ماد‌ به‌رانبه‌ر به‌ فارس‌ گه‌وره‌یی له‌ده‌ستدا و بوو به‌ ژێرده‌سته و فارسیش بوو به‌ گه‌وره‌ی میدیا. هاوزه‌مان فارس له‌ ئاماده‌باشیدا بوو تا بیه‌ته‌ گه‌وره‌ی هه‌موو دنیا‌ی پوژئاوای نێزیک' (۱۴۰).

له‌ سه‌رده‌می فه‌رمان‌په‌وایی که‌مبیزی کوپ‌ی کوپ‌ش (۵۲۰-۵۲۲ پ.ز) ده‌سه‌لاتی تاک‌ره‌ویی فارس‌ ره‌گ و پیشه‌ی ته‌واو داکوتا، تا سالی (۵۲۵ پ.ز) که‌مبیز په‌لاماری ولاتی میسری داو داگیری کرد. پاشا که‌مبیزی کوپ‌ی کوپ‌ش له‌پال توشبوونی به‌ نه‌خۆشی فی، ده‌م ده‌م هه‌لچوون و توپه‌بوونیک‌ی شیتانه‌ ده‌یگرت و کاری زور ئابروو‌به‌رانه‌ی له‌ده‌ست ده‌قه‌وما.

ئه‌و کاره‌ ئابروو‌به‌رانه‌ی چ ده‌ره‌ق به‌ میسریه‌کان یاخۆ له‌گه‌ل خودی فارسه‌کان جینگه‌ی باسه. بۆ نمونه: گوپ‌ی پاشاکانی میسری هه‌لده‌دایه‌وه و مردوو‌ه‌کانی ده‌دایه‌ به‌ر قامچی و فه‌رمانی ده‌دا کاهینه‌کانی خواوه‌ندی (ئه‌بیس) له‌ میسر دارکاری بکه‌ن و فه‌رمانی دا، که‌ هه‌ر میسریه‌ک ئاهه‌نگ بۆ جه‌ژنی ئه‌و خواوه‌نده‌ بگێڕی له‌ قه‌تاره‌ بدریت.

سه‌ره‌پای ئه‌مانه‌ش فه‌رمانی به‌ (برکسا سبیس)ی هاو‌پنی دا، تا له‌ میسره‌وه‌ بگه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ (سوس)ی پایته‌ختی فارسه‌کان و (سه‌میردیس)ی براکه‌ی خۆی بکوژیت، چونکه‌ خه‌وی بینی بوو و له‌ خه‌ونه‌که‌یدا کابرایه‌ک به‌ناوی براکه‌یه‌وه‌ (سه‌میردیس) جینگه‌که‌ی گرتوته‌وه‌. ئه‌مه‌ و له‌ کاره‌ ئابروو‌به‌رانه‌کانی دی، (پوکسانا)ی خوشکی خۆی ماره‌ کرد، له‌ کاتیکدا به‌پنی یاسای فارس ئه‌م کاره‌ حه‌رام بوو. پاشان دووه‌مین خوشکی ماره‌ کرد و کوشتی، چونکه‌ ره‌خنه‌ی له‌ ره‌فتاره‌ خوین‌په‌ژیه‌که‌ی گرتبوو. جاریک کوپ‌یک‌ی به‌رکسا سبیس‌ی هاو‌پنی به‌ پینش چاوی باوکیه‌وه‌ به‌ تیریک و به‌ده‌ستی خۆی کوشتی له‌ کاتیکدا کوپ‌ه‌که‌ هه‌یچ گوناھنیک‌ی نه‌کردبوو. جاریک‌ی تر فه‌رمانی دا دوازه‌ پیاو له‌ سه‌رکرده‌کانی فارس سه‌ره‌به‌ره‌و خوار زینده‌به‌چال بکه‌ن،

(۱۴۰) ول دیوران‌ت: قصه‌ الحضاره، ۴۰۲/۲.

چونکه بری تومه تی بی واتایان درابووه پال. ئەم قسانه، هیرودوت پشتراستی کردوونه تهوه^(۱۴۱).

کاتیک کهمبیز له ولاتی فارسهوه بهرهو ولاتی میسر کهوته ری، بهرپوه بردنی کوشکی به موغیکی مهجوسی بهناوی پیرتزییس (هیرودوت به باتیزیتس ناوی دههینیت) سپارد. ئەم پیرتزییس ناوه، ئاگه داری کوشتنی سه میردیس بری کهمبیز بوو، له کاتیکدا کهمترین کهس ئاگه داری ئەو کوشتنه بوون و جهماوه ری فارس لهو برپوايه دابوون، که سه میردیس زیندووه. پیرتزییس بری کهمبیز به ناوی سه میردیس هه بوو^(۱۴۲)، ئەم سه میردیس به گوماتا (گوماتا)ش ناسرابوو. دیاکونوف دهلیت: ئەم ناوه به واتای (شوانه ئاقله که) دیت، وا دهرده که ویت ناویکی ره سه نی ئاریاییه، چونکه له دهقه ئاویستاییه کاندایه شیوهی (هۆگ) hogo واته (خودان گای باش) ه^(۱۴۳).

میدییه کان لهو باوه رهدا بوون، که گوماتا کورپی ئامیتیدا کچی ئەستیاهه و له ئەسپیتامی یه کهم میردیتی، نهک له کورپش. ئەم گوماتایه هاوشیوهی سه میردیس (بردیای) کورپی کورپش (برای کهمبیز) بووه و فارسه کان به (بردیای ساخته) بانگیان کردووه، پیرتزییس پروداوی کوشتنی سه میردیس ئەخمینی قۆستهوه و قهناعهتی به گوماتای برای کرد تا له سه ره تهختی پاشایهتی دابنیشیت، هیرودوت دهلیت: 'به یاننامه یه کی بق هیزه کان له ولاتی فارس و میسر نارد، تیادا داوای لئ کردبوون: له مرۆ به داووه برپاره کانی سه میردیس جیبه چی بکن، نهک برپاری قه مبییز).

ئهو دهه کهمبیز له سوریاوه به رهو فارس دهگه پایه وه، دانه یه ک له به یاننامه کی به دهه ست دهگات، بۆیه پرو له برکساسیبس دهگات و پنی دهلیت:

- که وابوو، فرمانه که مت ئاوا جیبه چی کرد؟! -

(۱۴۱) هیرودوت، تاریخ هیرودوت، ص ۲۳۳، ۲۳۴.

(۱۴۲) له وانه یه شیوه یونانییه کی (سمیردیس) له شیوهی ئاری (شاه مهرد) هوه وه رگیرابیت، که مانای (پاشای پایاوه کان/ پیشهوا) دهگه یه نیت.

(۱۴۳) دیاکونوف: میدیا، ص ۳۶۶.

برکساییس پنی دهلیت:

- سه‌روه‌رم، نه‌وهی بیستت درق و هه‌لبه‌ستراوه، سه‌میردیسى برات لیت هه‌لنگه‌پراوه‌ت‌وه، بویه هیچ هویهک نییه تا بکه‌ویته ناکوکیه‌وه له‌گه‌لیدا، من فرمانه‌که‌تم به‌جی گه‌یاندووه‌و تهرمه‌که‌ی به‌م دوو ده‌سته‌ی خۆم شارده‌وه. نه‌گه‌ر مردوو زیندوو‌بیته‌وه، نه‌وا له‌وباوه‌په‌دابه، که نه‌سته‌یاخیسى میدی ده‌گه‌پیته‌وه‌و دژی تو جه‌نگ به‌رپا ده‌کات. من رینوما‌یى نه‌وه‌ت ده‌که‌م، که نه‌م په‌یامه‌پت‌ه‌ره (نامه‌به‌ر) بگریت و پرسىاری لى بکه‌یت تا بۆت پرون بیته‌وه‌و بزانی‌ت کى فرمانى پت‌ه‌وه‌کردنى سه‌میردیسى پاشای داوه‌تى^(۱۴۴).

که‌مییز فرمانى دا و کابرای نامه‌هینیان ناماده‌ کرد، که‌مییز هه‌ره‌شه‌ی لى کرد تا راستى پى بیژى: 'سه‌میردیس خۆی نه‌م نامه‌یه‌ی دايتن، یان که‌سێکى نيزیک به‌ نه‌و؟ کابرا له‌وه‌لامدا وتى: له‌و رۆژه‌وه، که‌ قه‌مییزی پاشا له‌گه‌ل سوپاکه‌یدا به‌ره‌و میسر هاتوه‌وه، من به‌م دووچاوه‌ی خۆم سه‌میردیسى قورشم نه‌دیوه‌و نه‌و مه‌جوسه‌ی که‌ قه‌مییز کاروبارى کوشکى پى سپاردوه‌وه نه‌م به‌یاننامه‌ی پت‌دام و گوتى: سه‌میردیس نووسیه‌تیه‌تى^(۱۴۵).

ئاله‌ویادا بۆ که‌مییز ئاشکرا‌بوو، که‌ موغه‌ مه‌جوسیه‌که‌ و براکه‌ی لئى هه‌لگه‌پراونه‌ته‌وه‌و ژيانى براکه‌ی خۆیشى به‌ فیرۆ چوو. بویه فره‌ تووره‌ بوو. به‌ نیازی گه‌پانه‌وه‌ی بۆ ولاتى فارس تا پیلانگیزان له‌ناو بیات، خۆی هه‌لدایه‌ سه‌ر پشته‌ی نه‌سه‌په‌که‌ی که‌ به‌سه‌ر زینه‌که‌وه‌ خۆی قایم کرد شمشیره‌که‌ی له‌ کيفه‌که‌ ده‌رچوو و نووکى چه‌قییه‌ لارانیدا و به‌و هویه‌وه‌ نه‌خۆش که‌وت. پاش بیست رۆژ هه‌سته‌ی کرد مه‌رگى نيزیک بووه‌ته‌وه‌وه. سه‌رکرده‌ سه‌ربازییه‌کانى فارسى کۆ کرده‌وه‌ و له‌ویدا وتاریکى بۆ دان و گوتى: 'هۆ پیاوانى فارس، نه‌م باره‌ی که‌ منى تیا‌دام وام لى ده‌خوازیت نه‌پنیه‌کتان لا بدرکیتم، که‌ زۆر کوشام بیشارمه‌وه. پاشان خه‌ونه‌که‌ی خۆی

(۱۴۴) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۲۴۶. ولیام لانجی: موسوعة تاریخ العالم ۱/ ۹۳.

(۱۴۵) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۲۴۶. دیاکونوف: میدیا، ص ۳۹۰.

و بهر نه‌نجامه‌کشی که فرمانی کوشتنی سه‌میردیدی براکی لئ که‌وته‌وه،
 همووی بق باسکردن و ئیسته‌ش ئه‌وان ژیرده‌ستی مه‌جووسیه‌کانن^{۱۴۶}.
 که‌مبیز دریزه به وتاره‌که‌ی ده‌دات و یه‌ژیت: 'له‌کاتیکدا من
 له‌سه‌ره‌مه‌رگدام، به ئه‌رکی سه‌رشانمی ده‌زانم ئه‌و شته‌تان بق پروون
 بکه‌مه‌وه، که ده‌خوایم نه‌نجامی بده‌ن. به ناوی ئه‌و خواوه‌نده‌ی که ناگای له
 خیزانی پاشایه‌تیمانه، فرمانتان هین ده‌که‌م، به‌تایبه‌تی ئه‌و نه‌خمینیانه‌ی که
 لیره ناماده‌ن، به هیج شیوه‌یه‌ک پئ نه‌ده‌ن ئاریبه‌کان ده‌سه‌لات به‌ده‌ست
 به‌پینه‌وه، نه‌گه‌ر هات و له‌ریگی غه‌درو ناپاکییه‌وه ده‌سه‌لاتیان گرت‌وه
 ده‌ست، ئیوه‌ش به‌همان چه‌ک لئییانی وه‌ربگرته‌وه، خو نه‌گه‌ر به‌هیز وه‌ریان
 گرت‌وه ئیوه‌ش پیابوین و به‌هیز لئیان زه‌وت بکه‌نه‌وه، نه‌گه‌ر ئه‌م فرمانه‌ی
 منتان به‌جی گه‌یاند، ئه‌وا بو‌تان ده‌پاریمه‌وه، که زه‌وی له‌ خیره‌که‌تی
 خویدا نو‌قمتان بکات و مندالی زورتان هین ببه‌خشیت و مه‌رومالانتان زور
 زیاد بکات و تا دنیا دونه‌ییه به‌نازادی و سه‌رفرازی بژین. خو نه‌گه‌ر له
 به‌ده‌سته‌پینه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتدا سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون، ئه‌وا به‌ر نه‌فره‌تی من
 بکه‌ون و چاره‌نو‌ستان پیچه‌وانه‌ی داخواییه‌کانی من بیت، که بو‌تان
 پارامه‌وه. سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ش کوتایی هه‌ر فارسیکی کلؤل و نه‌گه‌ت وه‌کو ئه‌م
 کوتاییه‌ی من بیت^{۱۴۷}.

گریانی به‌کول و بارانه فرمیسکی به‌خوری چاوی پاشا، کاری له
 سه‌رکرده‌کانی فارس کرد. یه‌خه‌ی خوین دادپی و شیوه‌ن و زارییان به‌ره‌و
 ئاسمان به‌رز بووه‌وه. که‌مبیز نه‌خوشییه‌که‌ی زوری بو‌هیناو به‌ وچاخویری
 (بی کوپو کچ) سه‌ری نایه‌وه‌و مرد.

(۱۴۶) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۴۷، ۲۷۹.

(۱۴۷) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

راستییه‌کان، نه‌ک قسه‌ی پروپوچ

ئه‌وه وه‌سیه‌ته‌که‌ی که‌مبیز بوو بۆ سه‌رکرده‌ بالاکانی فارس. ئیمه‌ له‌ خویندنه‌وه‌ی وه‌سیه‌تنامه‌که‌ی پاشای فارسه‌وه، ئه‌م شتانه‌ی خواره‌وه‌مان بۆ پروون ده‌بیتته‌وه:

یه‌ک: پاش ئه‌وه‌ی چه‌ند سالێکی که‌م به‌سه‌ر حوکمی فارسه‌کاندا تپه‌په‌ری، میدییه‌کان به‌ هۆش خویاندا هاتنه‌وه‌و لایان پروون بووه‌وه، که‌ هاوبه‌شیی میدی- فارسی له‌ سه‌رکرده‌یه‌تی ده‌وله‌ته‌ تازه‌که‌دا، جگه‌ له‌ ده‌مچه‌ورکردن زیاتر شتیکی تر نه‌بوو و نرخ‌ی ئه‌م پاشکویه‌تییه‌ش دۆراندنی نازادیه‌کان بوو، بۆیه‌ له‌پیناوه‌ ده‌سته‌په‌نانه‌وه‌ی مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی یاندا ده‌ستیان دایه‌ تیکۆشان. دوو: فارسه‌کان به‌گه‌شتی و ئه‌خمینییه‌کان به‌تایبه‌تی، ترسیان له‌ نیشته‌بوو، ترس له‌ هه‌ولی میدییه‌کان بۆ به‌ده‌سته‌په‌نانه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و فه‌رمانه‌وه‌ی وایه‌کردنی فارس و گه‌لانی تری پۆژئاوای ئاسیا. ئه‌م ترس و ده‌له‌پاوه‌کییه‌ سه‌رکرده‌ فارسه‌کانی نیگه‌ران ده‌کرد، به‌تایبه‌تی پاش هه‌لسوکه‌وتکردنیان له‌گه‌ل چه‌ند هه‌ولێکی میدییه‌کان بۆ به‌ده‌سته‌په‌نانه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و زیندووکردنه‌وه‌ی شکۆی خویان و ده‌وله‌ته‌که‌یان.

سێ: به‌ر له‌ دوو هه‌زارو پینچ سه‌د سال له‌لایه‌ن بالاترین سه‌رکرده‌ی ده‌وله‌تی فارسه‌وه، به‌ریاریک ده‌رچوو، تیایدا داوا له‌ فارسه‌کان ده‌کات، که‌ به‌ هه‌موو هه‌یزو توانای خویانه‌وه‌ تیکۆشن و په‌ڕی له‌ دووباره‌ دامه‌زراندنه‌وه‌ی ده‌وله‌تی میدی بگرن، ئیتر گرینگ نییه‌ ئه‌و هه‌یزه‌ هه‌یزی چه‌ک بیت یان هه‌یزی فریودان و له‌خشته‌بردن. به‌ واتایه‌کی دی، بۆ ئه‌وه‌ی تاهه‌تایه‌ کورد له‌ژێر چه‌پۆک و بنده‌ستی فارسدا به‌میتته‌وه، ده‌بیتت فارسه‌کان په‌ڕی به‌ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی کوردی نه‌دن. ئالێزه‌دا هه‌ر که‌سێک له‌ پێوه‌ندی پانزه‌ سه‌ده‌ی پاره‌دووی نیوان فارس و کورد وردبیتته‌وه، به‌ئاشکرا کاریگه‌ری ناوه‌پۆک و په‌ڕۆچی وه‌سیه‌ته‌که‌ی (که‌مبیز) و سیاسه‌تی ده‌وله‌تی فارس له‌مه‌ر کوردانه‌وه، بۆ پروون ده‌بیتته‌وه.

کورپی محمەد کورپی سائیب ئەلکەلبی (٢٠٤ک- مردووہ) گوتووایانہ گواہ،
نہژادی کورد عارہبہ، کہچی بہ ہیچ جۆریک باسیان لەو زانیارییہ خورافیانہ
نەکردووہ، کہ پشتیان پئی بەستووہ.

کہوابوو ئەو سەرچاوانہی باس لە پەچەلەک و نەژادە خورافییەکی کورد
دەکەن سەرچاوەی عارەبی نەبوون، لە ھەمووی سەرنجراکیشتر، لە ہیچ یەک
لە سەرچاوەو نووسراوەکانی سەردەمی ئەمەوییەکانی (بەر لە سالی ١٣٢ک)
زانیارییەکمان لەوبارەوہ بەرچاواناکەوئیت، بگرہ ئەو جۆرہ زانیاریانہ ھەر
ھەمووی لە سەردەمی فەرمانرەوایی عەباسییەکاندا نووسراونەتەوہ، دیارہ
ئەو کەسەکی کہ میژوووی چەرخێ زێرینی عەباسییەکان (١٣٢-٢٣٢ک / ٧٤٩-
٨٤٧ز) بخوینیتەوہ، بالادەستی فارس و سریان (ھاوپەیمانی فارسەکان) لە
بزوتنەوہ رۆشنیرییەکی ئەودەمی لا ئاشکرا دەبیت و پۆلی گرینگیان لە
چالاککردنی بزوتنەوہی وەرگێراندا بۆ دەردەکەوئیت.

ئەمەو دەستبەسەرداگرتنی فارس و ھەوادارانێ رۆشنیری فارسی
بەسەر زۆرینەیی وەزارەتەکاندا لا پروون دەبیتەوہ، ئەمەش ئەو بۆچونەمان
پشتراست دەکاتەوہ، کہ یەژین، (ئەلمەسعودیی ٣٤٦ ک مردووہ)، گشت
زانیارییە پرۆپوچەکانی (خورافی) لەمەر بنج و بناوانی کورد لە کتیبی (مروج
الذھب)دا تۆمار کردووہ، لە سەرچاوە فارسییەکان یاخۆ سریانییەکانەوہ
ھەلینجاوہو وەرگێراونەتە سەر زمانی عارەبی، ھەر ئەوانیش بوون ئەو
سەرچاوە فارسییانہ، کہ ھەولی شینواندن و سوککردنی میدییەکان و کوردانی
نەوہی مادیان داوہ، وەرگێراوہتە سەر زمانی عارەبی.

پژوهی کوده‌تاکه

لینگه‌پزین با بپرسین میدییه‌کان چون له ده‌سه‌لات هه‌لگه‌پانه‌وه؟ له‌وده‌مه‌یدا، که که‌مبیز مرد، سه‌رکرده فارسه‌کان به‌ئه‌قلیاندا نه‌ده‌چوو، سه‌میردییسی میدی و - پیرتزی‌تیس- ی برای ده‌ستیان به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتدا گرتبیت. ئەم بپروایه‌یان پته‌وتر بوو کاتیک برکساسیبیس به‌توندی کوشتنی - سه‌میردیس - ی کوپی که‌مبیزی په‌ت کرده‌وه. ئەم په‌تکردنه‌وه‌شی له‌کاتیکدا هات ترسا له‌وه‌ی که پاش مردنی که‌مبیز فارسه‌کان سزای بدن و تۆله‌ی لئ وهر‌بگرنه‌وه. ئەوه بوو سه‌میردییسی میدی بۆ ماوه‌ی سه‌وت مانگ ده‌سه‌لاتی گرته‌ ده‌ست. له‌ ماوه‌ی ئەو سه‌وت مانگدا گرینگی به‌نازادکردنی که‌له‌ چه‌وساوه‌کانی بن ده‌سه‌لاته‌ سه‌تمکاره‌که‌ی فارس داو باج و خه‌راج و باربووه زۆره‌که‌ی له‌سه‌ر لادان و بپاری دا له‌وه‌و پاش پۆله‌کانیان په‌وانه‌ی به‌ره‌ی جه‌نگه‌ یه‌ک له‌دوای یه‌که‌کانی ئیمپراتوریه‌ت نه‌کات. له‌م باره‌وه هیرودوت یه‌ژیت: 'له‌سه‌رده‌می فه‌رمان‌په‌وایی مه‌جووسییه‌کاندا، که‌له‌ بنده‌سه‌ته‌کان قازانجی زۆریان کرد، هه‌ر بۆیه‌ جگه‌ له‌ فارسه‌کان، هه‌موو که‌له‌ بنده‌سه‌ته‌کانی ده‌وله‌تی فارس مه‌رگی ئەو پیاوه، ئیشی پتگه‌یاندن و دایان به‌چۆکدا بۆی، ئەو هه‌ر که‌ له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی دانیشته‌، گشت نه‌ته‌وه‌ ژێرده‌سه‌ته‌کانی بۆ ماوه‌ی سێ سال له‌ خه‌زمه‌تی سه‌ربازی بواردو له‌ باج و خه‌راجیشی به‌خشین، به‌لام دوای سه‌وت مانگ له‌ فه‌رمان‌په‌وایی بارودۆخیک هاته‌ ئاراوه ئیتر شته‌که‌ ئاشکرا بوو و پوه‌ی راسته‌قینه‌ی هه‌لمالرا' (۱۴۸).

به‌رانبه‌ر به‌م کوده‌تایه‌، سه‌رکرده‌ فارسه‌کان ده‌ست له‌سه‌ر ئەژتو دانه‌نیشته‌ن و زۆر زوو به‌وردی به‌دواداچوونیان بۆ کرد، ئەوه‌ی که‌ زۆرت‌ر به‌م کاره‌ی سه‌میردییسی میدی راجله‌کا و ترسی لئ نیشته‌، ئوتانیسی کوپی فرناسیبیسی که‌وره ده‌وله‌مه‌ندی فارس بوو. یه‌که‌م شته‌، که‌ تیبینی کرد ئەوه‌ بوو، که‌ سه‌میردیس له‌ پۆژی ده‌سه‌کاربوونییه‌وه شوپنه‌ قایمه‌کانی پایته‌ختی به‌

(۱۴۸) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۲۴۹.

جینه هیشتووو نه چووته دهره وهی کۆشک و له هیچ دانیشتیکی تایبه تی خۆیدا ته نیا بۆ جاریکیش، که سیکي له خانه دانه کانی فارس چاو پێ نه که وتوو، ههروه ها دهستی به سه ره هموو شاژنه کاندای گرتوو و لیکي جیا کردوو نه ته وه هه ره یه کیکانی به ته نیا له کۆشکی کدا دوور له یه ک نیشته جی کردوو.

ئهمه و - فیدم - ی کچی ئه وتانیش یه کیک بوو له ژنه کانی پاشا، بۆ دلنیا یی خۆی ئوتانیس له (فیدم) ی کچی پرسی، که ئایا ئه و سه میردیس، کۆره که ی کۆرشه یان نا؟

کچه که ی گوئی: ئه و ناتوانی لیکیان جیا بکاته وه، چونکه تا ئیسته سه میردیس کۆری کۆرش ی چاو پێ نه که وتوو.

ئوتانیس ده یزانی جاریک له چاره کان کۆرش له گوماتا (سه میردیس) ی میدی رقی هه لساوه وه ک سزایه ک هه ردوو گوێچه که ی بریوه، بۆیه نامه یه کی بۆ کچه ی نووسی و تیایدا وتی: 'ئه وه ی پیت ده لیم ده بین بیکه ی، هه ر شه ویک بۆ رابواردن هاته لات، به وردی بره وانه تا خه ی قول ده بیاته وه، پاشان ده ست به گوێچه کانیدا به یته، ئه گه ر گوێکانی به رده ستت که وتن، ئه وا بزانه میرده که ت سه میردیس کۆری کۆرشه، خۆ ئه گه ر گوێه کانی پێوه نه بوون، ئه وا بزانه میرده که ت سه میردیس مه جووسیبه' (۱۴۹).

شه ی جووتبوون، سه میردیس پاشا هات و فیدم داواکه ی باوکی جینه جی کردو دلنیا بوو، که پاشا هه ردوو گوێچه که ی بره وه، که واسا پاشا کۆری کۆرش نییه، ئیتر زۆر به په له و بۆ به یانییه که ی باوکی لێ ئاگه دار کرده وه. به و پێته ئوتانیس دلنیا بوو، که پاشا که یان، پاشا سه میردیس میدییه، نه ک سه میردیس کۆری کۆرش. ئینجا بۆ روو به روو بوونه وه و کۆشتنی دوو برا میدییه که وه ده سته پێتانه وه ی ته خت و تاجی ئه خمینی، له گه ل شه ش که س له گه وره پیاوانی فارسدا ریک که وت. دارا (داریوش) ی کۆری هایستاسیس (هه شت ئه سپ) یه کیک بوو له ناودارترین ئه و هه وت که سه. شایه نی باسه دارا (داریوش) (کۆری فه رمانزده وای هه ری می فارس بوو)، هه ر هه وت هاو پێ سویندیان بۆ یه ک خواردو تاوتویی ئه و پلانه یان کرد، که ده بیته جینه جی

(۱۴۹) همان سه رچاوه ی پیتوو، ل ۲۰۰.

بکن. بریاریان دا زور به په له کوده تا پیچه وانه که جینه جی بکن، به لام ده بیت زور به وریایه وه ههنگاو بنین و بۆ پاراستنی نهیینه که یان هه موو نه گه ره کان بهرچاو بگرن، بویه دارا پیداکری له سهر زوو نه نجامدانی پلانه که ده کرد و ده خواست هه ره ئه و پوژه جینه جی بکن.

مشتومپیکی توند له نیتوان ههوت که سه که دا پرووی دا، ئوتانیس به بریاره که ی دارا نارازی بوو. ئه و ده یگوت: به ناو ئه و هه موو پاسه وانه دا، که هه موو کون و که له به ریکیان ته نیوه چون ده کری بجینه ناو کوشک و ده ستمان بگاته پاشا؟ به لام دارا له سهر قسه که ی خوی سوور بوو و گوتی: پاسه وانه کان بی دوو دلی ریگه یان ده دن، چونکه ئه وان له سهر کرده بالاکانی فارسن. ئه و زیاتر بابه ته که ی روون کرده وه پتی گوتن: "سه ره پای ئه وانه، من بیانوویه کی گونجاو و ماقولم به ده سه وه یه، یه ژم من له فارسه وه هاتووم و نامه ی باوکم، که فرمانره وای فارسه، پتیه بۆ پاشا، ئه ی ئه گه ر درق پتیوست بیت، بۆ نه یکه م؟! ئیمه هه موومان یه ک ئامانجان هه یه، جا چ درق بکه یان یان راست بیژین" (۱۵۰).

جو بریسا^(۱۵۱) یه کتیک بوو له ههوت سهر کرده فارسه که، زور لایه نگری پلانه که ی داریوش بوو و گوتی: "هاو پتیانم ئایا هه لیکنان بۆ هه لده که ویت له هه له له بارت، تا ته ختی تیا پرگار بکه ین؟ خو ئه گه ر سهر نه که وتین، ده با هه ر ئیسته بمرین، ئایا ره وایه مه جوسییه کی گوئیروا و حوکی فارس بکات؟ هه ر

(۱۵۰) هه مان سه رچاوه ی پینشو، ل ۲۵۲.

(۱۵۱) ئه رشاک سافاراستیان نه لیت: به پشتبستن به سه رچاوه باوه پیکراوه کان جو بریاس (گو بریاس - Gobryas)، سهر کرده ی میدی (ئو گوبارو - Ugbaru) بووه، که پیشهنگی جهنگاوه ره گوتیه کان (پیشینانی کورد) بووه، که له داگیرکردنی شاری بابلنا له سالی (۵۳۸ پز) یارمهتی کورشی دووه میان داوه. هه ر ئه وانیس یه که م کس بوون چونه ناو شاره که وه. ئه و به (گوبارو - Gubaru) ییش ناوی برنوو و له پای خزمه تکردنی له بواری سه ریازیندا خه لاتی کردوو و به فرمانره وای ئه و شاره دایمه زرانوو و نوای ئه وه ییش به جیگری پاشای ئه و به ری رووباری فورات و پاشای سواریا فه له ستین دایمه زران، به لام (د. محمهد به یومی مه ران)، نه لیت: (گوبارو/ گو بریاس - Gubryas) فرمانره وای بابلی نه ژاد بوو و به لای کورشددا شکانیه وه. بروه: ارشاک سافاراستیان: الکرد و کردستان، ص ۳۸. محمد بیومی مه ران: تاریخ العراق القدی، ص ۶۵.

که سیک له ئیوه له کاتی سه ره مرگدا له پال که میزه وه راوه ستابن،
له عنه ته که ی له بیر ناچیته وه، نه فره تی له و فارسه کرد، که له پیناو بزگار کرنی
تهختا تی ناکشیت... دهی با به په له روو له کوشک بکهین و په لاماری
مه جو سییه کان بدهین. هه موو به پیشنیازه که ی رازی بوون.^{ن (۱۰۲)}

(۱۰۲) هیروdot: تاریخ هیروdot، ص ۲۰۳.

کوشتوب و نه‌نجام

وا دهرده‌که‌ویت، که له و دهمه‌دا به‌دگومانی له ناسنامه‌ی سه‌میردییسی میدی زیادی کردبیت، بۆیه بق خۆپزگارکردن، هه‌ردوو برا بیریان له‌رینگه‌چاره‌یه‌کی ئاسان کرده‌وه، سه‌ره‌تا بیریان دا پتوه‌ندیی به (به‌رکساسییسی) ه‌وه بکه‌ن و بق لای خۆیان رای بکیشن؛ چه‌ند هۆیه‌کیش له‌پشت ئه‌م بیروکه‌وه بوو، یه‌که‌میان که‌مبیز زۆر دل‌په‌قانه ساتوسه‌ودایی له‌گه‌لدا کردبوو و کورپه‌که‌ی کوشتبوو. دووه‌م ئه‌و تاکه‌که‌س بوو، که ده‌یزانی سه‌میردییسی کورپی کورپش له‌ژياندا نه‌ماوه‌و کورژاوه. سیتیه‌م له‌ناو کومه‌لگه‌ی فارسدا پیاویکی ناودار و ناسراو بوو، بۆیه بانگیان کردو له پای پشتگیریکردنیان ته‌ماحیکی باشیان خسته به‌رچاوی و بق بیده‌نگکردنی پاره‌یه‌کی مؤلیان خسته به‌رده‌ستی. برکساسییسی به‌داواکه‌یان رازی بوو، بق ئه‌و مه‌به‌سته‌ش هه‌ردوو برا جه‌ماوه‌ری فارسیان بانگیشتی دهره‌وه‌ی شوره‌ی کۆشک کرد، تا برکساسییسی وتاریان بق بدات و پتیا پابه‌یه‌نیت، که پاشاکه‌یان سه‌میردییسی کورپی کورپشه‌و جگه له‌و که‌سیکی تر نییه، هه‌ر به‌م جۆره‌ش گومانی جه‌ماوه‌ر دهره‌ویته‌وه.

له کاتی دیاریکراودا پیاوانی فارس گردبوونه‌وه‌و برکساسییسی له‌سه‌ر لووتکه‌ی (تاوه‌ر)ه‌که راوه‌ستا، تا گه‌واهی بق پاشا بدات، به‌لام پینچه‌وانه‌ی ئه‌و به‌لینه‌ی که به هه‌ردوو برای داوو، له وتاره‌گه‌رم و به جۆشه‌که‌یدا رینگ دژی خواسته‌کانی ئه‌وان هاته‌گۆ و باسی له شه‌جه‌ره‌ی په‌چه‌له‌ک و نه‌ژادی کورپش کردو پاشان به شانوبالی باوه‌گه‌وره‌ی ئه‌خمینی ئه‌ودا هاته‌خواره‌وه. ئه‌و له وتاره‌که‌یدا په‌نجه‌ی خسته‌سه‌ر گشت ئه‌و خزمه‌ته‌ زۆرو زه‌وه‌نده‌ی که کورپش پینشکیش به فارسی کردووه‌و باسی له‌وه‌ش کرد، که چۆن له‌ژیر فشاری که‌مبیزی پاشادا سه‌میردییسی کورپی کورپشی به‌ده‌ستی خۆی کوشتووه. "ئسته‌ولات له بنده‌ست مه‌جوسیه‌کاندايه، له کورتاییشدا دوعای کرد و پارایه‌وه، که فارسه‌کان قه‌ت خۆشی له ژيانی خۆیان نه‌بینن ئه‌گه‌ر

تختی پاشایه تی نه گتیره وه ژیر دهستی خویان. پاشان هر له و بهرزاییه وه به بی هیج دوودلی خوی هه لدايه خواره وه^(۱۰۳)، کتوپر گیانی ده رچوو.

هاوپه یمانه حهوت که سییه فارسه که، بی ناگا له و رووداوهی ناو کوشکی پاشایه تی، ههنگاویان دهنه. له نیوهی رینگه دابوون به ره و کوشک هه والی دانپیدانان که ی برکساسیسیان پینگه یشت. پاش راگورینه وه یه کی سه ریستی و به په له نا کورکیه کانیا ن به زورینه ی دهنگ به لای راکه ی دارادا برانده وه و به بی نه وه ی پاسه وان هکان رینگه یان لی بگرن چوونه ژووره وه، به لام پیاوه خه سیتراوه کانی کوشک رینگه یان لی کردن، به لام نه وان بوچوونه ژووره وه زوریان به کارهیناو به خنجیر پیاوه خه سیتراوه کانیان له توپه ت کرد، نا له و کاته دا، که هه ردوو برا میدییه که له نه جامی نا کورکی برکساسیسی ده کولینه وه، گوتیان له هات و هاواری خه سیتراوه کان بوو، به په له به ره و لایان چوون، به لام زانیان تازه کار له کار تر از او وه ده بیت خویان بو رووبه رووبوونه وه ناماده بکن، له و پینکادانه کتوپره دا دوو کهس له دهسته حهوت که سییه که بریندار بوون. له نه جامدا جووتبرای میدی شه ره که یان دۆراند. نه م رووداوه له سالی (۵۲۲ پ.ز) قه وماوه. هیرودوت ده لیت: "نوای کوشتی مه جووسییه کان، پیچ پیلانگتیره که سه ریان له لاشه یان جیا کرمه وه و به نوو سه ری براوه وه و به دم به رپاکرینی هه را و هوریا یه کی زوره وه روویان له خه لکی کرد و باس و خواسه که یان بو گتیره وه ئینجا قولیان لی هه لمالی و هر که سیتی مه جووسییان به دم ریوه دهینی په لاماریان دهنان و دهیان کوشتن. خه لکه کهش، که به خیانه تی نوو براو قاره مانیتی فارسیان زانی زور به په له چاویان له پیچ که سه که بری و دهستیان کرد به مه جووسی کوشتن. نه و پوره نه که تاریکی و شهوی به سه ردا نه هاته یه، نه وا فارسه کان، مه جووسییه کانیا ن تا قبر دمکرو قریان تن ده خستن. ئیر نه و پوره له سالنامه ی فارسیا بوو به رۆژیکی بیارو هه موو سالی که به ناوی کوشتی مه جووس نامه نگیان دمکیرا و رینگه نه دمرا له و پوره ها هیج مه جووسییه که دم ریکه ویت. بویه له ماله کانیا نا هه ر هه موویان خویان حه شار دهنه و دهنه مه چوونه دهر^(۱۰۴).

(۱۰۳) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ص ۲۵۴.

(۱۰۴) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ص ۲۵۵ - ۲۵۶.

له وردبوونه وهمان بۆ ئەو كوده تا میدییه، ئەم ئەنجامانه مان بۆ
دهرده كه ویت:

- پهك: سرووشتییه ههولی دوو برا میدییه كه بۆ به دهسته هینه وهی دهسه لات
به فیرو بچیت، چونكه پشتیان به جه ماوه نه به ستبوو. به پنی قسه ی هیرو دۆت و
دیوران، هیچ كه سایه تییه کی میدی له گه ل پیرتریتس و گوماتای برابیدا به شداری
كوده تا كه یان نه كردوه، به تاییه تی ده بینین له ناو پایته ختی مهمله كه تدا ژماره یه کی
زۆر له میدییه كان بوونیان هه بووه، به به لگه ی ئەوه ی رۆژی كوشتنی دوو برا
میدییه كه، خه لکیکی زۆر له میدییه كان به كوشت چون.

- دوو: سه ركرده فارسه كان پیندا گرییان له سه ر جییه جیكرنی
وه سیه تنامه كه ی كه مییز كردوه ته وه و بریاریان داوه به و په ری بویری و
باوه په خۆبوونه وه و به رۆحیکی پر له فیدا کارییه وه دهسه لات له دهستی
میدییه كان وه ربگر نه وه.

- سن: له باره ی گوماتاوه، دیوران ده لیت: "ئەو كابرایه کی توند په وی
سه ر به ریازی مه جوسی كۆن بوو هه رده م ده كوشا ئاینی زه رده شتی، كه
ئاینی ده وه تی فارس بوو له ناو بیات، بۆیه له دژی ئەو شوپشیک تر
به رها بوو و تهخت و تاراجیان تیکو پیک دا"^(۱۰۰). ئەمهش ئەوه ده گه یه نیت، كه
ناکوکی و مملانیكه ته نیا سیاسی نه بووه، بگره ئایدۆلوجیش بووه.

ئایا مه جوسه كان میدی بوون؟

گێرانه وه كه ی هیرو دۆت له مه ر كوده تای میدییه كان، ئەو پرسیاره ی
سه ره وه مان له لا ده وروژیتیت، تا وه لاممان به ده ست بکه ویت ده بیت به په له
چاویك به ئاین و بیرو باوه ری گه لانی ئاریایی پێش زه رده شتییه تدا بخشینین.
ئەو ده مه قه ومی میدی و فارس و باقی گه لانی ئارییه رۆژه لاتیه كان
ئاینی مه زدایی و میترای Mithraism یان پیره و ده كرد، ئەمه و ئاینی میترای
ده درایه پال خواهند میترا (متر/ میترو/ مترای) خواوه ندی په یمان و داد و

(۱۰۰) ول دیوران: قصه الحضاره، ص ۶/۲-۴.

ستم، ناريايه روزه لاتيبه كان خوربان به سيمبولى ئو خواوهنده داده ناو
پاشاو خه لکه ره شوکيبه که ش دهيان کرده پيشناوى خويان، نمونه ي
متراداتيس (مترادات- به خششى ميتراى خوداوهند) بوو^(۱۵۶).

به گشتى دهکرى بلين: مهزدايى و ميترايى دوو ديزينترين بيروباوه ي
ثاينى ناريايىن له جيهانى کوندا و چينىک له موغى ميدى به فهرمى ئم
پله وپايه ثاينيبه يان به ميراتى بو دهمايه وه و سه ره رشتى نويز و تااعت،
په رستن و فه رمانه ثاينيبه کانيان دهکرد، ئمه و پياوانى ئم چينه ثاينيبه به
ره چه له ک ده چوونه وه سه ر خيلى ميدى ماغزى (ماغووى magoi)، ئم
خيله ش به يه کيک له شه ش خيله سه ره کيبه که ي نه ته وه ي ماد ده ژميردريت.
ثاشکرايه، که پاشکوى (س) له تاييه تمه ندى ناوه يونانيبه کانه و هيرودوت
به زورينه ي ناوه کانه وه لکاندوويه تى.

به م پيشه ش ناوى (ماغووى - magoi) ميدى گورا بو وشه ي (magos) ي
يونانى و (موغه) زه رده شت يبه کانى سه رده مى ئه سکه نده ريان به م ناوه ناساند.
ئم وشه يش به لاي يونانيبه کانه وه واتاى (مهن، فره) ده گه ياند، چونکه
مه جوسه کان (موغه کان) له بوارى دانايى و کارى جادووى سه ير و
ته رده ستيدا داهينه ر بوونه. عاره به کانيش وشه ي (مه جوس) يان له ناوى
(ماجوس) وه رگرتووه و له زمانى ئينگليزيدا وشه ي¹⁵ (magic) سيحر
ده گه يه نى، ده بيت ئه وه ش بلين، که چينى مه جوس هاوشيوه ي چينى
که هه نوتى عيبرانى به تاييه ت نه وه ي سيته کان و هاوشيوه ي چينى که هه نوته
بتپه رسته کانى عاره به مه ککه يبه کانى سه رده مى جاهيلى سه ر به (به نى عه بد
مه ناف) بوون.

ثاشکرايه، که زه رده شت (زه رتوشت، زه رته شت، زرا ده شت، زاراتوشتر،
زرا ووستر) له ئه تر و پاتين¹⁵⁸ atropautene نيزيک ده رياچه ي ورمى له داىک
بووه و له نتيوان سالانى (۶۶۰-۵۸۳ پ.ز) ياخو (۶۳۰-۵۵۳) يان (۶۲۸-۵۵۱)
پيش زاين ژياوه.

(۱۵۶) جفرى بارند: المعتقدات الدينيه لدى الشعوب، ص ۱۲۵-۱۲۶.

زهردهشت، له تهمنی چل سالیدا بانگه‌شهی پیغه‌مبهرایه‌تی کرد و داوای له نه‌ته‌وه‌ک‌هی خۆی (میدییه‌کان) کرد تا بینه سهر ئاینه‌ک‌هی، به‌لام میدییه‌کان دهستیان به پووویه‌وه ناو به‌ره‌نگاری بوونه‌وه، بۆیه زهردهشت پووی له ههریمی باکتريا (باختريا) کرد. باختريا ناوچه‌یه‌که ده‌که‌ویته پوژه‌هلایه ئاریانا (که ئیسته دابه‌ش بووه‌ته سهر باشووری تاجیکستان و باکوری ئه‌فغانستاندا)، ئه‌وده‌م (هه‌شت ئه‌سپ - فشتاسپ) هیستاسپ‌ی فه‌رمانه‌وای باکتريا ئاینه‌ک‌هی قبول کرد. ئه‌مه و له پتر له‌یه‌ک سه‌رچاوه‌دا هاتوه، که هیستاسپ باوکی دارا بووه^(۱۵۹).

ئاینی زهردهشتی له‌نیو گهلانی ئاری نه‌ژاددا بلاو بووه‌وه، به‌تایبه‌تی له ههریمی فارس و به‌ره‌به‌ره ته‌نگی به بیرو باوه‌ری مه‌زداپی هه‌لچنی، به‌لام مه‌زداپیته وه‌ک بیروباوه‌ریکی سه‌رده‌می مه‌مله‌که‌تی ماد پیره‌وه ده‌کرا، که‌چی له سه‌رده‌می فه‌رمانه‌وایی ئه‌خمینییه‌کاندا ئه‌م وینه‌یه پووشن نییه، ئه‌وه بوو که‌می به‌رله ئیسته، وته‌که‌ی دیورانتمان باس کرد، که ده‌لیت: "سه‌ر به‌مه‌زه‌بی مه‌جوسی بوو"^(۱۶۰)، بیوچان بۆ له‌ناوبردنی زهردهشتییه‌ت، ئاینی فه‌رمی ده‌وله‌تی فارس تی ده‌کوشا".

هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌م بابته دیورانته ده‌لیت: "دارای یه‌که‌م بۆیه ئه‌م ئاینه نوییه‌ی قبول کرد، په‌نگه ئاینه‌ک‌هی به هانده‌ریکی باش بۆ گه‌له‌ک‌هی له قه‌لم داپیته، هه‌ر له‌سه‌ره‌تای ده‌سه‌لات گرتنه‌ده‌ست، جه‌نگیکی سه‌ختی دژ به پیره‌وه‌که‌ران و موغه مه‌جوسییه‌کان به‌رپاکرد و ئاینی زهردهشتی به ئاینی فه‌رمی ده‌وله‌ت قبول کرد"^(۱۶۱).

له‌دریژه‌ی ئه‌م باسه‌دا بۆمان پوون ده‌بیته‌وه، که ئاینی زهردهشتی، ئاینی فه‌رمی ده‌وله‌تی ئه‌خمینییه‌کانی سه‌رده‌می که‌مبیز نه‌بووه، به‌لگه‌ش بۆ ئه‌م

(۱۵۹) صمویل نوح کریم: اساطیر العالم القديم، ص ۲۹۴. حامد عبدالقادر: زرادشت بین قدامی الایرانین، خ ۲۹. دیاکونوف: میدیا، ص ۳۴۰، ویام لانجر: موسوعه تاریخ العالم، ۹۱/۱-۹۰، ولز: معالم تاریخ الانسانیه، ۳۵۸/۲. احمد فخری: دراسات فی تاریخ الشرق القديم، ص ۲۳۰. (۱۶۰) دوور نییه، که مه‌به‌ستی بیروباوه‌ری مه‌زداپی بوویته. (۱۶۱) ول دیورانته: قصه الحضاره، ۴۲۶/۲.

بوچوونه مان ئه وهیه، که مبیژ موغه پیرتزییتیسی مهجوسی به ئه مینداری کۆشکی پاشایهتی دهستنیشان کردبوو. ئه و موغهیه، که له سه ر ئایینی مهجوسی کۆن (مه زدائییه - ئه زدائییه) بووه، له سه رگوزه شته که ی دیورانته وه بۆمان ده رده که ویت، که له ده می فه رمانه وه ایی دارای یه که مدا زه رده شتییه ت بووه ته ئایینی فه رمی ده وه له ت.

په نگه ئایینی مهجوسی کۆن (مه زدائی - ئه زدائی) ئایینی به ربلایوی سه رده می مه مله که تی ماد بوو ویت و ئه و ده مه پینگه فه رمی و جه ماوه ریه که ی له سه رده می فه رمانه وه ایی کۆرش و که مبیژدا له ده ست نه دابیت، به لام ئایینی زه رده شتی پرسه که ی به لادا خستیت، ئه م یه کلاییکردنه وه ش به مه رگی هه ردوو برا میدیه که به ئه نجام که شتووه. دیاره نیزی کترین رینگه ش بو له ناو بردنی ده سه لاته که یان سه رنکونکردنی بیروباوه رکه یان و پڕکردنه وه ی ئه و بۆشاییه به بیروباوه ری زه رده شتی نه یاری وه ک ئایینی فه رمی ده وه له ت، کۆتایی به پرسه که هینابیت.

وا ده رده که ویت، که مملانیی نیوان میدیه کهان و فارسه کان ته نیا سیاسی نه بووه، بگره مملانیی ئایدۆلۆجیش بووه، بۆیه هه ریه ک له و دوو گرووپه، که له سیبه ری ئایدۆلۆجیا یه کدا تینکوشاون، که ره وایی سیاسی پڕ به خشیون، ئه وه تا دارای یه که م به شانازییه وه ده لیت: "ئه و په رستگایانه ی که گۆماتا ویرانی کردن من وه ک ئه وه ی هه بوون بونیاتم نانه وه، ئه و شته ش گۆماتای موغه دهستی به سه ردا گرتبوو، من به دهستم هینایه وه"^(۱۶۲).

له و پۆژه وه ی که ئایدۆلۆجیای مه زدایی دۆراندی و ئایدۆلۆجیای زه رده شتی سه رکه وت، ئیتر میدیه کهان (باو با پیرانی کورد) له پۆژئاوای ئاسیا پۆلی پۆشنیری و سیاسی خۆیان دۆراندو میژوو، ته تانه ت بوونیشیان به ر هیرشی بزکردن و شتیواندن که وت. من وای بو ده چم، که هه ردوو موغه میدیه که پیرتزییتیسی و سه میردیس، کاریان بۆ گێرانه وه ی ده سه لاتی مه زدایی و له غا وکردنی زه رده شتییه ت کردیت، به وپینه ی که ئاین و ئایدۆلۆجیای

(۱۶۲) دیاکونوف: میدیا، ص ۴۰۱.

میدییه‌کان بووه، ئەم کارەشیان ڕینگەخۆشکەر بوو بۆ گێرانه‌وه‌ی دەسەلات و مەملەکەتی ماد.

لێره‌دا دەبێت بلین: گرینگە بەوردیی له سرووشتی پێوه‌ندی نیوان مەزدایی و زەرده‌شتی بڕوانین و ئەو ڕووداوه سیاسییه‌یه‌ک له‌دوای یه‌کانه‌ بخوینینه‌وه، که له‌ته‌ک ده‌رکه‌وتنی زەرده‌شتی له‌ رۆژئاوای ئاسیا هاتنه‌ ئاراوه، چونکه هیچ بزوتنه‌وه‌یه‌کی ڕۆشنییری له‌ بزوتنه‌وه‌ی سیاسی جیانا‌کریته‌وه‌و خویندنه‌وه‌ی سه‌ره‌له‌دانی ئاینه‌کان به‌دوور له‌ ڕووداوه‌ سیاسییه‌ کومه‌لایه‌تییه‌ ئابوورییه‌کانی هەر سه‌رده‌مێک خویندنه‌وه‌یه‌کی ناته‌واو و نه‌زۆک ده‌بێت.

(۱۰)

شۆرشگىڭىرى مىلىدى (فراوورت)

(سالى ۵۲۱ پ.ز. كوژرا)

باوكه كان و كورمگان

سىن كەس بە كەلكى سەركردايەتى نەتەوہ نايەن: ستەمكار، گەمژە (ئەحمەق) و كىل.

ستەمكار، كەسىكى بىر تەسكە و لە گوشەنىگای بەرژەوہ ندىيەكانى خۆيەوہ مامەلە لەگەل واقع و پروداوہ كاندا دەكات و خۆپەرستانە سىياسەت دادەپژىت، سەرەراي ئەمانەش بەچاوى گومانەوہ لە كەسايەتییە ھۆشمەندو خاوەن ئەزموونەكان دەپوانىت و پراوبۇچوونيان بەھەند وەرناگرىت و سووديان لى نابىنىت و توانا و ھىزى داھىتانيان يەك ناخات، ھەربۆيە كۆمەلگە دەبىتە دوو بەشەوہ: بەشە گەورەكەى لە كەسانى دلسۆزو بەرھەمھىن پىك دىت، بەلام توورەو تۆلەسىن، چونكە رىي پى نادرىت لە بونياتنان و پىشخستندا بەشدارىكى كارابىت. ئەو بەشەكەى تر، كەمىنەيەكى ھەلپەرست و گەندەل و پروخىنەرە. بۆيە ئەم دابەشكردنى كۆمەلگەيە دەبىتە ھۆى مەملانى و گەندەلى و ناكوكى و لاوازى و بەرئەنجام مالوئىرانى بەدواى خۆيدا دەھىنىت، بەلام ئەحمەق (گەمژە)، چونكە زۆر بېرەوى بە خۆيەتى، پەى بەھىزو

نیمه لیزه‌دا مه‌به‌ستمانه قسه له ئه‌ستیای بکه‌ین. ئه‌ستیای پاشای مه‌مله‌که‌تی ماد، که به‌پیره‌بردنی ئیمپراتوریه‌تیکی له ئه‌ستودا بوو. ئیمپراتوریه‌تیکی له بارودوخیکی هه‌ریمایه‌تی ئالۆز و ده‌وره‌دراو به دوشمنگه‌لیک، که چاویان له مولک و تاجه‌که‌ی بریبوو، ئاخۆ له‌وده‌مه‌دا ده‌بیت حال له‌چ باریکدا بووبیت؟!

به‌لێ، ئه‌مه‌ پروانینی سه‌ره‌تایی ئیمه‌یه، کاتیک باس له‌ میژووی ژبانی ئه‌ستیای ده‌که‌ین. نیمه‌ لیزه‌دا ئه‌و قسانه‌ ده‌گێزینه‌وه، که پیمانگه‌یشتوه، یان راسته‌رایه‌ بلین: ئه‌و هه‌واله‌ ده‌ست هه‌لبه‌ست و قسه‌ هه‌لواسراوانه‌ی که به‌ مه‌به‌ست و نیازه‌وه‌ بۆ نه‌وه‌کان گوازاوه‌ته‌وه، له‌م کاته‌دا، که ئه‌م بابه‌ته‌ ده‌نوسمه‌وه، ئه‌م په‌نده‌م ده‌که‌ویتته‌وه‌ بیر، که ده‌لیت: (ئه‌گه‌ر به‌ران به‌لانا هات چه‌قۆبه‌ده‌ستان زوو ده‌گه‌نه‌ سه‌ری)، ئه‌م نمونه‌یه‌ سه‌باره‌ت به‌ ئه‌ستیای شیاه.

دوای ئه‌وه‌ی ئه‌ستیای به‌رانیه‌ر به‌ کۆرش جه‌نگ و مه‌مله‌که‌ت و ته‌خت و تاراجی دۆراند، ئیتر بوو به‌ ئامانج و به‌لایه‌نی که‌مه‌وه، له‌ سه‌ی به‌ره‌وه‌ تیرباران کرا:

به‌ره‌ی یه‌که‌م: فه‌رمانه‌وه‌ فارسه‌کان به‌گه‌ستی و ده‌سه‌لاتداره‌ ئه‌خه‌مینیه‌کان به‌تایبه‌تی، هه‌ولی ناو‌زپاندنی ئه‌ستیایان داوه‌و گه‌ره‌کیان بووه‌ له‌ به‌رچاوی نه‌وه‌ی گه‌لانی رۆژئاوای ئاسیا، وه‌ک سه‌مه‌کار ویتای بکه‌ن. ئه‌وان ده‌لین: ئه‌م پاشایه‌ (ئه‌ژدیها) بووه‌و فه‌رمانی داوه‌ رۆژانه‌ دوو گه‌نجی بۆ بکوژن و مۆخی سه‌ری ئه‌و دوو گه‌نجه‌ ده‌رخواردی دوو ماره‌که‌ی سه‌رشانی بدن، تا ئازاری بشکیت و که‌فوکۆلی ده‌روونی دا‌بمرکیتته‌وه، ئه‌نجامی ئه‌م قسه‌ پڕوپووچانه‌، پاکانه‌کردن بووه‌ بۆ رۆخواندنی و ده‌سگرتن به‌سه‌ر ئیمپراتوریه‌تی ماددا.

به‌ره‌ی دووهم: ئه‌و سه‌رکرده‌ میدیانه‌ بوون، که رقیان لێ هه‌لگرتبوو و مملانتیان ده‌کرد، تا گه‌شته‌ راده‌ی یارمه‌تیدانی کۆرش و ناپاکیکردن له‌ پاشاو مه‌مله‌که‌ت و چاره‌نۆسی نه‌وه‌ی گه‌له‌که‌ی خۆیان. نمونه‌ی بالای ئه‌و ناپاکیه‌ش، فه‌رمانده‌ی بالای سوپای میدی، هارپاگ بوو. من وای بۆ ده‌چم، که سه‌رکرده‌ ناپاکه‌کانی میدی له‌بواری ناشرینکردنی ناو و ناوبانگی

ئەستياگ ھېچيان لە فارسەکان کە مەتر نەبوو و ھىندەى فارسەکانىش بە کەوتنى مەملەكەت و مەلىكە كەيان دلخۆش بوون.

بەرەى سىيەم: ئەو مېژوونوسانە بوون، كە ئەستياگان بە كەىخوسرۆى باوك و خەشترىتى باپىرو دەياكۆى باوگەورە بەراورد دەكرد. ئەم مېژووناسانە جىاوازيبەكى گەورەو زۆريان لەنىوان ئەم و ئەواندا بەدى دەكرد. ئەوان، كەلەپىاوى بەتوانا و يەكلاكەرەو لە مەيدانى جەنگدا، پىاوانى پىشەواو سىياسەتمەدارى لىزان و بەتوانا، دامەزرىنەر و بونىادنەر، كەچى ئەستياگ، پىاوى شەيدا بە رابوردن و خوشگوزەرانى و كۆشك، گىلەپىاوىكى ئەحمەق و ناسىاسى و بەرپرس لە رادەستكردنى ئىمپراتورىيەتى ماد بە فارسەكان.

راستە ئەستياگ لە ھىچ روىكەو بە باوياپىرانى بەراورد ناكړيت، بەلام راست نىبە گوناهى روىخانى ئىمپراتورىيەتەكە ھەر ھەمووى بخړيتە ئەستوى ئەو، راست نىبە لىكەلەوھوشاندەو لەتەتبوون و لاوازى و ئايندەى تارىك و ونبوونى كۆمەلگەى مېدىى بە تاكى تەنيا ئەوى پى تاوانبار بكرىت. ھىچ گومانى تىادا نىبە، كە لەناو مېدىيەكاندا سەركردەى وەك ھارپاگى فەرماندەى بالائى سوپا بوونيان ھەبوو، كە ھاوشانى ئەستياگ لە ھەلسوكەوت و پەفتاردا كارىگەرى خۆى بەجى ھىشتوو، بەلام بۆ نالەباركردن و خراب بەلاداخستنى بارى ناوخۆو دەرەوھى مەملەكەتەكە، ئەستياگ كارىگەرتەر بوو و پشكى شىرى بەردەكەويت.

بەكورتى، باوكەكان تفتوتالىيان چەشت، بەلام كۆرەكانيان جارس بوون و باجەكەيان دا، ھەرچۆن سەمىردىس (گوماتا) و پىتزيئىسى براى، يەكەمىن دوو كەسى مېدىى بوون راپەرىن و باجەكەيان دا، ئىمە لىزەدا باس لە مېژووى كۆرە مېدىيەكى دى دەكەين، كە باوانى ئەو تفتوتالىيان چەشت و ئەم يەقى كردهو و باجى دا. ئەو كۆرەش (فراوورت - phraortes) مېدىى شۆرشگىر بوو.

پروژهی نیمپراتوری

به هر له‌نیسته گوتمان ده‌بیت به‌وریاییه وه میژوو بخوینریتته‌وه، به خویندنه‌وه‌یه‌کی که‌تواری و پروون و زانستیانه لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر بکریت و به زهنیه‌تیک‌ی باب‌ه‌تیانه، هاوسه‌نگی تیادا بپاریزریت و له‌سه‌ر بنه‌مای راست و ره‌وان دور له نیازی شاراوه و نار‌ه‌وا خویندنه‌وه‌ی بۆ ئە‌نجام بدریت و دور له لیک‌دانه‌وه‌ی پروپوچ و مه‌به‌ستی نار‌ه‌وا، به‌تایبه‌تی له کاتی خویندنه‌وه‌ی میژوو‌یه‌ک‌دا، که لایه‌نیک‌ی دی نووسیبیتیه‌وه و به شانوبالیدا هه‌لدابیت و زیاده‌ره‌ویی تیادا کردبیت یاخۆ شیواندبیتی و ساخته‌ی تیادا کردبیت. لیره‌دا من به‌وپه‌ری جورته‌ته‌وه‌و دور له دریزداد‌ری هه‌ق به خۆم ده‌دم جارنکی تر چاو به‌و سه‌رگوزه‌شته ئە‌فسانه‌یه‌دا بخشینه‌وه، که سه‌باره‌ت به دۆراندنی پاشا ئە‌ستیاگی میدی و سه‌رکه‌وتنی کۆرشی ئە‌خمینی دارپژراوه.

به بۆچوونی خۆم و به‌وپه‌یه‌ی لۆژیک‌ی میژوو قبولی ده‌کات، پرسه‌که جگه له مملانی‌تی نیوان دوو گه‌لی هاوسی و سه‌ربه‌یه‌ک ره‌گ و ره‌چه‌له‌کی دیرین، که ئە‌وانیش (فارس و میدی) بوونه شتیکی تر له‌ئارادا نییه‌و نه‌بووه: - گه‌لی فارس له‌سه‌ر جوگرافیا و خاکنکی هه‌زاری که‌م پیت و به‌ره‌که‌ت، ژیاننکی سه‌ختی گوزه‌راندووه‌و پاشکو و ژیرده‌سته‌ی ده‌وله‌تی مادی هاوستی بووه. بۆیه بیری له خۆده‌ربازکردن له (جوگرافیای برسیتی) و داگیرکردنی (جوگرافیای به‌پیت) کردووه‌ته‌وه و چاره‌روانی هه‌لیکی گونجاو و له‌باری کردووه تا ئازادی به‌ده‌ست به‌یئتیت و خۆی حوکی خۆی بکات، بۆ هه‌نگاونان و گه‌یشتن به‌م ئامانجه‌ش پنیوستی به پیشه‌وایه‌کی ژیر و ئازا و وریا و به توانا هه‌بوو. سه‌رکرده‌یه‌ک توانای ئە‌وه‌ی هه‌بیت تاکه‌کانی گه‌ل له‌وپه‌ری په‌رتوبلاوییه‌وه رزگار بکات و یه‌کیان بخات و به‌ره‌و به‌ده‌سته‌یتانی سه‌ربه‌خۆیی و سه‌روه‌ت و سامانی باش ئاراسته‌یان بکات، تا له دواجاردا

ئەو سەرکردە چاوەپوانکراوھیان بۆ پەیدا بوو، ئەویش کۆرشی دووھمی کۆری کەمبیزی یەکەم بوو.

لەولاشەوھ گەلی میدیی خۆی لە (جوگرافیاھەکی دەولەمەند) دا دەبینیھوھ. جوگرافیاھەک (رینگەئاوریشم) رینگەبازرگانی جیھانی بەناودا تێ دەپەری و لە سایەئ سەری سەرکردە بەناوبانگەکانی وەک (دەیاکو، خەشتريت و کەبخوسرو) دا، لە چەند ھۆزو خێلێکی پەرتوبلاو و ناکوکەوھ بییت بە نەتەوھەکی سەربەخۆ و خودان دەولەتێکی بەھیز و ئیمپراتورییەتی ئاشوور بۆر بدات و بیروخێت، لەدواییشدا بییت بە بەناوبانگترین ئیمپراتورییەتی رۆژائاوا ئاسیاو لەپال ئەو باج و خەراج و دەسکەوتە زۆر و زەوھەندەدا، کە پاشاکانی بەدەستیان دەھینا ئاسوودە و بەختەوھر بژیت، بەلام ئەم نەتەوھ تووشی بەلایەک بوو، کە لە پاشا ئەستیگ و چەند سەرکردەھەکی بیرتەسک و خۆپەستدا بەرجەستە بوو. دەردو بەلایەک، یەکگرتویی ئەم نەتەوھەیی ھەلۆھشاندەوھو دواییش زەمینەئ کۆمەلایەتی و سیاسی، ناکوکی و مەملانیکانی ھیندە قوول کردەوھ تا وەک خۆرە بەربووھ جەستەئ کۆمەلگەھەئ و شی کردەوھو لێکی ترازاند.

ئیتەر زەمینە خۆش و لەبار بوو، تا گەلی فارس بچولیت و ئازادی و سامانی زۆر بەدەست بەھیت، بەلام گرتی کۆرش لەویدا زەق بوویوھ، کە بە رزگارکردنی گەلەھەئ دلی ئاو ناخواتەوھو رازی نابیت، بۆیە بزووتنەوھەکە لە شۆرشێکی نیشتمانییوھ دەگۆریت بۆ فەرمانرەواییھەکی ئیمپراتوری و حەزو ئارەزووی داگیرکاری بەسەریدا زال دەبییت و وەک ھەژموونگەرایەک بەرھو مەملەکەتی بابل و پاشکۆکانی لە سووریای گەورە پەل دەھاویت و داگیری دەکات.

کۆرش بەوھشەوھ رانەوھستاو مەملەکەتی لیدیای باقی دەولەتەکانی ئاسیای بچووکی داگیر کرد. ئەم داگیرکارییانە کە میدییەکان ھەنگاویان بۆ ھەلھیناوپینان نەکرا، کۆرش بە ئەنجامی گەیان.

دوای جەنگ و داگیرکارییەکی زۆر، کۆرش پەلاماری مەملەکەتی ماسساجیتای massagete ی (رۆژھەلاتی دەریای قەزوین) دا، دواچار لەوی

دۆراندی و سەری خۆیشی لەسەر دانا. هیرۆدوت لەم بارەیهوه دەلێت: جەنگەکه کۆتایی هات، تو ماریس (ژنە پاشای گەلی ماسساجیتای) فەرمانی دا، لەنیو تەرمی کۆژارەوه کاندای بەدوای تەرمی کۆرشدای بگەڕین و بۆی بهینن، که تەرمەکهی کۆرشیان هینایە بەردەستی، کهلله سەرەکهی هاویشته ناو مەنجەلیکی پڕ لەخوینەوهو پڕ بە گەرووی هاواری کرد و گوتی: "دەمی هیندە خوین بخۆرەوه تا تینوویتیت دەشکێ"^(١٦٣).

لە بواری داگیرکاریدا، که مبیز لە کۆرشی باوکی که مەتر چاوچنۆک و تینوو نەبوو. ئەم پاشایە ولاتی میسری داگیر کردو چاوی بریبه ئەسیویبای باکوری ئەفریقا. پاشا که مبیز نۆرەیی دارای یەکه م هات. دارا هیندە چاوچنۆک بوو لە تەنگەیی بسفۆر پەرییهوه ئەوبەرۆ لە باکوری دەریای ڕەش، ولاتی ئیسکیتی داگیر کردو بە نیاز بوو پەلاماری ولاتی یونانیش بدات، بەلام (ئەحشویرەش)ی کۆری، پڕۆژە داگیرکارییه ئیپراتورییه کهی تەواو کرد. ئەوه بوو ئەسینای داگیر کردو ئەکرۆپول، که کۆمەلگەیی ئاینی گریکی پیرۆزی لەخۆگرتبوو، ناگر داو سووتاندی.

وریابوونەوهی دەستەبژیری میدییهکان

چاوچنۆکی و چلیسی ئەخمینییهکان و قورخکردنی هەموو جومگەکانی دەسەلاتی ئیمپراتۆری، میدییهکانی بەگشتی و سەرکردهکانی بەتایبەتی بەئاگا هینایهوه و زانیان خراپ تووش بوون. ئاخەر هەر ئەوان بوون دەسبەرداری پاشاکەیی خۆیان (ئەستییاگ) بوون و لە پیناوی پزگار بوون لە ستهم و زۆرداری پشتی کۆرشیان گرت، چونکه کۆریش لەناو کۆشکی پاشا ئەستییاگی میدی باپیریدا، پینگەیشت و لە کانیاوی فەرهنگی میدی پاراو و لەناو دامەزراوه سەربازییه کهیدا وهک سەرکردهیهک هەلسوکهوتی کردبوو. ڕهنگە ئەمانە هەموو پینکهوه سەرکرده بالاکانی میدی نمونەیی هارپاگی هان دابیت تا ئەو بڕوایەیان لا بچەسپیت، که مەملەکهتی میدیا وهک خۆی دەمینیتەوهو

(١٦٣) هیرودوت: تاریخ هیرودت، ص ١٢٠.

سەرکردە میدییه‌کان لە لووتکە ی دەسەلات لاندەرین و مەملەکەتە کەشیان لە ناوەرۆک و شێوەدا نابێتە مەملەکەتیکە ئەخمینی فارسیی پووت و پەتی.

لە سەر دەمی فەرمانرەوایی کۆرێشدا، بەرپابوونی هیچ شۆرش و راپەرینیکی میدییه‌کانمان بەرگۆی ناکەوێ. ئەمەش بەلگە ی ئەو یە، کە کۆرێش وەک پادشای میدیا حوکمی کردوو، نەک وەک پادشای فارس، هەر ئەم ھۆش وای لە شاژنی ماسساجیتای و ھی دی کردوو تا لە نامەکانیاندا کۆرێش بە (پاشای میدییه‌کان) ناو بەرن. هەر ھەمان ھۆ سوپای میدی و سەرکردەکانی نمونە ی مازاریس و ھارپاگی ھان داوہ تا بەو پەری دلسۆزییەو لە ژێر فەرمانی کۆرێشدا بچەنگن و لە داگیرکارییەکاندا یارمەتیدەری کارابن.

بەلام لە سەر دەمی فەرمانرەوایی کەمبیزدا، شتەکان گۆران و دەولەت بە دل و بە گیان بوو بە دەولەتی فارس و ھەموو پلە بالاکان و گشت سامانی مەملەکەتە کە لە لایەن دەسەلاتدارە فارسەکانەو قورخ کرا، هەر ئەم وەرچەرخانە بوو سەرکردە میدییه‌کانی بە ئاگا ھێنایەو.

سەرکردە میدییه‌کان، کە چاویان کردووە بە سەر راستییەکی فرە تالدا کەوتن، ئیتر بۆ خۆرژگارکردن لەو بارە نالەبارە، کە خۆیان و گەلە کەیان تێی کەوتبوون، لە پێناو بە دەستھێنانەو ی دەسەلاتدا کەوتنەخۆ یە کەم ھەولی کۆدەتا بە سەرکردایەتی ھەردوو موغە ی برا سەمیردیس (گوماتا) و پیرتزییس بەرپا کرا، بەلام دارا و ھاورپیکانی وەسیەتنامە کە ی کەمبیزیان جیبەجێ کردو پووبەرۆی میدییه‌کان بوونەو و نەیانھێشت کۆدەتاکە سەر بگریت، ئەنجامە کەشی کوشتنی ھەردوو برا میدییه‌کە و کوشتارگە یەکی کەم وینە ی دەرھەق بە میدییه‌کانی لی کەوتەو.

لۆجیکی رووداو ھەکان پیمان دەلێت: دارا و ھاورپیکانی لە سەر تاپای میدیادا پاکتاویکی بەرفەرەوانیان ئەنجام داو و ھەرچی سەرکردە یەکی میدیایان بەر چنگ کەوتییت و سووکە گومانیکیان لی کردییت، کە دەشیت پۆژیک لە پۆژان بی گونییان بکات و لە قسە ی دەسەلاتدارە ئەخمینییەکان دەر بچیت، کوشتویانن. ھەر وەھا لۆجیکی رووداو ھەکان چاریکی دی یەژیت، دەشیت دارا

کۆله‌که‌ی ئیداری سه‌ربازی و ئابووری و پۆشنییری و داکوتابیت، به‌ته‌واوی
پیی له‌به‌رده‌م فارسه‌کان خوش کردبیت تا هه‌رچی داموده‌زگه‌ی گرینگی
ده‌ولت و کومه‌لگه‌ی هه‌یه، هه‌مووی خستبیته‌ بنده‌ست و چنگی خۆیانه‌وه،
هه‌ر ئه‌م سیاسه‌ته‌ش پێیه‌پێ میدیه‌کانی په‌راویز خست و له‌ گشت بواره
جیا‌جیا‌کاندا له‌به‌رچاو بزری کردن، تا له‌کۆتاییدا و به‌دریژایی دوو سه‌ده له
گۆره‌پانی هه‌ریمایه‌تی و جیهانی‌شدا، ناوبانگ و بوونیان پشتگۆی بخریت.

باشترین به‌لگه‌ بۆ راست و دروستی بۆچوونه‌که‌مان ئه‌وه‌یه، له‌ سه‌رده‌می
پارسه‌کان (٢٤٩ پ.ز- ٢٢٦ز) ده‌بینن، ورده‌ورده‌ باس و خواسی میدیه‌کان
له‌ که‌می ده‌دات و له‌ سه‌رده‌می ساسانییه‌کان (٢٢٦-٦٥١ز) به‌ یه‌کجاری
ناویان له‌به‌ین ده‌چیت و له‌ بازنه‌ی شارستانییه‌ت وه‌ده‌رده‌نریت، بۆیه‌ ناچار
خۆی داده‌بریت و به‌ره‌و چیاکان هه‌لده‌کشیت و له‌وئ ده‌گیرسیته‌وه. پاشان
وه‌ک سالانی پیش دامه‌زراندنی مه‌مله‌که‌تی ماد ده‌ست به‌ ژبانی ئاژه‌لداری
خۆی ده‌کاته‌وه. ئیتر له‌و ده‌مه‌وه ئه‌رکی ئه‌م نه‌ته‌وه پرکردنی گه‌نجینه‌ی
ئیمپراتۆرییه‌ته‌ یه‌ک له‌دوای یه‌که‌کان ده‌بیت و سوپاکه‌شیان به‌ جه‌نگاوه‌ری
به‌توانا ئه‌سپی ره‌سه‌ن و به‌هیز ده‌وله‌مه‌ند ده‌کات. به‌لئ، ئیتر ئه‌م نه‌ته‌وه
له‌و ده‌مه‌وه ناووناوبانگی وه‌ک (میدی) له‌ده‌ست ده‌دات و ناوی نوێ
(کوردی) شوانکاره‌و سه‌ره‌تایی و پاشکه‌وتووی لئ نرا. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر
پاشایه‌کی فارس بیویستایه‌ به‌ سووکی بانگی که‌سیک بکات، ئه‌وا نازناوی
(کوردی) لئ ده‌ناو ده‌یگوت: (هه‌ینتی توو، کوردی له‌ژێر په‌شمالی کورداندا
گه‌وره‌ بوو). ئه‌م ده‌ربڕینه‌ش له‌ نامه‌یه‌کی پاشای به‌رسی (ئه‌شکانی)دا
هاتوه، که بۆ ئه‌رده‌شیزی کۆری باه‌کی ساسانی نارده‌یه‌تی^(١٦٤).

(١٦٤) الطبری: تاریخ الطبری، ٢/٢٩.

راپه‌رین

پاش کوده‌تا سهرنه‌گرتووه‌که‌ی موغه سمیردیس (گوماتا) و براکه‌ی، وا دیاره دووه‌مین نه‌وه‌ی سهرکرده میدیه‌کان له سایه‌ی سیاسه‌تی فارسه‌کاندا. پتر زهره‌رمند بووبیتن و زیاتر هه‌ستیان به جه‌ورو سته‌م کردبیت. به‌کیک له سهرکرده به‌ناوبانگه‌کانی ئەم نه‌وه‌یه، (فراوورت - phraortes) (فرئوورت، فراوورتیس، فراوورتیش) بووه. به‌پنی ئەو زانیاریانه‌ی له‌باره‌ی ئەم سهرکرده له‌به‌رده‌ست دایه، بۆمان دهرده‌که‌ویت، که ئەو که‌سیکه له چینه‌خانه‌دانه‌کانی میدی سهر به‌خیزانی (پاشا ده‌یاکو) و نازناوی خه‌شتریت (گه‌شتریت)ی بۆخوی هه‌لبژاردوو. ئەمه‌ش هه‌مان ئەو نازناوه‌یه، که فراوورتی دووه‌م بناخه‌دانه‌ری مه‌مله‌که‌تی میدی بۆ خوی هه‌لبیژاردبوو. به‌ر له‌وه‌ی باس له راپه‌رینه‌که‌ی بکریت، با چاویک به‌بارودۆخی ولاتی میدیاو فارس و به‌شه‌کانی تری ئیمپراتورییه‌تی فارسدا بخشینین.

ئاشکرایه، دارای یه‌که‌م هینیکی فارسی دژ به‌کوده‌تای دوو برا میدیه‌که، سه‌میردیس (گوماتا) و پیرتزیس پیک هینابوو. راسته‌توانی بچیته‌کۆشکه‌وه‌و دوو برا میدیه‌که بکوژیت و کوده‌تاکه‌کپ بکاته‌وه، به‌لام ئەوه‌ته‌نیا میدیه‌کان نه‌بوون له‌ژیر باری قورسی ده‌سه‌لاتی فارسدا ده‌یاننالاند، بگره‌که‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی تری بنده‌ستی فارس، ئاره‌زووی ئازادی و بزگاری له‌ناخانداندا چه‌که‌ره‌ی کردبوو، بۆیه له‌مانگی تشرینی دووه‌م و سه‌ره‌تای مانگی کانوونی یه‌که‌می سالی (۵۲۲ پ.ز)، راپه‌رینیکی سه‌رتاپاگیر به‌ریا بوو. له‌باشوره‌وه، گه‌لی ئیلام به‌سهرکرده‌یه‌تی (ئه‌شین) ناویک راپه‌ری و له‌باکوره‌وه، شو‌رش له‌ئهرمه‌نستان هه‌لگیرساو له‌پوژئاواوه، گه‌لی بابلی به‌سهرکرده‌یه‌تی (تی دین توبل) شو‌رشی به‌ریاکرد. شایه‌نی باسه، ئەم سهرکرده‌بابلیه‌ کوری نابونیدی دواپاشای بابلی به‌ر له‌داگیرکاری فارسی سالی (۵۳۸ پ.ز) بوو. له‌پوژه‌لاته‌وه و له‌(مرغیانا)، که به‌شیک بوو له‌ولاتی باکتريا (باختریا)ی پوژه‌لاتی ده‌ریای قه‌زوین، راپه‌رین به‌

سەرکردایه‌تی (فرادا) ناویک رووی دا. هه‌روه‌ها له‌ سالی (۵۲۲ پ.ز) له‌ ولاتی میسرۆ بری به‌شی تری ئیمپراتورییه‌تی فارس ئالای شوڤش هه‌لکرا^(۱۶۵). وه‌ک تاک، نه‌شی بری که‌س بی‌ری کۆل بیته‌، به‌لام بی‌ره‌وه‌ری که‌ل هه‌رگیز کۆل نابیت و رووداوه‌کان له‌ بی‌ره‌وه‌ری کۆمه‌لگه‌دا به‌زیندوویی ده‌مینه‌وه‌. ئاساییه‌ کوشتن و سه‌ره‌په‌راندنی موغه‌ سه‌میردیس و براکه‌ی، به‌ ده‌ستی سه‌رکرده‌ فارسه‌کان پۆحی تۆله‌ی لای میدییه‌کان به‌گشتی و سه‌رکرده‌کانیان به‌تایبه‌تی جوولاندیته‌، یا به‌لایه‌نی که‌مه‌وه‌ چه‌ند که‌سیکی روژاندیته‌. دیاره‌ سه‌میردیس و براکه‌ی سه‌ر به‌ چینی نه‌جییزاده‌و دوو موغه‌ی به‌ناوبانگ و ناسراوی ناو دامه‌زراوه‌ ئاینیه‌که‌ی مه‌زدانییه‌ت یا زه‌رده‌شتیه‌ت بوون، (ئه‌م شته‌ فره‌ روون نییه‌)، که‌واسا خه‌لکیک هه‌بووه‌ پشتگیرو هه‌واداریان بوویته‌، چونکه‌ بی پشت و په‌نا ناچیته‌ عه‌قله‌وه‌ سه‌میردیس توانییه‌تی بۆ ماوه‌ی چه‌وت مانگ حوکمی ئیمپراتورییه‌تی فارس بکات! بۆیه‌ به‌دوور نازانریته‌ داوای هاوکاری له‌ هه‌وادارانی کردیته‌ و لۆجیکی سیاسه‌تیش پیمان ده‌لیته‌ بۆ رێگه‌خۆشکردن له‌به‌رده‌م پامالینی سه‌رکرده‌ فارسه‌کان و زیندووکردنه‌وه‌ی مه‌مله‌که‌تی ماد، ورده‌ورده‌ له‌ناو داموده‌زگه‌ ده‌وله‌تییه‌که‌دا، خه‌ریکی دامه‌زراندنی که‌سایه‌تییه‌ میدییه‌کان بوویته‌.

بینگومان سه‌رکرده‌ فارسه‌کان له‌ نیزیکه‌وه‌ چاودیری بارده‌خه‌که‌یان ده‌کردو زیندوو بوونه‌وه‌ی مه‌مله‌که‌تی میدیا و له‌ کیسچوونی ئه‌و هه‌موو ده‌سکه‌وته‌یان، که‌ له‌ سه‌رده‌می کۆرش و که‌مبیزدا بۆ فه‌راهه‌م بوو، نیزیکی ده‌هاته‌ به‌رچاو. بۆیه‌ زور زوو و به‌په‌له‌ چه‌وت سه‌رکرده‌، که‌ دارا چاوساگیان بوو، که‌وتته‌ خۆو له‌و هه‌لمه‌ته‌دا ته‌نیا به‌ کوشتی دوو موغه‌ ئارییه‌که‌ نه‌وه‌ستان، بگره‌ بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ له‌ میدییه‌کان، ئه‌و رۆژه‌ کوشتارگه‌یه‌کیان دامه‌زراندو ده‌ستیان دایه‌ کۆمه‌لکۆژی، هه‌ر ئه‌م کۆمه‌لکۆزییه‌ بووه‌ مایه‌ی بیزاری و تووڤه‌بوونی میدییه‌کان و زه‌مینه‌ی راپه‌رینی له‌ دل و ده‌روونی میدییه‌کاندا خۆش کرد، به‌وپێیه‌ی که‌ که‌سانیکی به‌رچاو له‌ خانه‌واده‌ میدییه‌کان وشیارتر و زه‌ره‌رمه‌ندترین که‌سی ئه‌و

(۱۶۵) دیاکونوف: میدیا، ص ۴۰- ۴۰۸.

پوژگار تال و پر له ستم و سونیه بوون، بویه هاوبه‌شی کارای په‌ژاره و توورپه‌یی جه‌ماوهره‌که‌ی خو‌یان بوون.

فراوورت، ئه‌و نه‌جیبزاده‌یه، که به ره‌چه‌له‌ک ده‌چووه‌سه‌ر خانه‌واده‌ی پاشا ده‌یاکو، سه‌رجه‌م ئه‌ندامی خانه‌واده‌ی میدیه‌کان له‌ده‌وری کوبوونه‌وه، تا ئه‌وده‌مه‌بیره‌وه‌ری میدیه‌کان لیوریزبوو له‌وینه‌ی جوامیری و شکوی باوباپیره‌ی میدیه‌کانیان (ده‌یاکو، خه‌شتریت و که‌یخوسرو)، ئه‌وان هه‌رده‌م چاو‌یان بری بووه‌ ئه‌و بنه‌ماله‌یه، که له‌هوز و خیله‌ی میدیه‌کان ئیمپراتوریه‌تیک‌ی مه‌زن و پر خیریان دامه‌زراند.

ئه‌وه‌بوو فراوورت سه‌رقالی‌ی دارای له‌سه‌رکوتکردنی گه‌لی بابلیدا قوسته‌وه‌و سه‌رکرادیه‌تی راپه‌رینه‌مه‌زنه‌که‌ی کرد.

دیاکونوف ده‌لیت: فراوورت له‌پال جه‌ماوهری میدیدا هاوولاتیانی بارسیا (پوژهلای فارسی) و هیرکانیا (باشووری ده‌ریای قه‌زوین، باکوری ئیزانی ئه‌مرق) و ئه‌رمه‌نستانی بۆلای خوی راکیشا^(۱۶۶).

ئهم هه‌نگاوه‌ی ژیرانه‌ی فراوورت، واته‌هاورپ‌گرتن و هاوپه‌یمانی به‌ستن له‌گه‌ل گه‌ل و نه‌ته‌وه‌ده‌راوسی و چه‌وساوه‌کاندا، وانه‌و په‌ندیکی گرینگ بوو له‌دامه‌زرتنه‌رانی مه‌مه‌لکه‌تی ماد فیتری ببوو، له‌کاتی پتویستدا دژ به‌ده‌سه‌لاتی فارس سوودی لی بینی.

هاوشانی میدیه‌کان له‌هه‌ریمه‌کانی پوژئاوا به‌چاوساغی (وه‌ه‌یزدانه‌ی سه‌رکرده، جه‌ماوهر راپه‌ری. شایه‌نی ئاماژه‌پیکردنه، له‌هیچ سه‌رچاوه‌یه‌کدا زانیاری وردو دروستمان سه‌باره‌ت به‌م سه‌رکرده‌یه‌له‌به‌رده‌ستدا نییه، نازانین ئایا فارس بووه‌یان میدی یان سه‌ر به‌ئه‌تتیک‌یکی دی، به‌لام سه‌باره‌ت به‌راپه‌رینی (فراوورت و وه‌ه‌یزدانه)، دیاکونوف هه‌والیکی سه‌رنج‌راکیشمان ده‌داتی و ده‌لیت: 'قامانج له‌و دوو راپه‌رینه‌ی زیندووکرده‌وه‌ی یاسای به‌ردیای ساخته (گرماتا) بوو، که پژیسی داریوشی یه‌که‌م له‌ناوی برد'^(۱۶۷).

(۱۶۶) دیاکونوف: میدیا، ص ۴۰۸.

(۱۶۷) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۴۰۷.

مه‌به‌ست له (ياسای گوماتا) ئەو بېرياره بوو، كه سه‌ميرديسي ميدي (گوماتا) له سه‌ره‌تاي ده‌سه‌لاته حهوت مانگه‌كه‌يدا ده‌ري كرد، كه له دوو بواري گرينگ و له ئاستي جه‌ماوه‌ريدا خوي ده‌بينيه‌وه:

يه‌كه‌م: خوشبوون له هه‌موو ولايه‌ته‌كاني بنده‌ستي ئيمپراتورييه‌ت، له خزمه‌تكردي به‌زوري سه‌ربازي بو ماوه‌ي سي‌ سال.

دووهم: خوشبوون له هه‌موو ولايه‌ته‌كان له باج و خه‌راج و سه‌ره‌انه‌ي ناژهل، كه ئيمپراتورييه‌تي فارس به‌سه‌رياندا سه‌پانده‌بوو.

ره‌نگه (وه‌هه‌يزادانه) سه‌ر به‌خيلتيكي ميدي هه‌ريمه‌كاني رۆژه‌لات بووبيت، يان سه‌ر به‌ خيله ئاريايه ناهارسه‌كان بووبيت، چونكه بېوا ناكرتت ئەگه‌ر فارس بووايه دژ به ده‌سه‌لاتي داراي پاشاي فارس بجه‌نگايه.

داروو‌خانه‌كه

راپه‌رينه‌كان ته‌شه‌نه‌يان سه‌ند. راپه‌ريني فراوورت له ولاتي ميديا و راپه‌ريني (وه‌هه‌يزادانه) له هه‌ريمه‌كاني رۆژه‌لات بو دوو شوڤشي جه‌ماوه‌ري به‌جوش و خرۆش په‌ره‌يان سه‌ند. له نه‌خش و نيگاري چي‌اي بيستووندا هاتوه، ده‌ليت: هاوولاييه شوڤشگيره‌كاني كۆمه‌لگه راپه‌رين و پيوه‌ندييان به فراوورتيش (فراوورت) كرد^(١٦٨).

به‌لام دارا پياويك نه‌بوو به ئاساني چۆك دابات. ئەو سه‌ركرده‌يه‌كي به‌توانا و ژيرو بوير بوو، بۆيه به‌وپه‌ري چاو‌كراوه‌يي و داناييه‌وه هه‌لسوكه‌وتي كردو به سه‌ركردايه‌تي فه‌رمانده‌ي ئەرمه‌ني (دادرشيش) سوپايه‌كي به ئاراسته‌ي ئەرمه‌نستاندا ره‌وانه‌ كرد.

به‌پتي قسه‌ي دياكوئوف، دارا سوپايه‌كي تري به سه‌ره‌رشتي (ويدارنا) ي ئيزيكرين هاوڤي خوي، بو رووبه‌روو بوونه‌وه‌ي فراوورت ره‌وانه‌ي ميديا كرد. ده‌بيت ئەوه‌ش بليين: شوناسنامه‌ي (ويدارنا) ئاشكرا نيه‌، كه ئايا به ره‌گه‌ز فارسه يان ميدي؟ چونكه ئەوده‌مه‌ش سه‌ركرده و جه‌نگاوه‌ري ميدي

(١٦٨) هه‌مان سه‌رچاوه‌ي پيشوو، ل ٤٠٧-٤٠٨.

له سوپای فارسدا بوونیان هه‌بووه. هه‌رچونیک بیت ده‌ستنیشانکردنی هاوړییه‌کی نیزیکی خوی بو پووبه‌روبوونه‌وهی فراوورت، ئه‌وه‌مان پي ده‌لیت، که قو‌لی میدیا گه‌وره‌ترین هه‌ره‌شه‌ی سه‌ر ده‌سه‌لاتی فارس بووه^(۱۶۹). له ۱۲ی کانونی دووه‌می سالی (۵۲۱ پ.ز) شه‌ر له‌نیوان سوپای ویدرانا و سوپای ماده‌کان، که فه‌رمانده‌یه‌کی نیزیکی له فراوورت سه‌رکردایه‌تی ده‌کرد، له رۆژئاوای میدیا به‌رپا بوو، به‌لام ویدرانا هیچ سه‌رکه‌وتنیکي به‌ده‌ست نه‌هیناو گه‌شته ئه‌و برپا‌یه‌ش، که ناتوانی شو‌رشه‌که دابمرکینیته‌وه، بویه چاوه‌ریی پالپشتی و به‌هانا‌هانتی دارای کرد.

دارا په‌ی به‌راستی ئه‌و زانسته سه‌ریازییه بردبوو، که ده‌لیت: په‌رت و دابه‌شکردنی سوپای دو‌شمن به‌سه‌ر چند به‌ره‌یه‌کدا، تیکشکاندنئ ئه‌و سوپایه له‌جنگدا ئاسانتر ده‌بیت، به‌وپینیه‌ی که دارا سه‌رکرده‌یه‌کی سه‌ریازی به‌ئهمون بوو له‌جهنگی ستراتیجیدا، بویه په‌نای بو ئه‌و تاکتیکه برد. ماوه‌یه‌ک به‌ر له‌هه‌لگیرساندنئ ئه‌م شو‌رش و راپه‌رینه، دارا هه‌شتاسپ (ویستاسپ - hystaspes) ی باوکی به‌ فه‌رمانه‌وه‌ای هه‌ریمی بارسیا له‌ رۆژه‌لاتی میدیا دامه‌زراندبوو، بویه سه‌رووشتییه له‌وئ به‌ره‌یه‌کی دیکه‌ی جه‌نگی کردبیته‌وه. له‌ ئازاری سالی (۵۲۱ پ.ز) چنگاوشی شو‌رشگیره‌ میدیه‌کان بووه‌وه. له‌م باره‌وه دیاکونوف ده‌لیت: فراوورت ناچار کرا له‌ دوو به‌ره‌دا بجه‌نگیت^(۱۷۰).

له‌ مانگی نیسانی (۵۲۱ پ.ز)، دارا جه‌نگی بابلییه‌کانی له‌ به‌رژه‌وه‌ندی خوی یه‌کلا کرده‌وه، کۆنترۆلی دو‌خه‌که‌ی کرد. ئینجا پروی سوپاکه‌ی به‌ره‌و ولاتی میدیا وه‌رچه‌رخاند و له‌هه‌مان کاتدا به‌شیک له‌و سوپا تایبه‌ته‌ی که له‌ فارس و میدیه‌کان پیک هاتبوو به‌ره‌و پروی وه‌ه‌یزدانه و سوپاکه‌ی له‌ باکتیریا ئاراسته‌ کرد و له‌ ده‌وربه‌ری مانگی شوباتی سالی (۵۲۱ پ.ز) فه‌رمانده‌ی سوپای وه‌ه‌یزدانه‌ی به‌ دیل گرت و له‌ مانگی حوزه‌یرانی هه‌مان سالدا وه‌ه‌یزدانه خوی به‌ده‌سته‌وه دا. ئیتر رینگه له‌به‌رده‌م دارا خو‌ش بوو تا

(۱۶۹) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۴۰۹.

(۱۷۰) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

هیزیکی زهبروه‌شین ناراسته‌ی هیزه‌که‌ی فراوورت له (کوندورو - kunduru) ی سه‌رو ولاتی میدیا بکات^(۱۷۱).

بهم شتیوه‌یه فراوورت له دوو لاهه‌ ته‌نگی پی هه‌لچنرا. سوپای دارا له رۆژئاواو سوپای هیشتاسپ له رۆژه‌لاته‌وه. دیاکۆنۆف ده‌لایت: "له‌م جه‌نگانه‌دا فروورتیس تیکشکاو له‌گه‌ل ژماره‌یه‌کی که‌م له سواره‌کانیدا به‌ره‌و ئه‌ولای سنووری ولاته‌که‌ی -میدیا- بۆ ره‌غه (ره‌ی) پاشه‌کشه‌ی کرد. ئه‌و بۆ یارمه‌تیدانی، هیوایه‌کی زۆری به‌ هیرکانیا و بارت هه‌بوو"^(۱۷۲).

تا حوزه‌یرانی سالی (۵۲۱ پ.ز) دارا نه‌یتوانی ئاگری شوڤشی میدیه‌کان دابمرکینتیه‌وه. بۆ ریکرتن له‌و یارمه‌تییانه‌ی که‌ ده‌کرا، له‌ ولاتی ئه‌رمه‌نستانه‌وه، بگاته‌ میدیه‌کان و دواییش کۆتاییه‌ننان به‌ شوڤش، له‌ قولی ئه‌رمه‌نستانه‌وه هه‌ردوو سه‌رکرده (وافومیسارا) و (دادرشیش) له‌ جه‌نگدابوون، به‌لام شوڤش هه‌ر به‌رده‌وام بوو، بۆ پالپشتی هیزه‌کانی له‌ به‌ره‌ی شه‌ردا، دارا به‌ناچاری سوپایه‌کی به‌هیزی تری پیکه‌وه‌ناو ڤووی له‌ ولاتی میدیا کرد. ئه‌و ده‌یزانی په‌نابردنی فراوورت بۆ بارتیاو هیرکانیاو مانه‌وه‌ی له‌ وئی واتای به‌رده‌وامی شوڤش ده‌گه‌یه‌نیت، بۆیه‌ بریاری دا سه‌رکرده‌کانی شوڤش له‌ناو به‌ریت، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش تیپیکی سه‌ربازی تایبه‌تی ره‌وانه‌ی ئه‌وی کرد.

دیاکۆنۆف ده‌لایت: "ئو تیپه‌ جه‌نگاوه‌ره‌ی که‌ داریوش بۆ ره‌غه‌ی نارد، توانی له‌کۆتایی مانگی ژوئین^(۱۷۳)، فراوورت به‌ دیل بگریته، پاشان داریوشی یه‌که‌م تیپیکی ره‌وانه‌ی ره‌غه (ره‌ی) کرد تا یارمه‌تی - هشتاسپ - ی باوکی بدات و له‌ جه‌نگی (باتی کیان) له‌ خاکی بارت و له‌ رۆژی ۱۲ ی ژوئیه^(۱۷۴) ی

(۱۷۱) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

(۱۷۲) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۴۱۰. ئاسه‌واری شاری (ره‌ی)، ده‌که‌ویته‌ نزیک تاران‌ی پایته‌ختی ئیزانه‌وه. زۆریک له‌ ناوداران به‌ناوی ئه‌م شاره‌وه ناسراوان، نمونه: الرازی پزیشک، الرازی خودان لیکدانه‌وه‌ی قورئان. نیزیکیه‌تیبه‌ک له‌نیوان (ڤه‌غو) و شه‌ی (Raïke) ی کوردیدا هه‌یه، که‌ واتاکی (ریگه) ده‌گه‌یه‌نیت. ده‌بیت ئه‌وه‌شمان له‌بیربیت، که‌ (ره‌ی) دوریانی پیکه‌شنتی ئه‌و کاروانانه‌ بووه، که‌ له‌ باکووری ولاتی ئاریانا (میدیای کۆن)ه‌وه، ده‌هاتن.

(۱۷۳) ئه‌شی مانگی حوزه‌یران یان پاش ئه‌و بیت.

(۱۷۴) نازانین مه‌به‌ستی له‌ کام مانگه، به‌لام بیگومان پاش حوزه‌یرانه.

سالى (۵۲۱ پ.ز) ئەم تىپە ھاوپەيمان و يارىدەرانەى، فراوورتى بە يەكجارى تىكشكاند^{۱۷۵}.

دياكۆنۆف پترى لەسەر دەروات و دەلئىت: "فراوورتىش ماوہ يەكى زۆر خۇى راگرت، لە دەورو بەرى مەملەكەتى داريووش، حەوت مانگ لە غوتاما پتر خۇى راگرت، بەلام لەكۆتاييدا دۆراندى"^{۱۷۶}.

فراوورت جەنگەكەى دۆراند. دەى بايزانين كۆتايى خۇى چۆن بوو؟ لە خويندەنەوہى ھەلكۆلراوہكانى كىئوى بىستونەوہ، كە دارا باس لە شكۆ سەرکەوتنەكانى خۇى دەكات، ئەو راستىيەمان بۆ دەردەكەوئىت و دەلئىت: "فراوورتىش يان بۆ ھىتام، من لووت و گويم كرد و زمانيم برى و ھەردوو چاويم ھەلكۆلى و لە كۆشكەكەى مندا دەست و قاچيان بەستەوہ، تا ھەموو ھاوولاتىيە ئازادەكان بىيىن، دوایى فەرمانم دا لە ئەگباتانا تىربارانى بكن و ئەو كەسانەش، كە لەسەرەتادا پشتگىرييان لى دەكرد، لەناو قەلاكەدا ھەر ھەموويانم كوشت"^{۱۷۷}.

ئەم تۆلەسەندەوہو دلرەقىيە ھەمان شىوہى رەفتارى فەرمانرەواكانى ئاشوورەو دارا پىرەوى كردوہ. سزادانى سەركردەى راپەرىنەكان بەم شىوہ وەحشىگەرايە، بۆ تۆقاندن و كۆتكردنى ئىرادەى ئازادىخووزان و ئەو كەسانە بوو، كە پووبەپووى داگىركەرە زۆردار و ستەمكارەكان دەبوونەوہ و ھەولدانە بۆ دەستەمۆكردنى يەكجارى گەلان. سەرەراى ئەم گشت زەبر و زەنگ و كوشتنى فراوورت و سەركردەكانيان، بەلام مېدىيەكان نەبەزىن و چۆكيان دانەدا. دياكۆنۆف دەلئىت: "سەرەراى ئەوہش شۆرشى مېدىيەكان كۆتايى پىن نەھات و خىلى ساگارتىيەكان خۇيان بە دەستەوہ نەداو پىاوئىكى ترى ئەم ھۆزە وەك پاشاو بە يەكئىك لە نەجىبزادەكانى خىزانى كياكسار خۇى ناساند. ئەم پاشايە ناوى چىتران تەخمە بوو"^{۱۷۸}.

(۱۷۵) دياكۆنوف: مېدىيا، ص ۴۱۰.

(۱۷۶) ھەمان سەرچاوەى پىشوو.

(۱۷۷) ھەمان سەرچاوەى پىشوو.

(۱۷۸) ھەمان سەرچاوەى پىشوو.

بۇ خامۇشكردنى يەكجارەكى ئاگرى شۆرش، دارا پەنای بۇ شینوازیكى دى برد، ئەویش لیدانى شۆرش بوو لە ناوخۆوہ. كورد دەلئیت: (دار كرمى لە خوی نەبیت ناکەویت).

دارا ویزدانی برئ لە نەجیبزادەکانى مادى كرى (ئە و خانەدانانەى كە لە میژووی كورددا ھەمیشە لەپال شۆرشەکاندا بوون) و بەلئینی پلەوپایە و پاداشتی چەورو مفتی دانى، بە مەرجیک لە تیکشکاندنى شۆرشەكەى چیتران تەخمەدا ھاوکارى بکەن.

ئاشکرایشە كەسە ھەلپەرست و خۆپەرستەکان بەرانبەر پلەوپایە و سەرۆت و سامان ھەر زوو لیکاو بە دەمیاندا شۆر دەبیتتەوہ. لیکاوی دەمی ئە و نەجیبزادانەش زۆر زوو بە لالغاویاندا ھاتە خوارەوہ و دژ بە گەل و نەتەوہکانیان بەلئینی پشتگیری داریوشیان دا، نەك ھەر ئەوہ، بگرە زۆر لەوہ شەرمھینترو خراپتر، یەكیک لەو كەسایەتیە خانەدانانەى كە ناوی (نھما سپادای) بوو سەرکردایەتى سوپای فارسى كردو پەلامارى میدیای داو كۆتایی بە شۆرش ھیتا. ھاوزەمان چەتران تەخمە لە شارى ھەولیز دەسگیركراو لە تۆلەى سەرکردایەتى شۆرشدا ھەر لەوئ تیرباران كرا.

(۱۱)

(هارپاگ) ی میدی و بلیمه تی سه ربازی

(پاش سائی ۵۱۵ پ.ز مردووه)

رینوننی کیمیاگه ریک

نرخ و به های ناسنامه و که سایه تی خوت گوم مه که و به رووی جیهاندا بکریوه. دوور له نه رگسییه تی تاکه که سی و نه ته وهی به های ناسنامه و که سایه تیت بپاریزه. ئه مه یه ئه و هاوکیشه ورد و گران و گرینگه له ژیانی تاکه کان و نه ته وه کاندا.

بو جینه جیکردنی ئه م هاوکیشه یه ده بیت (خودی خوت و (ئه ویدی) یش بناسیت و بتوانیت سرووشتی پیوه ندیی نیوان (خود) و (ئه ویدی) دیاری و ده ستنیشان بکه یت. ههروه ها له م بواره دا پیوستیت به پیژه وکردنی رینوماپی ئه و کیمیاگه ره دیرینه هه یه، که به قوتابییه که ی گوت: **وهک پیویست** وهر بگه ره، **وهک پیویست تیکه ل بکه، ئه وه ت ده ست ده که ویت، که مه به سته.** به لئ، پرسه که ریک ئه وه یه، که بتوانیت له هه موو بارودوخیکا (وهک پیویست) ساتوسه ودایی بکه یت.

له‌بر رۆشنایی خویندنه‌وه‌کانم و به‌پێی شاره‌زاییم له ئەم‌ڕۆدا بۆم
ده‌رکه‌وتوو، به‌دریژایی میژووی کۆن و نوێ، که‌سایه‌تییه‌ کورده‌کان له
هه‌لسوکه‌وتیاندا نه‌یان‌توانیوه به‌پێی په‌ندی (وه‌ک پتویست) مامه‌له‌ بکه‌ن و بۆ
بریکیان په‌نگه‌ زا‌راوه‌ی (بیگانه‌ په‌رست و کاسه‌لیس) پر پستیان بیت.

په‌نگه‌ ئەم دیره، که‌ شاعیریکی کۆنی عاره‌ب خزمیکی خۆی پێ پیناسه
کردوو، بۆ برێی که‌سایه‌تی کوردیش گونجاو بیت، که‌ ده‌لیت:

'که‌سی وا هه‌س، له‌ سایه‌ی ماندووبوونیدا بیگانه، کورپه‌ پاشایه‌

بۆ که‌س و خویش، هه‌تا ده‌مریت ده‌ردو میحنت و به‌لایه‌'

من به‌ش به‌حالی خۆم له‌ناو که‌لانی رۆژئاوای ئاسیادا که‌لنکم نه‌ناسیوه
پیاوه‌کانی ئەوه‌نده‌ی پیاوی کورد، به‌ دلسۆزییه‌کی بێ وینه‌ خزمه‌تی
به‌رژه‌وه‌ندی که‌لانی بیگانه‌ی کردبیت و له‌ بیگانه‌په‌رستیدا زیانی زۆری به
نه‌ته‌وه‌که‌ی خۆی که‌یان‌دبیت. ئەم دیارده‌ سه‌یرو نامۆیه‌ شایه‌نی له‌سه‌ر
وه‌ستان و شیکردنه‌وه‌یه.

ئیمه‌ لی‌ره‌دا باس له‌ چه‌ند که‌سایه‌تییه‌کی ناوداری کورد ده‌که‌ین، که‌ رۆحی
خۆپه‌رستی زال بووه به‌سه‌ریاندا و به‌رژه‌وه‌ندییه‌ تاکه‌که‌سییه‌کان کویریانی
کردوو و دژ به‌ که‌له‌که‌یان راوه‌ستاونه‌ته‌وه‌ و گه‌وره‌ترین خزمه‌تیان به
دوژمن و داگیرکری گه‌ل و نیشتمان کردوو.

یه‌کیک له‌و که‌سایه‌تییه‌ ناپاکانه‌ش، هارپاگی سه‌رکرده‌ی میدی بووه. با بزانی
ئەم کابرایه‌ چۆن و له‌ چ بواریکدا خزمه‌تی کرد و پیشکێشی به‌ کێ کردوو؟

نه‌خشه‌ی سیاسی رۆژئاوای ئاسیا

به‌ لای خوینهری ئەم کتێبه‌وه‌ هارپاگ harpage ی میدی نامۆ نییه. به‌رابری
گوتمان: هیرۆدۆت، که‌ باس له‌ ئەسته‌یاگی میدی ده‌کات، ناوی هارپاگی
به‌شێوه‌ی (هارپاجوس-harpagos) هیناوه. ئەو‌ده‌م گوتمان په‌نگه‌ ناوی
راسته‌قینه‌ی (ئارپاک- Ar Pak) بووبیت. ده‌شزانی هارپاگ به‌لای گه‌لی
میدییه‌وه‌ پیاویکی ناموباره‌ک بووه، چونکه‌ جله‌وی خۆی دایه‌ ده‌ست قین و
ته‌ماح و له‌ته‌ک کورپشی ئەخه‌می پیلانی دژ به‌ دوپاشای میدیه‌کان گیرا و

برئ له گه وړه سهرکرده کانی میدی بؤ ریزی خیانه تکاری پاکیشاو
به رنه نجامیش نهستیگ، دژ به کورشی نه وه و دوژمنی سهرسهخت،
جه نکه که ی دوړاند و به دیل گیرا.

ئیتړ کورش له دهر وازه ی نه گباتانای پایته خته وه چوه ژور وه و
مهمله که تی مادی روخاند و به سهر ویرانه که یه وه مهمله که تی نه خمینی فارسی
دامه زراند.

زیاده روپی ناکم نه گهر بیژم به دریزایی میژوو باو باپیرانی کورد باجی
قورس و تالی نه و پیلان و ناپاکیه ی هارپاگیان داوه ته وه.

هارپاک، که سیکي ناسایی نه بوو، بگره نه و سهرکرده یه کی میدی گه وړه و
ژيرو وریا بوو. خو نه گهر وانه بووایه، چون پنی دهکرا پیلانیکي وا نالوز
دابریژیت و ئیمپراتوریه تیکي مه زن بروخینیت؟ بویه ناساییه به رانه ر نه و
خزمه ته گه وړه یه، کورش پاداشتیکی گه وړه ی پله و پایه و مالیی هارپاکی
هاوپه یمانی بداته وه، له هه مان کاتیشدا به رده وام سوود له توانا
سهر بازیه که ی ببینیت و له پیناو پته وکردنی پایه ی دهسه لاته که ی و
به رفره وانکردنی قهله مره ویی و داگیرکردنی نیشتمانی گه ل و نه ته وه کانی دیکه
و تالانوبړو و به کویله کردنی خه لکانی نه و گه لانه، هه ول و کوششی هارپاک و
که سایه تیه میدیه کانی دی بخاته خزمه تی خویه وه.

به ر له وه ی باس له خزمه ته سهر بازیه کانی هارپاک له ناو سوپای کورشدا
بکه ین، با چاوئ به بارودوخی گشتی هه ریمایه تی رورژاوا ی ناسیای به رله
رووخانی مهمله که تی مادو دامه زراندنی دهوله تی فارسدا بخشینین. به ر له
رووخانی مهمله که تی ماد له رورژاوا ی ناسیا و له گوشه ی باکوری
رورژه لاتی نه فریقادا، چوار هیزی هه ریمایه تی پایه داربوونیان هه بوو، که
نه مانه ی لای خواره وهن:

۱- مهمله که تی ماد: دهسه لاتی نه م مهمله که ته له رورژه لاته وه له
نه فغاند ستانه وه دهستی پین دهکردو به ره و رورژاوا به رووباری هالیس (قرل
ئیرماق) ای ناوهندی نه نادولدا دریز ده بووه وه و به ئیرانی ئیسته و
کوردستان و به شیک له باکوری سوریدا تیده په پی. له باکوریشه وه

سهرسنووری قهوقازیاو بهرهو باشوور تا دهگاته لیوارهکانی بهندهری فارس (عاره‌ب)ی دهگرته‌خۆ.

۲- مەملەکەتی بابل: لە رۆژھەلاتەوہ ئەو ناوچەییە لە کەنداوی عارەبییەوہ بهرهو رۆژئاوا درێژ دەبووہوہ و دەگەیشتە کەنارەکانی دەریای سپی ناوہ‌پاست و عیراق (جگە لە ناوچەکانی رۆژھەلاتی رۆوباری دیجلە) و سوریای مەزن (سوریا، ئوردن، فەلەستین) ھەر ھەمووی لەژێر قەلەمپرەوی ئەم مەملەکەتەدا بوو. لەھەمان کاتدا ھەرەشەیی لە ولاتی میسریش دەرکرد.

۳- مەملەکەتی لیدییا: دەستی بەسەر رۆژئاوای ئاسیای بچووکا گرتبوو، سنووری ئەم مەملەکەتە لە رۆوباری ھالیس (قزل ئیرماق) لە رۆژھەلاتەوہ بهرهو کەنارەکانی دەریای ئیجە و تەنگەیی دەرە نیل و بسفۆر لە رۆژئاواوہ درێژ دەبووہوہ.

لیدییەکان گەلیکی دیرینی رۆژئاوای ئاسیا بوون. کاتی خزی بەر پەلاماری سیمیرییەکان (کیمیرییەکان - Cimmericians) کەوتن، ئەم گەلە (سیمیرییەکان) ھۆزیکێ کۆچەری ئاریایی سەر دەمی پاشای لیدی جیجیس بوون و جیجیس و کورەگەیی لەتەک نەوہکەیدا، بە ھول و کوششیکێ زۆر بەرپەرچیان دانەوہ.

ئیلیاتس (ئیلیاتتیس)ی نەوہی جیجیس لە ھەریمەکەدا و لە بەھیزکردنی لیدیادا دەستیکی بالای ھەبوو. ئەم پیاوہ ھەوت سال فەرمانرەوایی مەملەکەتەکەیی کرد و بە دەولەمەندترین پاشای ئاسیا ناوبانگی دەرکرد.

پاش ئەو، (کروویسوس - Croesus) (قاروون)ی کورپی جیگەیی گرتەوہو لەسەر دەمی ئەودا مەملەکەتی لیدییا بە دەولەمەندترین و بەھیزترین مەملەکەت دەناسرا. جیکەوتەیی مەملەکەتی لیدییا لە رۆوی بازەرگانییەوہ فرەگرینگ بوو، چونکە پردی پنیوہندیی نیوان ئەورویای رۆژئاوا بەتایبەتی و رۆژھەلات بەگشتی پینک دەھینا. ئەم مەملەکەتە یەکەمین دەولەتی دنیا بوو، کە دراوی ئاسنی داھینا (ھوتیل)ی بۆ گەشتیارە بازەرگانەکان بونیات نا^(۱۷۹).

(۱۷۹) ھ. ج. و. ل. ز. معالم تاریخ الانسانیہ. ۲/ ۲۴۵-۲۴۷.

٤- مهمله که تی میسر: جیکه وتی ئەم مهمله که ته گوشه ی باکوری رۆژه لاتى ئەفریقایه. راسته له روى جوگرافیه وه میسر ولاتیکی ئەفریقایه، به لام چونکه هاوسنووری ئاسیایه، بویه فه زمانه واکانى گرینگی زۆریان به پیوه ندییه سیاسى و سه ربازییه کانی دهوله تانی رۆژئاواى ئاسیای سه رده می کۆن ده دا. ئەوده مه میسر له کاتی به هیزیدا په لاماری ناوچه کانی ئاسیای به تابه تی سوریاى مه زن و جارناچاریک ئاسیای بچوکی ده داو له کاتی لاوازیدا له لایه ن پاشاکانى رۆژئاواى ئاسیایه په لامار ده درا، نمونه ش (داگیرکردنی سوریاى مه زن و ئاسیای بچوک له سه رده می فه زمانه وایى ره عسیسی دووه م و په لاماری ئاشوورییه کان و فارسه کان بۆ سه ر میسر بو). له زۆرینه ی کاته کاندای میسر هاوپه یمانیتى سیاسى له گه ل ئەم ده ولت و ئەو ده ولتە زله یزدا ده به ست، نمونه ش (هاوپه یمانیتى میسریه کان و میتانییه کان له دژی حوسیه کان به رچاوه).

هاوپه یمانیتیه هه رتایه تیه کان

له لاپه ره کانی پینشوودا گوتمان؛ که یخوسرۆی میدی و نابوپۆلاسه ری پاشای کلدانى (بابلی) هاوپه یمانیتیان به ست و بۆ پته وکردنی ئەم هاوپه یمانیتیه ش، نه بوخوزنه سر (به ختنه سر)ی کورپی نه بوپۆلاسه رو ئامیدی کچی پاشای میدی هاوسه رگیریان پینکهنناو سالی (٦١٢ پ.ز) هه ردوو هاوپه یمان مهمله که تی ئاشووری دوژمنی سه رسه ختیان تیکشکاندو ولاته که یان براهه ش کرد. به شی باکورو رۆژه لات بۆ میدیه کان و به شی باشورو رۆژئاوا به ر بابلییه کان که وت. ئەوه ی له و نینه ده دا مایه وه گه لی (ئیسکیت - scythians)ی دوژمنی هاوپه شی میدیه کان و بابلییه کان بو.

ئیسکیت (Scythians) (ئیسکیزه کان/ ئەشقوزیه کان)، گه لیکى کۆچه ریی جهنگاوه رو شه رت و درو ژماره زۆر، که به سه ردا دادان و تالانو بپروى گه لانی تری کردبووه پیشه. نیشتمانی ئەم گه له ده که ویته باکوری ده ریاى ره ش (ئۆکرانیای ئەمرو و ده وروبه ری) و به نیو پروباری دانوب له رۆژئاوا و پروباری دوون له رۆژه لات وه شوڤ ده بیته وه. ئەو ده مه ئیسکیتیه کان

شهریکی سخت و دژواریان له‌گه‌ل (سیممیرییه‌کان - Cimmerians) ده‌سدایه‌و زالبوون به‌سهریاندا، بۆیه سیممیرییه‌کان به‌ره‌و ئاسیای بچوک هه‌لهاتن و له که‌ناره‌کانی رۆوباری هالیس (قزل ئیرماق)ی ناوه‌ندی باکوری تورکیای ئەم‌رۆ گیرسانه‌وه، به‌لام ئیسکیته‌کان له کۆلیان نه‌بوونه‌وه، به‌نیازی تیکشکاندنی یه‌کجاره‌کی هیزشیان کرده‌سه‌ر.

ولاتی ئیسکیته‌کان ده‌شتاییه‌کی گه‌لی سارد و هه‌ژار و دوور بوو له‌ریگه‌ی بازرگانیه‌وه و وا ئیسته‌خویان به‌سه‌ر خاکیکی یه‌کجار به‌پیت و که‌شوه‌وایه‌کی خوش و سازگار، که ده‌که‌ویته‌سه‌ر گرینگترین دوو ریگه‌ی بازرگانی جیهانی، که ئە‌وروپای به‌ئاسیاوه ده‌به‌سته‌وه، بینوه‌ته‌وه. ئە‌و دوو ریگه‌یه‌ش، ریگه‌ی ئاوریشم و ریگه‌ی بخوور (مخور) بوون. به‌م بارودۆخی خوشگوزهرانییه‌وه دلیان دانه‌که‌وت و به‌ره‌و قوولایی په‌لاماری ئوراتو (ئهرمه‌نستان)یان داو به‌ره‌و باشوور ملیان نا، تا گه‌شته‌ه‌ه‌للاتی میدیا (رۆژه‌لاتی کوردستان) و له‌گه‌ل میدییه‌کاندا رۆبه‌رۆی شهریکی سخت بوونه‌وه. به‌م پێیه‌ش ئاساییه، که ئیسکیته‌کان له‌گه‌ل ئاشوورییه‌کاندا هاوپه‌یمانی بیه‌ستن، تا کار گه‌یشه‌ه‌اوسه‌رگیری له‌نیوان که‌ شازاده‌کانی ئاشوورو برینک له‌سه‌ر کرده‌ ئیسکیته‌کاندا. ئە‌مه‌و له‌لاپه‌ره‌کانی به‌راییدا باسمان کرد، که به‌سه‌ر کردایه‌تی که‌یخوسرۆ، ماده‌کان هه‌لیانکوتایه‌سه‌ر مه‌مله‌که‌تی ئاشوورو ئابلۆقه‌ی نه‌ینه‌وای پایته‌ختیان دا، به‌لام ئیسکیته‌کان ئە‌و هه‌له‌یان قۆسته‌وه‌و له‌پشته‌وه په‌لاماری ولاتی مادیان داو ده‌ستیان به‌هر شوینیک گه‌یشت، خاپور و ویرانیان کرد، به‌ناچاری ماده‌کان ده‌سه‌برداری شاری نه‌ینه‌وا بوون و به‌په‌له‌بۆ به‌ر په‌رچدانه‌وه‌ی ئیسکیته‌کان سوپا‌که‌یان ئاراسته‌کردن. ئاشکرایه، که ناکۆکی نیوان گه‌له‌میدییه‌کانی ده‌راوسی له‌به‌رژه‌وه‌ندی ئاشوورییه‌کاندا بووه‌و هه‌میشه‌کاریان له‌سه‌ر ئە‌و ناکۆکی و ململانییه‌ کردووه. (ه. ج. ولز) له‌م باره‌یه‌وه ده‌لیت: "جارجار پاشاکانی ده‌وله‌تی ئاشوور ئاشوب و ناکۆکیان له‌نیوان گه‌لانی نزیک به‌یه‌ک ده‌نایه‌وه، کیممیرییه‌کان، ماده‌کان، فارسه‌کان و ئە‌سکیزه‌کان ده‌دا به‌گۆ یه‌کدا" (١٨٠).

به کورتی، نهوده مه له رۆژئاوای ئاسیادا دوو هیزی دژ به یهک بوونیان
هه بوو:

۱. ئیمپراتورییه تی ئاشووری ههژمونهگر، له پالیدا ولاتی میسر، که له سالی
(۶۷۴ پ.ز) هه لیان کوتایه سه ری و داگیریان کرد، له پال ئه واندا گه لی ئه سکیته
شه ره نگیزو مه له که تی لیدیا، به وپینه ی پاشا جیجیس و دامه زرتنه ری خیزانی
مرمنا دای هاو په یمانیتی له گه ل ئاشوور بانیپال به ستیوو^(۱۸۱).

۲. مه له که تی تازه پینگه شتووی ماد: له ته ک ئه م مه له که ته دا گه لی ئیلام و
فارس، که به شینگ بوون له مه له که تی ماد، هه روه ها بابل، که به وپینه
هاو په یمانی مه له که تی ماد بوو و هاوشیوه ی ئه و. ئیمپراتورییه تی ئاشوور
زیانی زوری پین گه یاند بوو.

که له سالی (۶۱۲ پ.ز) به دهستی مادو کلدان (بابل) ی هاو په یمان،
ئیمپراتورییه تی ئاشوور به یه کجاری تیکشکاو دارووخا، هاوسه نگیه
هه ریمایه تیه که ی رۆژئاوای ئاسیا لاره سه نگ بوو.

مه له که تی مادی تازه پینگه شتوو دهستی له بینی ئه سکیته ته کان گیر کرد بوو،
ئه وانیش له هه لیک ده گه ران تا جاریکی تر په لاماری ماد بده نه وه، بویه که یخوسرو
هه لیکوتایه سه ریان و تیکشکاندن، به ناچار ی به ره و رۆژئاوا هه له اتن و په نایان بۆ
مه له که تی لیدیای دراوسنی مه له که تی ماد برد تا په نایان بدات.

که یخوسرو داوا له پاشای لیدیا ئه لیاتس ده کات، تا ئه سکیته کانیان
را ده ست بکاته وه، به لام لیدییه کان داوا که یان ره ت کرده وه. ئه مه ش کاریکی
ئاسایی و چاوه روانکراو بوو، چونکه ناکریت ئه و هاو په یمانه ی که هانا یان بۆ
بردووه رادهستی دهوله تیکی به هیزی بکه نه وه، هیزی که دهستی گرتووه به سه ر
(ریگه ی ئاوریشم) دا، ئه و ریگه یه ی که به ناوه راستی ئاسیادا تیده په ریت و
پینی ده کریت نه ک هه ر هه ره شه له مه له که تی لیدیا بکات، بگره له ئاسیا و
ئه وروپاشدا بیته مه ترسی بۆ سه ر پرۆژه بازرگانیه کانی.

له لاپه ره کانی پیشوودا، ئه وه شمان زانی، که شه ریکی شه ش ساله له نیتوان
مه له که تی میدیا و لیدیا هه لگیرسا و پاش خۆرگیرانه که، به ناو بژیوانی

(۱۸۱) ویل دیورانت: قصه الحضارة، ۱۸۴/۲. ویلام لانجز: موسوعه تاریخ العالم، ۸۵/۱

(خوداوه‌ند) و پاشای بابل (نابوبؤلاسه‌ر) کۆتایی پئی هات و هه‌ردوو لای ناشت کرده‌وه و پاشان به هاوسه‌رگیری ئه‌ستیگی کوری که یخوسرۆ و ئه‌ریسنی کچی ئیلیاتسی پاشای لیدیا، ناشتبوونه‌وه که سه‌ری گرت و ریکه‌وتنه‌که یان به‌هیزتر کرد. پاشان هه‌ر سنی مه‌مله‌که‌تی (میدیا و بابل و لیدیا) هاوپه‌یمانیتیه‌کی سنی قولییان به‌ست و ناشتیه‌کی به‌رفره‌وان بالی به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا کیشا. پاش ئه‌و گۆرانکاریه به‌رچاوه، جول‌یه‌کی بازرگانی چالاک له‌نیوان هه‌رسی مه‌مله‌که‌ته‌که‌دا هاته‌ ئاراهه. له‌کاتیکدا ئه‌م ناوچه‌یه (رۆژئاوای ئاسیا) له‌وده‌مه‌دا گرینگترین ناوچه‌ی بازرگانی جیهانی بو، هه‌ربۆیه‌که‌لانی ئه‌و سنی مه‌مله‌که‌ته‌ له‌ سنیه‌ری ئاساییش و ئارامیدا به‌ خۆشگوزهرانییه‌وه ژیانیان ده‌کرد.

بلیه‌تی هارپاگ له‌ رووی سه‌ریازییه‌وه

له‌گه‌ل ده‌سگیرکردنی ئه‌ستیگی زاوای کورویسوس و سه‌رکه‌وتنی کۆرشی ئه‌خمینی و که‌وتنی مه‌مله‌که‌تی ماد و دامه‌زاندنی مه‌مله‌که‌تی فارس^(١٨٢) هاوسه‌نگی هه‌ریمایه‌تی له‌ رۆژئاوای ئاسیادا تیکچوو. له‌ به‌رانبه‌ر سه‌ره‌لدانی هیزی تازه‌ی فارسدا، کورویسوس ئه‌و پاشایه‌ی که له‌ سه‌رده‌می ئه‌ودا مه‌مله‌که‌تی لیدیا له‌ لووتکه‌ی هیزو شکۆمه‌ندیدا بو، ترسی لی نیشته‌ "بۆیه‌ هه‌موو ریکه‌یه‌کی ده‌گرت به‌ر تا ئه‌م هیزه‌ تازه‌پینگه‌شتووه‌ی فارس زیاتر به‌هیز نه‌بیت و بالا نه‌کات"^(١٨٣).

کورویسوس له‌گه‌ل میسریه‌کان و لاکیدیونه‌ ئه‌غریقیه‌کان Lacedemoians هاوپه‌یمانی به‌ست و له‌ رووباری هالیس (قزل ئیرماق)، که‌ میدیا له‌ لیدیا جیا ده‌کاته‌وه په‌رییه‌وه‌و په‌لاماری ولاتی میدیای ژیر ده‌ستی ئیمپراتۆریه‌تی فارسی دا. له‌ ناوچه‌ی (پتیریا) یاخۆ (پتیریا) سوپاکه‌ی له‌گه‌ل سوپای کۆرش رووبه‌رووبوونه‌وه. هیرۆدۆت ده‌لێت: "شه‌ره‌که‌ سه‌خت بو،

(١٨٢) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ٦٣-٦٤.

(١٨٣) ه.ج.ولز: تاریخ الانسانیه، ٢٠٢/٢.

خوینی زور رڙاو ژماره‌په‌کی زور له جه‌نگاوه‌ران کوژران، تا شه‌و داهات شه‌ر هر به‌رده‌وام بوو، به‌لام هیچ لایه‌ک سرکه‌وتنی به‌ده‌ست نه‌هیتا^(۱۸۴). کورویسوس هوی سهرنه‌که‌وتنی بو که‌می ژماره‌ی جه‌نگاوه‌ران ده‌گیرایه‌وه. دووه‌م رڙو کورښ هیرشی نه‌کرد. کورویسوس به‌ره‌و ساردیسی پایته‌خت له رڙوژئاوای ولات سوپاکه‌ی کشانه‌وه، به‌نیازی کوکرده‌وه‌ی هاوپه‌یمان‌ه‌کانی، به‌تایه‌تی هاوپه‌یمان‌ه‌ میسرینه‌کان، که به‌پنی رینکه‌وتننامه‌په‌کی له‌گه‌ل نه‌مادیسې پاشای میسر به‌ستبووی، هه‌روه‌ها به‌ نابونید (نه‌بونید)ی پاشای بابل و نه‌سپارته‌کان له ولاتی یونان پیوه‌ندیی کردو نه‌و سوپایه‌ی که زورینه‌ی جه‌نگاوه‌ره‌کانی کریگرته‌ بوون به‌ره‌لا کرد، به‌نیازی به‌رده‌وامیدان به‌شه‌ر دژ به‌ فارس بریاریان دا له وهرزی به‌هاردا هیزه‌که‌ی له‌ته‌ک هیزه‌ هاوپه‌یمان‌ه‌کاندا په‌ک بخت، "بې نه‌وه‌ی به‌خه‌یالیدا بیته، که پاش نه‌و شه‌ره بې نه‌نجامه‌ نه‌شی کورښ سرکه‌یتی بکات و به‌ره‌و ساردیس بکه‌ویته‌ پې"^(۱۸۵).

نه‌و ده‌مه کورښ به‌وردی جموجوله‌کانی کورویسوسی خستبووه ژیر چاودیریه‌وه، چونکه بریاری دابوو مه‌مله‌که‌تی لیدیای هاوپه‌یمان‌ی میدیا تیکبشکینیت تا ده‌ستی بگاته که‌ناره‌کانی دهریای نیجه‌و نیتر له‌ویوه به‌ئاسانی کونترولی گشت رینگه‌ بازارگانیه‌کانی رڙوژئاوای ئاسیا بکات و له‌و رینگه‌په‌شه‌وه پیوه‌ندیی راسته‌وخو له‌گه‌ل کیشوه‌ری نه‌وروپادا بیه‌ستیت، بویه زور چاوه‌روانی نه‌کردو نه‌په‌یشت کورویسوس خو‌ی کو بکاته‌وه، به‌په‌له په‌لاماری ساردیسی پایته‌ختی دا، هیرودوت ده‌لایت: "به‌په‌له که‌وته‌پې، ته‌نانه‌ت خو‌ی په‌که‌م که‌س بوو، که به‌ پاشای لیدیای گوت، نه‌وا که‌یشتم"^(۱۸۶).

هیرشی کتوپری فارسه‌کان کورویسی راچه‌له‌کاند. سهره‌رای نه‌وه‌ش زوو خو‌ی و هیزه‌که‌ی کوکرده‌وه‌و نیزیک به‌ ده‌ستی ساردیس هه‌ردوو سوپا پووبه‌رووی په‌کتر بوونه‌وه. دیاره جه‌نگاوه‌ره لیدییه‌کان به‌ نازایه‌تی و

(۱۸۴) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۶۵. بروانه: ه.ج.ولز: معالم تاریخ الانسانی، ۲۰۲/۲-۲۰۲-۲۰۳
وليام لانج، موسوعه تاریخ العالم ۸۶/۱
(۱۸۵) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۶۶.
(۱۸۶) همان سرچاوه‌ی پیشوو، ل ۶۷.

نەترسى ناسرابوون. كاتىك كۆرش روانى لىدىيەكان پىزەكانيان رىك دەخەن و نامادەى جەنگن، ئەو دىمەنە ھەلۈەستەى پىن كىردو راي گرت، چونكە شەرەكانى پىتشيوو ئەوەى سەلماندىبوو، كە زالبوون بەسەر سوارچاكەكانى لىدىادا ئاسان نىيە.

لەراستىدا گرىنگى چەكى ئەسپسوارى لە جەنگەكانى سەردەمى كۆندا لە چەكى تانك و زرىيۆشى ئەم سەردەمە كەمتر نەبوو، چونكە ئەودەم چەكى سوارەكان شەرپان يەكلایى دەكردەووەو زورجار ئەم چەكە سەرکەوتنى مسۆگەر دەكرد، خۆ ئەگەر ئاشوورىيەكان، كە بە ژمارە كەم بوون، ئەم چەكە كارىگەرەيان شك نەبردايە، ئەوا ھەرگىز پىيان نەدەكرا ئىمپراتورىيەتىكى گەرەى وەك ئەوەى خۇيان ئاوابكەن، چونكە چەكى ئەسپسوارى بە تىژرەوى و ھىزو جولەى گورج دەناسرا، ئەى ئەگەر ئەم چەكە گرىنگە نەبووايە، كە میدىيەكان لە ئىسكىتەكان سوديان وەرگرت و ئاشناى بوون و لە شەرەكاندا بە باشى كەلكيان لى وەرگرت، ئايا كەيخوسرۆ دەيتوانى سوپاى ئاشوور تىك بشكىتت؟ كۆرش بىرى لە رىنگە چارەيەك كىردەووە تا بەسەر نەيارە لىدىيەكاندا زال بىت لە مەيدانى جەنگدا و سوارچاكەكانى بە چۆكدا بەنىتت، كە باس دەھاتە سەر ئالۆزى و تەنگ و چەلمەكانى شەر، ئەودەمە كۆرش لەگەل فرماندە سەربازىيەكاندا كۆ دەبوو و رايۆزى پىن دەكردن، بۆ خۆدەربازكردن لەو تەنگەژە سەربازىيە، كە بەدەست سوارەكانى لىدىاوە تىى كەوتبوو پىشنىارەكەى ھارپاگى میدى فرىاى كەوت، پىشنىارەكەى ھارپاگ ئەمەبوو؛ "بە نىيازى پىشوپىدانى و شترە بارەلگرەكانى بەرەى جەنگ، بارەكانيان بخەن تا كەمىك دەحەسىنەو، پاشان ھەر جەنگاوەرىك و سوارى پىشتى و شترىك بىت و بكەونە پىش سوپاوو پووبەرۆوى ئەسپسوارەكانى لىدىا بىنەو و پىادەكانيان بەدوادا بىرۆن و بەدواى ئەوانىشدا سوارە جەنگاوەرەكان بكەونە رى، ھىرۆدۆت دەلەت: "بەلام ھۆى چى بوو، كە كۆرش و شترەكانى پووبەرۆوى ئەسپسوارە لىدىيەكان كىردەووە؟ چونكە ئەسپ لە جەستەى ناقولا و نامۆ و بۆگەنى دەمى و شتر سلى دەكردەووە و لەبەرى

هه‌له‌هات و ئەم ترساندنەشی قۆستەوه تا سوارەکانی له مه‌یدانی جه‌نگ دوور بخاتەوه‌و سەرکه‌وتن مسۆگەر بکات^(١٨٧).

پیشنیاره‌که‌ی هاریپاک جینه‌جی کراو سهری گرت. بۆنی ناخۆش و ترس له حوشتەر، ره‌وه ئەسه‌پی له به‌ره‌ی جه‌نگ ره‌وانده‌وه و پاشه‌وپاش کشایه‌وه. بۆیه سواره‌ی لیدییه‌کان ناچار بوون وه‌ک جه‌نگاوه‌ری پیاوه‌ رووبه‌رووی سوپای فارس بینه‌وه. سوپایه‌ک، که چه‌کی سواره‌ی میدییه‌کان هینشتا وه‌ک هیزو چه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه به‌رچاو بوو، سه‌ربازه‌کانی لیدیای راوده‌نا و تیکیشکاندن.

سه‌ربازه هه‌لاتوه‌کانی سوپای لیدیا پاشه‌کشه‌یان کردو خۆیان له‌پشت دیواره‌کانی ساردیسی پایته‌خته‌وه هه‌شاردا، پاش چوارده‌ روژ ئابلقه، شاری ساردیس خۆی به‌ده‌سته‌وه داو کوریسویسی پاشای لیدیا به‌ دیل گیرا و سالی (٥٤٧ه‌.پ.ز) کۆرش بوو به‌ یه‌که‌م گه‌وره ده‌سه‌لاتداری روژئاوا‌ی ئاسیا.

دوا جه‌نگه‌کانی هاریپاک

بووداوه‌کانی دوا‌ی رووخانی مه‌له‌که‌تی لیدیا، پیمان ده‌لێت، که کۆرش به‌ بلیمه‌تی هاریپاک سه‌رسام بووه، هه‌یج گومانیشی له دلسۆزی ئەم فه‌رمانده له خزمه‌تکردنی پاشاو مه‌له‌که‌تی فارس نه‌بووه، بۆیه پاش ئەو جه‌نگه کارو ئەرکی سه‌ربازی وای به هاریپاک سپاردووه، که هاوشیوه‌ی ئەرکه سه‌ربازییه‌کانی خۆی بووه، پاش ده‌سته‌به‌سه‌رداگرتنی ساردیسی پایته‌ختی لید، کۆرش بېریار ده‌دا، درێژه به‌ داگیرکاریه‌که‌ی بدات. بۆیه به‌ نیازی گه‌یشتن به‌ که‌ناره‌کانی ده‌ریای ئیجه‌و ده‌ریای ره‌ش و ته‌نگه‌ی بسفۆر له باکور، روو ده‌کاته روژه‌لاتی نیزیك (روژئاوا‌ی ئەمرۆی تورکیا). ئەرکی داگیرکردنی به‌شی باشوری روژه‌لاتی نیزیك به هاریپاک سپاردو خۆیشی ده‌ستی به‌سه‌ر هه‌ریمه‌کانی باکوردا گرت^(١٨٨).

(١٨٧) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٦٨.

(١٨٨) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ١١٣-١١٤.

هارپاک ئەرکه‌کانی سهرشانی زور به ریکوپینکی راده‌په‌راند. (مازاریس) میدی فرماندهی بالا مردو بو ته‌واوکردنی کاره‌کانی له باشووری ئاسیای بچووک، هارپاک جینگه‌ی گرته‌وه. هیرودوت ده‌لیت: "که بوو به فرماندهی سوپا، به‌ره‌و ئه‌یونیا ملی ناو شاره‌کانی یه‌ک له‌داوی یه‌ک داگیر کرد. سهره‌تا ئابلوقه‌ی جه‌نگاوه‌ره‌کانی ناو شوروی شاری ده‌داو له‌ده‌ره‌وه به‌خول گردی تووره‌که‌پژئی دروست ده‌کردو جه‌نگاوه‌ره‌کانی سهرده‌خست، به‌م شیوه به‌سهر شاردا زال ده‌بوو"^(۱۸۹).

ئینجا هارپاک به‌ره‌و شاری فوکای ئه‌غریق‌ی ملی نا، ئه‌و شاره‌ی که به شوروی قایم و پته‌و ده‌وره درابوو. هیرودوت ده‌لیت: "ئهم فرمانده‌یه ئابلوقه‌ی شاره‌که‌ی داو داوای له‌خه‌لکه‌که‌ی کرد، که یه‌ک تاوهر له تاوهره‌کانی شارو به‌شیک له‌به‌به‌سته‌که‌ی بروختن تا ئابلوقه‌یان له‌سهر هه‌لبگریت و زیانی زیاتر نه‌کن و نه‌بن به‌کویله. خه‌لکی شار داوای یه‌ک پوژ موله‌تیاں کرد، تا بیری لئ بکه‌نه‌وه، به‌مه‌رجیک هارپاک سوپاکه‌ی به مه‌ودایه‌کی باش بکشیتته‌وه. هارپاک له‌نیازیان گه‌یشتبوو، به‌لام مه‌رجه‌که‌ی قبول کردن، که سوپای فارس کشایه‌وه، فوکیه‌کان مال و مندالیان له پاپوره‌کان بارکردو به‌ره‌و خیوس هه‌لهاتن، ئا به‌م شیوه‌یه فارسه‌کان چوونه ناو شاریکی چول و موله‌وه"^(۱۹۰).

پاش داگیرکردنی شاری فوکای ئه‌غریق‌ی، هارپاک سه‌رجه‌م شاره‌کانی تری ئه‌یونیای داگیر کردو په‌لاماری شاری تیوس Teosی دا (شاریکی سه‌ر که‌ناری ده‌ریای ئیجه‌یه). هارپاک به‌هه‌مان رینگه و تاکتیکی شه‌ری پیشوو دروستکردنی گردی تووره‌که‌پژئ و خه‌لکی شاریش، به‌هه‌مان رینگه‌ی خه‌لکی فوکای، به‌پاپور هه‌لهاتن.

ئه‌یونیه‌کان مه‌ردانه به‌رگرییان له‌شاره‌که‌یان ده‌کرد، به‌لام له‌کو‌تاییدا نه‌یانتوانی خویان له‌به‌رده‌م شالاوی سوپای فارس و هارپاکا رابگرن، بویه سه‌رتاپای

(۱۸۹) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۰۶.

(۱۹۰) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۰۷.

ولاته که یان که و ته به ردهستی فارسه کان. ته نانهت دورگه نشینه کانیش پاش داگیرکردنی شارو و شکانییه کان، ترس به سهریاندا زال بوو و خویان به دهسته وه دا^(۱۹۱).

پاش دهست و پی به سستی سهرتاپای ولاتی ئه یونیا، هارپاک په لاماری کارینه کان (نه ته وه که هی هیرودوت) و کاوینییه کان و لیسسیه کانی باشوری دا. دیاره سویپاکه هی هارپاک تیکه له یه ک بوو له خه لکی ولاته داگیرکراوه کانی رۆژئاوای ئاسیای بچوک، له وی گه لی کاری خوی به دهسته وه دا و گریکیه کان هیزی به رگریان له دهست داو پاشان گه لی (کندیان)ی نیشته جیی ئه و ناوچه یه ش خویان رادهست کرد. دوا ههنگاو له م شالاوه دا دهشتاییه کانی (زانتوس) بوو، چهند شه پریکی دژ به لیسسیه کانی ئه و دهشته هه لگیرساند، هیرودوت یه ژیت: "ژماره ی سویپاکه ی له هی ئه وان زۆرتر بوو، سهره پای ئه موش له شه رهکاندا نازایه تییه کی که م وینه یان نیشان دا، پاش شه پریکی دریز نوردنیان و هه له اتن، بویه هارپاجوس فشاری خسته سهریان و ناچاری کردن بکشیته وه بۆ پشت دیواره کان، له وی هه رچی مال و ژن و مندل و کویله یان هه بوو له قه لاکه دا هه موویان کوکرده وه، ناگریان تن به ردان و له چاوتروکانیکا هه ر هه موویان کولوکیان دامرکایه وه، پاشان پیواهکانیان سویتنیان خوارد تا سهرکه وتن یان نه مان بجهنگن، ئه وه بوو له پریکا دهرکه وتن و پوه به پرووی نوژمن بوونه وه. له کورتاییدا گورپه پانه که بوو به کوشتارگه و هه ر هه موو له وی تیاچوون و قریان تیکه وت، ته نانهت یه ک که سیان لئ پرگار نه بوو^(۱۹۲).

خزمه تکردن تا کوتایی

وا دهرده که ویت ماوه ی خزمه تکردنی هارپاک له ناو ئیمپراتورییه تی فارسدا دریزه ی کیشاوه و لای دهسه لاتداره ئه خمینییه کان فره جینگه ی باوه ر بووه، ته نانهت له ده می کوده تاکه ی دوو برا موغه میدییه که، پیرتزیس (باتیزیتیس) و سه میردیس (گوماتا) له کوتایی فه رمانزه وایی که مبیژ، له سالی (۵۲۲ پ.ز)، ته نانهت پاش بزوتنه وه توله سینه که ی ئه خمینییه کان، هارپاک نه باوه ر و نه

(۱۹۱) هه مان سه رچاوه، ل ۱۰۹.

(۱۹۲) هه مان سه رچاوه، ل ۱۱۲.

پله و پایه‌های خوی له ده‌ست نه‌دا، ته‌نیا هوی سه‌ره‌کی ئەم نه‌دوران‌ه‌ش نو‌اندنی د‌لسۆزی بی وینه‌ی خوی بووه له ئاست گه‌وره‌کانیدا. ئەمه‌و د‌ژایه‌تیکردنی هه‌میشه‌یی یاخییوووه میدیه‌کانی هاوخوین و هاو‌نیشتمانی خوی، وه‌ک پیاویکی وریاو بق له‌دلی د‌ژ به‌نه‌ته‌وه و مه‌مله‌که‌تی میدیا، فاکته‌ریکی تری مانه‌وه‌ی بووه.

تا سه‌ره‌تای ده‌سه‌لاتی پاشای فارس، دارا (داریوش) ی سییه‌م، هارپاک له‌ناو تیمی سه‌رکردایه‌تی سه‌ربازی فارسدا مایه‌وه. پاش دامرکانه‌وه‌ی شه‌ره یه‌ک له‌دوای یه‌که‌کانی د‌ژ به‌ ئیمپراتوریه‌تی فارس و پاش داگیرکردنی بابل، دارا بریاری دا ولاتی ئیسکیته‌کان داگیر بکات "به‌نامه‌به‌ره‌کانیدا فه‌رمانی پاشایه‌تی بۆ گشت ولاته ژێرده‌سته‌کانی نارو تیا‌دا داوای کردبوو، هه‌ندیکیان به‌سه‌ربازو برێکیان به‌ پاپۆر کومه‌کی سوپای ئیمپراتوریه‌ت بکن و داوای له‌ بریکی تریان کردبوو بۆ ده‌روستکردنی پرد به‌سه‌ر ته‌نگه‌ی بسفۆروه‌ه‌ کرێکاریان بۆ بنێرن"^(۱۹۳).

له‌و په‌لاماره سه‌ربازیه‌دا ناوی هارپاک ناکه‌و‌یته به‌رچاو. دوور نییه له‌وده‌مه‌دا دارا ئه‌رکی پاراستنی ئارامی و سه‌قامگیری ولاتی لیدیای ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری پهن سپاردبیت، چونکه ناوچه‌ی ئاسیای بچوک، گرینگی تایبه‌تی خوی هه‌بوو و له‌ده‌ستدانی ئەو ناوچه‌یه واته ئابلقه‌دانی داراو سوپاکه‌ی له‌لایه‌ن ئیسکیته‌کانی باکورو ئەغریقه شۆرشگیره‌کانی باشوورو گرتن و برینی پێگه‌ی گه‌رانه‌وه‌یه‌تی بۆ ولاتی فارس.

ئەو هۆیه‌ی که‌وای له‌ کردین تا بلین: هارپاک به‌شداری ئەو شالاره سه‌ربازیه‌ی نه‌کردوو، که بۆ دامرکانه‌وه‌ی شۆرشه‌کانی گرێکه‌کان له‌ ئاسیای بچوک، فارسه‌کان ده‌ستیان دا‌بوویه، ئەوه‌یه که فه‌رمانه‌یه‌ک به‌ ناوی هستیاپوسی ملتی (میلیسی) سه‌رکردایه‌تی ئەو هه‌لمه‌ته سه‌ربازیه‌ی کردوووه هه‌ر ئەم فه‌رمانه‌یه بوو، که به‌ شالاو بردنه‌سه‌ر ولاتی ئیسکیته‌کان خزمه‌تیکه‌ گه‌وره‌ی دارای کردبوو، به‌تایبه‌تی له‌ کاتی شکسته سه‌ربازیه‌که‌ی سوپای

(۱۹۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۲۵.

فارسداو پاشه‌کشته‌کردنی بؤ ناسیای بچووک، نه‌وده‌م دارا، هستیایوسی وه‌ک نیمچه ده‌سبه‌سهریک له‌ته‌ک خویدا بؤ (سوسا)ی پایته‌خت هیتایه‌وه.

به‌لام هستیایوس به‌مانه‌وه‌ی له‌ریزی سوپای ئیمپراتورییه‌تی فارسدا، دلخوش نه‌بوو، بویه‌نامه‌یه‌کی نه‌ینی بؤ برئ له‌فرمانده‌ئه‌غریقیه‌کان ناروو داوای هه‌لگیرساندن شورش‌ی لی‌کردن. پاشان دارای رازی کرد، که‌ته‌نیا که‌سینک بتوانیت ئه‌و شورشه‌دابمرکینیتته‌وه، نه‌وه‌و به‌س. بویه‌دارا به‌داواکه‌ی قابل بوو، نه‌و ئه‌رکه‌ی به‌هستیایوس سپارد، به‌لام که‌گه‌شته‌ولاتی نه‌غریق له‌دارا هه‌لگه‌رایه‌وه‌و دژی فارس ده‌ستی دایه‌شورش.

نه‌وده‌م هارپاک پله‌یه‌کی بالای وای هه‌بوو شانبه‌شانی نه‌رتفرنیسی فرمانزه‌وای ساردیس و زبرای دارا حسابی بؤ ده‌کرا، هر له‌وده‌مه‌دا هستیایوس له‌ناوچه‌ی کیکوسی میسیی (له‌سهر ده‌ریای ئیجه) سوپاکه‌ی خوی مؤل دابوو، هیرودوت یه‌ژیت: "به‌ریکه‌وت هارپاجوسی فرمانده‌ی فارس به‌سوپایه‌کی گوره‌وه له‌همان ناوچه‌دا ئاماده‌بوو و سوپاکه‌ی له‌گه‌ل هیزه‌نه‌غریقیه‌که‌به‌سهرکردایه‌تی هستیایوس، رووبه‌رووبویه‌وه و له‌مالینای سهر به‌ئه‌تانیوس شهر هه‌لگیرسا، بؤ ماویه‌کی زور شهر دریزه‌ی کیشاو له‌و شهرده‌ا هردوو سوپا هاوسه‌نگ بوون، به‌لام هیزی سواری فارسه‌کان گه‌شته‌شهرکه، که‌ئیت شهر له‌به‌رژه‌وه‌ندی فارسدا شکایه‌وه‌و نه‌غریقیه‌کان دۆراندیان. زۆرینه‌ی جه‌نگاوه‌ره‌کانیان کوژران و نه‌وه‌ی مایه‌وه‌هله‌ات، به‌لام هستیایوس له‌و بروایه‌دا نه‌بوو داریوش بیکوژیت، بویه‌بؤ دواچار هه‌ولی خق رزگارکردنی دا، له‌وکاته‌دا، که‌به‌نیازی هه‌له‌اتن بوو، پیاویک له‌فارسه‌کان که‌وته‌دوای و له‌وه‌دا بوو تیریکی تی بگریت، هاواری کردو وتی: من هستیایوسی ملتیم"^(۱۹۴)

هستیایوس دیل کرا. هیرودوت وای بؤ ده‌چیت، که‌دارا لینی خوش ده‌بوو. نه‌و ده‌لیت: "به‌لام له‌راستیدا نه‌رتفرنیس مرزبان"^(۱۹۵)، ساردیس و هارپاجوسی فرمانزه‌وا ده‌سگیریان کردو بریاریان دا بیکوژن تا جاریکی دی له‌کرشکی

(۱۹۴) همان سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ل ۴۳۹.

(۱۹۵) زاراوه‌یه‌کی ئیداری ئاریانی کونه. واتا: (فرمانزه‌وای هه‌ریم).

داریوس پله‌وپایه‌ی خوی به‌دهس نه‌هیتته‌وه، بۆیه به‌ته‌ور کوشتیان و ئینجا سهریان له‌لاشه‌ی جیاکرده‌وه و مۆمیایان کرد و که‌لله‌سه‌ره‌که‌یان بۆ داریوش، له‌سوسا، نارده‌وه^(۱۹۶).

سه‌رکه‌وته سه‌ربازییه‌کانی هاریاک له‌باشووری رۆژئاوای ئاسیا، به‌لگه‌ی بلیمه‌تی هاریاک له‌رووی سه‌ربازییه‌وه ده‌سه‌لمینیت. به‌رچاوترین لایه‌نی بلیمه‌تی ئەم فه‌رمانده‌یه، داهینان و دۆزینه‌وه‌ی ئەو ریگه‌یانه‌بوو، که‌هیزی به‌رانبه‌ری تیک ده‌شکاندو هاوکیشه‌که‌ی له‌گۆره‌پانی جه‌نگدا سفر ده‌کرده‌وه. داهینانه‌به‌رچاو و کاریگه‌ره‌که‌شی له‌پووجه‌لکرده‌وه‌ی کاریگه‌ری و تیکشکاندنی هیزی سواره‌ی دوشمنداو دروستکردنی گردی خۆل (توره‌که‌ریژ) به‌رانبه‌ر به‌قه‌لای دۆژمن و پووجه‌لکرده‌وه‌ی کاریگه‌ری قه‌لاو شوره‌کانی بوو.

پاش ئەو گشت سه‌رکه‌وتانه‌ی له‌جه‌نگه‌کانی ئەوپه‌ری باشووری رۆژئاوای ئاسیا، نیتر ناو و ده‌نگوباسی هاریاک به‌رگۆی ناکه‌ویت. دیاکونوف ده‌لێت: گوایه هاریاک پاش داگیرکردنی ئەیونیا (رۆژئاوای ئاسیا) ئاره‌زووی گه‌رانه‌وه‌ی نه‌بووه بۆ ولاتی میدیا و له‌ئاسیای بچوک ده‌ستی گرتووه به‌سه‌ر مولک و زه‌وی و زاریکی زۆرو زه‌وه‌نداو له‌وئ به‌یه‌کجاری نیشته‌جێ بووه.

له‌چه‌ند کتیییکدا، که‌به‌زمانی لیک و یونانی نووسراون، ناوی به‌کێک له‌نه‌وه‌کانی به‌رچاو که‌وتوووه^(۱۹۷).

به‌له‌به‌رچاوگرتنی سالی هاتنه‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی له‌سالی (۵۲۲ پ.ز) دارا سێ یا چوار سال به‌دامرکانده‌وه‌ی شوڤشی بابه‌وه‌ خه‌ریک بووه‌و ولاتی ئیسکیتی داگیر کردوووه‌و گه‌راوه‌ته‌وه‌ بۆ سوسا، وا ده‌رده‌که‌ویت هاریاک له‌دوای سالی (۵۱۵ پ.ز) مردوووه‌.

(۱۹۶) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پینشو، ل ۴۹.

(۱۹۷) دیاکونوف: میدیا، ل ۳۹۷.

(۱۲)

(داتیسی) ی میدی

فهرماندهی جهنگی ماراتون

(دوای سائی ۴۹۰ پ.ز مردووه)

کیتبرکی ماراتون! ئایا که سینک ههیه گرینگی به وهرزش بدات و ناوی ئەم کیتبرکیتییه نه بیستبیت؟ ئەشی برئ له ههوادارانی وهرزش بزانی، میژووی ئەم کیتبرکیتییه دهگه ریته وه بو نیزیکیه (۲۵۰۰) سال بهر له ئەمرۆ، که ریکهوتی سالی (۴۹۰ پ.ز) دهکات و پتوهندیی به یه کیتک له گهورهترین شه رهکانی ئاسیا و ئهروپای نیوان فارس و ئهغریقه وه ههیه. ئەم شه ره له دهشتی (ماراتون) ی (۴۰) کم نیزیکی له ئەسینا پووی داوه و فهرماندهی سوپاکه ی فارس له و شه ره دا، گهوره فهرماندهیه کی میدی، به ناوی (داتیسی میدی) بووه. با که منی باس له داتیسی و شه ری ماراتون بکهین. یاخو با بزانی شه ری ماراتون بوچی پووی دا؟

دروستگردنی ئیمپراتورییه ت

بۇ زانینی ھۆی ھەلگیرساندنی شەری ماراتون و نمونەى ئەم شەره یەکلاکەرەوہیە لە میژووی مرۆفایەتیدا بەگشتی و لە میژووی ئاسیا و ئەوروپا بەتایبەتی، دەبیت پێشەکی قسە لەسەر (ئیمپراتورییەت) و چۆنییەتی سەرھەلدانی بکەین.

وا دیارە ھەموو ئیمپراتورییەتەکان لەسەر چوار کۆلەکە دادەمەزریت:

۱- سەرکردەییەکی ئارەزوومەندی گەردوونی، خاوەن کەسایەتییەکی کاریزمایى میکافیلی (پراگماتی)یە و کەسینکی ژیرو وریاو خاوەن ویست و بەتوانایە، بەوردی بارودۆخی گەل و کەشووہەوای سیاسى و ئابووری و کۆمەلایەتی و ھەریمایەتی جیھان بەوردی و دروست دەخوینیتەوہ و پیاوی شیاو لە شوینی شیاودا دادەنیت و بریاری گونجاو لەکاتی گونجاودا وەرەدەگریت.

ئەو چاوی لەسەر ئامانجەو بۇ پیکەشتن بە ئەو ئامانجە دەکوشت و لەگشت باریکدا گوی ناداتە ژمارەى بریندار و کوژراوہکانى ھیچ لایەک، نە لای خۆی و نە لای دوژمنەکەى.

۲- گەلێکی کەللەرەق و سەرکیش، کە بۆچوون و دیدگەى سەرکردەکەى تیرو پاراو دەکات و بیروباوہرە داگیرکارییەکەى بەھیزتر دەکات. ئەم گەلە باوہرەى بە ئامانجى داگیرکاری سەرکردەکەى ھەیەو بى دوودلی سەر بۆ پرۆژەکە دەلەقینى و گوێرایەلى فەرمانەکانى دەبیت و بە سەرئومال لە خزمەتیدا دەبیت.

۳- سوپایەکی جەنگاوەر و خاوەن دەسپلین و کارامە و بەئەزموون و دپ، پرچەک بە ھەموو تفاقى جەنگى کوشندە. سوپایەکی گوێرایەل، کە کوێرانە فەرمانەکانى سەرکردە جیبەجى دەکات و بەبى گوێدانە ھیچ بەھایەکی مرۆفایەتی و دوور لە ویژدان؛ دەبریت و دەکوژیت و خوین دەپریژیت.

۴- سەرۆهت و سامانی پئیویست، داھاتی پئیویست بۆ جیبه جیکردنی پرۆژه داگیرکارییه که ی سەرۆک فهراهم بکات و له توانایدا بێت به ئاسانی موچه ی جهنگاوه ران و پارهی کرینی چهک و جبهه خانه ی کوشنده ی بێ دابین بکات. سهره رای ئه مانه به ته نیا بوونی سهر کرده ی بلیمهت و کاریزما به س نییه بۆ دروستکردنی ئیمپراتورییهت، بگره فاکته ری زۆر گرینگی دیکه ش پئیویسته، ئه و فاکته رانه ش (رووبه رووبوونه وه و وه لامدانه وه)، ههروهک چون میژوونوسی به ریتانی (ئه رنۆلد توینی) له پینداچوونه وه ی میژووی ئیمپراتورییه ته گه وره کانی دونیای کۆندا فاکته ری رووبه رووبوونه وه و وه لامدانه وه ی له پیشه وه ی هۆکاره کانی دیکه وه داناوه، که له ده سپنکی سهره لدانی ئیمپراتورییه تدا پئیویسته. له وانه رووبه رووبوونه وه ی هه ژاری ولات و بێ پیتی خاک و که می سهرچاوه ی ژیان، یاخۆ ده سته به سهر داگرته ی ولات له لایه ن هیزیکی هه ژموونگه رای سته مکار، یان هه ردوو فاکته ر له یهک کاتدا پیکه وه بوونیا ن هه بێت.

خۆزگه خوینهر له بارودۆخی کاتی سهره لدانی ئیمپراتورییه ته کونه کان و تازه کانی ئه که دی، بابلی، ئاشووری، میدی، فارسی، مه که دۆنی، رۆمانی، عاره بی، مه غولی، عوسمانی، رووسی و به ریتانی بروانیا یه. من له و باوه رده ام فاکته ری (رووبه رووبوونه وه و وه لامدانه وه) ی وهک به رچاوترین و کاریگه رترین فاکته ر له ده می نه شو نما کردنی ئیمپراتورییه ته کاندا به رچا و ده که وت.

جوگرافیای فارس

بابه تی سهره کیمان لیره، ئاوا کردنی ئیمپراتورییه تی ئه خمینی فارسییه. له م سۆنگه وه هه ر نووسه ریک باسی له نیشتمانی یه که می گه لی فارس له باشوری ولاتی فارس (باشوری رۆژئاوای ئیرانی ئه مرۆ) کردبیت، گوتیه تی، که به شینکی گه وره ی نیشتمانه که یان ده شتاییه کی بێ پیت و له رووی سهرچاوه ی ژیا نه وه هه ژار بووه، گه لی فارس له و ده مه دا کۆچه ری بوون و مه مره و مه ژێ ژیا نیان گوزه راندوو ه. ئه وه تا هیرۆدۆت له م بواره دا باس له پلانه که ی پاشای لیدی کوریسوس ده کات، که رۆژیک له رۆژان بیری له

ھېزىشكردنەسەر ئىمپراتورىيەتى ئەخمىنى كىردوۋەتەۋە، ھىرۇدۇت دەلىت: "كاتىن كورويسوس بېرىرى دا ھېزىش بىكاتە سەر فارسەكان، ساندانىس يەكىت لە داناكانى لىدىا نەسىھەتى دەكات و يەژىت: ئەى پاشا دەبىنم خۇت نامادە دەكەيت ھېزىش بىكەيتە سەر گەلىك نەك ھەر شەرۋالى پىست دەپۇشن، بىگرە سەرئاپا پىستپۇشن. ئەۋان بە ئارەزۋوى خۇيان ناخۇن، بىگرە لەسەر زەۋىيەكى بىن پىت دەژىن. ئەۋان لەبرى شەرەب ئاۋ دەخۇنەۋە. ئەۋان نە ھەنجىرو نە ھىچ لە مېۋە خۇش و بەتامەكان ناخۇن. دەى باشە، كە تۇ بارى نالەبارىانت زانى ئىستە لەحال و مالىان ئاگەدارىت، گەر چوۋىت و زال بوۋىت بەسەرىاندا چىت بىن دەبېرىت؟ خۇ ئەگەر ئەۋان تۇيان بۇرداۋ شىكىستان بىن ھىنايت دەزانىت زىانىكى گەرە دەكەيت! ئەۋ دەمەى زال دەبن و تام و لەزەتى ژيان دەچىژن و مەچەكمان با دەدەن، ئىتر لە كۇلمان نابنەۋە، ئەگەر تۇ لە من دەپرسىت و رام ۋەردەگرىت، من سوپاسگوزارى خواۋەندم، چونكە ھانى فارسەكانى نەداۋە بۇ داگىركردنى لىدىا"^(۱۹۸).

ھىرۇدۇت بىن لەسەر ھەژارى و نالەبارى ژىانى فارس دادەگرىت و لەھەمان كاتدا باس لە خىروبەرەكەت و خۇشگوزەرانى و سەرچاۋەى دەۋلەمەندى نىشتمان و گەلى مېدىيەكان دەكات و دەلىت: "لەپاستىدا فارسەكان بەرلە داگىركردنى ولاتى ماد، واتاى خۇشگوزەرانىان نەدەزانى و تامى خۇشى ژىانىان نەكردبۋو"^(۱۹۹).

لەمەر ھەمان پرس (ھارفى بۇرتەر) دەلىت: "ولاتى فارس بۇ داگىركەرانى تەنگەبەرە، رۋوبەرەكەى بەحال دەگاتە (۱۰۰۰۰۰) مىل چوارگۇشە، لە باكورەۋە مادو لە رۇژھەلاتەۋە بىبابانىكى شۇرەكات و لە باشورەۋە كەنداۋى عەجەم"^(۲۰۰)، لە رۇژئاۋاۋە ھەمان كەنداۋ و سوسىيانا، ئەمەۋ نىۋەى ولاتكەكان بىبابانەۋ بۇ ھىچ ناشىن، ئەۋەى دەمىنپتەۋە خاك و خۇلى نىۋ چىپاكانە، جگە لە گۈندەكانى سەر دەرىيا، ولاتىكى تەنگەبەرە يەكجار گەرمەسىرەۋ بېرىكى بۇ

(۱۹۸) ھىرودوت، تارىخ ھىرودوت، ل ۶۲.

(۱۹۹) ھج. ولز: معالم تارىخ الانسانىة، ۳۵۲/۲.

(۲۰۰) كەنداۋى فارس (عارەب).

کشتوکال دهشیت، بهلام زهوییه چیاایهکان هرچون باسمان کرد وهک زهوی ماد وایه، دۆلهکانی پووباری گچکهی پیدایا تن دهپهپیت و زهوی و زارهکهی به پیتو چهند دهریاچهیهکی بچووی شۆری تیادایه^{۲۰۱}.

کهواسا ههژاری و لاتی فارس له پرووی سهراچاوهی ژیان و بندهستهییان له ژیر رکیتی مادهکانی دراوسیداو کۆلهمهگی و سک گوشین، فاکتهرگهلیک بوون نامادهی کردن تا له گهلیکی ستهمدیدهو خاو و خلیچکو پاراوه، بگۆرین بۆ گهلیکی دهسپۆیشتوو و بۆ ماوهی نیزیکهی ههزار سالیک فهمانپهواهی رۆژئاوای ئاسیا بن. نهودهه تهنیا یهک شتیان کهم بوو ئهویش دهکهوتنی سهرکردهیهکی کاریزما، نهو سهرکردهیهش کۆرشی دووهمی کۆری کهمبیزی یهکهم بوو.

بازرگانی و داگیرکاران

به ره مهینهری میژووی مروفانی کۆن، کۆچهری و جوتیار و بازرگان بوون. ئه مهش له بهر دوو هۆی سه رهکییه، که ئه مانهی لای خواره وهن: یه کهم: له پرووی زهنیهتی سایکۆلۆژییه وه (کۆچهری) له (بازرگانه وه) نیزیکتره تا له (جوتیار). سهخت و قورسه کۆچهریهک بتوانیت ببیته جوتیاریکی کارامه یا پیشه وهریکی لیزان، بهلام ئاسانه ببیته بازرگانیکی به توانا یا چالاکه وان له داموده زگایهکی بازرگانی هه ریمایهتی یاخۆ جیهانی هه ژمونگر.

دووهم: دیدگهی داگیرکاری، به ره مهی پۆشنبیری کشتوکالی نییه، بگره دهه راویشهتی پۆشنبیری کۆچهری و بازرگانیه. به لئ، جوتیار پیوستی به داگیرکاری نییه، چونکه سهراچاوهی بژێوی له بهرده ستدایه، جا با کهمیش بیت، بهلام کۆچهری پیوستی به داگیرکاری و هه لکوتانه سهر ئهوی دی ههیه تا دریزه به ژیا نی خۆی بدات. له هه مان کاتدا بازرگان پیوستی به

(۲۰۱) هارفی بورتر: موسوعه مختصر تاریخ القديم، ص ۱۵۲-۱۵۳.

داگیرکردن و دستبسته‌رداگرتنی شمهک و بازاره‌کان هه‌یو کۆنترۆلکردنی
رینگه‌ی بازارگانیه‌هه‌ریمایه‌تی و جیهانییه‌کان بو‌ئه و پینداویستییه‌کی ژیاریه‌یه.
نالیم ئه‌م حاله‌ته‌ بناخه‌یه‌کی هه‌میشه‌یی دامه‌زراندنی ئیمپراتورییه‌ته‌کانه‌،
به‌لام وای ده‌بینم، که له‌ میژووی گشت ئیمپراتورییه‌ته‌ کۆن و تازه‌کاندا، ئه‌م
بابه‌ته‌ بناخه‌یه‌کی سه‌ره‌کی بیت.

من له‌ میژووی ده‌وله‌تی ئه‌خمینییه‌کاندا شتیک له‌ راستی و دروستی ئه‌م
بناخه‌یه‌ به‌دی ده‌که‌م. گه‌لی فارسی کوچه‌ری، گه‌ر به‌ گه‌لی ماد به‌راوردی بکه‌ین،
ئه‌وا ده‌بینین ئه‌وان به‌سه‌ر خاک و زه‌وی ولاتیکی بی پیته‌وه‌ ژایانیان به‌سه‌ر
بردووه‌ و ولاته‌که‌یان له‌ رینگه‌ بازارگانیه‌کانه‌وه‌ دوور بووه‌. دوا‌ی
ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنی مه‌مه‌که‌تی ماد (ئه‌فغانستان تا ده‌ریای سپی ناوه‌راست)،
ئیترا فارسه‌کان به‌ زاراوه‌ی سه‌رده‌م بوون به‌ (ئیمپرایالی) و له‌م پینگه‌یه‌وه‌ توانیان
کۆنترۆلی بازارگانی هه‌ریمایه‌تی و جیهان بکه‌ن و ده‌ست به‌سه‌ر ده‌روازه‌ی رینگه‌
بازرگانیه‌ جیهانییه‌که‌ (رینگه‌ی ئاوریشم) دا، ابگرن و له‌ویوه‌ بگه‌نه‌ ئاسیای ناوه‌ندو
له‌ویشه‌وه‌ بو‌ نیمچه‌ کیشوهری هندو به‌ره‌و رۆژه‌لاتی نزیک.

به‌لام به‌پیتی حیساباتی ئیمپراتوری ئایا ئه‌وه‌ به‌س بوو؟

نه‌خیز، ئیمپراتورییه‌ته‌ ئه‌گه‌ر کۆنترۆلی ته‌واوی گشت رینگه‌ بازارگانیه‌کان
نه‌کات، ئه‌وا له‌رینگه‌ی ئابووری و سه‌ربازی و سیاسیه‌وه‌، هه‌ره‌شه‌ی خنکانی
له‌سه‌ره‌. راسته‌ فارسه‌کان کۆنترۆلی ئه‌و رینگه‌ بازارگانیه‌کانه‌یان کردبوو، که له‌
پۆژئاوای ئاسیاوه‌ به‌ره‌و رۆژه‌لاتی دوور ده‌چوو، به‌لام هه‌شتا ده‌ستیان
نه‌گرتبوو به‌سه‌ر رینگه‌ بازارگانیه‌کانی سواریا و ئاسیای بچوکدا، بویه‌
ده‌ستیان نه‌ده‌گه‌شته‌ به‌نده‌ره‌ گرینگه‌کانی که‌ناری رۆژه‌لاتی ناوین، هه‌ر ئه‌م
هۆیه‌ش بوو پالی به‌ کۆرشه‌وه‌ نا، تا هه‌رش بکاته‌ سه‌ر که‌ناره‌کانی
رۆژه‌لاتی ده‌ریای ناوه‌راست و ده‌ست بگرت به‌سه‌ر به‌نده‌ره‌کانی
سواریادا و فینیقییه‌کان (پیشه‌نگه‌کانی ده‌ریا له‌ پۆژئاوای ئاسیا) بخاته‌ ژیر
پکیفی خۆیه‌وه‌. دیارترین ده‌سکه‌وتی کۆرپش له‌م بواره‌دا، ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنی
که‌شتیه‌ ناوواره‌کانی فینیقییه‌کان، بو‌ گواسته‌وه‌ی بازارگانی، بوو. له‌هه‌مان
کاتدا بو‌ په‌لاماردان و داگیرکارییه‌ ده‌ریاییه‌کانی که‌لکی لی وه‌رده‌گرت.

جاریکی تر ئەم دەسکەوتانەى بەس نەبوو، چونکە تا ئەو دەمە مەملەکەتى لیدیای (لەپووی ئەتتیکی و رۆشنیرییه‌وه نیزیکی له گریکه‌کان) رینگ بوو له گەشتنی دەولەتى تازه پینگەشتووی فارس، به بەندەرەکانی پووی دەریای ئیجهی سەر هیلسپونت (دەردەنیل) و تا ئەو کاتە گریکه‌کان دوورگەکانی دەریای ئیجه و پوژهلەتى دەریای ناوینی لەبن دەستدا بوو. کۆرش دەیزانی تا دەست بەسەر ئەو بەندەر و دوورگانه‌دا نەگرتیت ناتوانیت کۆنترۆلی تەواوی (رینگەى ئاوریشم) بکات و بپەڕیتەوه بۆ قوولایی کیشوهرى ئەوروپا.

پروژه فرەوانخواییه‌کەى فارس

پروژه فرەوانخواییه‌کەى فارس به سنی قوناخدا تپەرى.

قوناخى یه‌کەم: بەردى بناخەى ئەم قوناخە کۆرش دای نا، کاتیک له سالى (٥٤٧ پ.ز) هیرشى کردە سەر مەملەکەتى لیدیا، له ئاسیای بچووک، ئەمەش نە تەنیا به هۆی هاوپه‌یمانیتی لیدیاو مەملەکەتى مادى (رکابەرى فارس) و نە به‌هۆی هیرشى کورویسوس پاشای لیدی بۆ سەر دامودەزگای ئەخمینییه‌کان له پوژهلەتى پووبارى هالیس (قیزیل ئیرماق)، بگره ئەم مەملەکەتە رینگ بوو له‌بەردەم کۆرشدا بۆ گەشتن به بەندەرەکانی دەریای ئیجه و هیلسپونت، له‌وێشه‌وه رینگەى له‌بەردەمدا خوش دەبوو تا ولاتى گریک داگیر بکات و کۆنترۆلی گشت ئەو بەندەرە زۆروزه‌وه‌ندانە بکات، که به رینگە بازرگانیه‌کانی کیشوهرى ئەوروپاوه گری درابوون، هەر به‌و رینگە‌یه‌ش دەیتوانی تەنگ به ئەوروپا هەلبچنیت و چۆکی پى دابدات. دیاره هەر ئەمەش پلانى ستراتیجی کۆرش بوو.

قوناخى دووهم: پاشای دووهمى ئەخمینی که‌مبیزی کورى کۆرش ئەم قوناخەى جیهجی کرد، وه‌ک هەموو داگیرکەرەکانی پوژئاوای ئاسیا، که‌مبیز دەیزانی به تەنیا کۆنترۆلکردنی رینگە وشکانیه‌کانی بازرگانی جیهان، (مەبەست رینگەى ئاوریشمه)، که به‌ره‌و پوژئاوای ئەوروپا و ولاتى چین دەچیت و به پوژئاوای ناوه‌راستى ئاسیادا تى دەپەڕیت به‌س نییه، بگره دەبیت دەست به‌سەر دەسته‌خوشکە‌که‌یدا (رینگەى بخور) بگرتیت. ئەو رینگە‌یه‌ى

که به بنده‌ره‌کانی سوریو میسری سر دهریای ناوه‌راستدا تیده‌په‌ریت و به‌رهو باشور به رۆژئاوای نیمچه دورگه‌ی عاره‌بدا گوزهر دهکات، هاوت‌تریب له‌گه‌ل دهریای سوورو له بنده‌ره‌کانی یه‌مه‌نی سر (دهریای عاره‌ب) کوتایی دیت و له‌ویوه پیوه‌ندیی به بنده‌ره‌کانی رۆژه‌لاتی ئه‌فریقا و باشووری رۆژه‌لاتی ئاسیاوه دهکات.

وهک هر داگیرکاریک، که‌مبیز ده‌یزانی به‌بی کۆنترۆل‌کردنی دهریای سوور نا‌کریت رینگه‌ی بخور کۆنترۆل بکریت، چونکه به‌شه دهریایه‌که‌ی ئه‌و رینگه‌یه به دهریای سووردا تیده‌په‌ریت، هرچۆن پیش ئه‌و، ئاشوورییه‌کان، مه‌که‌دۆنییه‌کان، رۆمانییه‌کان، عاره‌ب و هۆسمانییه‌کان له کۆندا و داگیرکاره‌ فه‌ره‌نسی و ئینگلیزه‌کان له سه‌رده‌می نویدا، ده‌یانزانی به‌بی ده‌ستبه‌سه‌رداگرنتی دهریای سوورو به‌بی کۆنترۆل‌کردنی ولاتی میسر، ئه‌سته‌مه‌ بگه‌نه ئامانج، که‌مبیزیش هه‌مان ئه‌و راستییه‌ی ده‌رک کردبوو، هه‌ربۆیه له سالی (۵۲۵ پ.ز) هه‌لی کوتایه سر میسرو داگیری کرد. پاشان به نیازی داگیرکردنی ولاتی نۆبه‌ی باشور (ئێسته به‌سه‌ر باشوری میسر و باکوری سوودان) دا‌دابه‌ش بوو، تا له‌و رینگه‌یه‌وه ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر به‌شه باشوره‌که‌ی دهریای سووردا بکیشیت، که ته‌نگه‌ی (باب‌المن‌دب) ده‌که‌ویته‌ سه‌ر.

که‌مبیز په‌لاماریکی به‌ره‌ره‌وانی دا، به‌لام سوپاکه‌ی له‌ناو لمی بیاباندا رینگه‌ی گوم کردو نه‌گه‌شته ئامانج^(۲۰۲).

له‌م هیرش و په‌لاماراندا، ئامانج فره‌وانکردنی قه‌له‌مه‌روی فارس بوو له جوگرافیا ئاوییه‌کاندا ده‌ستگرتن بوو به‌سه‌ر که‌ناره‌کانی باشوری دهریای سیی ناوه‌راستدا (باکوری ئه‌فریقا).

به‌پنی ئه‌م پلانه، ئیمپراتورییه‌تی فارس، ناوه‌نده‌ بازرگانیه‌کانی رۆژئاوای ئاسیاو باکوری ئه‌فریقا کۆنترۆل ده‌کات و ئه‌مه‌ش ده‌بیته رینگه‌خۆشکه‌ر بۆ ده‌ستبه‌سه‌رداگرنتی جیهانی گریکی به‌هیزو پیشکه‌وتوی ئه‌وسای ئه‌وروپا، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته که‌مبیز هیزیکی دهریایی بۆ په‌لاماردانی قه‌رتاجنه (قه‌رتاجه) و کۆلۆنیاله‌ فینیقییه‌کانی باشووری ئه‌فریقا (که‌ناره‌کانی تونس) ئه‌م‌رۆ.

(۲۰۲) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۲۲۹.

پیکخت، چونکه بوونی هیزیکی ده‌ریایی رکا‌بر له ده‌ریای ناوه‌راست، ری له بهره‌وپیش‌چوونی ئیمپراتورییه‌تی فارس ده‌گریت و بهره‌نجام ده‌ستی به خاک و سه‌روهت و سامانی گه‌لان ناگات.

بۆ داگیرکردنی قه‌رتاجه، که‌مبیز داوای یارمه‌تی له گه‌له‌که‌شتی فینیقییه‌کان و ده‌ریاوانه‌کانی پاشکوی ئیمپراتورییه‌ته‌که‌ی خۆی کرد، هیرۆدۆت ده‌لایت: "به‌لام فینیقییه‌کان داواکه‌یان ر‌هت کرده‌وه، چونکه پتومندییه‌کی به‌هیز، فینیقییه‌کانی به قه‌رتاجیه‌کانه‌وه ده‌به‌ست و شه‌رکردن دژ به‌وان تاوان و به‌لایه و ناشیت ئه‌وان ئه‌نجامی بدن، چونکه هیزه ده‌ریاییه‌کانی دی به‌بین به‌شداریکردنی فینیقییه‌کان توانای په‌لاماریکی له‌و جوره‌یان نه‌بوو، به‌م شیوه قه‌رتاجه له‌ده‌ست فارسه‌کان ر‌زگاری بوو"^(۲۰۳).

قوناخی سئیه‌م: ئه‌م قوناخه سئیه‌م پاشای ئه‌خمینی، دارای یه‌که‌م (داریوش)، داوای داگیرکردنی میسر جیبه‌جینی کرد. ئه‌و په‌لاماری ئه‌غریقی دا. سه‌ره‌تا دورگه ئه‌غریقییه‌کانی ده‌ریای ناوه‌راستی داگیرکردو پاشان په‌لاماری ئه‌سیناو ئیسپارتای دیرین و به‌هیزترین کوماره‌کانی گریکی دا. دارا وه‌ک نه‌ریتیکی تاییه‌ت به‌خۆی له سه‌رکرده‌ی ئه‌و گه‌لانه، که نیازی داگیرکردنی ولاته‌کانیان هه‌بوو، وه‌ک هیمای سه‌ردانواندن و ر‌ازیبوون به پاشکوی، داوای ده‌کرد بری ئاو و خۆلی بۆ بنیرن، ئه‌مه‌ش هه‌مان ر‌فتار بوو به‌رانبه‌ر به گریکییه‌کان نواندی، له‌هه‌مان کاتدا فه‌رمانی بۆ شاره‌کانی سوریا و ولاتانی ئاسیای بن ده‌سه‌لاته‌که‌ی نارد، تا به پاپۆری شه‌رو ئه‌سپ پشتگیری بکه‌ن.

له کاتی خۆ ئاماده‌کردندا بوو بۆ هیزشه چاوه‌ر‌وانکراوه‌که‌ی، له‌لایه‌ن بری له شاره گریکه‌کان وشکانی و ده‌ریاییه‌وه ئاو و خاکی پینگه‌شت، به‌لام فه‌رمانده‌کانی ئه‌سیناو ئیسپارتا داواکه‌ی. پاشای فارسین ر‌هت کرده‌وه و به‌وه‌شه‌وه ر‌انه‌وه‌ستان و که‌سی نیردراو (نامه‌به‌ری) دارایان گرت و هاویشتیانه ناو چالیکی قووله‌وه. خه‌لکی ئیسپارتاش نامه‌به‌ره‌کانیان فری دایه ناو بیریکی قووله‌وه و پشیمان وتن: "ئا له‌وی ئاو و خۆلتان چنگ ده‌که‌ویت بۆ پاشاکه‌تان"^(۲۰۴) و بریاریان

(۲۰۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۲۶.

(۲۰۴) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۵۳۶.

دا سزای ئەو لایەنە گریکیە بدن که ژێردەستەیی فارسیان قبوول کردبوو، لەو کاتەدا بێی لە پیاوەکانی لایەنە سەرشۆرکردوووەکان، که لە سوپای پایتەختی فارسدا لە خزمەت پاشادا بوون، بۆ پەلاماردانی ئەسینا و ئەسپارتا، دنیە پاشا دارای یەکەم یان دا، ئەم هاندانەش فرە دلی دارای خوش کردبوو، هیرۆدوت یەژیت: "سەرەرای ئەوەش داریوش بەدوای بەهانه‌یه‌که‌دا ده‌گه‌را تا په‌لاماری ئەو شماره ئەغریقیا‌نه‌(گریکه‌کان) بدات، که رەتیان کردبوو‌وه‌ ئاو و خۆلی بۆ بنێرن، بەرئەنجامی شکسته سەربازییە‌که‌ی، دارا ماردونیو^(٢٠٥) ی لەسەر کار لابردو لەبری ئەو، دوو فرماندە‌ی بۆ ئەو سوپایە‌ی که دەستنیسانی کردبوو هێرش بکاتە سەر ئیریتریا^(٢٠٦) ئەسینا، دەستنیشان کرد، ئەو دوو فرماندە‌یه‌ش داتیسی میدی و ئەرتقرنیسی کوپی ئەرتقیسی برازای بوو و^(٢٠٧) داوای لیکرین دانیشتوانی ئەسینا و ئیرتريا دەستگیر بکن و وەک کوپله بۆی بنێرن^(٢٠٨)."

خالیکردنە‌وه‌ی بیرمۆه‌ری

لە راستیدا و بەر لە شە‌ری ماراتۆن، ئیمە هیچ شتیک لە‌بارە‌ی داتیسی میدی نازانین. ئیمە لە‌مە‌وبەر ئاماژە‌مان بە‌ که‌می زانیارییە‌ میژووییە‌کان لە‌مەر میژووی میدی بە‌تایبە‌ت و میژووی کورده‌ دیرینه‌کان بە‌گشتی کرد. سەرە‌رای رۆلی کاریگە‌ری میدییە‌کان لە‌ رۆژئاوای ئاسیا بە‌دریژای سە‌ده‌و چاره‌کی، که لە سالی (٦١٢ پ.ز) گە‌وره‌ترین کودە‌تایان دژ بە‌ هه‌ژموونگە‌راییی ئیمپراتۆرییە‌تی ئاشوور بە‌رپا‌کرد و گە‌لانی ناوچه‌که‌یان لە‌بنده‌ستی رزگار کرد و بە‌سەر ناوچه‌یه‌کی بە‌رفره‌وانی زۆر، که لە ئە‌فغانستانه‌وه‌ درێژ دە‌بووه‌وه‌، تا ده‌گه‌یشه‌ ده‌ریای سپی ناوه‌راست قە‌له‌مره‌وییان کرد.

(٢٠٥) ئە‌وه‌ی دارا، لە‌ که‌چه‌کی فرماندە‌یه‌کی بالای فارس.

(٢٠٦) Eretria شاریکه‌ لە‌ باکووری ئە‌سینا.

(٢٠٧) برازای داریوش.

(٢٠٨) هیرودوت، تاریخ هیرودوت: ص ٤٦٦.

پرسیاره گرینگه که ئەمەیه: ئایا ماقوله مەملەکه تیکی وەک مەملەکه تی میدیا بتوانیت بە سەرزاره کی کاروباری گەله کهی خۆی و گەلانی دی ژێردەستی بەرپوه ببات و هیچ نووسراو و توماریکیان لەپاش بەجی نەمینیت؟ ئایا عەقل دەگرتیت زانیاری تەواو لەسەر سۆمەری و ئەکه دی و ئاشووری و ئەمەوی و ئارامی و ئەخمینی و پارس و ساسانییه کانی لە بەرەدەستدا بیت، لە هەمان کاتدا شتیکی وا یا زۆر جار هەر هیچ شتیکی پێوهست بە میدیه پیشینه کانی کوردو باو باپیرانی لە بەرەدەستدا نەبیت، لە کاتی کدا ئەم گەلانه هەر هەموویان لە یەک ناوچه دا ژیاون؟! ئایا ئەم دیاردهیه فرە نامۆ نییه؟!

لە لاپەرە کانی پێشوو دا گوتمان، ئەم دیاردهیه بزکر دنیکی بەرنامه بو داریژراو بووه و سەرکرده ئەخمینییه کان نەخشەیان بو کیشاوه و بەویەری تواناوه پێیان لەسەر بەجینگە یاندنی داگرتووه و دوايش ئیمپراتۆرییه ته فارسییه کانی تر لە ترسی زیندوو بوونه وهی بیره وه ریی (بەئاگهاته وهی هوشی) گەلی میدی، یەک لە دوا یی یەک پێرەویان لێ کردووه، بەدریژای میژووی کۆن و نوێ دامەزرینه رانی ئیمپراتۆرییه ته کان گرینگیان بە (خالیکردنه وهی بیره وه ریی) گەلانی ژێردەسته داوه و نیزیکترین رینگە بو بەتالکردنه وهی زهینی گەل لە دوو شتدا خۆی بینیوه ته وه:

یه که میان: شاردنه وهی میژووه که ی. دووهمیان: لەبیر بردنه وهی زمانه که ی. با بگه رینه وه بو لای ئەو که سایه تیه، که هیرۆدۆت بە داتیسی میدی ناوی بردووه و وشە ی (س) (S) پاشکۆ ی لێ لابه ین، دەبینن ناوه که بە (دات) Dat دەمینیت وه. ئەم ناوه ش لە زمانی کوردیدا واتای (بەخشش، پیدان) دهگه یه نیت، بەلام ئایا باوکی داتیس کیه؟ باپیری کیه؟ نازانیت.

سپاردنی فه رمانده یی سوپایه کی زه به لاه بو تیکشکاندنی گەلی گریکی سەرسەخت و شهیدای ئازادی، که گۆرەپانی کرداره سەربازییه که یه کجار دووره و که وتۆته رۆژئاوای ئیمپراتۆرییه تی فارس وه، بە که سایه تیه کی میدی چ دهگه یه نیت؟

لۆژیک پێمان ده لیت؛ ئەم بریاره زیاد لە واتایه که هەل ده گرت:

• یه که میان: داتیس گه وره فه رمانده یه کی سەربازی سوپای فارس بووه.

- دووه‌میان: ئەم کەسایەتییه خاوەن تاییبەتمەندییەکی سەرکردایەتی و ئەزموونیککی سەربازی بالای هەبوو.
- سینیەمیان: یەکیک بوو لە فرماندە میدییه دلسۆزەکانی سەرکردە ئەخمینییه‌کان.
- چوارەم: بەشداری نەکردوو لە کودەتاکە (گۆماتای میدی، دژ بە ئەخمینییه‌کان).

کشان بەرەو ئەسینا

هەردوو فرماندە داتیس و ئەرتفرنیس، ولاتی فارس و مادیان بەجێ هیشت و بە سوپایەکی هیرۆدۆت واتەنی (زەبەلاح و پەرچەک) بەرەو باکور و پوژئاوا پووین کردە دەشتاییەکانی ئالیان لە ناوچەی (کیلیکیا²⁰⁹ Cilicia) و لەوێ سوپا دای کوتا و بڕی هیزی سەربازی دەریایی لەتەک ئەو بڕە ئەسپەدا، کە بە فرمانی دارای یەکەم لە ولاتەکانی دی لەبری باج و خەراج دەستی بەسەردا گیرابوو گەشتەجێ. پاشان ئەو هیزانە هەر هەمووی بە دەریادا رەوانەی ئەیونیا (ئەوپەری پوژئاوای تورکیای ئەمڕۆ) کرد. ئەم هیزە پێک هاتبوو لە (٦٠٠) شەش سەد پاپۆری سێ سەولی.

کەشتیگەل بەرەو تەنگەی هیلسپونت (دەردەنیل) و تراکیا ئاراستە نەکرا، بگرە بەرەو دورگەی (ساموس - Samus)ی کەناری دەریای ئیجە (بەری لای تورکیای ئەمڕۆ) و راستەوخۆ بە دەریای ئیکاری و دوورگەکاندا بەرەو دورگەی (ناکسوس - Naxos) ئاراستە کرا. ئەم دورگەیە، لە پەلاماریکی پیتشووی فارسەکان بۆ داگیرکردنی شکستی خوارد، کە پەلامارەکە گەشتەسەر ناکسوس "دانیشتوان هیچ بەرگریان نیشان نەدا و بەرەو هەردو هەلەتەکە هەلەهاتن. فارسەکان توانیان بڕیکیان لێ دەسگیر بکەن و بیانکەتە کۆیلە و پاشان شارەکیان بە پەرستگەکانییەوه ئاگر تێبەردا و

(٢٠٩) وەرگێڕە عەرەبەکە، لە (تاریخ هیرودوت) ناوی بە (قیلیقیه) بردوو.

به‌ته‌واوی سوتاندیان. ئینجا به ریگه‌ی ده‌ریادا پرویان کرده دورگه‌کانی
تر^{۲۱۰}.

له‌و کاته‌دا، که سوپای فارس دورگه‌ی ناکسوسی داگیر ده‌کرد، دورگه
یونانییه‌کانی تر بق به‌رگری ناماده‌باشییان ده‌کرد، که دانیش‌توانی دورگه‌ی
(دیلوس - Delos) ی نیزیک ناکسوس له باکور هه‌ستیان به مه‌ترسی کرد،
پوووه باکورو به‌ره‌و دورگه‌ی (تینوس - Tenos) هه‌له‌اتن. له‌و ده‌مه‌دا، که
که‌شتیگه‌لی فارس پیش‌په‌وی‌یان ده‌کرد، داتیسی میدی فرمانی دانئ، که له
دوورگه‌ی دیلوس لانه‌ده‌ن، بگره به‌ره‌و دورگه‌ی رینایای به‌رانبه‌ر پیش‌په‌وی
بکن، کاتیک ده‌ستنیسانی شوینی دیلیان (دانیش‌توانی دیلوس) بق کردو
دلنیا‌بوو، که له‌وی لایان داوه، نامه‌یه‌کی بق نووسین و ریژی خوی بق
پیرۆزییه‌کانیان ده‌ربری، به‌پنی گنرانه‌وه‌که‌ی هیرۆدوت، داتیس له‌و نامه‌یه‌دا
نوسی‌بووی: "گه‌وره‌و به‌ریزان، بق هه‌لدین؟ ئه‌و بۆچوونه نامۆیه چیه، که
هه‌تانه‌و پالتان پیوه ده‌نی تا له‌به‌ر چاوان خوتان ون بکن؟ به‌دلنیا‌یه‌وه من
هینده دانایی و ژیرییم هه‌یه‌و پیویستم به فرمانه‌کانی پاشا نییه‌و ده‌توانم
دوورگه‌که‌تان، که ئه‌پۆلۆو ئه‌رلمیس^{۲۱۱} ی تیادا له‌دایک بووه ببویرم، هه‌چ
په‌فتاریک نه‌که‌م، که زیان به‌وان و گه‌له‌که‌یان بگات. بۆیه تکاتان له‌ ده‌که‌م
بگه‌رینه‌وه سه‌رمال و دورگه‌که‌تان^{۲۱۲}.

هیرۆدوت، زیاتر ده‌دویت و ده‌لئت: "پاش په‌وانه‌کردنی نامه‌که‌ی داتیس،
نیزیکه‌ی سی سه‌د مسقال بخور له په‌رستگای دیلوس ده‌سوتینت، تا له
خوداوه‌ند نیزیک بیته‌وه. پاشان دورگه‌که‌ی جن هه‌شت و به ریگه‌ی ده‌ریادا
پیش هه‌زه‌که‌ی که‌وت و پرووی له ئیریتریا کرد و ئایونه‌کان و ئه‌یولینه‌کان،
که دابویانه پال فارس له‌گه‌ل خۆیدا بردنی^{۲۱۳}.

(۲۱۰) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۴۶۷.

(۲۱۱) له گه‌وره خوداوه‌نده‌کانی یونان.

(۲۱۲) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ص ۴۶۷.

(۲۱۳) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پینشو.

هیزی فارس به فرماندهی داتیس به‌رهو دورگه‌ی نیتیکا (باشوری یونان، که شاری نئسینای لی هه‌لکه‌وتوو) پیش‌ره‌ویی کرد. فارسه‌کان ده‌گه‌شته هر دورگه‌یه‌ک داوایان له خه‌لکه‌که‌ی ده‌کرد، که ده‌بیت بارمته یا جه‌نگاوهریان بده‌نی، تا شهری گریکه‌کان و به‌تایبته خه‌لکی نئسینای پی بکه‌ن. نئوان گه‌ماروی نئو دورگه‌یه‌یان ده‌دا، که داواکارییه‌کانیانی رته ده‌کرده‌وو ده‌غل و دانه‌کانیان ده‌سوتاندو خه‌لکه‌که‌یان ناچار ده‌کرد بو داواکانیان مل که‌چ بکه‌ن.

شهری ماراتون

پاش داگیرکردنی دورگه‌ گرینگه‌کان، فارسه‌کان پیش‌ره‌وییان کردو شاری نیرتریایان کوئترؤل کرد. به‌پیی فرمانه‌که‌ی دارا خه‌لکه‌که‌یان وه‌ک کویله له‌گه‌ل خویاندا برد، هیرودوت یه‌ژیت: "پاش داگیرکردنی نیرتريا و سه‌رکوتکردن و به‌کویله‌کردنی دانیش‌توانه‌که‌ی، فارسه‌کان چهند رۆژیک چاوه‌پوان بوون، پاشان به‌دهم نه‌شئئی سه‌رکه‌وتنه‌وه به‌ ده‌ریادا به‌رهو نیتیکا چوون، به‌و نیازهی وه‌ک نیرتريا سه‌ودایی له‌گه‌ل دانیش‌توانه‌که‌ی بکه‌ن، له‌وی ده‌شتی ماراتونیان هه‌لبژارد، چونکه نیتکیا نیزیکیترین شوین بوو له نیرتريا، سه‌ره‌پای نیزیکیه‌که‌ی، ماراتون گۆره‌پانیکی له‌بار بوو بو رهمبازی و جووله‌ی نئسپسواره‌کان" (۲۱۴).

که دانیش‌توانی نئسینا زانییان هیزه‌کانی فارس به‌رهو شاره‌که‌یان ده‌چیت، خه‌لکه‌که‌ی خویان گلیر کرده‌وه و ده‌ستیان کرد به‌ به‌ر به‌ست دروستکردن و هیلای به‌رگرییان دامه‌زراندو له‌ته‌ک هاوپه‌یمانه‌ گریکه‌کاندا بو رووبه‌ربوونه‌وه‌ی فارسه‌کان روویان له‌ ده‌شتی (ماراتون) کرد، له‌وی به‌ دریزایی هیلای جه‌نگه‌که‌ تیکرژان به‌یه‌کدا. هیرودوت باس له‌ نازایه‌تی نئسیناییه‌کان ده‌کات و ئاماژه‌ش به‌ هه‌بیه‌تی فارسه‌کان له‌ دل و ده‌روونی نئواندا ده‌دات و ده‌لیت: "له‌ناو گریکه‌کاندا نئوان یه‌که‌مین که‌س بوون، که

(۲۱۴) همان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۴۶۹.

به‌دم را کرده‌اند و میان ده‌هوا و یکه‌م که‌س بوون که ویرایان له جلوه‌ری فارسه‌کان پروانن، یا پووبه‌رووی نه و پیاوانه بینه‌وه به‌بی نه‌وهی ترس دایان بگریت، چونکه تا نه و روزه هیچ گریکیک نه‌بوو که گویی له وشه‌ی (فارس) ببویاه و ترس دای نه‌گرتایه^(۲۱۵).

له‌نیوان هه‌ردوولادا شه‌ریکی قورس به‌ریوه ده‌چوو. شه‌ری نیوان دوو کیشوه‌ری (ئاسیا و ئوروپا) بوو. سه‌ره‌تا سوپای گریک خراب تیکشکا، به‌لام له‌پریکدا هه‌ردوو بالی سوپای گریک ریژه‌وی خویمان گوری و به‌هه‌ردوو ئاراسته‌دا شکستیان به سوپای فارس هیتا، پاشان یه‌کیان گرته‌وه و به‌زه و قولایی و ناو جه‌رگه‌ی سوپای فارس هیزشیان برد، ئیتر فارسه‌کان له پاشه‌کشه و هه‌له‌هاتن به‌ولاه، هیچ بژارده‌یه‌کی دیکه‌یان له‌به‌رده‌مدا نه‌مایه‌وه.

له‌ویوه به‌که‌شتیگه‌له‌کانیانه‌وه، پرویان کرده به‌نده‌ری (فالیریوم)، که سه‌ره‌کیتترین به‌نده‌ری ئه‌سینا بوو، به‌لام به‌رله فارسه‌کان گریکه‌کان خویمان گه‌یاند هه‌سینا و شوینپی خویمان قایم کرد و فارسه‌کان به‌ره و ئاسیا ناچار به پاشه‌کشه کران. ئه‌م شه‌ره سالی (۴۹۰ پ.ز) پووی دا.

له‌گه‌ل تیکشکانی سوپای فارسدا سه‌ریازیکی ئه‌سینایی به‌ناوی (فیدبیدیس) به‌راکردن به‌ره و ئه‌سینا چوو، تا مزده‌ی سه‌رکه‌وتن به‌گه‌ل بگه‌یه‌نیت. مه‌ودای نیوان ماراتون و ئه‌سینا (۴۰) کم بوو، له‌گه‌ل گه‌شتنیدا مزگینی سه‌رکه‌وتنی دایه‌خه‌لکه‌که و به‌ره‌نجامی نه و راکردنه چل کیلومه‌تری به‌ فیدبیدیس که‌وت و گیانی سپارد. جا بۆ به‌رزراگرتنی یادی نه و سه‌ربازه مزده‌به‌ره و زیندوو راگرتنی یادی نه و سه‌رکه‌وتنه مه‌زنه یه‌کلاکه‌ره‌وه، گریکه‌کان کبیرکی ماراتونیان خسته نیو گه‌مه‌ی ئولومپید و له‌سه‌ر ئاستی فرمی و جه‌ماوه‌ری جوانترین ئاهه‌نگی بۆ ده‌گیزن. له سالی (۱۸۹۶ز) کبیرکی ماراتون زیندوو کرایه‌وه و ئیسته نه و ریگه‌یه ریگه‌ی راکردنه و له پردی گوندی ماراتونه‌وه ده‌ست پیده‌کات و له ئه‌سینا کوتایی پی دیت.

(۲۱۵) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ل ۴۷۵.

ریزگرتن له پیروزییه‌کان

له باسکردنی شهرې ماراتوندا بومان دهرده‌که‌ویت، که داتیس فه‌رمانده‌ی بالا بووه، به‌لام دهنګوباسی (ټهرتقرنیس)ی فه‌رمانده نییه. به قسه‌ی هیرودوت له و شهره‌دا (٦٤٠٠) شش هه‌زارو چوار سهد جه‌نگاوه‌ری فارس و (١٩٢) سهد و نه‌ود و دوو سه‌ریازی گریک کوژران. سه‌ره‌پای شکسته سه‌ریازییه‌که‌ی، داتیس پیاوینکی لیبورده‌و هیمن بووه. مروقیکی مروودوست و بنه‌مای بیرو باوه‌پری خوی پاراستووه و پیزی له پیروزییه‌کانی دوشمنه‌که‌شی گرتووه.

کئ ده‌زانی؟ له‌وانه‌یه داتیس له‌ناخیدا دهرکی به‌و راستیه کردبیت، که زولم و زوری ئیمپراتورییه‌تی فارس به‌سه‌ر گهلاندا دابه‌ش ده‌کات، راسته به ټهرکی خوی زانیوه به‌وپه‌پری نازایه‌تییه‌وه شهر بکات و بجه‌نگیت، به‌لام ټهرکی مروقایه‌تی ټه‌ویه، که ریز له تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی خهلکانی دی بگریت، ټه‌مه‌ش دیارده‌یه‌که زورینه‌ی پیاوه ناوداره‌کانی کورد و باوباپیرانی به‌دریژای میژووی کون و نوی به‌رچاو ده‌که‌ویت و پنی دهناسرینه‌وه. له‌مه‌ر ریزگرتنی داتیس له پیروزییه‌کانی گریک هیرودوت ده‌لیت: "له‌گه‌رانه‌وه‌یدا به سوپاکه‌یه‌وه بق ټاسیا، داتیس له میکرتوس لایدا، له نوستنیدا خه‌ونیکي بینبوو، نه‌یده‌زانی ناوه‌رۆکه‌که‌ی چپیه، ده‌مه‌وبه‌یان فه‌رمانی دا گشت که‌شتیه‌کان بپشکرتین، له‌ناو یه‌کئ له که‌شتیه فینیقیه‌کاندا په‌یکه‌ریکی ټه‌پولویان دوزییه‌وه، که له‌ناو بری پارچه ټالتوندا شاردرابووه‌وه، که زانی له کوئی دزراوه‌و له چ په‌رستگایه‌ک بووه، خوی به‌که‌شتیه‌ک ده‌گه‌رپته‌وه دیلوس و په‌یکه‌ره‌که له جیگه‌ی خوی داده‌نپته‌وه. ټه‌وسا داتیس ده‌گه‌رپته‌وه لای که‌شتیه‌که‌ی خوی^(٢١٦).

ټه‌نجامی شهرې ماراتون، دارا فره‌ توره ده‌کات و له جاران پتر رقی له ټه‌سینا هه‌لده‌ستیت و جه‌خت له‌سه‌ر په‌لاماردانی ولاتی گریک ده‌کاته‌وه. بق ټه‌و مه‌به‌سته ولاته‌کانی بنده‌ستی ده‌خاته ټاماده‌باشییه‌وه، تا سوپایه‌کی زه‌به‌لاختر

(٢١٦) همان سه‌رچاوه‌ی پیشور، ل ٤٨٧.

لهوهی پینشوو پینکوهبنی و کەشتیگەلی زیاترو هۆکانی گواستنهوه و دهغل و دان بۆ بهرهی جهنگ دهسته بهر بکات، هیرۆدۆت دهلیت: "بەم شینوه فرمانی ئیرادی پاشایهتی دهنگی دایهوهو ئاسیای هیتایه لهزە"^(۲۱۷).

ئامادهباشی بۆ ماوهی سێ سال درێژهی کیشا، بهلام زۆری نهبرد دارا له سالی (۴۸۵ پ.ز) و بهرله پهلاماره چاوهپوانکراوه بهربلاوهکهی بۆ سهه ولاتی گریک مرد.

پاش مهرگی دارا، (ئەحشەویرهش)ی کورپی لهسهه تهختی پاشایهتی دانیشت و هیرشیککی بهربلاوی کردهسهه ولاتی گریک. لهو هیرشهدا دهنگوباسی فرماندهی میدی داتیس نییه. پهنگه لهو کاتهدا خانه نشین کرابی یا مردبیت، بهلام لهو پهلاماره سهربازییهی ئەحشەویرهش ناوی دوو کورپی داتیس وهک دوو فرماندهی سهربازی بهرگۆی دهکهوئ. له پهسنی سوپای فارسدا له کاتی پهپینهوهدا لهپیکگی دهردنهیلوه بۆ ئەوروپا هیرۆدۆت دهلیت: "سههلهشکری ئەسپسوارهکان، به دوو کورپی داتیس سهپهردرابوو، که ناویان ئەرمامیتراس و تیتایوس بوو. فرماندهی سهیههه فرنوخس، توشی پووداویک هات بۆیه له ساردیس بهجی هیلرا"^(۲۱۸). دیاکونوف ناوی پهکهه کورپی داتیس به (گرم متیر) و دووه میان به (تیتی) دههینتیت"^(۲۱۹).

ئاشکرایه، که دهسته و لهشکری سواره له سوپای کوندا، چهکینکی گرینگ و کاریگهر بووه. بهپنی قسهی هیرۆدۆت ئەحشەویرهش گهورهترین سوپای له میژووی مملانیئا، له ئاسیاوه ئاراستهی ئەوروپا کرد، گومانیشی تیاا نییه، که سپاردنی فرماندهی لهشکری سواره به دوو کورپهکهی داتیس میدی هیمایه بۆ دلسۆزی و لیهاتوویی ئەو دوو کورپه میدیه بۆ پاشای ئەخمینی و لههه مان کاتدا دهتوانیت بگوتیت، که تهنانهت پاش پووخانی مهملهکه تهکهی، گهلی ماد دهتوانیت سههه کردهی بلیمهت لهپرووی سهربازییهوه بهرههه بهینیت.

(۲۱۷) هه مان سههچاوهی پینشو، ل ۴۷۶.

(۲۱۸) هه مان سههچاوهی پینشو، ل ۵۲۱.

(۲۱۹) دیاکونوف: میدیا، ل ۴۱۲.

(۱۳)

(نەترۆپات) ى میدى و ئەسكەندەرى مەكەدۆنى

(دوای سائی ۳۲۰ پ.ز مردووه)

چوار فاكتەر

راسته پاش ماوهیهکی کورتی فەرامۆشی، بریک پیاو لە خانەدانەکانی ماد دژی دەسلەلاتی فارسە ئەخمینییهکان دەستیان دایە شۆرش و جەماوەریش پشتگیریان کردو بەسەر و مال درییان نەکرد، بەلام ئەو شۆرشانە شکستیان خوارد، چونکە بە رای من چوار ھۆکاری گرینگی سەرکەوتن یارمەتیدەر نەبوون، یا بریکیان لەبار نەبوون، ئەو چوار فاکتەرەش ئەمانەى لای خوارەوین:

یەكەم فاکتەر: سەرکردەیهك ھەلبەكەوینت، كە كۆری گەل بیت و لە ناخی گەلەو ھەلقولابیت، بەو پەرى تین و دلسۆزییەو ھەخزمەتى نەتەو ھەكەى تەرخان بكات، سەرکردەیهك ستمكارو ھەلەشەو گیل نەبیت و پرۆژەیهکی پوخت و گشتگیرو ھەمەلایەنەى ئازادیخوازانەى ھەبیت بۆ ریکخستن و یەكخستنی ریزەکانی گەل متمانە بە دەست بەینیت و ھەموو تواناکان بە لیتھاتوویی بەکار بەینیت.

دووم فاکتەر: زورترین کەس لە (نەجیبزادە، پیاوانی ئایینی، سەرەک هۆز، بیرمەند، سەرکردهی گرووپە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان... هتد)، باوەڕیان بە پرۆژە ئازادبخوازهکەى هەبیت و دەسبەردارى پرۆژەى تاکەکەسى و خێلەکی و ئایینی و مەزھەبى بىن و ناکۆکی و مەملەتیکانیان وەلابتین و هەول بەن جەماوەر لە پرۆژەکە کۆ بکەنەووە و مل بۆ سیاسەتى تۆقاندن و تەماح خستەبەرى لایەنى داگیرکەر نەدەن.

سێهەم فاکتەر: سەرھەڵدانى ناکۆکی ناوخۆی چینیایەتى یا سیاسى یا بیروباوەڕ لەناو لایەنى دەسەلاتدارداو خەریکبوونی سەرکردهو فەرمانرەواکانى ئەو قەوارەیه بە مەملەتانی ناوخۆییەکان، لایەنى دەسەلاتە زۆردارەکە بى هیز دەکات و بەرەو پووکانەوہى دەبات، ئەوکات لە هیزیکى هیزشەرو داگیرکەرەوہ دەبیتە هیزیکى لاوازو قەرچۆک.

چوارەم فاکتەر: سەرھەڵدانى هیزیکى ھەرىمایەتى یان جیھانى دژ بە دەسەلاتى ستەمکارو خۆسەپین، لایەنى دووھەم توشى قەیران و شپىزەبى دەکات بە پادەیهک گرتە ناوخۆییەکان فەرماووش دەکات و دامودەزگا داپلۆسینەرەکانى ناوخۆى لاواز دەبیت و شیرازەى تیک دەچیت، ھاوزەمان هیزە پکابەرە دەرەکییەکە، کە دەکریت بە (دوشمنى دوشمن) ناوبیریت، دەستى یارمەتى لۆجستى، سەربازى، سیاسى و ئابوورى بۆ گەلى ژێردەستە دریز دەکات، کورد واتەنى (نەک لەبەر خاترى چاوى پەشى گەلە چەوساوەکە)، بگرە بۆ تیکشکاندننى دوژمنە سەرەکییەکەى خۆى.

وا دەرەکەویت دەسەلاتدارانى فارس لە سەرکوێکردن و تواندەوہى نەینیدا شارەزاییەکی باشیان ھەبوووە لە بەتالکردنەوہى زاگیرەى گەلى میدى لە شکۆى باوباپیرانى، لەم پرووہوہ سەرکەوتنیان بەدەستھێناوہو لە ئاگایى قولی یەکیى و نیشتمانپەرورەى و سیاسى پووتى کردووەتەوہو لەناو بازنەى شارستانییەتدا وەدەرى ناوہو کردوویەتى بە خێلى شوانکارەو دواکەوتوو و تۆوى ناکۆکی لە دل و دەروونى تاکەکانیدا چاندووە. ھۆزگەلیک، کە بە پەلى یەکەم داکۆکی لە ھۆزو لەوہەرگەکان بکات، نەک لە (نیشتمان). بەرگرى لە شکومەندى (خێل) بکات، نەک لە کەرەمەتى (نەتەوہ)،

به‌لگه‌ش بۆ پشتراستکردنه‌وه‌ی ئەم بۆچوونه ئەمه‌یه، که له سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی دارای یه‌که‌م، پاش شو‌رشه‌که‌ی فه‌راوورت و چه‌یترا‌ن ته‌خمه له میژووی میدیه‌کاندا، هیچ شو‌رشینکی گه‌وره به‌دی ناکه‌ین، خۆ ئەگه‌ر شو‌رشینکی کاریگه‌ر هه‌لبگی‌رسایه ئەوا نیشتمانی ماد بۆ ماوه‌ی سه‌ده‌ی شه‌شی پێش زاینی تا ناوه‌راستی سه‌ده‌ی چه‌وتی زاینی له‌بن ده‌ستی ده‌سه‌لاتی فارسدا نه‌ده‌مایه‌وه.

ئێمه هیچ سه‌رچاوه‌یه‌کی میژووییمان له‌به‌رده‌ستا نییه باس له شتینکی گرینگی گه‌لی ماد بکات، ئەمه گه‌ر بری کورته زانیاری وه‌ک ئەوه‌ی له‌سه‌ر هه‌ریمینکی میدی به‌ناوی (میدیا ئەترۆپات) و (ئه‌ترۆپات)ی فه‌رمانه‌ه‌وای لی ده‌ربکه‌ین.

که‌واسا با بزاین ده‌نگوباسی میدیای ئەترۆپات و خودی که‌سایه‌تی ئەترۆپات چییه؟

بۆژه‌ه‌لات و بۆژنا‌وا

به‌لایه‌نی که‌مه‌وه له سه‌ده‌ی (١٨.پ.ز)ه‌وه، له میژووی (ئه‌وراسیا)دا دیارده‌یه‌کی میژوویی ناوخۆ به‌رچاو ده‌که‌ویت، ئەویش دیارده‌ی شه‌ری لیده‌ه و راکه (حروب الک‌ر و الفر) له‌نیوان ئیمپراتورییه‌ته‌کانی هه‌ردوو کیشوه‌ری ئاسیا و ئه‌وروپا به‌رپابووه. سه‌رچاوه‌کان پیمان ده‌لین: حیسیه‌کان یه‌که‌مین گه‌لی ئه‌روپی بوونه، ئاسیای بچووکیان داگیرکردوه و مه‌مله‌که‌تیان تیدا دامه‌زراندوه. میژووی دامه‌زراندنی مه‌مله‌که‌تی حیسی کون، ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ ده‌وروبه‌ری سالی (١٧٥٠ پ.ز) و له سالی (١٢٠٠ پ.ز) به‌زه‌بر و فشاری گه‌لانی ئیجه (گه‌لانی ده‌ریا)، که له ده‌ریا و دو‌رگه‌که‌کانی ئیجه و باشووری ولاتی گریکه‌وه هاتبوون، مه‌مله‌که‌ته‌که‌یان له‌ناوچوو. دیاره شه‌ری ته‌رواده^(٢٢٠) رووداویکی ئەو هێرش و په‌لامارانه بوو، هه‌ر له‌و میژووه‌دا فیرجیه کۆچه‌رییه‌کان له تراقیاوه روویان له ناوچه‌که کرد و ناوه‌ندی

(٢٢٠) ولبام لانج: موسوعه تاریخ العالم، ١/ ص ٨٢-٨٤

نهاندول له رۆژئاوای پووباری هالیس (قزل ئیرماق)ی داگیرکرد. پاش ئهوان سیمیرییهکان و ئیسکیتهکان پوویان له دهقهه کرد. نهوهم ئیسکیتهکان له باکوری میدیاو لهدهوروبهری ناوهراستی چهرخه حهوتی پیش زاین وهک هیزیکی بهرچاو نامادهبیان ههبوو، پاشان بۆ بهرپرچدانهوه، ئاسیا هاته مهیدانهوه. دارای یهکهه پاشای فارس (۵۲۲-۴۸۰ پ.ز) یهکهه کهس بوو پهلاماری ئهوروپای داو هیزشی کرده سهر ولاتی ئیسکیته پهسهنهکان له باکوری دهریای رهش (ئۆکرانیاو دهوروبهری). دوابهدوای دارا ئهحشهویرهش پههه به هیزشهکهداو له وشکانی و ئاوهکانهوه به هیزیکی بی شوومارهوه، ولاتی گریکهکانی داگیرکرد و چووه ناو شاری ئهسیناوه و ئهکرۆپۆل (ناوهندی گهوره خواوهندهکانی گریک)ی ئاگر تیهردا.

سالی (۳۳۴ پ.ز) ئهسکهندهری مهکهدۆنی به دژه هیزشیک له ئهوروپاوه بهرهو رۆژههلات کشاو له شههری جرانیکوس سالی (۳۳۴ پ.ز) و شههری ئیسوس سالی (۳۳۳ پ.ز) بهسهر دارای سینهمدای زال بوو، لهکوئاییدا و له شههری (گوگامیلا - Gugamela)ی نیزیک به شاری ههولیری پایتهختی ههریمی کوردستان، سالی (۳۳۱ پ.ز) سههرکهوتنیک یهکلاکهروهی تومار کرد، "پاشان پووی له پرسپولیس کردو له دانیشتنیکی مهخوارینهوهدا دهگاته لووتکهی مهستی و فرمان به سووتاننی مالی شا دمدات و پاشان دهلیت: ئهمه تولهی ولاتی گریکه له بهرانبهر سووتانی ئهسینا بهدهستی ئجزرسیس^(۳۳۱).

تا سهدهکانی دواییش ئهه بگرهوبهردهیه لهنیوان ههردوو کیشوههری ئاسیاو ئهوروپادا بهردهوام بوو. تاویک لهنیوان ساسانی و رۆمانداو تاویکی تر لهنیوان ساسانی و بیزنتییهکاندا، دواچاریش لهنیوان عارهبه موسلمانهکان و بیزهنتییهکاندا و بهرئهنجام داگیرکردنی ئهسینای لیکهوتهوه و عارهبهکان دهستیان گهیشته باشوری فهرههسا. ئینجا پهلامارهکانی فرنجه (خاچپههستان) له سالی (۱۰۹۵-۱۰۹۶ ز) بۆ سهه رۆژههلاتی ناوین دهستی پێ کرد. جاریکی دی رۆژههلات پیشهوهی کرد. ئهوهبوو تورکه هۆسمانییهکان قوستهنتینهی پایتهختی ئیمپراتورییهتی بیزههنتهیان له سالی (۱۴۵۲ ز) کوئترۆل

(۲۲۱) ههمان سههراوه ۲/ ۴۳۷، ۴۳۶، و اجزرسیس، پاشا ئهحشویههش کورپی دارای یهکهه.

کرد و له‌وینشه‌وه هیرشیان کرده سهر ئه‌وروپای پوژهلالات و پوژئاوا، تا له سالی (۱۶۸۳ز) گه‌شته دهروازهی (قییه‌تای پایته‌ختی نه‌مسا. ئینجا له چهرخی نویدا هیرشی ئه‌وروپا به‌ره و ئاسیا ده‌ستی پینکرد و تا ئیسته‌ش تای تهرازووکه به قازانجی ئه‌وروپییه‌کان شکاوه‌ته‌وه.

لینکدانه‌وهی زور له‌سهر فاکتهره‌کانی پشت ئه‌م دیارده و ململانیهی نیوان ئه‌وروپا و ئاسیا ده‌کریت. به‌لای منه‌وه کونترۆل‌کردنی (جیگهی باشتر)، که له (جوگرافیای به‌پیت و ده‌وله‌مهند) و ریگهی بازرگانیدا، له‌م ململانیه‌دا فاکتهری سهره‌کی و کاراو گرینگتره.

فاکتهره‌کانی دیکهی وهک سیاست یاخو ئاین له به‌هانه زیاتر شتیکی دی نییه و مه‌به‌ست له هینانه‌وهی ئه‌م بیانوانه هاندانی جه‌ماوره تا پالپشتی له سهرکرده‌یهک بکات و له‌و پیناوه‌دا له به‌خشینی رۆح و مال درییی نه‌کات. به‌دریژی سێ هه‌زار سال، جوگرافیای به‌ئامانجکراو ئه‌و ناوچه‌یه، که ده‌که‌ویته نیوان چیای زاگروس له پوژهلالات و باشووری ئه‌وروپا، له پوژئاوا و ده‌ریای سیی ناوه‌راست، دیاره له‌م پانتاییه جوگرافییه‌دا نیشتمانی ماده‌کان (کوردستانی ئه‌مرۆ) له ئیسته‌وه له‌ ئاینده‌شدا، له‌ناو چه‌قی ئه‌م جوگرافیایه‌دایه، ئه‌مه و جگه له سامانه ئابورییه‌که‌ی (کانزاو به‌روبوومه کشتوکالی و پیشه‌سازی) و سامانه مروییه‌که‌ی (کویله، دیل، به‌کرینگرت)، ئامانجی گه‌وره له داگیرکردنی کوردستان گه‌شته بازاره بازرگانیه‌کان له قوولایی ئاسیا و ئه‌وروپا

ئه‌سکه‌نده‌ر له ماد

با بگه‌رینینه‌وه سهرباسی ماده‌کان. له‌به‌ر رۆشنایی وه‌سیه‌تنامه‌که‌ی که‌مبیز- له پارچه‌پارچه‌کردنی ته‌واوی نیشتمانی ماده‌کاندا، سیاسه‌تی فارس سهرکه‌وتنی به‌ده‌ست هینا. نه جوگرافیاو نه پیناسه‌ی نه‌ته‌وایه‌تی ماده‌کان له ده‌ستی ئه‌و سیاسه‌ته‌ پزگاری نه‌بوو. له ناوه‌راستی چهرخی چواری پیش زاین پیکهاته‌ی سیاسی و ئیداری ماد هینده بچوو‌ککرایه‌وه، تا له‌م پانتاییه ته‌سکه‌دا (میدیای بچووک) بینرایه‌وه، که ههریمیک بوو له ههریمه پاشکوکانی ئیمپراتورییه‌تی فارسی و دیاکونۆف ناوی (میدیای پوژئاوا) ی لی ناوه، که

نهمرو له ئيراندا به (نازه ربايجانی رۆژئاوا) ده ناسریته وه، بۆ به رپوه بردنی هه ریمه که و له پیناو جیبه جیکردنی سیاسه ته کانی خۆیاندا، ده سه لاتداره فارسه کان که سێکی میدییان ده ستیشان ده کرد.

راسته مملانی ناوخوییه کان جهسته ی مه له که تی نه خمینیان کونکون ده کرد، له هه مان کاتدا سیاسه تی له تله تکردنی جوگرافیای مادو خالیکردنه وه ی بیره وه رییان له میژوو رۆشنییری و کوشتی ههستی وابهسته گی بۆ (نیشتمان - نه ته وه)، کومه لگه ی میدی گه یانده جوریک له لاوازی و پارچه پارچه کردن، تا ئه و راده یه له میژووی مادی مه زنداو له و په ری لاوازی ده سه لاتی ئیمپراتورییه تی فارسدا هه یج شو ریشکی به رفه روانی ماده کان به رچاو نا که ویت.

له چاره کی کۆتایی سه ده ی چواری پیش زاین و له سه ره تای مملانی فارس - نه غریق، که سایه تییه ک حوکمی مادی بچوکی ده کرد؛ دیاکۆنۆف به پیاویکی میژووی ناوی ده بات، ئه ویش (ئه ترۆپات)ی ره گز میدی بو. من له سه رچاوه کاندا شتیکی وام سه باره ت به رابوردووی ئه م پیاوه به رچاو نه که وتوه. به پیتی قسه ی دیاکۆنۆف؛ ئه ترۆپات ناویکی زه رده شتییه و به شیوه ی (Atarapata) هاتوه و ئه م ناوه له ناو خانه واده ی هه شتاسپ (وه شتاسپ) دا، که له بانگه شه ئاینیه که یدا پشتگیری زه رده شتی کردوه، بوونی هه یه^(۲۲۲).

وا دیاره ئه م فه رمانده یه په یوندییه کی باشی له گه ل دارای سینه مدا هه بووه، به لگه ش بۆ راستی ئه م بۆچوونه نه وه یه، که له شه ری (ئیسوس) له سالی (۳۳۳ پ.ز) ۳ له پال فارسه کاندا سه رکردایه تی سوپایه کی ماده کانی کردوه و هه مان کات وا ده رده که ویت، که میدیای بچووک هیزیکی تاراده یه ک به تواناو به رچاو بووه، به جوریک له کاتی شکسته که یدا له به رانه بر ئه سه که نده ری مه که دۆنی، پاشای فارس چاوه پروانی پالپشتی و یارمه تی ئه ترۆپاتی کردوه. دیاکۆنۆف یه ژیت: "داریوشی سینه م سوپایه کی زه به لاهی

(۲۲۲) دیاکونوف: میدیا، په راویزی به شی حهوت، ژماره ۹۷: ۲. هه مان سه رچاوه ی پیشوو، په راویزی به شی حهوت، ژماره ۱۰۲.

پینگه و نا، ئەو چاوه‌پوانی یارمەتی ئەتروپات بوو تا پێی لە سوپای ئەسکەندەر بگرت و نەهیلێت بەرەو پوژەهلات بۆ ناو قوولایی ناوچه‌کانی پوژەهلانی ولاتەکە ی پەل بهاویت^(۲۳۳)، بەلام ئەسکەندەر لێ نەگەرا دارای سێهەم پشووێک بەدات، بەردەوام لە پینگە ی پروباری دیجلە و فوراتەوێه راوی دەناو بەدوایەوێه بوو، جگە لە پرووبە پرووبوونەوێه، دارا پینگە یه‌کی تری لە بەردەمدا نەمابوو، ئەوێه بوو وەک لە پینشدا باسما ن کرد، شەپری (گوگامیالی - Gugamela) لێ کەوتەوێه. لەو شەپەدا وەک هەمیشە بۆ بەرگریکردن لە ئیمپراتورییەتی فارس، ئەتروپات و سوپامیدییه‌کە ی پەلکێشی شەپەکە کرا. دیاکونوف لەم بارەوێه دەلێت: "لەو شەپەدا ئەتروپات فەرماندە ی هێزە مادەکە بوو و کادۆسییه‌کان و ئەلبانەکان و سەکسنیه‌کان (خەلکی سکسن) ی نیمچه سەر بەخۆ^(۲۳۴) شان بەشانی مادەکان دەجەنگان، بەر لەم شەپە ئەتروپات سەر کردە ی تیمیکی سوارە ی تیروانین و چاودیتری بوو، کە داریوش بۆ کۆکردنەوێه ی زانیاری پەوانە ی کردبوو^(۲۳۵)."

لە کۆتاییدا سوپای دارا تیکشکا و ئەسکەندەر بەرەو باشور داکشا و ولاتی بابل و ئیلام و فارس و ولاتی مادەکان بە میدیای بچوکیشەوێه داگیر کرد. بە پێی قەسە ی دیاکونوف، ئەسکەندەر فەرماندە یه‌کی بەناو (ئۆکسودات - Oksudat) ی لە زیندانەکە ی دارا ئازاد کردو بە فەرمانرەوای ولاتی مادی گەورە (بەشی ناوهراس ت و باشوری کوردستانی پوژەهلات و کوردستانی باشور و بەشی پوژەهلات لە کوردستانی باکور) دەستینشان کرد، بەلام بۆ میدیای بچووک (نازەربایجانی پوژناوا) فەرمانرەوایه‌کی مەکەدۆنی بە ناوی (پارمینون)، کە لە

(۲۳۳) هەمان سەرچاوه‌ ی پیشوو، ل ۴۱۵.

(۲۳۴) کادۆسییه‌کان خەلکی باشوری دەریای قەزوین بوون. ئەلبانەکان خەلکی نازەربایجانی پوژەهلات بوون، (کۆماری ئەزەربایجانی ئەمرو). سەکسنیه‌کان گەلانی قەوقازی باکور بوون. دیاکونوف بە (ساکسیتی) ناویان دەبات. ئەتروپات هاو پەیمانیه‌کی بەهیزی لە گەل سەر کردە ی ئەم گەلاندا هەبووێه لە مادەکان نزیکتر بوون تا لە فارسەکان. (دیاکونوف: میدیا، ص ۴۱۹).

(۲۳۵) هەمان سەرچاوه‌ ی پیشوو، ل ۴۱۵.

سوپای ئه غریق، پاش ئه سکه ندهر به دووه مین کهس ده ژمیردرا دانا، "ئهرکی ئه م
پیاوه پاراستتی ئاسایشی به ره ی پشته وه بو" (۲۳۶).

ئه سکه ندهر بۆی ده رکه وت، که قیلۆت کور ی پارمینون له پیلانی
کوشتنه که یدا به شدار بووه، بۆیه خۆی و باوکیشی کوشت و
"به رپرسیارییه تی به رپۆه بردنی ولاتی مادی به سنی فرمانده ی سوپاکه ی
سپارد، که کلتاندر، میندو و سیتالیک بوون" (۲۳۷).

سیاسه تی راسته قینه

له شه ری گوگامیلا، سوپای فارس تیکشکا. ئه ترۆپات ستراتیجیه تی
سیاسی خۆی گۆری. وا دیاره ده رکی به وه کردبوو، که له شه ری نیوان
فارس- گریک، ئه و هیچ قازانجیکی به ر ناکه ویت، ته نانه ت که ر ئه غریقیش
سه رکه ویت، که ئه م ئه گه ره نیزیکه، ئه وا نیشتمانی ماد له ژیر چنگی فارس
ده رده چیت و ئه غریق ده سته به سه ردا ده گریت، به لام ره نگه وای بۆچوو بیت،
که باری گریکی داگیرکه ر له سه ر شانی گهلانی داگیرکراو له وه ی فارس
سووکتر بیت، بۆیه بریاری دا له و نیوه نده دا بیلایه ن بمینیته وه "به لگه ش بۆ
راستی ئه م بۆچوونه شاری ئه گباتانا، به رگری له خۆی نه کردو
کادۆسیه کانیش، که هاوپه یمانی ئه ترۆپات بوون ده سته یارمه تیان بۆ
داریوشی سینه م دریژ نه کرد" (۲۳۸). پاش تیکشکانده که ی، به نیازی
خۆگلیر کردنه وه، دارا رووی له شاری ئه گباتانا کرد، به لام گهلانی بن
ده سه لاته که ی پشتیان تیکردو به گوینیان نه کرد، بۆیه له ئه گباتانا وه به ره و
رۆژه لات هه له ات و چه ند گه وه ره فرمانده یه کی فارس رییان لی گرت و
کوشتیان. ئه م روودا وه له سالی (۳۳۰ پ.ز) قه وما وه (۲۳۹).

(۲۲۶) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ۴۱۵-۴۱۶.

(۲۲۷) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ۴۱۶.

(۲۲۸) هه مان سه رچاوه ی پیشوو.

(۲۲۹) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ۴۱۵-۴۱۶.

ئۆكسودات له ولات بهرپوه بردندا شكستی هینا، بۆیه سالی (۳۲۸ پ.ز) ئەسكەندەر ئەترۆپاتی وهك فرمانرەوای میدیا دەستنیشان کردو ئەویش سهلماندی، كه لهو بوارهدا، له ئیداره‌دانی ولاتدا، له ئۆكسودات سهركه‌وتووتر بووه، سه‌رباری ئەوه‌ش، كه پیاویکی خاوه‌ن ته‌ماحی نیشتمانی بوو، به‌لام سیاسییه‌کی واقیعبین بوو و ده‌یزانی له توانایدا نییه به‌ره‌نگاری سوپای ئەغریق بینه‌وه. دیاكۆنۆف ده‌لێت: "له پراستییدا وا ده‌رده‌كه‌ویت سه‌ره‌تا ئەترۆپات چه‌زی نه‌كردییت له‌گه‌ل ئەسكەندەر‌دا بکه‌ویته مملانیوه، خۆ ئەگه‌ر ئەوه ویستی ئەو بووبییت ئەوا له‌توانایدا نه‌بوو کاریکی له‌و جۆره‌ نه‌جام بدات، چونكه بۆ به‌ده‌سته‌پێتانی ئەم ئاره‌زووه‌ی له‌و كاته‌دا هیچ هێزو ده‌سه‌لاتیکی نه‌بوو"^(۲۳۰).

دیاكۆنۆف ده‌لێت: "ئەترۆپات ده‌سه‌رداری چه‌زو ئاره‌زووه‌كانی نه‌بوو، به‌لام دیاكۆنۆف باس له‌ ته‌ماح و ئاره‌زووه‌كانی ئەترۆپات ناكات. ئیمه له‌ خویندنه‌وه‌مان بۆ سه‌رجه‌م رووداوه‌كانی ئەوه‌ده‌مه‌ی رۆژئاوای ئاسیا به‌گشتی و میدیا و فارس به‌تایبه‌ت، بۆمان ده‌رده‌كه‌ویت، كه ئەترۆپات ئاره‌زووی ده‌سته‌به‌سه‌راگرنتی سه‌رتاپای نیشتمانی مادو رامالینی ده‌سه‌لاتی فارسی بووه. هاوپه‌یمانیتی له‌گه‌ل ئەسكەندەر‌دا به‌هێزو پته‌وكردو مملانییه‌کی سه‌ختی له‌گه‌ل پیاویك به‌ناوی (بارباكس) ده‌ست پێكرد. ئەو (بارباكس)ه، كه نازناوی (پاشای فارس و ماد)ی له‌ خۆی نابوو، له‌كۆتاییدا ئەترۆبات ناچاری كردو له‌سالی (۳۲۴ پ.ز) خستییه‌ ژیر رێكفی خۆیه‌وه‌و كۆنترۆلی كرد"^(۲۳۱).

كه ئەسكەندەر له‌ شه‌ری رۆژه‌لاتی فارس و هیند گه‌رایه‌وه ده‌ستی دایه‌ سزادانی ئەو فرمانرە‌ه‌واو فرماندانه‌ی كه لینی هه‌لگه‌رابوونه‌وه‌و هه‌رسی فرمانده‌ی گریکی فرمانرە‌ه‌وای ولاتی ماد (كلتاندر، مینیدۆ، سیتالیک) و گرووپێکی تری كوشت، به‌لام رازیوونی خۆی بۆ ئەترۆپات ده‌ربری و بۆ ماوه‌یه‌ك لای خۆی گلی دایه‌وه. سیاسه‌ت و دانایی ئەترۆپات و هاوڕینیته‌ی

(۲۳۰) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۴۱۶.

(۲۳۱) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

لهگه له سهكهندهر وای كرد" به ئازادیهی كه رههاوه ههلسوكهوت بكات و جینگه ریزو ستایشی هه موو كهس بیت" (٣٣٢).

ئه ترۆپات كه سایه تیهی كه سیاسی و له بژارده كانیدا دوربین بوو. كچیتكی خوی دایه پیاوماقو لیکه به ناوبانگ و بویرو دهوله مهندي مهكه دۆنی به ناوی بیونی (پردیکا - Perdika)، كه رهنگه یه كینك بوو بیت له فرمانده بالاكانی سهكهندهر، دیاكونوف یه ژیت: "له دوایدا سهكهندهر پرۆیشت بق میدیاو سهردانی دهشته به ناوبانگه كانی نیستای كرد، ئه وه دهشتاییهی كه له وه رگه ی ههزار شهسپ له شكری پاشا بوو. ئه وه سهردهمه سهركهوتنه سیاسی و شه ره جیا جیا كانی سهكهندهر دهكرا به جهژن و ئاههنگیزان، ئه ترۆپات له بری له وه ئاههنگانه دا به شداری دهكرد" (٣٣٣).

له سالی (٣٢٢ پ.ز) سهكهندهر مرد. ئه ترۆپات له ئه نجومه نی ئاماده کاری فرمانده كاندا، كه له بابل به ستره، به شدار نه بوو، چونكه ئه وه ئه نجومه نه تایبته بوو به فرمانده بالاكانی یونان. ئه نجومه ن بریاری دا ولاتی میدیا به پردیکای مهكه دۆنی و زاوای ئه ترۆپات بسپیرن. به قسه ی دیاكونوف، ئه ترۆپات وهك جینگری پردیکا له دهوله ته تازه كه ی میدیا رهفتاری دهكرد. هر به پینی قسه كانی دیاكونوف، ئه نجومه ن پردیکای راسپارد تا ولاته ژیردهسته كانی یونان، له پرۆهه لاتی ئیران و ئاسیای ناوه راسه ته به ریوه بیات. به ره ئه نجام میدیای دهوله مه ند به سه رچاوه كان و سوپا به هیزه كه ی گرینگه به رچاوه و تایبته تی خوی هه بوو.

دیاكونوف یه ژیت: "له راستیدا هاوړتیه تی میدیهی كان و مهكه دۆنییه كان گرینگ و به هادار بوو، چونكه (مهكه دۆنییه كان) نه گه ر ده سه برداری زه و یوزاری ماد بوونایه، ئه وا په یوه ندییان به هه رتیه كانی پرۆهه لاته وه ده بره" (٣٣٤).

(٣٣٢) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ٤١٦-٤١٧.

(٣٣٣) هه مان سه رچاوه ی پیشوو، ل ٤١٧. هیرۆدوت ناوی دهشتاییهی كه ی (نیستا) به شینوه ی (نیسیا) بر دووه. هیرۆدوت، ل ٢٨٦.

(٣٣٤) دیاكونوف: میدیا، ل ٤٢٠.

ئەترۇپات، بە كەسىكى نىزىك لە مەكەدۇنىيەكان دەژمىردرا. سالى (۳۲۲.پ.ز) لەتەك ئەكسبارت (خەزورى ئەسكەندەر)، جگە لە مەكەدۇنى و يۇنانىيەكان، لەناو ھەموو فەرمانرەواكاندا دوو فەرمانرەوا بوون، كە پلەوپايەى خۇيان لەدەست نەدا. واديارە ئەترۇپات تەنيا فەرمانرەوايى مېدياي بچووك بوو، لەكاتىكدا دەسەلاتى پردىكاي زاواى بەسەر مېدياي گەورەدا دەپۇشت، سىياسەتى واقىعەينانەى ئەترۇپات رېگەى پىن نەدەدا بېتتە بەشىك لە مملانئى نىوان فەرمانرەواكانى مەكەدۇنى و يۇنانىيەكان. بەشدارىش نەبوو لەو دەمەقالبىيە، كە بۇ دەستنىشانكردى مىراتگرى ئەسكەندەر لەنىوان فەرماندە گرېكەكاندا ھاتبوو ٴئاراوھ ٴئەو سەربەخۇيى خۇى بەتەواوى پاراست ٴٴٴٴ.

ئەترۇپاتىاي سەربەخۇ

دواى مردنى پردىكا لە سالى (۳۲۱.پ.ز)، سەركردەكانى گرېك كۆبوونەوھو جارىكى تر ولات و ھەرىمەكانيان دابەش كرد، بەلام مېدياي بچووك (ولايەتى ئەترۇپات) بەر دابەشكردەنەكە نەكەوت. ئەترۇپات بەلېھاتوويى خۇى، وھك سىياسىيەكى لېھاتوو، توانى سەربەخۇيى مېدياي بچووك بپارىزىت. تەنانەت دياكونۇف بەسەرسامىيەوھ دەپرسىت: ٴئەترۇپات چۇن بۇى كرا لەسەرەتاي ئەو پۇژانەدا، كە لېوانئىبوو لە مملانئى و شەپى نىوان مىراتگرو جىگرەوھكانى ئەسكەندەر، دەولەتى مېدى سەربەخۇ دابمەزىنئىت! ٴٴٴٴ.

دياكونۇف، خۇى وھلام دەداتەوھو دەلئىت: ٴبىگومان ئەترۇپات پىاويكى بوپرو ھۇشيار بوو، ئەگەر بارودۇخە ناوخۇيەكەى نىوان گەلە مېدييەكان لەبار نەبووايەو سوپاكەى بەتوانا نەبووايە، ھەرچەندە ژىرو زۇرزان بووايە، لەو كاتەدا نەيدەتوانى دەولەتىكى نوئى سەربەخۇ دابمەزىنئىت و بىپارىزىت ٴٴٴٴ.

(۲۳۵) دياكونۇف: مېديا، ل. ۴۲۱-۴۲۲.

(۲۳۶) ھەمان سەرچاوەى پېنىشو، ل. ۴۴۲.

(۲۳۷) ھەمان سەرچاوەى پېنىشو.

دیاکۆنۆف، په‌نجه‌ بۆ سێ فاکته‌ری گرینگ دريژ ده‌کات، که یارمه‌تیده‌ری مانه‌وه‌ی میدیای بچوکی سه‌ربه‌خۆ بووه. پینچه‌وانه‌ی به‌سه‌رهاتی میدیای مه‌زن (باشووری کوردستان و پوژه‌ه‌لات و به‌شه‌کانی تری باشووری کوردستانی باکور):

فاکته‌ری یه‌که‌م: میدیای بچوک دوور بوو له‌ دوو رینگه‌ بازرگانیه‌که‌ و بۆ گه‌شتن به‌ ناوچه‌ گرینگه‌کانی رۆژئاوای ئاسیا و ئاسیای ناوه‌راست، سوپا داگیرکه‌ره‌کان به‌ویدا گوزه‌ریان نه‌ده‌کرد، پینچه‌وانه‌ی میدیای گه‌وره‌، که رینگه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی بازرگانی به‌ناو خاکه‌که‌یدا تیده‌په‌ری، ئەمه‌ش وای کردبوو به‌رده‌وام چاوی هێژه‌ رکا به‌ره‌کانی میراتگری ئەسکه‌نده‌ری له‌سه‌ر بیت.

فاکته‌ری دووه‌م: به‌پینی پێوه‌ره‌کانی ئەو رۆژگا‌ره‌، میدیای بچوک به‌شی خۆی شتومه‌کی ئابووری و پیشه‌سازی به‌ره‌م ده‌هیناو له‌ پیشه‌سازی و کاری ده‌ستی ناو‌خۆیی پێویستی به‌ که‌ره‌سته‌ی خاوی ده‌روه‌ نه‌بوو، ئەمه‌ش پالنه‌ریکی گرینگ بوو تا خۆی له‌ ململانی و هاوپه‌یمانیتی هه‌ریمایه‌تی به‌دوور بگریت.

فاکته‌ری سێیه‌م: به‌ ژیری و ردبینی خۆی ئە‌ترۆپات کۆنترۆلی هۆزه‌ شوانکاره‌کانی میدیای بچوکی کردبوو، بۆیه‌ ئەو هۆزانه‌ به‌ هیزیکي گرینگی ده‌وله‌ته‌که‌ی ده‌ژمیردرا. هیزیکي جه‌نگاوه‌ری به‌توانا، که تاکه‌کانی خۆبه‌خش به‌شداری شه‌ریان ده‌کردو سوپای ئەم ده‌وله‌ته‌ جه‌نگاوه‌ری به‌زۆرگیراو و به‌کریگرتی تیا‌دا نه‌بوو، پینچه‌وانه‌ی سوپای ئیمپراتورییه‌تی فارس و مه‌که‌دۆنییه‌کان^(٢٣٨).

شکۆ و شانازییه‌کانی مه‌مله‌که‌تی میدیای که‌ونار تا ئە‌وده‌مه‌ له‌بیره‌وه‌ری ئە‌ترۆپاتدا هیشتا زیندوو بوو، ئەو ده‌کۆشا ئیسته‌ی به‌ پابردوووه‌ پرسه‌روه‌رییه‌که‌یه‌وه‌ گری‌ بدات، پێپه‌وه‌ی له‌و شارستانیه‌ت و سیاسه‌ته‌ ده‌کرد، که سه‌رکرده‌کانی مه‌مله‌که‌تی ماد دایان‌پشتبوو. دیاکۆنۆف ده‌لێت: "ئەم مه‌مله‌که‌ته‌ نوێیه‌، که به‌فه‌رمی به‌ ده‌وله‌تی میدیا ناسرابوو، هاوولاتیان به‌ (میدیای ئە‌ترۆپات) یا (ئە‌ترۆپاتیا) ناویان ده‌برد... ئەم ده‌وله‌ته‌ نوێیه‌

(٢٣٨) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٢٣.

په پړه‌وی سیاسي و شارستانی مادي سرده‌می کړنی (دهیوک) ی پاراستبوو^(۳۳۹).

نیمه هیچ زانیاریه‌کی باوه‌پیکراومان به‌رچاو نه‌که‌وت، سه‌بارت به میژووی مردنی نه‌ترؤپات، به‌که‌لکوه‌رگرتن له پړه‌وی پروداوه‌کان (نه‌و) پاش سالی (۳۲۰ پ.ز) مردووه.

چاره‌نووسی نیشتمانی میدی

راسته له چهرخه‌کانی دوایدا میدیا وهک قه‌واره‌یه‌کی سیاسی سه‌ربه‌خو، خوئی رانه‌گرت و کوتایی پښ هات، به‌لام گه‌لی ماد به‌سه‌ر زه‌وی و خاکه‌که‌ی خوویه‌وه له رۆژهلالت و رۆژئاواو باکورو باشور، بوونی خوئی پاراست و گوپرایه‌لی ده‌سه‌لاته‌کانی هاوسینی نه‌بوو، نه‌م ئاماده‌گییه له (کاردوخیه‌کان) دا خوئی دهنوینیت. له کتیبی (ئه‌ناباسیس - Anabasis - هه‌لکشان)، که فه‌یله‌سوف و میژوونووس و فه‌رمانده‌ی یونانی، گه‌زنه‌فون (زه‌ینه‌فون) نووسیویه‌تی ناویان هاتووه، له‌و ده‌مه‌داو له سالی (۴۰۱ پ.ز) ناکوکی ده‌که‌ویته نیوان مه‌لیک ئه‌رتگزرسیسی دووهم، (ئه‌رته‌حشه‌شتا/ ئه‌رده‌شیری دووهم) و کورشی برایه‌وه، بویه کورش هانا بؤ سوپایه‌کی به کریگیراوی یونانی ده‌بات و له‌نیوان هه‌ردوو برادا له کونکاس له بابل شه‌ر به‌رپا ده‌بیت و له‌و شه‌ره‌دا کورش به ده‌ستی براهه‌ی خوئی ده‌کوژریت و جه‌نگاوه‌ره به کریگیراوه‌کانی یونان له‌ژیر فه‌رمانده‌یی گه‌زنه‌فون (ئه‌کسانوفون)، که له‌نیوان سالانی (۴۳۰-۳۵۵ پ.ز) ژیاوه^(۳۴۰)، پاشه‌کشه ده‌کات.

به کریگیراوه یونانییه‌کان به‌ره‌و باکور، رینگه‌یه‌کی دوورو دريژو سه‌خت ده‌گرنه‌به‌ر، به‌نیو چپاکانی کوردستان و ئه‌رمه‌نستانا پرو له ده‌ریای ره‌ش ده‌کن. گه‌زنه‌فون له رووبه‌روونه‌وه‌ی به‌کریگیراوه‌کانی یونان، باس له سه‌سه‌خه‌تی و شه‌رتی کاردوخیه‌کانی ناوچه‌ی هه‌کاری ده‌کات. (باسیلی

(۲۳۹) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پښوو، ل ۴۲۳-۴۲۴.

(۲۴۰) دیاکونوف: میدیا، ل ۳۶-۳۷. هج. ولز: معالم تاریخ الانسانی، ۲/۳۱۶.

نیکیتین) باس له و کاردۆخییانه دهکات، که گهزنهفۆن هیمای بۆ کردوون و دهلیت: "ئەوان جگه له باوباپیرانی راستهقینهی کورد که سیتی تر نه بوون" (٢٤١).

نیکیتین درێژه به قسهکانی دهکات و یهژیت: "جاریکی تر دهگهزینهوه لای کاردۆخییهکان، هر وهکو باسمان کرد، ناکریت بهگشتی په یوهندیان به کوردهوه بپهچریتین، به پنی بۆچوونهکە ی زهینهفۆن، ده بیت بلین: کاردۆخییهکان ددانیان نه به دهسهلاتی پادشا ئه رتا کسبرکیس و نه به دهسهلاتی ئه رمه ندا نه دمه نا" (٢٤٢).

له سه رده می ئه خمینییه کانه وه تا به ئه مپرومان دهکات، هیچ دهوله ت و ئیمپراتورییه تیک نه یه توانیوه حوکمی ولاتی میدی بکات و ئه و هیزانه ش، که له رۆژئاوای ئاسیادا له مملانییدا بوونه، پیتیان نه کراوه نه جوگرافیای ماد (کوردستانی ئه مپرو) نه گه لی ماد (کوردی ئه م سه رده مه) له حیساباتی ستراتیجی خویان ده ربکه ن. بارودۆخی جیۆسیاسی پالی به سه لجوقیه کان (میراتگری ئه سکه نده ر) هوه ناوه، نیزیکی سالی (٣١١ پ.ز) تا (٢٤٧ پ.ز) کۆنترۆلی ولاتی مادیان کردووه. پارسه کان (ئه شگان) له سالی (٢٥٠-٢٤٩ پ.ز) هه مان شتیان کرد.

له سه رده می گه شه کردنی ئه رمه نی و له ده می فه رمانه وه ایی پاشا دیگرانی دووهم (دیگرانی گه وره، له سالی ٥٥ یا ٥٤ پ.ز) مردووه ، میدیا بوو به جوگرافیایه کی گرینگ و زیندووی مه مله که تی ئه رمه ن، ئیتر ئه م جوگرافیایه چ له قه وقاز بووبیت، له باکور هوه یا له باشور یا له رۆژئاوا بووبیت، چونکه پاشای ئه رمه نی نه یه ده توانی ئیمپراتورییه ته که ی ئاوا بکات و بگاته که ناره کانی رۆژه لاتی ده ریای سه پی ناوه راست، ئه گه ر کۆنترۆلی نیشتمانی مادی نه کردایه، تا کار گه شته ئه و راده یه ی دووه مین پایته ختی (دیگرانا کیرتا) ی

(٢٤١) باسیلی نیکیتین: الاکرد، ص ٤٥.

(٢٤٢) هه مان سه رچاوه ی پیتشو، ل ٤٧.

لهسه ر جوگرافای میدیا بونیات بنیت. (ئرشاک سافراستیان) دهلیت: (فارقین/ مییافارقین) هه مان دیگراناکیرتایه^(۲۴۳).

له چارهکی یه که می چه رخی یه که می پیش زاین، نیشتمانی میدی بووه به گۆره پانی سه ره کی جهنگه سهخت و قورسه کانی نیوان سی هیزی هه ریمایه تی که وهی ئه و دهمه، که رۆمان و ئهشگان (فرس/ پارس) و ئه رمن بوون، فه رمانده ی رۆمانی بۆمبی و پاش ئه ویش سه رکرده ی رۆمانی لۆکولس شاری (ئه سیبیین) ی کرده بنکه ی سوپای رۆمانیه کان له رۆژه لات^(۲۴۴)، مملانیکانی نیوان هه ردوو سه ربازگه ی نه یارو دژبه یه ک، ئهشگان و ئه رمن- رۆمان و ماد زه ق بووه وه.

له و مملانییه دا پاشای میدی ئه رداهست (ئهردهوان) چوهه پال فه رمانده ی رۆمانی ئه تنوونیق، ئه مهش بوو به مایه ی تووره بوونی دوو هاوپه یمانه که، فه رهادی چواره می ئهشکانی و ئه رداشیسی دووه می ئه رمه نی - نه وه ی دیگرانی که وه، که له نیوان سالانی (۳۰-۲۰ پ.ز) حوکی کردوه- هه ر بۆیه له و ناوچه ی که ده که ویته نیوان ته ورینو هه مه دانوه، په لاماریکی دووقولیان کرده سه ر ماده کان، له و په لاماردا ئه رداشیس، ئه ردهوانی پاشای میدی ده کوژیت، به م کارهش پایه یه کی بالای له شانشین ئهشگان به ر ده که ویت، له سالی (۱-۲ز)، که رۆمانه کان کونترۆلی ئه رمه نستانیان کرد، فه رمانده یه کی ره گز میدی به ناوی (ئه ریوبارزان) یان بۆ ده ستنیشان کرد. پاش ئه ویش له سالی (۲-۱۱ز) فه رمانده یه کی تری میدی به ناوی (ئه رداهستی پینجه م) یان بۆ دامه زراند.

له سالی (۲۲۴-۲۲۶ز)، که ولاتی میدیا ده که ویته بندهستی فارسه ساسانییه کانه وه، ئیتر له و دهمه وه دهنگوباسی ماده کان له ناواندا نامینیت و له ناو دۆل و چیاکاندا گوشه گه یرو دووره په ریز ده وهستن و ورده ورده له پشت په رده ی میژووه وه بزر ده بن، ئه مهش ئه وه ده که یه نیت، که ساسانییه کان به شینوه یه کی به رنامه بۆ دا پێژراو هه ولی سپینه وه ی ئاسه واری مه مله که تی ماد یان له زاکیره ی گه لانی رۆژئاوای ئاسیادا داوه. من وای بۆ ده چم به رله

(۲۴۳) مجموعه من الباحثین: کرکوک، ص ۳۸. أرشاک سافراستیان: الکرد وکردستان، ص ۴۸.

(۲۴۴) مروان المنور: الارمن عبر التاريخ، ل ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷.

هەر شتیکی تر پینداگرییان له سەر هه لکیشانی په گوریشهی فهرهنگی دیرینی مادهکان کردووو و بریاریان داوه، که زهردهشتیهت به نوسخه فارسیهکهی بکه نه ئاینی فرمی دهولت و گهلانی پوژئاوای ئاسیای پیوه پابه ند بکن، سه ره پای ئه وانه هەر هه موو کورد (نه وهی ماد) له م ولاته میژووپییهی خویدا (کوردستانی تازه) توانی بوونی خوی بپاریزیت و دریزه به ژیان بدات.

له سه ردهمی دهسه لاتی ئیسلامیدا، تاونا تاویک لیره و له وی کورد میرنشین و دهوله تی سه ره به خو له ناوخو و داخراو له رواله تدا دامه زران دووه. یه کیک له و دهوله تانهی که له سینیه ری چه تری خه لافه تی عه باسیداو له باشووری نیشتمانی میدی دامه زراوه، سالی (۳۳۰-۴۰۵ ک) له هه مه دان (ئه گباتانی کون)، دهوله تی حه سنه وییهی به رزه کانی بووه.

له باکوری ولاتی ماد حکومه تی په وادییه کان له ئازه ربایجان و له سالی (۲۳۰-۶۱۸ ک) و حکومه تی شه دداده ییه له ئاران (۲۴۰-۴۶۵ ک) بووه. ئاران له پوژگاری ئه مپو دا دابهش بووه به سه ر ئازه ربایجان و جو رجیاو ئه رمه نستاندا، له شاره ناسراوه کانی ئه و دهوله ته شاری نه خجوان، ته فلیس و که ره باغ، که ئه مهی دوایی ئازه ربایجان و ئه رمه نستان له سه ری که و تنه ململانیوه و تا له سالی (۱۹۹۱ ز) ئه رمه نستان کو نترولی کردو کوماری (ناگورنو که ره باغ) ی لی دامه زرا.

به لام له باکوری پوژئاوای ماد (باکوری کوردستان) دهوله تی دوسته کی (مه روانی) له نیوان سالانی (۳۵۰-۴۷۸ ک) دامه زرا. ئه وده م دهوله تی پوادی و شه ددادی و دوسته کی به به ره یه کی دا کو کیکارو پشتگیری ولاتی موسلو اتان هه ژمار ده کران دژ به هیزش و په لاماری مه سیحی، که له باکوره وه له قه وقازو له پوژئاووه له دهوله تی بیزه نته وه دهه اتن، راده وه ستانه وه. ئه م به رگرییه شیان له بهر ئه وه نه بوو، که باو باپیرانی کورد ئاشقی ململانی ئاینیه کان بووین، نه خیر، بگره ئه و سه رده مه ئایدو لوژییه تی ئاینی له پشت شه په کانه وه بووه.

گه و ره ترین به لا له سه ر دهستی کو چه ره تو رانییه (ترکه کان)، که له ناوه راستی ئاسیا وه پوو یان کرده ناو چه که، به سه ر نیشتمانی میدیا و نه وهی

ماد(کورد)دا هات. له سالی (۴۲۹ک-۱۰۳۷ز) کوچره هیزشبه‌ره‌کانی (ئاوغوز) په‌لاماریان ده‌ست پیکردو له باکوری میدیاوه کورد توانی به‌ر به هیزشه‌کانیان بگریټ و کوشتاری باشیان لی بکات و راویان بنیت، به‌لام زوری نه‌خایاند سه‌لجوقیه‌کان جاریکی تر هیزشیان هیناو له سالی (۴۴۷ک-۱۰۵۵ز) توانیان بچنه ناو شاری به‌غداد. نه‌وده‌مه، که خلیفه‌ی عه‌باسیه سوننه مه‌زه‌به‌کان (ئه‌لقائیم بیئه‌مریلا) بۆ پزگاربوونی له چنگی بوه‌یهیبه شیععه مه‌زه‌به‌کان، له سالی (۴۶۷ک) هانای بۆ بردن^(۲۴۵). زوری نه‌برد سه‌لجوقیه‌کان له هر چوارلاوه بوون به به‌لایه‌کی قورس به‌سه‌ر شانی کوردو نیشتمان‌ه‌که‌یه‌وه، نه‌وده‌مه هه‌رچوار ده‌وله‌ته کوردیه‌که ده‌سه‌پاچه‌وه ده‌سته‌ودامان به‌رانبه‌ر به‌هیزش و په‌لاماری سه‌لجوقیه‌کان راوه‌ستان، هوی نه‌م ده‌سه‌پاچه‌یه‌شیان ته‌نیاوته‌نیا کاریگه‌ریی سایکولوژیجه‌تی چیا بوو به‌سه‌ریانه‌وه، مه‌به‌ستم ملنه‌دان و بیگوتییی تاکی کورد بۆ نه‌وی دی، که کورده. نه‌م تاییه‌تمه‌ندیه‌ش له دل و ده‌روونی فه‌رمان‌په‌واکانی نه‌وه‌وله‌ته کوردییانه کاری خوی کردو بووه هوی لیکترازانی ریزه‌کانیان و په‌رت و دابه‌شبوونی وزه‌وه‌ توانیان. هر بۆیه‌یه‌که له‌دوای یه‌که نه‌وه‌وله‌ته که‌وته بنده‌ستی سه‌لجوقیه‌کان. ترسناکترین هه‌نگاوی سه‌لجوقیه‌کان نیشته‌جیکردنی چری هۆزه ترکیبه‌کان، له میدیای بچووک (نازه‌ربایجان) بوو، ئیتر سه‌لجوقیه‌کان که‌شیکي وایان په‌خساند تا زمانی تورکی و خه‌لکی تورکی شیععه مه‌زه‌به‌ب، زال بیت و بال بکیشیت به‌سه‌ر زمان و که‌سی کوردی سوننه مه‌زه‌به‌دا، نه‌مه و مه‌زه‌به‌بی شیعی - سه‌فه‌وی پۆلیکی گرینگی گنپرا له گۆرپینی سرووشتی دیمۆگرافی میدی کوندا.

له سالی (۴۶۹ک / ۱۰۲۹ز) تورکه عوسمانیه‌کان، له‌بن عابای تورکه سه‌لجوقیه‌کان هاتنه ده‌روه‌وه و چالاکیه‌کانیان ده‌ستدایه. پاش شه‌ری چالدیران ده‌ستیان به‌سه‌ر بارودۆخی پۆژئاوای ئاسیادا گرت. کاتیک سولتان سه‌لیمی په‌که‌م به‌سه‌ر شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی - دا، سه‌رکه‌وت بارودۆخی ناوچه‌که‌ی نه‌وده‌م و مملانی عوسمانی سوننه و فارسی شیععه مه‌زه‌به‌

(۲۴۵) ابن الاثیر: الکامل فی التاریخ، ۹۰۶/۹.

وای خواست، که سه‌لیمی یه‌که‌م ده‌ست به‌سەر میرنشینه‌کان و ده‌سه‌لاتی ده‌ره‌به‌گه کورده‌کانی باکوری میدیادا بکیشیت، تا ببیته به‌ر به‌ست له‌به‌رده‌م ده‌وله‌تی سه‌فه‌ویداو پیاوه‌کانی هۆزه میدیه‌کان هه‌رده‌م له خزمه‌تی سوپای عوسمانی و شه‌ره‌کانی دژ به‌فارسه سه‌فه‌وییه‌کان به‌کار به‌ئیرین.

ململانتیکانی نیوان عوسمانی و سه‌فه‌وی به‌ره‌به‌ره خاوبووه‌وه، تا سالی (۱۰۴۹ ک ۱۶۳۹ز) سولتانی عوسمانی مورادی چوارهم و شا‌عه‌باسی سه‌فه‌ویی له‌سەر په‌نگ‌په‌ژکردنه‌وه‌ی سنور ریکه‌وتن و ریکه‌وتننامه‌یه‌کیان به‌ ناوی (په‌یمانی ریکه‌ختی سنور) مۆر کرد، ئیتر ریکه‌ له‌به‌رده‌م عوسمانیه‌کان خۆش بوو، تا کۆنترۆلی ولاتی ماد بکه‌ن.

پاشان سولتان مه‌حمودی دووهم، له‌ سالی (۱۸۳۹ز) گورزیکه‌ جه‌رگبری ناراسته‌ی نیشتمانی میدی کرد و میرنشین و ده‌سه‌لاته ده‌ره‌به‌گایه‌تییه کوردیه‌کان، که مافی ئۆتۆنۆمییان هه‌بوو، هه‌ر هه‌موویانی هه‌لوه‌شانده‌وه و ولاتی میدیای له‌ باکور و باشور و پۆژئاواوه خسته ژیر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی عوسمانیه‌وه هه‌ردوولا عوسمانی و سه‌فه‌وی، ریکه‌وتنی نه‌رزه‌پوومی دووه‌میان له‌ سالی (۱۸۴۷ز) مۆر کرد و به‌و پیتیه‌ش ولاتی مادیان دابه‌ش کرد.

ماد له‌رووی کۆمه‌لایه‌تی و شارستانییه‌وه

به‌پێی بزچوونی (ویل دیۆرانت) ته‌مه‌ن کورتیی مه‌مله‌که‌تی ماد له‌مپه‌ری به‌رده‌م ئه‌و مه‌مله‌که‌ته‌ بوو له‌ به‌شداری. نه‌کردنی کارای شارستانییه‌تیا، به‌لام له‌هه‌مان کاتدا هه‌ر خۆی باس له‌ ده‌سکه‌وت و به‌ره‌مه‌ شارستانییه‌کانی ماده‌کان ده‌کات، که‌ فارسه‌کان لێی زه‌وت کردوون!! ئه‌و پوونی ده‌کاته‌وه و ده‌لیت، که‌ مه‌مله‌که‌تی ماد ریگه‌ی پێشکه‌وتنی پۆشنییری له‌به‌رده‌م ولاتی فارسدا خۆش کرد، ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌که‌یه‌نیت، که‌ له‌م بواره‌دا ماده‌کان که‌میان نه‌کردوه^(۲۴۶).

به‌هه‌رحال، ده‌سکه‌وت و به‌ره‌می که‌می میدییه‌کان ته‌نیا بۆ کورتی ته‌مه‌نی مه‌مله‌که‌ته‌که‌ ناگه‌پێته‌وه، بگه‌ر زۆریک له‌و ده‌سکه‌وتانه‌یانمان پێنه‌گه‌شتوه.

دیاکۆتۆف ده‌لیت: "سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که‌ زانستی میژووی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ به‌لگه‌ی شوپنه‌وار و سه‌رچاوه‌ی کۆنی له‌به‌رده‌ست دایه، که‌چی پووداوه‌کانی میژووی ماده‌کان له‌م ده‌سکه‌وته‌ زانستییه‌، پێچه‌وانه‌ی ئه‌و ده‌وله‌ت و ولاتانه‌ی که‌ هاوچه‌رخ‌ی ماد بوونه، هه‌یج که‌لکی لێ وهرنه‌گرتوه، ئه‌وه‌ی که‌ خستمانه‌ به‌رچاو بۆ ئه‌وه‌ بوو تا بلیین: شوپنه‌واری شارستانی و شاره‌کانی

(۲۴۶) دیاکونوف: میدیا، ص ۳۷-۱۷۷-۱۷۸.

میدییه دیرینه‌کان تا به‌شمرمان ده‌گات له‌بن ویرانه‌و قولایی زه‌ویدا
حه‌شاردراوه و هیچ ده‌قیکمان له‌برده‌ستدا نییه سه‌بارت به ده‌سه‌لاتی
میدییه‌کان تا به رووداوه‌کانی ده‌وله‌ته‌که‌یان ناشنا ببین^(۲۴۷).
لیزه‌وه چهند لایه‌نیک له کومه‌لگه‌ی میدی و به‌شداریکردنی ده‌وله‌تی ماد
له‌رووی شارستانییه‌وه ده‌خینه‌و.

یه‌که‌م: له‌سه‌ر ئاستی کومه‌لایه‌تی

میژوونوسان پیمان ده‌لین، که کومه‌لگه‌ی میدی سرووشتیکی خیله‌کی
هه‌بووه و کومه‌لگه‌ی میدیای رۆژئاوا له کومه‌لگه‌ی ناوچه‌چیاپیه سارده‌کان
پیشکه‌وتووتربووه. کومه‌لگه‌ی میدی له‌سه‌ر بناخه‌ی به‌های جوامیزی و کاری
راستی و ئاوه‌دانکردنه‌وه دامه‌زراوه، نه‌ک له‌سه‌ر ته‌مه‌لی و ته‌وه‌زه‌لی و
به‌ره‌لایی. سه‌ره‌پای هه‌ره‌شه‌سیاسیه‌هه‌ریمایه‌تییه‌کان، جوگرافیای چیا پالنه‌ری
سه‌ره‌کی بووه تا تاکی میدی ئه‌م تاییه‌تمه‌ندیانه‌ی له‌لا به‌رجه‌سته‌بیت.
سه‌رکرده‌مه‌زنه‌کانی (ده‌یاکو، خه‌شتریت و که‌یخوسرۆ) و نمونه‌کانیان
ده‌سه‌پیشخه‌ربوون تا ئه‌م ره‌وشت و به‌هایانه له‌ناخی که‌سایه‌تی میدیه‌کاندا بنج
دابکوئی و نه‌وه‌کانی یه‌ن په‌روه‌ده‌بکریت. هه‌ر ئه‌م ره‌وشت و به‌ها ره‌سه‌ن و
دامه‌زراویه‌بوو، یارمه‌تی کومه‌لگه‌ی میدی دا، به‌سه‌ر گه‌وره‌ترین و شه‌رتترین
ئیمپراتورییه‌تی رۆژه‌ه‌لاتی ئه‌وده‌مه (ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور) دا، زال بیت.
میدییه‌کان گرینگیان به‌به‌ختیوکردنی ره‌شه‌ولاخ و مه‌پومالات و وشتری
باکترییه‌ی دووگۆپکه‌داوه. له‌هه‌مان کاتدا گرینگیان به‌به‌ختیوکردنی ولاخی
به‌رز (ئه‌سپ و ماین) ده‌دا. وا دیاره‌ولاخی به‌رزهی ماده‌کان تاییه‌تمه‌ندی
باش و په‌سه‌ندی هه‌بووه، بۆیه ئاشوورییه‌کان له‌جیاتی باج و خه‌راج ئه‌سه‌پی
لی وه‌رگرتوون. ئه‌مه‌و له‌چیاکاندا کشتوکال به‌ربلاو و پیشکه‌وتوو بووه.

(۲۴۷) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پینشو، ل ۳۰۴.

لهسەر ئاستی پیکهاتهی کۆمه‌لگهی میدی ناوی (کارا- Kara)، که واتای (جهنگاوهر) ده‌گه‌یه‌نیت، به‌هاوولاتییه‌ نازاده‌ چه‌کداره‌کان ده‌گوترا (کارا)، ئەوان به‌شیکێ گه‌وره‌و گرینگی کۆمه‌لگه‌یان پیک ده‌هیتا^(٢٤٨).

ده‌زانریت له‌ زمانی کوردی هاوچه‌رخدا وشه‌ی (کار- Kar) واتای کارکردن (ئیش) ده‌گه‌یه‌نیت. له‌چه‌رخێ شه‌شی پیش زاین، نازناوی (شۆرشگێر) واته‌ (کار له‌ زمانی فارسی کۆندا) به‌گشت هاوولاتییه‌ نازاده‌کانی ولاتی میدیا ده‌به‌خشرا. ئەوان له‌لایه‌نی فه‌رمی و مه‌ده‌نی و مافی یاساییه‌وه‌ نازدو سه‌ربه‌خۆ بوونه. دیاکۆنۆف یه‌ژیت: "له‌سه‌ر ده‌ستی ئەو شۆرشگێرانه‌ ئیمپراتۆرییه‌تی ئاشووری له‌ناوچوو و ئیمپراتۆرییه‌تی مادی به‌هێز و مه‌زن به‌ هزی پالهبستی ئەو شۆرشگێرانه‌وه‌ دامه‌زرا"^(٢٥٠).

دیسان دیاکۆنۆف ده‌لێت: "له‌ هه‌موو باریکدا ته‌واو ئاشکرایه، که‌ مه‌به‌ست له‌ وشه‌ی (کارا- Kara) ته‌نیا له‌شکری به‌رده‌وام و خزمه‌تی سه‌ربازی ناگه‌یه‌نیت، به‌پێی بۆچوونی هه‌رتسفل و که‌سانی تریش، ته‌نانه‌ت به‌ ته‌نیا پیاوه‌ خانه‌دانه‌کانی ده‌رباریش ناگه‌یه‌نیت، بگه‌ به‌ هه‌موو هاوولاتییه‌ نازاده‌کان ده‌گوترا"^(٢٥١).

(و.أ. یتورین) ده‌لێت: له‌لای فارس و ماده‌کان ناوی (کورتش- Kurtash) له‌ گرووپه‌ کریکاره‌ جیاجیاکان ده‌نرا، واته‌ کریکاری وه‌رشه‌کان (کارگه‌کان) ناویان لێ ده‌نرا (کورتش کینوشکی). واته‌ (کریکاره‌ تاییه‌ته‌کان) یان کاره‌کانیان سنووردار بووه، وه‌ک (هه‌لکۆلینی به‌ردو مسگه‌ری و...هی دی). ده‌بێ ئەوه‌ش له‌به‌رچاوبگرین، که‌ (کورتش) وشه‌یه‌کی ئیلامییه‌ و هاوتای وشه‌ی (گردا- Grda)یه‌ له‌ ئێزانی کۆندا، که‌ شوان و خاوه‌ن پێشه‌ تاییه‌ته‌کانی سه‌ر به‌ توێژی (کورتش) بوون. ژن و پیاوی کورتشه‌کان نازناوی (یوه‌ویتیی- مانیش) (ریزی لاوه‌کان)یان پێ ده‌درا. ئەو که‌سانه‌ی سه‌ر به‌م

٢٤٨) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ٣٦٥.

٢٥٠) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ٣٦٥.

٢٥١) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ٣٦٥.

تویژه بوون، هر هه موویان هاوولاتی نازادبوون و دیل و کویلهی تیا جی نه ده بووه^(۲۵۲).

دیاکونوف باس له گرینگی کار دهکات له کومه لگهی میدیداو دهلیت: "له کومه لگهی ماده دیرینه کاتدا ده بووایه هه موو کەسی ئەو کومه لگهیه شارهزایی باشی له کاری جووتیاری و په زوباخ و کشتوکال به گشتی هه بووایه، به لام گوره پیاوانی ناو کومه لگه ده بووایه شوهرشکیربوونایه و له هه مان کاتدا کاریشیان بکردایه، به و هویه وه نه جیبزاده کان، که تویژیکی بالای ناو کومه لگه بوون، ده بووایه کاریان بکردایه، له هه مان کاتدا ئەم نه جیبزادانه جیگری پاشاو فرماندهو سه رکردهی سوپاش بوون، واته له پرووی کارکردن و به ره مهیتانه وه به شیک بوون له کومه لگه^(۲۵۳).

به پینی لیکدانه وهی دیاکونوف، هیزی میدیا له بوونی پیاوه نازاده کان (پیاوماقولان) دا خوی ده بینیه وه، چونکه هیزیکی سه ره کییان پیک ده هیتا. ئەو دهلیت: "رێکهوت نه بووه، که ناشوورییه کان ناویان له میدییه کان نابوو به هیزه کان^(۲۵۴).

دیاکونوف دیسان دهلیت: "سه رباری ئەوهی کومه لگهی میدی کومه لگهیه کی چینایه تی بووه و به سه ر دهوله مندو خاوهن په داره کاتدا دابهش بووبوو، به لام ئەو دابهشکردنه نه گه شتبووه لووتکه و کومه لگهیه ک بوو تا ئەو دهمهش سیسته می کویلیه تی تیا دا بلاونه بووبوو وه وه گندهلی و بیسه روبه ری تیا دا سه ری هه لته دابوو^(۲۵۵).

(۲۵۲) هه مان سه رچاوهی پینشو، ل ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۰.

(۲۵۳) هه مان سه رچاوهی پینشو، ل ۲۱۲. بری هه لهی زمانه وانی هه بوو ناچار بووین راستیان بکهینه وه.

(۲۵۴) هه مان سه رچاوهی پینشو، ل ۱۸۵.

(۲۵۵) هه مان سه رچاوهی پینشو، ل ۲۷۹.

دووم: له سر ناستی پوښنځی

سه بارهت به زمانی میدی، زانیاری فره کهم له سرچاوه جوړاوجوره کاندیا دزه یان کردووهو بهرچاو دهکه ویت. دیاکوټوف له سر زاری که پوک و میژووناس و جوگرافیناسی پوښنځی (سترابون - 64) (Strabon پ.ز - ۱۹ز)، دهلیت: زمانی میدی و فارسی و باکتری، هاوشنوهی یه کن و زمانی نیسکیت له زمانی میدیه وه نیزیکه. به قسهی دیاکوټوف، خسته نووسراوه کانی بهردهستی، دووپاتی دهکه نه وه، که پیوه ندیی له نیوان زمانی میدی و زمانی کتیبی پیروز (ناویستا)ی زهرده شتییهت بوونی هیه و له زور پووه وه له یه که وه نیزیکن، به لام به پاده یه کی زور نا. ناشکریت هر دووکیان به یه ک زمان نه ژمار بکړین، که چی زمانی میدی زمانیکی هاوبه شی نیوان که لانی میدی بووه و پیشهی ده که ریته وه سر زمانی خپلی نیریزانت (ناری زانت)، که یه کیک بووه له شهش خپله سره کییه که ی مادو کرا به زمانی یه کگرتوی نه ته وه کانی ماد^(۲۵۶). (هارفی بورتز) دهلیت: "زمانی ماده کان له زمانه ناریاییه کانه، واته هیندوټه وروپی و زور له زمانه کانی سامی جیاوازه. به پی کتیبه که یان زهن دثا قیستا، که له زمانی فارسه وه نیزیکه و جیاوازییه کی زور له نیوانیاندانیه، هریه که یان له زمانی سه نسکریتی دهچن، که زمانیکی کونی هیندیه. بری له و ناوانه ی که باس کراون لای نیمه دست ده که ون... نایا نووسینیان هه بووه؟

تا نیسته به دلنیا ییه وه نازانریت. ده شیت نووسینیان هه بوو بیت و نووسینه نه سفینییه کانیان (مسمازی) شیوهی نووسینی ناسوورییه کان بووه، سی و حوت بیت و بیست و حوت دهنگی ریشه یی بووه^(۲۵۷).

(۲۵۶) همان سرچاوهی پینشو، ل ۲۷۲، ۲۱۴، ۱۴۶، ۷۲، ۶۸.

(۲۵۷) هارفی بورتز: موسوعه مختصر التاريخ القديم، ۸۸۹-۸۹، زهد نافیستا شیکرنه وهی نافیستایه و ختی نه سفینی ختی میخی.

میژوونووسانیک هن پئ لهسەر مادبوونی کورد دادهگرن، بهلگهشیان
 ئەوهیه که "لیکچوون لهنیوان زمانی کوردی و زمانی ماده کورنهکاندا
 ههیه"^(۲۵۸). دیاکونوف دهلیت: "زمانی مادهکان کاریگه‌ری لهسەر زمانی
 ئەدهبی فارسه ئەخمینییهکان داناوه"^(۲۵۹). سه‌بارهت به کاریگه‌ری زمان و
 نووسین و شارستانییهتی مادهکان به‌گشتی، کاریگه‌ری لهسەر فارس و
 دهولهتی فارسی، دیورانته‌لیت: "فارسه‌کان زمانه ئارییاییه‌که‌یان له مادهکان
 وه‌رگرتووه، پیتته‌کانی سی و شەش پیت بووه، ئەوان فارسه‌کانیان فیر کرد
 تا له نووسیندا خشتی قورین به پیت و قه‌لم بگورنه‌وه. ماده‌کان له
 بونیاتانی باله‌خانه‌کاندا به‌شێوه‌یه‌کی به‌ربلاو پایه‌یان به‌کار ده‌هێناو هەر
 له‌وانه‌وه یاسای ئەخلاقی فیربوون، که ریتوینیان ده‌کات له کاتی ناشتیدا
 ده‌ستبلاو و فره‌خه‌رجی نه‌بن و هەر له‌وانه‌وه فیری ئازایه‌تییه‌کی بی وینه
 بوون له کاتی جهنگداو ئاشنابوون به‌ ئایینی زه‌ردهشتی و خوداوهمندی
 ئاهورامه‌زداو ئەهریمه‌ن و سیسته‌می باوکسالاری و فره‌ژنی له‌ناو
 خانه‌واده‌دا، به‌یکی زۆری یاسای تر ه‌ن، که له‌گه‌ل یاسا‌کانی ئیمپراتورییه‌ته
 دره‌نگ وه‌خته‌که‌یاندا هاوشێوه‌ی یه‌کن، ئەمه‌ش وای له‌ دانیال کردووه تا وته
 کاریگه‌ره‌که‌ی بلیت: شه‌ریعه‌تی فارسی و میدی، که له‌به‌ری ناگیریتوه (که‌هی
 ناگیریت)، به‌لام ئەده‌ب و هونه‌ره‌که‌یان داری به‌سەر به‌رده‌وه نه‌ما"^(۲۶۰).

میژووناسان ده‌لین: فارس خه‌تی میخی له‌ میده‌کان وه‌رگرتووه و زمانی
 میدی کاریگه‌ری زۆری به‌سەر ئەده‌بی فارسییه‌وه هه‌بووه، دیاکونوف ده‌لیت:
 "له‌رووی مه‌عنه‌ویی شارستانییه‌وه، ده‌بیته‌ دان به‌وه‌دا بنیین، که له‌مه‌ر پاده‌ی
 پیتشکه‌وتنی شارستانی ماده‌وه، زانیاری که‌م له‌به‌زده‌ست دایه...خه‌تی
 سمساری له‌ ولاتی ماددا به‌ر له‌ هه‌زار سال پیتش زاین بوونی هه‌بووه...خه‌ت
 و نووسینی ناسراوی ئەم‌رۆ، که به‌ خه‌ت و نووسینی فارسی کورن یا

(۲۵۸) طه باقر و آخرون: تاریخ ایران القديم، ص ۲۸.

(۲۵۹) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۵۲.

(۲۶۰) ول دیورانته: قصه‌الحضاره ۴۱۰/۲. دانیال، پینغه‌به‌ری عبرانی (ئیسرائیل) ه.

نه خمینییه دیرینه‌کان ده‌ناسریت، له بناخدا هه‌مان خه‌ت و نووسینی ماده‌کانه و له که‌تواردا ره‌گورپیشه‌ی میدی هه‌یه" (۳۶۱).

شایه‌نی باسه؛ پاش روخانی ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور له سالی (۶۱۲ پ.ز)، سی مه‌مله‌که‌ت له‌پووی سیاسی و ئابووری و پۆشنییرییه‌وه، بالی به‌سه‌ر پۆژئاواوی ئاسیادا کیشا، ئه‌وانیش: مه‌مله‌که‌تی ماد له کوردستانی ئه‌م پۆژگار و مه‌مله‌که‌تی بابلی کلدانه‌کان له عیراکی ئه‌مرۆ و مه‌مله‌که‌تی لیدیا له ئاسیای بچوک (پۆژئاواوی تورکیای ئه‌مرۆ).

له لاپه‌ره‌کانی پیشوودا زانیمان، که شهر له‌نیوان ماده‌کان و لیدییه‌کاندا هه‌لگیرساو به هۆی په‌نابردنی ئیسکیته‌نه‌یاره‌کانی ماد، بۆ مه‌مله‌که‌تی لیدیا، شه‌ره‌که‌ ماوه‌ی شه‌ش سال دریزه‌ی کیشا، به‌لام سالی (۵۸۵ پ.ز) هه‌ردوولا له‌سه‌ر کۆتاییه‌یتان به شهر پیکه‌وتن و له‌وه به‌دواوه ئاشتی و ئاسایش بالی به‌سه‌ر ناوچه‌ی پۆژئاواوی ئاسیادا کیشاو جو له‌ی بازرگانی که‌شه‌ی کرد. زیاد له ئاماژه‌یه‌ک هه‌یه پیمان ده‌لیت: ولاتی ماد له‌وه ده‌مه‌دا که‌وتۆته ژیر کاریگه‌ری ئه‌و پیتشکه‌وتن و که‌شه‌سه‌ندنه‌وه و وه‌ک لانکه‌ی پۆشنییری و مه‌عریفه‌ که‌شه‌ی کردوه. دیاکونوف ده‌لیت: "ده‌بیته‌ ئه‌وه بزانی، که له‌نیوان چه‌رخه‌ی حه‌وت و شه‌شی پیتش زاین ولاتی ماد ببوو به سه‌رچاوه‌ی بلاووبونه‌وه‌ی ئاگایی ئاینی و فه‌لسه‌فی" (۳۶۲).

سێیه‌م: له‌سه‌ر ئاستی کارگێری

پێوه‌ست به داموده‌زگه‌ی به‌پێوه‌بردن له مه‌مله‌که‌تی ماد، سه‌رچاوه‌ی زانیاری میژوویی ئه‌وتومان له‌به‌رده‌ستدا نییه، به‌لام له لاپه‌ره‌کانی پیشوودا بینیمان، که ده‌یاکو، پیتشه‌وا‌ی میدیه‌کان به‌ردی بناخه‌ی به‌پێوه‌بردنی ده‌وله‌تی له ولاتی ماد داناه و کومه‌لگه‌ی ماده‌کانی له (ده‌وله‌ت - خیل) گواسته‌وه بۆ قوناخی (ده‌وله‌ت - نه‌ته‌وه). ئه‌وه بوو فه‌رمانی بونیاتنانی

(۳۶۱) دیاکونوف: میدیا، ص ۲۴۹.

(۳۶۲) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۳۵۷.

پایته‌ختی بۆ ده‌وله‌ته‌که‌ی ده‌رکرد. هه‌روه‌ها کومه‌لیک ته‌شریعات و یاسای ده‌رکرد بۆ ریک‌خستنی پێوندییه‌کانی ده‌وله‌ته‌ نوییه‌که‌ی، چ له‌ ئاست ریک‌خستنی پێوه‌ندی نیوان ده‌وله‌ت و جه‌ماوه‌ر یاخۆ له‌نیوان خودی جه‌ماوه‌ر خۆیدا.

بێگومان دامودزگه‌ کارگێڕییه‌کان هه‌موو بواره‌کانی ده‌وله‌ت له‌ ئاستی سیاسی و کومه‌لایه‌تی و ئابوری و سه‌ربازیدا له‌خۆ ده‌گرت، لۆجیکی میژوو پێمان ده‌لێت، که‌ فیکری ئیداری له‌ مه‌مله‌که‌تی ماد پێیه‌پێ و له‌گه‌ل رۆژدا پێشکه‌وتنی به‌خۆوه‌ بێنیه‌وه‌ و پتر بنج و بناوانی داکو‌تاوه‌و هه‌مه‌جۆرو کاریگه‌ر بووه‌، به‌تایبه‌تی له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی فراوورت و که‌یخوسرۆدا، که‌روا نه‌بوویت ئه‌ی چۆن له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی که‌یخوسرۆدا مه‌مله‌که‌تی ماد توانیویه‌تی روه‌به‌رووی ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور بیه‌ته‌وه‌، ئه‌و ئیمپراتورییه‌ته‌ی که‌ خاوه‌ن داموده‌زگه‌ی دێرینی ئیداری بووه‌؟ که‌روا نه‌بوویت ئه‌ی چۆن ده‌یتوانی به‌سه‌ریدا زال بیت و بیروخینیت؟ ئایا ده‌وله‌تیک پێی ده‌کریت به‌سه‌ر ئیمپراتورییه‌تیکی پێشکه‌وتوو له‌ ئاستی فکری و ئیداری و خاوه‌ن ریک‌خراو و یه‌که‌ی ئیداری پته‌ودا زال بیت، که‌ر خۆی له‌و ئاسته‌ بالا‌یه‌دا نه‌بوویت؟ سه‌ره‌پای ئه‌مانه‌ هه‌موو، ده‌بیت بپرسین: ئایا پاشاکانی ماد ده‌یان‌توانی له‌نیوان سالانی (٦١٢-٥٥٠ پ.ز)، واته‌ بۆ زیاتر له‌ نیو سه‌ده‌ ئیمپراتورییه‌تیکی پانوبه‌رین به‌رێوه‌ به‌رن ئه‌که‌ر داموده‌زگه‌یه‌کی کارگێڕی پێشکه‌وتوو بۆ ریک‌خستنی پێوه‌ندییه‌کان و راپه‌راندنی کاروبارو چاره‌سه‌رکردنی گرفته‌کانی ناوخۆ و ده‌ره‌وه‌ شک نه‌بردا‌یه‌؟

دیاکۆتۆف، ده‌لێت: "ده‌شیت دامه‌زراوه‌ ئیدارییه‌کانی ئیمپراتورییه‌تی ماد هه‌مان دامه‌زراوه‌ ئیدارییه‌کانی ئاشوور و توراتو بوویت، به‌لام زۆر ریک‌خراوتر و پێشکه‌وتوتر له‌ هی ئه‌و دوو مه‌مله‌که‌ته‌ی که‌ ناومان هێتان. پاشان فارسه‌کان هه‌مان سیسته‌مه‌ ئیدارییه‌که‌ی سه‌رده‌می ئیمپراتورییه‌تی مادی مه‌زنیان پێوه‌ کردوه" (٣١٣).

سه‌بارت به توانای سیسته‌می کارگیری له مه‌مله‌ک‌تی ماد، دکتور (جه‌مال ره‌شید نه‌حمه‌د)، ده‌لایت: ج. هرمانتا-Harmatta له حه‌فتاکانی چه‌رخ‌ی بیست، ده‌ستی به‌سه‌ر مه‌بنای کارگیری مه‌مله‌ک‌تی مادا هیتا و راستی کردوته‌وه‌و له‌ک‌تیه‌که‌یدا به‌ناونیشانی (The Rise of Old Persian Empire Cteas) سیسته‌می ئیمپراتوریه‌تی مادی له‌ ناستیکی بالای میژووییدا په‌سه‌ند کردوه‌و و به‌ پشتبه‌ستن به‌ سن می‌تود، بری‌ ته‌مومژی له‌سه‌ر ئه‌م بابه‌ته‌ ره‌واندوته‌وه‌، که‌ ئه‌مانه‌ی لای خواره‌وه‌ن:

۱. خواستی زاراه‌ه‌ میدیه‌کانی پیوه‌ست به‌ بریوه‌بردنی ده‌ولت له‌لایه‌ن ئه‌خمینیه‌کانه‌وه‌.

۲. ئه‌خمینیه‌کان، به‌پیی په‌یکه‌ری رینک‌خستی کارگیری ماده‌کان به‌رده‌وامییان به‌ کاره‌کانیان داوه‌.

۳. به‌پیی ئه‌و دوو خاله‌ی سه‌روه‌ه‌ پینک‌ه‌ته‌ی حوکمرانی به‌رده‌وام بووه‌.

چواره‌م: له‌سه‌ر ناستی سه‌ریازی

ئه‌وانه‌ی له‌باره‌ی ئاشووریه‌کان نووسیویانه، که‌واهی به‌هیزی سوپای ئاشووری و ناستی بالای جه‌نگی سوپاکه‌یان داوه‌، به‌راورد به‌ دراوسینکانی، به‌ ژماره‌یه‌کی که‌می جه‌نگاوه‌ره‌وه‌، ئه‌گه‌ر سوپاکه‌یان له‌و ناسته‌ بالای‌دا نه‌بووایه‌ نه‌یان ده‌توانی ئیمپراتوریه‌تیکی گه‌وره‌و به‌رفره‌وان دایمه‌زرینن، که‌ پرژه‌ه‌لاتی له‌ قوولایی خاکی ئیرانی ئه‌م‌رۆ و پرژه‌ئاوایشی له‌ که‌ناره‌کانی پرژه‌ه‌لاتی ده‌ریای سه‌ی ناوینه‌وه‌ ده‌ستی پیده‌کرد تا ده‌گه‌بیشه‌ میسر، له‌ باکووری‌شوه‌ه‌ قه‌وقازیای ده‌گرته‌وه‌، له‌ باشووری‌شوه‌ه‌ تا که‌نداوی فارس په‌لی ده‌کوتا.

تیکشکاندن‌ی ئیمپراتوریه‌تی ئاشوور به‌ده‌ست و مه‌چه‌کی سوپای میدی هاته‌ دی. سوپایه‌ک گه‌ر له‌ سوپای ئاشوور به‌هیزتر نه‌بوویت ئه‌وا بینگومان له‌ ناست ئه‌ودا بووه‌. گومانی تیادا نییه‌ ئه‌گه‌ر کومه‌لگه‌یه‌کی خاوه‌ن پرژه‌ی نیشتمانی، نه‌ته‌وه‌یی، ئاینی په‌کگرتوو نه‌بیئت، ئه‌وا کومه‌لگه‌یه‌کی شپرزه‌ و په‌رتوبلاو، ناتوانی سوپایه‌کی به‌هیز به‌ره‌م به‌نیئت.

راستییه‌کی حاشاه‌لنه‌گره، که نه‌وه کومه‌لگه‌ی به‌هیز و پر به‌های میدی بوو توانی سوپایه‌کی نمونیه‌ی له و شیویه به‌نیتیه بوون. پاشاکانی فارسه نه‌خمینییه‌کان له هه‌موو که‌س پتر درکیان به‌توانای سه‌ربازی میدییه‌کان ده‌کرد. بویه له شه‌رو داگیرکارییه‌کاندا پشتیان پی ده‌به‌ستن. دیاکونوف سه‌رچاوه‌ی هیزو کاریگه‌ری سوپای ماد بق خوبه‌خشی جه‌نگاوه‌ره‌کان ده‌گه‌رینیتیه‌وه^(۲۶۴).

ناشکرایه له دلسوزی و راده‌ی قوربانیداندا جیاوازی گه‌وره هه‌یه له‌نیتوان جه‌نگاوه‌ری خوبه‌خشی و جه‌نگاوه‌ری به‌زورگیراو کریگرته‌دا. دیاکونوف له‌مه‌ر فاکته‌ری به‌هیزبوونی سوپای ماد ده‌دویت و ده‌لایت: "نه‌و سوپایه، که بق یه‌که‌م جار له‌سه‌ر بناخه‌ی ده‌وله‌تیکی یه‌کگرتوو دامه‌زرابوو، پیوست بوو تاکه‌کانی نه‌و سوپایه هه‌ست به‌یه‌کریزییه‌کی ته‌واو بکن، له‌هه‌مان کاتدا هه‌ست به‌ پیوستی سوپایه‌ک بکن، که له پیناو پرزگارکردنی نیشتمان و هاوولاتیاندا دامه‌زراوه"^(۳۰).

له ده‌قینکی بابلیدا ناوی پاشای میدی که‌یخوسرو (که‌ی نه‌خسار) به‌ پاشای (ئومان ماندا- Ummanmanada) هیزه توقینه‌ره‌که هاتوه. دیاکونوف یه‌ژیت: "له‌دوا روزه‌کاندا، بابلییه‌کان نازناوی (ئومان- ماندا) یان ده‌دایه پال میدییه‌کان و هه‌موو گهلانی باکور (مه‌به‌ست لیره باکوری بابه)"^(۳۱).

مه‌به‌ستیش له گهلانی باکور هه‌موو نه‌و هوزانه‌ن، که له چیاکانی کوردستان نیشته‌جیبوون و سه‌ر به‌یه‌ک بنه‌چه‌بوون، پاشان له‌سایه‌ی مه‌مله‌که‌تی ماددا له یه‌که‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌ییدا یه‌کیان گرتوه، نه‌و یه‌که‌یه‌ش نه‌ته‌وه‌ی کورده.

له‌ناو هه‌موو گهلاندا سوپای ماد به‌چه‌ک و چوالییه‌وه ناسرابوو. له‌به‌راییدا زانیمان؛ کاتیک فارس ده‌ستی به‌سه‌ر مه‌مله‌که‌تی ماددا گرت، هیزه جه‌نگاوه‌ره‌کانی مادی له شه‌ری ئیمپراتورییه‌ته‌که‌ی خویدا به‌کار ده‌هینا،

(۲۶۴) دیاکونوف: میدیا، ص ۱۸۵، ۲۷۹.

(۲۶۵) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پینشو، ل ۱۸۵، ۲۷۹.

(۲۶۶) دیاکونوف: میدیا، ل ۸۲، هدیب غزاله: الدوله‌البالییه‌ الحیده، ل ۶۲.

نمونه‌ش تیبی سرنجین بوو له‌ناو سوپای نه‌حشه‌ویره‌ش (خه‌شیارشاه) کورپی دارای یه‌که‌م. نه‌م تیبه، که له سالی (۴۸۰پ.ز) به‌ره‌و ولاتی یونان کشا، چه‌که‌کانی تیروکه‌وان و رمی میدی بوو^(۲۶۷)، هه‌روه‌ها جه‌نگاوه‌ره میدیبه‌کان هیزیکی کاریگه‌ری ناو سوپای فارس بوون. گرینگیان به‌پله‌ی دووه‌م پاش تیبی (خالدیبه‌کان)ی فارس ده‌هات، نه‌مه‌ش وای کرد فارسه‌کان له شه‌ره قورس و سه‌خت و یه‌کلاکه‌ره‌وه‌کاندا سوودیان لی ببینن.

نمونه‌ش له‌م بواره‌دا نه‌وه بوو، نه‌و کاته‌ی نه‌حشه‌ویره‌ش له‌پریگه‌ی مه‌که‌دونیاه سوپاکه‌ی به‌ره‌و یونان ناراسته‌ کرد، گریکه‌کان له‌ پیره‌وی بیلی به‌رپرچیان دایه‌وه‌و بو ماوه‌ی پینچ پوژ سوپاکه‌یان راگرت. نه‌حشه‌ویره‌ش توپه‌ بوو "میدیبه‌کان و کسپسیانه‌کانی ناراسته‌کردن تا ده‌سگریان بکه‌ن و به‌زیندوویی بوی بهینن"^(۳۶۸).

هه‌روه‌ها سالی (۴۷۹پ.ز) له یونان له شه‌ری (Platea) فه‌رمانده‌ ماردووس هیزی خالدیبه‌کانی پووبه‌پووی لاکیدی‌مونه‌کان کرده‌وه، له‌ قولی راسته‌وه هیزی ماده‌کانی به‌ره‌و پووی کورنتی و نه‌رخه‌مینوس و سیکیونه‌کان کرده‌وه. هیرودوت ده‌لیت، که نه‌حشه‌ویره‌ش له یونانه‌وه به‌ره‌و فارس گه‌پایه‌وه ماردونیوس سه‌رکردایه‌تی نه‌و سوپایه‌ی کرد، که خوی ده‌ستنیشانی کرد، تا له به‌هاری داهاتوودا په‌لاماریکی نوی بکاته‌ سه‌ر گریکه‌کان "خوی نه‌و هیزه‌ی هه‌لبژارد، که سه‌رکردایه‌تی ده‌کرد... فارسه‌کان به‌ ملوانکه‌و بازوبه‌ندی مه‌چه‌کیانه‌وه نه‌و سوپایه‌یان پیک ده‌هیتا، پاش نه‌وان میدیبه‌کان ده‌هاتن. له‌راستیدا له ژماره‌دا که‌متر نه‌بوون، به‌لام له‌وان نازاترو بوپرتنه‌بوون"^(۳۶۹).

نیمه‌ وای بو ده‌چین نه‌گه‌ر جه‌نگاوه‌ره ماده‌کان له سایه‌ی ده‌سه‌لاتی خویاندا بوونایه‌و به‌رگریان له ولات و نیشتمانی خویان کردبا، نه‌وا له‌پووی بوپریبه‌وه هیچیان له‌وان که‌متر نه‌ده‌بوو. دیاکونوف سه‌باره‌ت به‌ بوپری و

(۲۶۷) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ل ۵۱۷.

(۲۶۸) همان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۵۱۷.

(۲۶۹) همان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۲۷.

چاونه ترسی جهنگاوه ره مادهکان دهلیت: 'به لای فارس و سکایه کانه وه، مادهکان به نازایه تی ناسرابوون و پشتیان یه ده به ستره. نه وان هیزیکی دهسوه شین و کاریگری سهرکی بوون له ناو سوهای خه شیر شادا' (۲۷۰).

گرینگی نه سپ و سواره، له شهره دیرینه کاندای پشتگوی ناخریت. چه کی سواره، کاریگرترین هیزی یه کلاکه ره وهی شهره کان بووه. دیاره مادهکانیش له بواری نه سپی ره سهندا دهوله مند بوون و نه سپی میدی له دنیای کوندا په نجهی گه واهی بۆ دریز دهکرا، دیاکونوف له م باره وه دهلیت: "نه وه برزه ولاخهی (نه سپ و ماین)، که له سهر خاک و زهوی مادهکان به ختو دهکرا زور به ناوبانگ بوو و ناشوورییه کان له بری باج و خهراج ته نیا ولاخی به رزه یان وهرده گرت" (۲۷۱).

به پینی قسهی هیرودوت نه سپی مادهکان به (نیسابین) ناوبانگی دهرکردبوو. رهنگه نه م ناویلنانهش له دهشتاییه کانی (نیسیا) یا (نیسیان)ی ولاتی مادهوه هاتیت. نه وه دهشتاییهی که نایابترین نه سپ و ماینی تیدا به ختو دهکراو به پیروز په سن دهکرا. له وانیه نه م پیروزییه به هوی رهنگه سپیه که یه وه بوویت، چونکه رهنگی سپی، رهنگی نووره، که له میتولوژیای مادهکاندا زور گرینگه" (۲۷۲).

له پیاوه لدانی که ژاوه کهی نه حشه ویره شی پاشای فارس، کاتیک له سالی (۴۸۰ پ.ز) له (ساردیس)ی پایتهختی مهمله که تی لیدیاوه به ره وه دهرده نیل چوو، تا له ویه به پرته وه به ره وه نه وروپا و یونان داگیر بکات، هیرودوت دهنوسیت: "هزار نه سپسوار، که له هه موو ولاتی فارس هه لبریز درابوون پیشی که وتبوون، به دویاندا هزار جهنگاوه ری ره مبه دهست، که چه که کانیان سهراوژیر هه لگرتبوو، پاشان ده دانه نه سپی پیروز، که به نیسیان به ناوبانگ بوون و له وپه ری قهشه نگیدا بوون، نه م نه سپی نیسیانه به ناوی دهشتای نیسیانی ولاتی مادهکان ناسرابوو، که نه سپی یه وینه و نایابی تیدا به ختو

(۲۷۰) دیاکونوف: میدیا، ص ۴۱۲.

(۲۷۱) هه مان سه رچاوهی پیشوو، ل ۱۴۸.

(۲۷۲) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ۲۶۸.

دهکرا، پاشان ئەسپى چەرخە (عارەبانە) زیوسی پیرۆز دەهات^(۲۳)، که هەشت ئەسپى سەپى راي دەکیشا... پاش ئەوه، که ژاوهی پاشا دەهات، که چەرخەیک بوو ئەسپى نیسیانە راي دەکیشا^(۲۴).

پینجەم: ئەسەر ئاستى ئاینى

ئاینى بەربلاوى کۆمەلگەى میدى - لەبڕى پینکەهاتیدا - هاوشیوهى ئاینە بەربلاوهکانى دیکەى کۆمەلگە بەراییهکانى کورد، بەتایبەتى و کۆمەلگەکانى پۆژئاواى ئاسیا بەگشتى بووه. ئاشکرایه ئەو ئاینانەش بە توخمى میتۆلۆژییه سەرەتاییهکان دەوله‌مەند بوونه. ئەو توخمانەى که لەسەر بناخەى فرەخواهەندى نێرو مى و پتووستکردنى بە دیاردهى (خۆر، مانگ، ئاو، کهشوهوا و...هتد)، سەرەپای بڕیک لە بونیادی پۆحانى و تەوتەم، لەسەر دابەشکردنى ئەرکه گەردوونى و مرقۆفاییه‌تەکان لەنیوان خۆیاندا بەندە^(۲۵).

(۲۳) زیوس - Zeus گەورەترین خواوهندى کۆرى خواوهندان بوو لە یۆنان. ئەم ناوهشى لە شیوهى (دیوس - Dyaus) خواوهندى خیزى ئاسمان وەرگیراوه، هەمان (دیاوس بیتر - Diyuuh pitar) خواوهندى پۆحانى و (تاوس)ى ئیزدییه. ئەم شیوهش لەبەنچەدا ئارییه (دهیو - Dew/Daiw) خواوهندى گەوره لە کولتورى میتۆلۆجى ئاریانیدا. زەرەدەشت لە (ئافیسنا)ی پیرۆزدا، بە شەیتانى داناوه و پەرستنى قەدەغه کردووه. لە زمانى پەهلەویدا ئەم ناوه بە شیوهى (Dev) هاتووه، که ئەمرۆ بە (دیو) واتە (گەوره جێتۆکه) گۆدەکری.

لە دەقیكى هیرۆدوتدا مەبەستى لە (زیوس) (ئارەبانەى پیرۆزه)، چونکه موغەکان (پیاوانى ئاینى زەرەدەشتى) لە پەلامارەکانى ئەحشەویرەش بۆ سەر ولاتى یۆنان، هاوڕێهەتیان دەکرد، لە دیارده بەرچاوهکانى نووسینه‌کانى هیرۆدوت ئەوهیه، که ناوى خواوهندهکانى یۆنان دەداتە پال هاوشیوه‌کانى خواوهندى گەلانى دى. جفرى بارندر: المعتقدات لدى الشعوب، ص ۶۶. خلیل جندى: الازدیة والامتحان الصعب، ص ۷۱، ۷۰.

(۲۴) هیرودوت: تاریخ هیرودت، ل ۵۰۸.

(۲۵) تەوتەم - Totemism لە وشەى (ئوت-ئوتیم) Ot-otem هاتووه، بیروباوه‌پیکە مرۆف بە بەشیكى دانەبڕاوى دادەنیت لەسروشندا. تەوتەم لە شیوهى ئاژەل یاخو گیا و گۆله، که وینایى بڕى سیفاتی دیارى گرووپه مرۆفگەلیكى دەستنیشانکراو دەکات و گرووپه‌که دەپارێزیت و خەلگە‌کهى دەپیه‌رستن. مرۆفه بەراییه‌کان و بنه‌ی تەوتەم‌که‌یان وه‌ک ئالای ئابروو (شەرەف) لەسەر چادر و رەشمال دەکیشا و لەسەر گوند و گلکۆکانیان بەسەر کۆله‌گەیه‌که‌وه هەلیان دەکرد.

له‌راستیدا سه‌بارهت به ئاینی کومه‌لگه‌ی میدی وه‌ک زانیارییه‌کانی تری بواره جیاجیاکان، زانیاریی که‌م له‌به‌رده‌ستدا هه‌یه، بۆیه ناتوانین وه‌ک پیویست به توخم و پینکاته تاییه‌تیه‌کانی بیروباوه‌ری ماده‌کان ناشنا بین. له‌بوارای ئایندا دوو خال هه‌یه، که ده‌کری پشته پیبیه‌ستین، ئه‌وانیش: موغه و زه‌رده‌شته.

موغه: موغه‌کان له کومه‌لگه‌ی ماده‌کاندا پیاوانی ئاینی بوون. ئه‌وان چینیکی فه‌رمی پیاوه ئاینیه‌کان بوون و سه‌ره‌رشتی که‌شه ئاینیه‌کانیان ده‌کرد. ئه‌م چینه سه‌ر به‌خپلی ماغویی (ماگی - Magoi) شه‌ش هۆزه‌که‌ی ماده. وا ده‌رده‌که‌ویت به‌رپوه‌بردنی کاروباری ئاینی تاییه‌ت بووه به‌م هۆزه. ئه‌م هۆزه (ماغی) هاوشیوه‌ی خپلی (لاوی) عیبرانییه‌کان (جووه‌کان)، که هۆزی موسا پیغه‌مبه‌ر بووه و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی به‌رپوه‌بردنی ئاین له ئه‌ستویاندا بووه، هاوشیوه‌ی خپل (قبیله‌ی) قوره‌یشی عاره‌بی له مه‌که‌دا، که پیغه‌مبه‌ری ئیسلام، محمه‌دی کوری عه‌بدولا، سه‌ر به‌و هۆزه بووه.

به‌پینی قسه‌ی دیاکونوف، موغه‌کان بالاپۆشیکیان ده‌پۆشی، که قۆله‌کانی هه‌لنه‌ده‌کتی‌شراو به‌سه‌ر هه‌ردوو لای شانیندا شوپ ده‌بووه‌وه، ئه‌مه‌ش ئه‌و عابایه‌مان بیر ده‌خاته‌وه، که سه‌رۆکی ئه‌فغانی حه‌مید که‌ره‌زایی ده‌ی دا به‌سه‌رشانیدا و چه‌ند هیلکی سه‌وزی تیا‌دایه و دوو قۆلی درێژی هه‌یه، که به‌ملاوئه‌ولادا شوپ‌ده‌بیته‌وه و قۆله‌کانی تیه‌ه‌ل ناکیشیت.

ناشکرایه بانگه‌شه‌ی زه‌رده‌شت له شاری به‌لخ پینشوازییه‌کی باشی لی کرا. شاری به‌لخ ده‌که‌ویت به‌کوری ئه‌فغانسته‌نه‌وه. ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌که‌یه‌نیت، که

روحانیت Animism یان (زینوو) ئه‌و باوه‌ره‌یه، که رۆح به سه‌رچاوه‌ی گشت شیوه‌کانی ماده ده‌زانیت و رۆح نیسته‌جینی گشت دیمه‌نه‌کانی سه‌روشته. ئه‌م رۆحه کاریگه‌ری له‌سه‌ر ژبانی مرۆف ونازهل هه‌یه، هه‌موو رپوداوه‌کان به لۆژیکی (رۆحه خیرخواز) و (رۆحه شه‌رخوازه‌کان) لیکێ ده‌دنه‌وه و ئه‌مه‌ی دوا‌ییان له‌سه‌ر ژبان و چاره‌نووسی مرۆفه‌کاندا رۆل ده‌بیتیت. مرۆفه به‌راییه‌کان له ریکه‌ی نوێکردن و قوربانییه‌وه وه‌ده‌ریان دهنه. (فرۆید، الطوالم والتابو، ص ۲۳-۲۵-۹۷-۱۰۰-۱۲۴-۱۲۵. م. رونتال: الموسوعه الفلسفیه، ص ۲۰-۲۱، ۲۷۸).

ولاتی ئهفغانستان يه كه م ولات بووه ئاينى زهردهشتى و نهرىتى موغهكانى تىادا بلاو بووه ته وه^(۲۷۶).

بهو پيئهى له سه رده مى ده سه لاتی ئه خمينييه كاندا و له نيتوان سالانى (۵۰-۳۳۰ پ.ز) ئاشنايه تيه كه له پرووى سياسيه وه له نيتوان يونان و فارسدا هاته ئاراوه. ميژوونووسه يونانييه كان - پيش هه موويان هيرودوت - زورترين قسه ي له سه ر ميدييه كان كردووه، ناوى موغى به (Magos) گو كردووه و نووسيويه تى، هه ربؤيه شيوه ي (مه جوس) له روشنييرى رۆژئاواى ئاسيادا به گشتى ناوبانگى ده ركرد و هه ر ئه م ناوه ش خۆى خزنده ناو روشنييرى عاره به وه، ته نانه ت هه ر ئاينى كه له ئاينه كانى ماد و فارسه كان به (مه جوسيه ت) ده ناسرايه وه، بؤيه ميژوونووسه موسلمانه كان به زهردهشتى پيئغه مبه ريان ده گوت (پيئغه مبه رى مه جوس). مه قديسى ده لى ت: "له سه رده مى ده سه لاتی كوشتاسى كورى كيله سراسب، پيئغه مبه رى مه جوسى زهردهشت به ده ركوت و داواى له خه لك كرد بچه سه ر ئاينى مه جوس"^(۲۷۷).

ئىسته ده بيت بپرسين: ئه و ئاينه كامه بوو، كه موغه كان پيروه يان ده كرد؟ بؤ ئه وه ي به ئاينى ماده كان ئاشناين ده بيت باس له ئاينه كانى گهلانى ئاريابى بكه ين. ئاينى ئارييه كان له سه ر په رستى هيزى سرووشت و په گه زو هه ساره كانى ئاسمان دامه زرابوو. له و ئاينه دا خواوند (ئاهورات) ي زور بوونى هه بوو. ئاينيش سيفه تىكى چينايه تى له خو نه ده گرت، بگه بؤ هه موو چينه كانى كومه لگه بوو، چونكه له قوناخى كۆمونه ي سه ره تايدا (چين بوونى نه بووه، بؤيه گرينگى (ئاهورامه زدا) (خوداى خير، خوداى روشنايى) و (ئاهورئامن) ئه هريمه ن، خواوه ندى شه ر، خواوه ندى تاريكى له ناو خوداوه ندى كاندا بوونى نه بووه، به لام له سه رده مى گواسته وه ي كومه لگه ي ئاريابى له بارى كوچه رى و په شماليه شينيه وه بؤ قوناخى نيشته جيبوون، بپرى كارى ده ستى فيربوون، ئيتر پيگه ي خواوند (ئهمه زدا) ده ركوت. بؤيه ناوى

(۲۷۶) دياكونوف: ميديا، ص ۳۸۳.

(۲۷۷) جفرى بارند: المعتقدات الدينيه لدى الشعوب، ص ۱۳۱. المقدسى البدء و التاريخ ۱۴۹/۳.

(مهزديی) له ناینه كونهكان نرا. جا چونكه موغهكانی مهجوس خهريکی راپه راندنی كاری ناینی بوون، بویه ناوی (مهجوس) له ناینی مهزدايي نرا^(۲۷۸).
 بهلام زهردهشتیهته له ناوهړوك و گهوهردا بزوتنه وهیهکی چاكسازي بوو له ناینی مهزديی، له پیناو پيشخستن و گواسته وهی بو مهزدايي نوئی، كه زهردهشت پینغمبر به شیوهیهکی وا دایرشته وه له تهك باروخواستی ماریفت و سیاست و كومه لایه تی و ئابووری نوئی له ولاتی ماددا به تاییه تی و له ئاریانا (نیشتمانی ئارییه پرژه لاتیهه كاندا) به گشتی بگونجیت. به لگهی زور هیه، كه زهردهشتیهته له خیزان و رهگزی ناینی مهزدايي بووه، بونموونه خواومندی مهزن و تاك و ته نیا (مهزدا/ ئه مهزدا)، كه ناوی ناینه كهی (مهزدا یه سنا) بوو له ناینی زهردهشتیدا پینگهی خوی به ناوی (ئه هورامهزدا - Ahura mazda) خواومندی روشنایی و خیر، پاراست. له م بواره دا زهردهشت شتیکی نوئی خسته سهر. به بروای ئه و هیزیشیکی پیس و چه پهل بوونی هیه و ناوی لینا ئه هریمه ن (ئه هور ئه من/ ئه نگراماینویو)، كه له جیهاندا شه ر بلاو دهكاته وه و له مپهر له بهردهم پرژهی ئاهورامهزدا دادمنیت. ئه و خواومندهی كه له جیهاندا خیر و پروناکی پهرش و بلاویكاته وه، ئه مهی دوایش له ناینی مهزدايیدا بوونی نییه^(۲۷۹).

به لگهی بهردهوامی توخم و رهگزی زور، كه له مهزدايیدا بوونی هه بوو، له زهردهشتیهته تا پینگهی خوی له دهست نه داوه. خور، كه له ناینه كانی گه له ئاریاییه كاندا به گشتی، له ناینی مهزدايیدا چه قی به ستووه و به پیروزی ته ماشای كراوه، ده بینن یاشتی شه شه م (خورشید یاشت) له كتیبی پیروزی زهردهشتی (ناقیستا - Avesta) سروودیکه بو خور ده خویندریت، كه ده لیت: ئیمه نویت بو خور ده كهین، بو روشنایی نه مر، كه پرشنگه كانی تیژره وه، كاتیک خور هه لدیت، خواومنده كان هه موو راده وهستن، سهدان هه زار له وان، به خته وهری هه لده بزیرن و له رینگی مهزداوه به خته وهری پيشكیش ده كه نه زهوی به پیت، پيشكه وتن ده كه نه خه لات بو جیهان و بالایی به هه قیقه ته ده به خشن^(۲۸۰).

(۲۷۸) حسین قاسم العزیز: البایكه، ص ۱۳۰.

(۲۷۹) دیاكونوف: میدیا، ص ۳۷۸. نوری اسماعیل: الدیانه الزردشتیر، ۳۱۶.

(۲۸۰) آفستا، ۴۳۲۷ و آفستا یاشت ۶، الایه ۱، ص ۴۳۳.

شایانی باسه، زهردهشت (زارادشت، زاراتووشته‌را، زراووستر) به ره‌گه‌ز میدییه و له ولاتی مادو نیزیک دهریاچه‌ی ورمی له‌دایکبووه، ئەو له‌نیوان سالانی (۶۶۰-۵۸۳ پ.ز) یان له‌نیوان (۶۳۰-۵۵۳ پ.ز) یا (۶۲۸-۵۵۱) پیش زاین ژیاوه.

ئەگەر دامه‌زراندنی مه‌مله‌که‌تی ماد له‌به‌رچاو بگرین، که پاش روخاندنی ئیمپراتورییه‌تی ئاشوور له‌سالی (۶۱۲ پ.ز) بوو به‌ ئیمپراتورییه‌تی، بۆمان روشن ده‌بیته‌وه، که ماوه‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی زهردهشت له‌ته‌که ئیمپراتورییه‌تی ماددا ریک هاوزه‌مانه. ئەوده‌مه‌ش سه‌رده‌می خوشگوزه‌رانی و ده‌وله‌مه‌ندی و رابواردنی ماده‌کان بووه. به‌رئه‌نجامی ئەو خوشگوزه‌رانی و ده‌وله‌مه‌ندییه، جیاوازی چینایه‌تی له‌کومه‌لگه‌ میدییه‌کاندا هاتووته‌ ئاراوه و ناکوکی کومه‌لایه‌تی، روشنیری و سیاسی زۆر قوول بووته‌وه، هەر ئەو دیارده‌ش واده‌کات، گنده‌لی به‌رده‌وام بیته‌ هۆی سه‌ره‌لانی رابواردن و مملاتی چینایه‌تی^(۲۸۱).

راستروایه‌ بلین، که بانگه‌وازه‌ ئاینیه‌که‌ی زهردهشت له‌ناوه‌رۆکدا پرۆژه‌یه‌کی نیشتمانی چاکسازی گشتگیر بووه و داوای پته‌وکردن و به‌هینزکردنی به‌های خیر و پروناکی و پیشکوتن و به‌خته‌وه‌ری کردووه، که سیمبولی ئەو بزوتنه‌وه‌یه (ئاهورا مه‌زدا) بووه و دژ به‌ به‌های شه‌ر و تاریکی و دواکه‌وتن و هه‌ژاری، که له (ئه‌هریمه‌ن)دا خۆی نواندووه بجه‌نگیت، به‌لام له‌هه‌مان کاتدا ئاسایی بووه، که چینی بالاده‌ستی میدی و ده‌سته‌بژیری سیاسی و روشنیری و ئابووری بالاده‌ست، له‌رووی بانگه‌وازه‌ ریفورمخوازه‌که‌ی زهردهشتدا بووه‌ستن و دژایه‌تی بکه‌ن، به‌ناچاری زهردهشت به‌ره‌و هه‌ریمی باکتريا (باختریا، له‌باکوری رۆژه‌لاتی ئیزان و باکوری ئەفغانستان) کوچ ده‌کات و له‌وئ هیشتاسپ (فشتاسپ)ی پاشای باکتريا ده‌چیته‌ سه‌ر ئاینه‌ نوییه‌که‌ی. ئەمه و له‌یه‌ک سه‌رچاوه‌ زیاتردا هاتووه، که هیشتاسپ باوکی پاشای فارس دارای یه‌که‌م بووه^(۲۸۲).

(۲۸۱) صمویل نوح کریمر: أساطیر العالم القديم، ص ۲۹۴. حامد عبدالقادر: زرادشت بنی قدامی الایرانین، ص ۲۹.

(۲۸۲) دیاکونوف: میدیا، ص ۳۴۰. ولیم لانج: موسوعه‌ تاریخ العالم، ۹۱/۱. هج، ولز: معالم تاریخ الانسانیه، ۲/۳۵۸. أحمد فخری: دراسات فی تاریخ الشرق القديم، ص ۲۳۰.

زیاد له به لگه یه ک هه یه، پئ له سه ر ئه و بۆچوونه داده گریت، که سه رکرده فارسه کان زهرده شتییه تیان وهک ئایدۆلوجییه تیک وهرگرتوو ه تا دهست به سه ر ئیمپراتورییه تی ماددا بگرن و ماده کان که نارگیر بکن و خۆیان ئیمپراتورییه ته که به پزوه بیهن. له سالی (۵۲۲-۴۸۰ پ.ز) سه رده می فه رمانزه وایی دارای یه که م زهرده شتییه ت وهک ئاینیکی فه رمی ده وله ت په سه ندکراوه. سه باره ت به م بابه ته دیورانته ده لیت: "کاتیک ئاینه نوئییه که ی په سه ند کرد له وانیه دارای یه که م وهک ئیله مابه خش بۆ که له که ی له و ئاینه ی روانی بیته، بۆیه که ده سه لاتی گرت ه ده ست شه ریکی به ربلاو و سه ختی دژ به بیروباوه ری موغه مه جووسییه کان ده ست دایه و زهرده شتییه تی کرده ئاینی فه رمی ده ولته" (۲۸۳).

به لگه ش بۆ راستی ئه م بۆچوونه ئه وه یه، که بریک له فه رمانزه و میدییه کان - ناودارترینان گوماتا (سه میردیس) ی میدی - له پیناو گه رانه وه ی ده سه لاتی میدییه کان هه ولی رووبه پرووبوونه وه ی فارسین داو کوده تایان به رپا کردو له دژی زهرده شتییه ت راوه ستان و ئاینی مه زدایی کونیان زیندو کرده وه، ئه و ئاینه ی که فارسه کان ناوی (مه جووسییه ت) یان لئ نابوو.

ول دیورانته ده لیت: سه میردیس ی میدی "له پزیره وانی مه زه بی مه جووسی کون بوو و له کاردا بوو بۆ له ناوبرینی زهرده شتییه تی ئاینی فه رمی ده ولته تی فارس" (۲۸۴).

شتیکی تریش له م بواره دا پامان ده گریت، ئه ویش ناولیتانی ماده کان و باپیرانی تری کورد له لایه ن ئاشوورییه کانه وه به (ئه ومان - ماندا)، ئه بی ره گزی ئه م وشه یه له کوپوه هاتبیت؟ ئایا ناولیتانیکی ئاینیه ی؟ ئه مه یان له راستییه وه نیزی که تا به پوژگاری ئه مپۆمان ده گات له کلتوری کورده ئیزیدییه کاندنا ناوی (شیخ مه ند) بوونی هه یه، سه یر له وه دایه، که له ناوچه ی حومس له پوژئاوای سوریا شویتیک هه یه به ناوی قادش و به (گردی پیغه مبه ر مه ند) ناوبانگی ده رکردوه، دوور نییه ئه مه ش پیوهندی به پوژشبییری

(۲۸۳) ول دیورانته: قصه الحضاره، ۴۲۶/۲.

(۲۸۴) هه مان سه رچاوه ی پیتشو، ۴۰۶/۲.

میتانی(حورییه‌کان)هوه هه‌بیت، چونکه ناشکرایه، که میتانییه‌کان له‌سه‌رده‌می خۆیاندا کۆنترۆلی باکوری سوریا‌یان کردووه. (جړنوت فیلهلم) ده‌لایت: 'زمانی حورییه‌کان له چه‌رخى چوارده‌ی پیش زاین له ناوچه‌کانی سوریا‌دا بلاوبوو‌یه‌وه، تا گه‌ی‌شته قه‌مه‌نا و کادیش^(۲۸۵) له لاپه‌ره‌کانی پیشووی ئەم کتیبه‌دا زانیمان، که دوا کچی پاشای میدی ئەستیگ ناوی (ماندان) بووه و اتاکه‌یمان به (به‌خششی خواوه‌ند مه‌ند) لیکدا‌یه‌وه، خۆ په‌نگه جۆره پیوه‌ندییه‌کی رۆشنییری یا ئەنتی له‌نێوان کومه‌لگه‌ی (ئومان- مندا) و کومه‌لگه‌ی سابینه مه‌نداییه‌کانه‌سدا هه‌بیت، له کتیبی سوبییه‌مه‌نداییه‌کاندا (حه‌ران کووته) واته (حه‌رانی خواروو) هاتووه، که ئەمانه له شاری حه‌ران و ده‌وروبه‌ری چیای مادیه‌وه هاتوون و پرویان له ده‌وروبه‌ری شاری به‌سرا کردووه: 'له‌وێ، له وه‌رزی زستاندا کانیایوی گه‌رم و له هاوریندا سارد و فیتک هه‌یه'^(۲۸۶).

گه‌ران به‌دووی بنج و بناوانی میتۆلۆجیا‌دا گرینگه، نه‌ک ته‌نیا بۆ په‌وانده‌وه‌ی ته‌مومژ له‌سه‌ر میتۆلۆژیای باوبا‌ییرانی کورد له‌پیش قوناخی ماده‌کان، بگه‌ر بۆ رۆشنکردنه‌وه‌ی زۆر لایه‌نی میتۆلۆژیا له ئاینی ئیزیدی و سابینه مه‌نداییه‌کان و میتۆلۆژیای ولاتی میزوپۆتامیا به‌گشتی. سه‌ره‌پای ئەمانه‌ش هه‌ر هه‌مووی ده‌روازه‌یه‌که بۆ زانین و ئاشنابوون به‌ ناوی (ئاینه ئاسمانییه‌کان)ی جوله‌که و کریستیان و ئیسلام.

شه‌شه‌م: ناویانگی ماده‌کان

ده‌سکه‌وته نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان ناو و ناویانگ بۆ خودی نه‌ته‌وه‌ دروست ده‌که‌ن. ناویانگی ماده‌کان له جیهانی کوندا سه‌رنج‌راکێشه، په‌نگه هۆکاری ئەم ناویانگه‌شیان، رووخاندنی ئیمپراتورییه‌تی ئاشووروو رزگارکردنی گه‌لانی رۆژئاوای ئاسیا بوو‌بیت له‌ سته‌م و زه‌به‌روزه‌نگی ئاشوورییه‌کان. ده‌شیت ئەم ده‌سکه‌وته میژوو‌یه‌ دیارترین هۆکاری ناویانگ ده‌رکردنی ماده‌کان بوو‌بیت،

(۲۸۵) جړنوت فیلهلم لاهوریون، ص: ۴۹. کادش (قادش) ده‌که‌ویته سه‌ر رووباری (العاصی) له ناوچه‌ی حومس.

(۲۸۶) محمد عبدالحمید: الدیانه الیزیدییه، ص: ۲۶.

تهنات پادشاکانی دراوسنی ئیمپراتورییه‌تی فارس له رۆژئاواو رۆژه‌ه‌لات به نازناوی (پاشای ماده‌کان) نامه‌یان بۆ پاشای فارس دهنووسی و به‌گشتی فارس‌یان به میدی ئەژمار ده‌کرد. له هه‌مووی سه‌یرتر ئەم تیروانییه، نیزیکیه‌ی یه‌ک سه‌ده له‌پاش رووخانی ئیمپراتورییه‌تی ماد دریزه‌ی کیشا، واته له سه‌رتاسه‌ری فه‌رمانه‌ه‌وایی کۆرپشی دووه‌م، که سالی (٥٥٠ پ.ز) حوکمی گرته ده‌ست تا سه‌رده‌می ئەحشه‌ویره‌شی کۆری دارای یه‌که‌م، که سالی (٤٦٥ پ.ز) کۆژرا.

نموونه له‌سه‌ر شوهره‌ت و ناوبانگی ماده‌کان ئەمه‌یه، که کاتیک کۆرپشی دووه‌م نیازی په‌لاماردان و داگیرکردنی ماسسا جیتای (رۆژه‌ه‌لاتی ئەفغانستان)ی بوو، ژنه پاشای ماسسا جیتای نامه‌یه‌کی بۆ دهنووسی و تیایدا ده‌لێت: "بۆ پاشای ماده‌کان، نیازه‌که‌تمان پێ گه‌شت و من رینووماییت ده‌که‌م، که ده‌سه‌برداری ئەم نیازو کاره‌ت بیت" (٢٨٧).

که پاشای فارس ئەحشه‌ویره‌شی کۆری دارای یه‌که‌م ئاماده‌باشی بۆ په‌رینه‌وه له تیسسالییا (له ولاتی یۆنان)ه‌وه، بۆ هه‌یسپورت (ته‌نگه‌ی ده‌رده‌نیل) ده‌کرد تا له‌ویوه بگه‌رپته‌وه بۆ ئاسیا، شاندى ئیسپارته‌کان هاتنه لای و پێیان گوت: "ئهی پاشای ماده‌کان" (٢٨٨).

ئیسپارته‌کان دوو که‌سیان ره‌وانه‌ی (سووسا)ی پایته‌ختی فارس کرد، تا چاویان به ئەحشه‌ویره‌ش بکه‌ویت، ئەم دوو پیاوه خویان به پاشای فارس ناساندو پێیانگوت، که چیان لێ ده‌کات با بیکات و تۆله‌ی خۆی وه‌ربگریت له‌پای ئەو رفتارهی که ئیسپارته‌کان به‌رانبه‌ر به په‌یامبه‌ره‌کانی دارای باوکی کردوویانه. ئەو ده‌مه، که دارا په‌یامبه‌ره‌کانی (نامه‌به‌ر) ره‌وانه‌ی لای ئیسپارته‌کان کرد و وه‌ک هه‌یمایه‌ک بۆ خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دان داوای ئاو و خۆلی لیکردن.

ئهو دوو پیاوه ئیسپارته‌یه‌یه به پاشایان گوت: "ئهی پاشای ماده‌کان، خه‌لکی ئیسپارته ئه‌مه‌یان ره‌وانه‌ی لای تو کرد تا له‌پای کوشتی نامه‌به‌ره‌کانی فارس، که له‌وی کۆژران، سزای خۆتمان به‌سه‌ردا به‌سه‌پیتیت" (٢٨٩).

(٢٨٧) دیاکونوف: میدیا، ص ١٢٦.

(٢٨٨) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ص ٦٢٨.

(٢٨٩) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ص ٥٢٨.

ماده‌کان، به جلوبه‌رگ و پۆشاک ناوبانگیان دهرکردبوو. دیاره له پۆشاکێ هەر گه‌لینکا سێ شت کورت ده‌بیته‌وه: ژینگه‌ی جوگرافی، دیدی جوانکاری و به‌های ره‌وشت. ئەم سینیانه‌ش له جلوبه‌رگی ماده‌کاندا به‌دی ده‌کریت. به‌په‌وره‌ی ئەم سه‌رده‌مه، پۆشاکێ میدیه‌کان جوانی و پازاوه‌یی پێوه دیار بووه، تا راده‌یه‌ک له‌سه‌ر ئاستی هه‌ریه‌می و دنیا‌دا ناسراو بووه. ئەمه‌و زۆرینه‌ی فارسه‌کان جلوبه‌رگی میدیه‌کانیان ده‌پۆشی و به‌مووروو و گه‌ردانه‌و شتی به‌نرخێ ماده‌کان، خۆیان ده‌پازانده‌وه. هه‌رۆدۆت له‌وه‌سفکردنی فارسه‌کاندا ده‌لێت: "هیچ که‌سێک نییه‌ هه‌نده‌ی فارسه‌کان هه‌زیان به‌چاویکه‌ری بیت، چاویکه‌ری نه‌و شتانه‌ی که‌ به‌خۆیان نامۆیه، بۆنموونه‌ ئه‌وان جلوبه‌رگی ماده‌کان له‌به‌ر ده‌کن، چونکه‌ به‌روایان وایه، که‌ جلوبه‌رگی ماده‌کان له‌هی خۆیان جوانتره" (٢٩٠).

له‌په‌هاه‌لدانی پۆشاکێ فارسه‌کان و چه‌ک و چوالی سوپاکه‌ی ئەحشه‌ویره‌شی کورێ دارای یه‌که‌م، که‌ په‌لاماری یۆنانی دابوو، هه‌رۆدۆت ده‌لێت: "گلاویکی سینگۆشه‌ی لباد (خوری)ی نهرم و کراسیکی پر نه‌خشی چنراو و پازاوه‌ به‌قوله‌کانیشیه‌وه (قه‌لغان)یک له‌شێوه‌ی گوێچه‌ماسی به‌سه‌ر کراسه‌که‌وه‌و شه‌روالیان له‌په‌ن ده‌کرد، به‌لام چه‌که‌کانیان زریه‌ک بوو له‌توول و شوولی داربی دروست کرابوو، له‌ژێریدا لایته‌ی هه‌لکه‌ندن و په‌میکی کورت و که‌وانیکی به‌هه‌یزو پته‌و و تیریک له‌دار هه‌یزه‌ران و خه‌نجه‌ریک به‌لاپانی راستیدا شه‌ته‌ک ده‌دا" (٢٩١).

هه‌رۆدۆت، درێژه‌ی پهن ده‌دات و ده‌لێت: تیه‌ میدیه‌که‌ی سوپای ئەحشه‌ویره‌ش، هه‌مان جلیان ده‌پۆشی و هه‌مان چه‌ک و چۆلیان هه‌لده‌گرت "ئهم مۆدیله‌ له‌پۆشاک، مۆدیلتیکی په‌سه‌نی ماده‌کان بوو، به‌هیچ شێوه‌یه‌ک جلوبه‌رگی فارس نه‌بوو" (٢٩٢).

(٢٩٠) هه‌رۆدۆت: تاریخ هه‌رودوت، ص ٩٦.

(٢٩١) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٦١٥.

(٢٩٢) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٥١٦.

لهه‌مان کاتدا هیرۆدۆت ده‌لێت: هەر حه‌وت هاو‌په‌یمان‌ه‌ فارسه‌که‌ کاتیک رووبه‌رووی گو‌ماتا (سه‌میردیس)ی میدی بوونه‌وه (دوای کشانه‌وه‌ی ئۆتانیس له‌ خۆپالاو‌تن بۆ پاشایه‌تی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ڕینگه‌وتن، که‌ هه‌رکامیان بوو به‌ پاشا، ئه‌وا له‌پال دیاری پهر بایه‌خ، که‌ له‌لایه‌ن فارسه‌کانه‌وه‌ سالانه‌ پێشکیش ده‌کرێت. ده‌ستیکه‌ جلوه‌رگی میدی به‌ هه‌ر یه‌ک له‌ ئۆتانیس و نه‌وه‌کانی پێشکیش ده‌کن^(٢٩٣). له‌ ترقیا "کاتیک ئه‌حسه‌ویره‌ش و سوپاکه‌ی گه‌شته‌ ئه‌کلتوس، بڵنه‌وایی خه‌لکه‌که‌ی کردو وه‌ک هاو‌ڕێ جلوه‌رگی میدی پێشکیش کردن"^(٢٩٤).

دیاکۆنۆف، باس له‌ پێکهاته‌ی جلوه‌رگی میدی ده‌کات و ده‌لێت: "دوو قۆلی بڵندو درێژی پێوه‌ بوو، شه‌روالیکه‌ قه‌د پێچ و چمک شو‌ر، له‌گه‌ل ڕۆبیکه‌ کورت له‌ پارچه‌و کوتالی ره‌نگاو‌ره‌نگی ئاو‌ریشم، کلاویکی قووچیان له‌ سه‌ر ده‌نا، ئه‌م جلوه‌رگه‌ پۆشاکه‌ی سواره‌کانی ئه‌ریزانت بوو و هه‌ر هاو‌ولاتیه‌کی میدیای ڕۆژئاواو ناوه‌ند ئه‌م پۆشاکه‌یان له‌ نیوه‌ی یه‌که‌می هه‌زاره‌ی پێش زاین ده‌پۆشی، به‌لام له‌ ڕۆژه‌لاتی ئه‌م ولاته‌ خه‌لکه‌که‌ی له‌دێر زه‌مانه‌وه‌ ئه‌م جلوه‌رگه‌یان له‌به‌ر ده‌کرد، ئه‌م پۆشاکه‌ تایبه‌ت به‌ گه‌لانی مادی ڕۆژه‌لات له‌سه‌رتاپای ولاتی ماده‌کان به‌گه‌شتی به‌ربلاو بوو، له‌ چه‌رخه‌ی شه‌شهمی پێش زاین فارسه‌کانیش ئه‌م پۆشاکه‌یان ده‌پۆشی"^(٢٩٥).

بێجگه‌ له‌ جلوه‌رگ و پۆشاک، دیاکۆنۆف ده‌لێت: خاکی میدیا و به‌تایبه‌تی ڕووی ڕۆژئاوای چیاکانی زاگرو‌س (که‌رکووکی ئێسته‌ ده‌که‌وێته‌ ئه‌ویوه‌) یه‌که‌مین ناوچه‌ی جیهان بوو، که‌ نه‌وتی لێ هه‌لده‌قولا، ئه‌و ده‌بیژت: "له‌ زه‌مانی کۆننا و ته‌نانه‌ت له‌ ئه‌وروپا، ناویان له‌ نه‌وت نابوو (زه‌یتی میدی)"^(٢٩٦).

(٢٩٣) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل. ٢٥٩.

(٢٩٤) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل. ٥٣١.

(٢٩٥) دیاکۆنۆف: میدیا، ل. ٣٤٨-٣٤٩. (الایزانت) خێلکی میدیه‌.

(٢٩٦) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل. ٨٩.

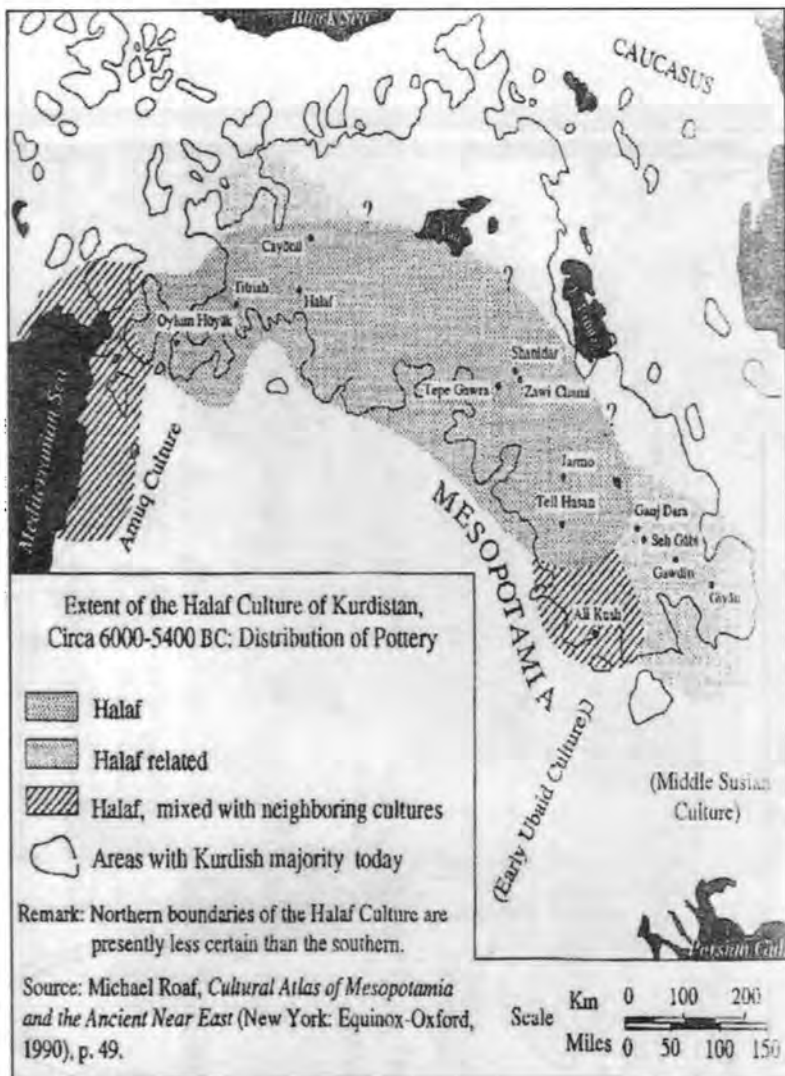
پیرستی سەرچاوەکان

- ١- ابن الأثیر (عز الدين) : الكامل في التاريخ ، دار صادر ، بيروت ، ١٩٧٩ م .
- ٢- الدكتور أحمد الخليل : تاريخ الكرد في الحضارة الإسلامية ، دار هيرو للطباعة و النشر ، بيروت ، الطبعة الأولى ٢٠٠٧ م .
- ٣- أحمد عدوان : الدولة الحمدانية ، المنشأة العربية ، ليبيا ، الطبعة الأولى ، ١٩٨١ م .
- ٤- أرشاك سافارستيان : الكرد و كردستان ، ترجمة الدكتور أحمد الخليل ، دار هيرو للطباعة و النشر ، بيروت ، الطبعة الأولى ٢٠٠٧ م .
- ٥- أنولند تويني : مختصر لدراسة التاريخ ، ترجمة محمد شبل ، الادارة الثقافية في جامعة الدول العربية ، الطبعة الأولى ، ١٩٦٤ م .
- ٦- أفستا ، اعداد الدكتور خليل عبد الرحمن ، مطبعة دار الحياة ، دمشق ، الطبعة الأولى ، ٢٠٠٧ م .
- ٧- ألبرت كيرك كريسون : الكتاب الملكية لآشور ناصربال الثاني ، ترجمة صلاح سليم على ، دار ادى شير للنشر و الاعلام ، أربيل ، ٢٠٠٤ م .
- ٨- أنطون مورنكارت : تاريخ الشرق الأدنى القديم ، تعريب توفيق سليمان ، على أبو عساف ، قاسم طوير ، ١٩٥٠ م .
- ٩- جرنوت فيلهلم : الحوريون تاريخ و حضارتهم ، ترجمة و تعليق الدكتور فاروق اسماعيل ، دار جدل ، حلب ، الطبعة الأولى ، ٢٠٠٠ م .
- ١٠- جفرى بارندر(مشراف على التحرير) : المعتقدات الدينية لدى الشعوب ، ترجمة الدكتور امام عبد الفتاح امام ، عالم المعرفة ، الكويت ، ١٩٩٢ م .
- ١١- جيمس ميلارت : أقدم الحضارات في الشرق الأدنى ، ترجمة محمد طلب ، دار دمشق للطباعة و النشر و التوزيع ، دمشق ، الطبعة الأولى ، ١٩٩٠ م .
- ١٢- جيمس هنرى برستد : انتصار الحضارة ، ترجمة أحمد فخرى ، مكتبة الأنجلو المصرية ، الطبعة الأولى ، ١٩٥٥ م .
- ١٣- حامد عبد القادر : الأمم السامية ، دار نهضة مصر للطباعة و النشر ، القاهرة ، ١٩٨١ م .
- ١٤- حامد عبد القادر : زرادشت الحكيم نبي قدامى الايرانيين (حياة و فلسفته) مكتبة نهضة مصر و مطبعتها ، القاهرة ، ١٩٥٦ م .
- ١٥- حسين قاسم العزیز : البابكية ، دار المدى ، دمشق ، الطبعة الأولى ، ٢٠٠٠ م .

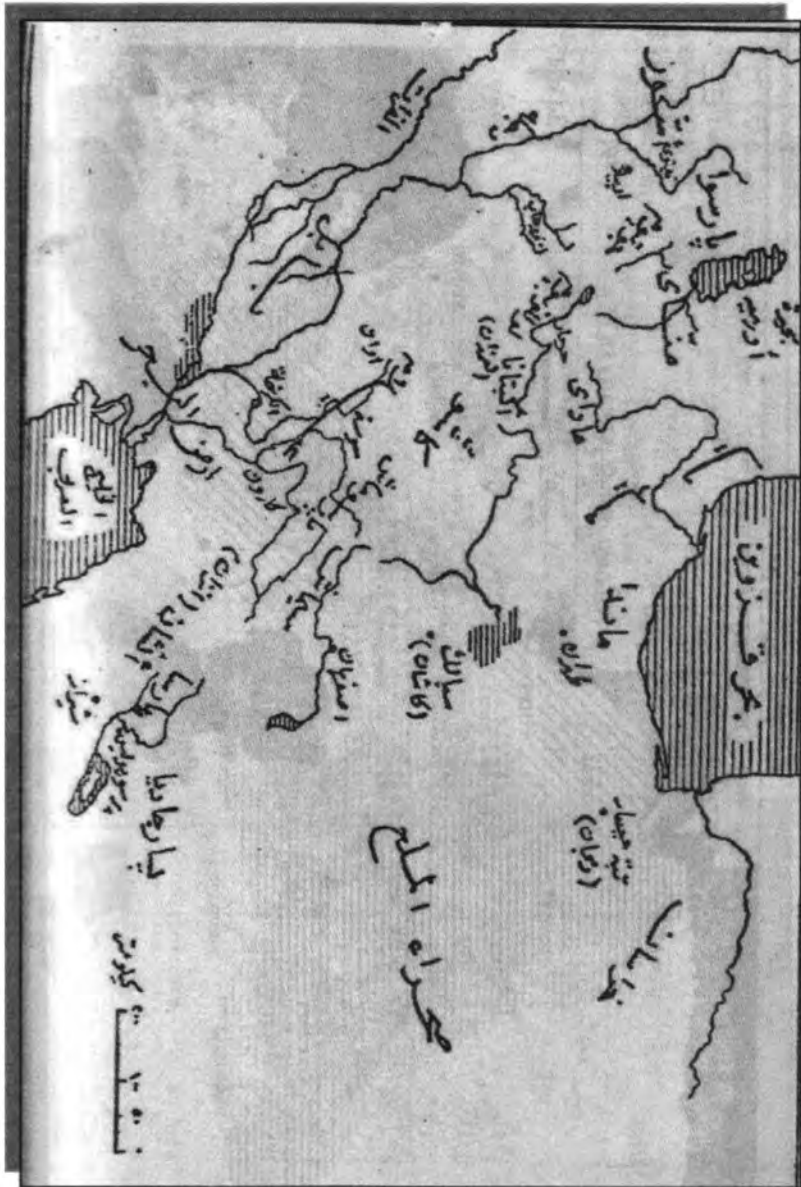
- ١٦- ابن خلدون : تاريخ ابن خلدون ، دار الكتاب المصرى ، القاهرة ، دار الكتاب اللبنانى ، بيروت ، ١٩٩٩ م .
- ١٧- الدكتور خليل جندى : الأيزدية و الامتحان الصعب ، دار آراس للطباعة و النشر ، أربيل ، كردستان العراق ، ٢٠٠٨ م .
- ١٨- دياكونوف : ميديا ، ترجمة وهبية شوكت ، رام للطباعة و التوزيع ، دمشق .
- ١٩- الزبيدى (محب الدين) : تاج العروس من جواهر القاموس ، الطبعة الخيرية ، القاهرة ، ١٣٠٦ هـ .
- ٢٠- سامى سعيد الاسعد ، و رضا جواد الهاشمى : تاريخ الشرق الأدنى ، ايران و الأناضول ، وزارة التعليم و البحث العلمى ، العراق .
- ٢١- سيغmond فرويد : الطولم و التابو ، ترجمة بو على ياسين ، دار الحوار للنشر و التوزيع ، اللازقية ، الطبعة الأولى ، ١٩٨٣ م .
- ٢٢- صمويل نوح كريم (نشر و قدم له) : أساطير العالم القديم ، ١٩٧٤ م .
- ٢٣- الأستاذ ته باقر ، الدكتور فوزى رشيد ، الأستاذ رضا جواد هاشم : تاريخ ايران القديم ، مطبعة بغداد ، بغداد ، ١٩٧٤ م .
- ٢٤- دكتور عبدالحميد زايد : الشرق الخالد (مقدمة فى تاريخ و حضارات الشرق الأدنى من أقدم العصور حتى عام ٣٢٣ ق.م) ، دار النهضة العربية ، القاهرة ، ١٩٦٧ م .
- ٢٥- الفردوسى (أبو القاسم) : الشاهنامة ملحمة الفرس الكبرى ، ترجمة سمير مالطى ، دار العلم للملايين ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٩٨٦ م .
- ٢٦- ل . ديلايورت : بلاد ما بين النهرين ، الحضارتان البابلية و الآشورية ، ترجمة محرم كمال ، الطبعة النموذجية .
- ٢٧- مجموعة من الباحثين : كركوك (بحوث الندوة العلمية حول كهكوك) ، دار آراس ، أربيل ، كردستان ، ٢٠٠١ م .
- ٢٨- محمد عبدالحميد الحميد : الديانة اليزيدية بين الاسلام و المانوية ، الأوائل للنشر التوزيع و الخدمات الطباعية ، دمشق ، ط ١ ، ٢٠٠٢ م .
- ٢٩- محمد عبدالقادر : ايران منذ فجر التاريخ حتى الفتح الاسلامى ، مكتبة الأنجلو المصرية ، القاهرة ، ١٩٨٢ م .
- ٣٠- م . روزنتال (اشراف) : الموسوعة الفلسفية ، ترجمة سمير كرم ، دار الطليعة للطباعة والنشر ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٩٨٠ م .
- ٣١- تمروان المدور : الأرمن عبر التاريخ ، دار مكتبة الحياة ، بيروت ، الطبعة الأولى ، ١٩٨٢ م .
- ٣٢- المسعودى : مروج الذهب و معادن الجوهر ، تحقيق محمد محى الدين عبد الحميد ، دار الفكر ، الطبعة الخامسة ، ١٩٧٣ م .
- ٣٣- المقفسى (مطهر بن طاهر) : البدء و التاريخ ، مكتبة الثقافة الدينية ، ١٩٧٠ م . (الكتاب منسوب الى أبى زيد أحمد بن سهل البلخى) .

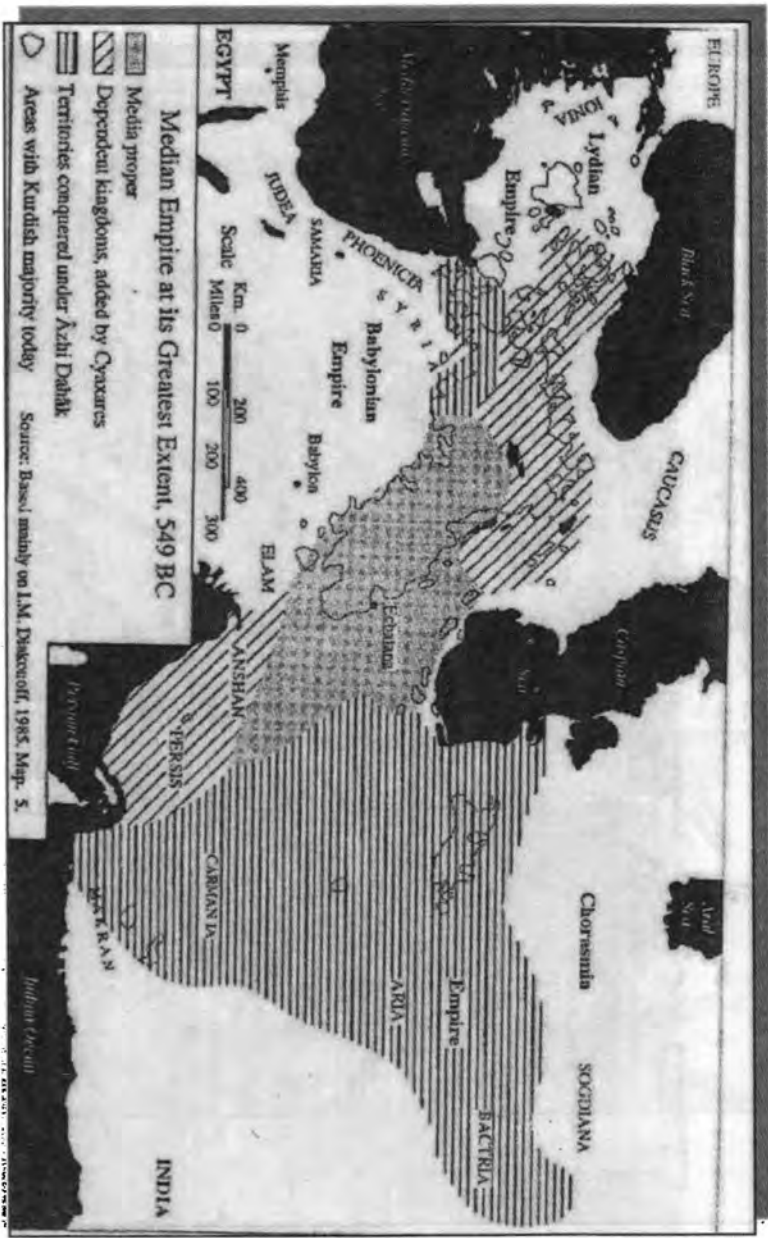
- ٣٤- نوري اسماعيل : الديانة الزردشتية (مزديسنا) ، منشورات دار علاء الدين للنشر و التوزيع و الترجمة ، دمشق ، ١٩٩٩م .
- ٣٥- هارفي بورتر : موسوعة مختصر التاريخ القديم ، مكتبة مدبولي ، القاهرة ، الطبعة الأولى ، ١٩٩١م .
- ٣٦- هـ. ج. ولز : ماعالم تاريخ الانسانية ، ترجمة عبد العزيز توفيق جاويد ، لجنة التأليف و النشر ، القاهرة ، ١٩٦٧-١٩٧٢م .
- ٣٧- هديب غزالة : الدولة البابلية الحديثة (٦٢٦- ٥٣٩ ق.م) الأهالي للطباعة و التوزيع ، دمشق ، الطبعة الأولى ، ٢٠٠١م .
- ٣٨- الهمذاني (رشيد الدين) : جامع التواريخ ، ترجمة محمد صادق نشأت ، محمد موسى هنداوي ، فواد عبد المعطي الصياد ، دار احياء الكتب العربية ، القاهرة .
- ٣٩- هيرودوت : تاريخ هيرودوت ، ترجمة عبد الاله الملاح ، المجتمع الثقافي ، أبو ظبي ، ٢٠٠١م .
- ٤٠- ول ديورانت : قصة الحضارة ، الادارة الثقافية ، جامعة الدول العربية .
- ٤١- وليام لانجز : موسوعة تاريخ العالم ، أشرف على الترجمة الدكتور محمد مصطفى زيادة ، مكتبة النهضة المصرية ، القاهرة ، ١٩٥٩م .
- ٤٢- Mehrdad R. Izady;The Kurd , C rane Russak Washington , philadelphid , London , 1992 .

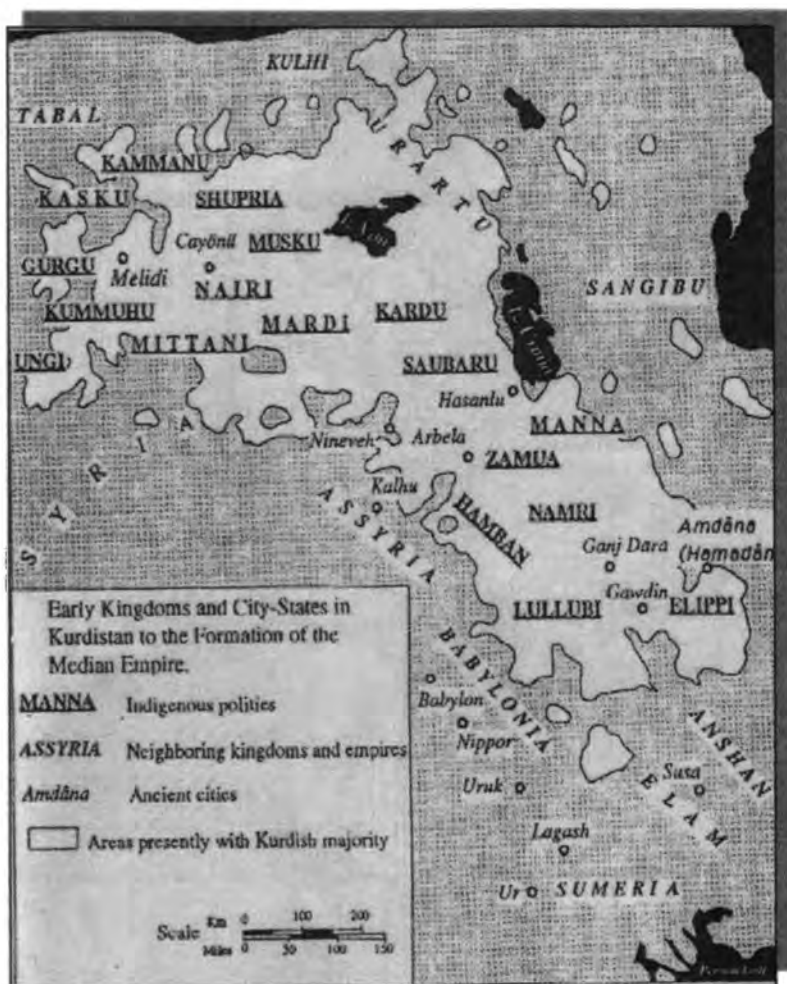
وینہ و نہ خشہ کان

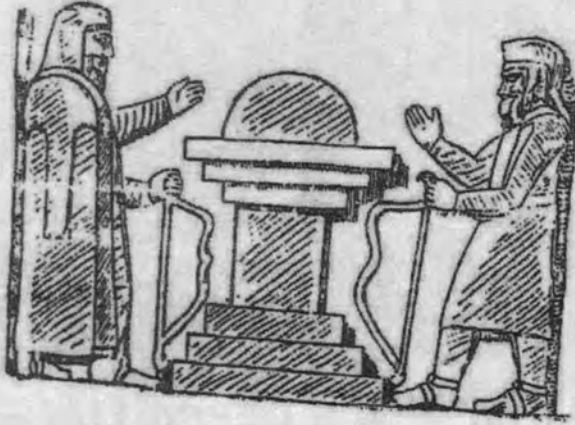

رسم محفور على القبر الحجري لـ (قز قابان) لـ كياكسار (كيخسرو)

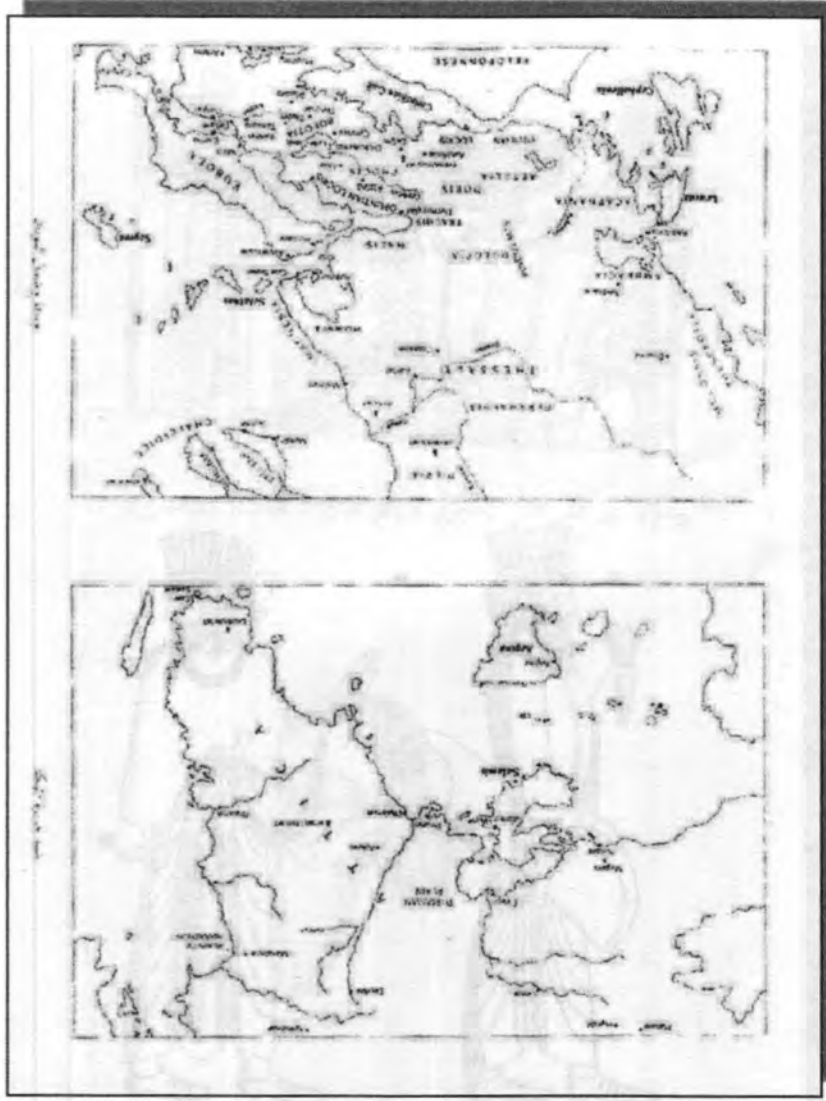
الشاعر الميدي ضد الأخمينيين (فرورتيش) مأخوذ من حجر بيستون

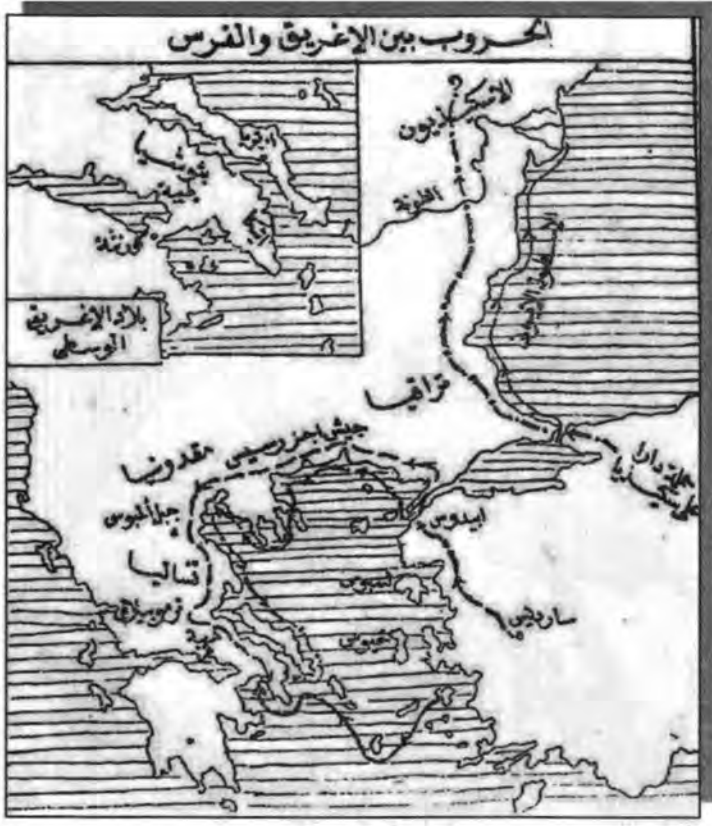
آهورا مزدا

الملك الآشوري سمش في استيلائه من القرن الخامس قبل الميلاد

مهازيان ميديان بصارعان التين من السكيث

فارسان من قبائل الساكا ((السكيث))

حصرة الملبين في العصر الحجري

بحر بلاد ماكا

موتج يمشي حروفها للشمسية على حجر محفوظ في استيفك القرن
الخامس قبل الميلاد

تمثال موتج من خزفة اموريا القرن الرابع قبل الميلاد

موتج يمشي وعاء من خدام هتوما مرسوم في استيفك القرن الخامس قبل الميلاد

يسلم المديون من الديار إلى العبيد رأس أسير - واحد من تباله ممدعا - رجل لوكي - رجل ممدعي
عبد من تالش أم مانيش. القرن الثامن إلى الخامس قبل الميلاد

محارب ميدي يحارب بأسلحة خفيفة محاربا يونانيا
مأخوذ من ختم القرن الخامس قبل الميلاد

محارب ميدي يصرح محاربا يونانيا
مأخوذ من ختم القرن الخامس قبل الميلاد

عربة للميديين يجرها فرس من برسوليمس استعمل القرن
الخامس قبل الميلاد

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

Memleketî mad

Dr. Ehmed mehmud elxelîl

Wergîranî
Heme se'îd kelarî

خاندەمی موکریانی بیلا جەب و بلا و کوردنەمۆه
MUKRIAN HOUSE FOR PRINTING & PUBLISHING
www.mukriyani.com

2013